

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ
АДМІНІСТРАЦІЇ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
ІМЕНІ АНАТОЛІЯ НАЗАРЕНКА
ПАСІЧНЯНСЬКИЙ ЛІЦЕЙ ІМЕНІ ІГОРЯ РУСОГО СТАРОСИНЯВСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ
ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ГО «АСОЦІАЦІЯ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ»
СТАРОСИНЯВСЬКА СЕЛИЩНА ОБ'ЄДНАНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА

ТРАВНЕВІ СХОДИНИ У ПАСІЧНЯНСЬКОМУ ЛІЦЕЇ ПАМ'ЯТІ ІГОРЯ РУСОГО

*Збірник матеріалів
науково-практичної конференції*

**Хмельницький - Пасічна
2023**

Розглянуто та рекомендовано до друку Вченою радою
Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка
(протокол № 2 від 04.07.2023 р.)

Рецензенти:

Очеретянюк В.І., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, ректор Хмельницького ОІППО імені Анатолія Назаренка.

Білошицький С.В., доктор політичних наук, професор кафедри менеджменту та освітніх технологій Хмельницького ОІППО імені Анатолія Назаренка.

За редакцією: Гуменюк В.В., кандидата педагогічних наук, доцента, завідувача кафедри менеджменту та освітніх технологій Хмельницького ОІППО імені Анатолія Назаренка.

Травневі сходи́ни у Пасі́чнянському ліце́ї пам'яті І́горя Ру́сого : збірник матеріалів наук.-практ. конф. / за ред. В.В.Гуменюк. Хмельницький : ХОІППО, 2023. 262 с.

У збірнику подано статті за матеріалами роботи науково-практичної конференції «Травневі сходи́ни у Пасі́чнянському ліце́ї пам'яті І́горя Ру́сого», в яких представлено наукові розвідки та теоретико-практичні розробки науково-педагогічних працівників закладів вищої і післядипломної освіти, керівних та педагогічних працівників закладів загальної середньої, дошкільної, позашкільної освіти, працівників центрів професійного розвитку педагогічних працівників, практичних психологів, краєзнавців. Статті розкривають життєвий та професійний шлях педагога, управлінця, краєзнавця, спортсмена, громадського діяча Ігоря Петровича Русого, який загинув 29.05.2022 року на Луганщині у м. Золоте, виконуючи військовий обов'язок із захисту нашої країни; охоплюють важливі питання управлінської діяльності та організації освітнього процесу в умовах воєнного стану; психологічні аспекти організації освітнього процесу в воєнний та післявоєнний періоди; оптимізацію методичних практик педагогів відповідно до вимог сьогодення; стан національно-патріотичного виховання здобувачів освіти, формування громадянської позиції; реалізацію принципів козацької педагогіки в сучасному вихованні; краєзнавчі розвідки.

Видання рекомендоване науковцям, викладачам, методистам, керівникам закладів освіти, педагогам, краєзнавцям, здобувачам освіти, широкій громадськості.

Відповідальність за зміст, автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів та грамотність несуть автори публікацій.

Біографічні дані Ігоря Петровича Русого

Русий Ігор Петрович народився 2 травня 1965 в смт. Антоніні Красилівського району Хмельницької області в звичайній українській сім'ї.

Після закінчення школи трудову діяльність розпочав у 1982 році в Антонінській середній школі Красилівського району на посаді піонервожатога.

З 1983 р. по 1985 р. проходив військову службу.

З 1985 по 1990 році навчався в Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті ім. В. П. Затонського за спеціальністю історія.

Русий Ігор Петрович у Пасічнянському ліцеї працював з 1988 року на посаді вчителя історії та правознавства.

У 1997 році Русий І.П. був переведений з посади вчителя на посаду директора Пасічнянської ЗОШ I-III ступенів. З ініціативи Ігоря Петровича у 1996 році в школі засновано Дитячу громадську організацію «Гарт». Як директор започаткував міжнародне співробітництво за програмою «Педагоги за мир і взаєморозуміння», реалізував освітній проєкт «Безперервна освіта. Дистанційне навчання». Вперше на теренах України на базі сільської школи у 2002 відкритий перший локальний пункт дистанційної освіти від Хмельницького національного університету.

У 2002 році здобув другу вищу освіту в Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти за спеціальністю «Менеджмент організацій» та здобув кваліфікацію магістра.

З 2006 року по 2010 рік Ігор Петрович працював на посаді начальника відділу освіти райдержадміністрації Старосинявського району Хмельницької області. Перебуваючи на даній посаді, створив Школу козацького гарту в с. Пилява. Був ініціатором, розробником і реалізатором обласного освітньо-модульного проєкту «Стежками козацької звитяги». У рамках проєкту за ініціативи Ігоря Петровича розроблені програми елективних курсів «Стежками козацької звитяги» та «Доба козаччини в українській літературі», які затверджені МОН, та згідно з цими програмами створено посібники для вчителів, виготовлено форму, козацькі атрибути, налагоджено зв'язок з різноманітними громадськими організаціями. Реалізовано акцію підтримки здібних та обдарованих дітей «VIVAT» та запроваджено премію ім. Дениса Мельника для нагородження кращих педагогічних працівників району.

З 2015 року по 2018 рік Русий І. П. працював на посаді голови Старосинявської районної державної адміністрації.

З 2018 року Ігор Петрович Русий повернувся на роботу в Пасічнянський ліцей, де продовжив викладати історію і право.

Русий І. П. відповідальний, досвідчений педагог та умілий організатор. Учні Ігоря Петровича є призерами обласних олімпіад з історії та правознавства, обласного етапу конкурсу-захисту робіт учнів - членів МАН, переможцями та призерами районних олімпіад з історії та правознавства.

Неодноразово брав участь у Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах, у професійних конкурсах.

Русий І.П. є членом Національної спілки краєзнавців України, Почесним членом Центру дослідження історії Поділля. Був організатором Міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Антонінський край у просторі і часі».

Ігор Петрович – професійний менеджер, творча особистість, здатна долати стереотипи та знаходити нетрадиційні шляхи розв'язання поставлених перед школою завдань, створювати й використовувати інноваційні технології. Русий І.П. є незмінним тренером спортивного клубу «Самсон», підготував 6 кандидатів у майстри спорту. Він співавтор міжнародного проєкту «Сила, краса, здоров'я», реалізація якого посприяла відкриттю у Пасічнянському ліцеї спортивно-оздоровчого центру із сучасним обладнанням. Щорічно у Пасічнянському ліцеї, завдяки ініціативі Русого І.П., відбувався турнір пам'яті Вадима Шалатовського з силового триборства.

Русий І.П. має друковані праці, є співавтором книги «Старосинявщина в історії та документах». Здійснював активну діяльність щодо участі навчального закладу у Всеукраїнському експерименті за темою «Теоретико-методологічні засади моделювання розвитку авторських шкіл» на базі Пасічнянського НВК.

За успіхи у трудовій діяльності неодноразово нагороджувався почесними грамотами, подяками, грошовими преміями.

З початком повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, Ігор Петрович з перших днів війни вступив до лав територіальної оборони. Як справжній патріот, він не міг залишитися осторонь того, що відбувається на території нашої держави, і з травня 2022 року виконував військовий обов'язок на Луганщині у м. Золоте.

29.05.2022 року під час ворожого обстрілу позицій ЗСУ загинув.

Наш високий громадянський обов'язок – увічнити світлу пам'ять усіх полеглих за незалежність і територіальну цілісність України.

Людмила Семенюк,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Пасічнянського ліцею імені Ігоря Русого
Старосинявської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Білошицький Сергій,
професор кафедри менеджменту
та освітніх технологій
Хмельницького ОІППО,
доктор політичних наук, доцент,
м. Хмельницький

Мітягіна Світлана,
методист науково-методичного центру
виховної роботи, позашкільної освіти та
моніторингових досліджень
Хмельницького ОІППО,
м. Хмельницький

Здійснення усноісторичних досліджень закладами загальної середньої та позашкільної освіти: актуальність, виховний потенціал, соціальна значущість

У статті висвітлюється виховний потенціал здійснення в закладах загальної середньої та позашкільної освіти досліджень і проєктів методом усної історії, зазначається висока соціальна значущість такої діяльності та обґрунтовується її актуальність, що дедалі зростає. Окреслюються перспективні напрямки та форми реалізації проєктів з усної історії. Наголошується на широких можливостях застосування методу усної історії для вивчення героїчного сьогодення українського суспільства з метою збереження пам'яті про нього для майбутніх поколінь, а також ушанування Героїв війни та учасників волонтерського руху.

Ключові слова: усна історія, усноісторичні дослідження, національно-патріотичне виховання, соціально значущі проєкти, волонтерський рух.

Українське суспільство переживає вкрай бурхливий і складний період потужних викликів, що впливають на всі сфери життя та вимагають не лише адаптації до нових реалій, а й ревізії пріоритетів. Сьогодні найвищої актуальності набувають питання зміцнення стосунків у суспільстві на засадах взаємної підтримки й взаємодопомоги, розвитку волонтерського руху, і заклади освіти беруть у цих процесах максимально активну участь. Водночас на освіту покладено вкрай відповідальну місію здійснення національно-патріотичного виховання учнівської молоді, формування в неї прагнення приносити користь своїй Батьківщині, здійснювати соціально значущу діяльність, сприяти добробуту й процвітанню українського суспільства. Заклади загальної середньої та позашкільної освіти виконують критично важливі завдання та знаходяться в пошуку нових, більш ефективних форм і методів їх реалізації.

Серед пріоритетів, які визначає для себе сьогодні суспільство, особливе місце займає прагнення вшановувати подвиг Героїв – учасників війни, які віддано боронять Україну; підтримувати учасників волонтерського руху; зберегти пам'ять про героїчне сьогодення нашого народу для майбутніх поколінь. Відповідно, органи влади територіальних громад, керівники й трудові колективи закладів і установ, громадські організації тощо докладають чимало зусиль задля визначення оптимальних форм реалізації означених прагнень.

У цьому контексті особливо потужну роль здатні відігравати заклади загальної середньої та позашкільної освіти, а одним із напрямків їхньої діяльності може стати створення та функціонування студій з проведення усноісторичних досліджень.

Мета статті – окреслити виховний потенціал та соціальну значущість усноісторичних досліджень, які можуть здійснюватися силами закладів загальної середньої та позашкільної освіти в рамках реалізації діяльності з вивчення героїчного

сьогодення українського суспільства з метою збереження пам'яті про нього для майбутніх поколінь, ушанування Героїв війни та учасників волонтерського руху.

У рамках цієї статті усна історія розуміється як спосіб отримання історичних знань із усного джерела шляхом опитування осіб, котрі є обізнаними в стані тих чи інших подій (є їх свідками або учасниками).

Як метод усна історія має цілу низку переваг перед іншими способами отримання інформації про історичні події. З-поміж іншого, цей метод: надає змогу зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій; дозволяє отримати та зберегти свідчення про історичні події пересічних людей (тоді як в офіційних джерелах переважна більшість учасників подій зазначається виключно як статистичні одиниці); сприяє забезпеченню передачі цінностей від покоління до покоління й зміцненню контактів між поколіннями; може виявляти альтернативні точки зору на ті чи інші історичні події; відображає погляди й цінності народу; може використовуватися в процесі навчання й виховання молоді; може трансформуватися в суспільний рух тощо.

Усноісторичні дослідження передбачають, насамперед, фіксацію суб'єктивного знання окремих особистостей про історичну епоху, у яку вони жили, та про події, учасниками або свідками яких були. Дослідники спрямовують свої зусилля на вивчення історичної пам'яті окремих людей, яка є невід'ємною складовою глобальної історії. Відповідно, до окреслених вище переваг варто віднести й те, що усна історія спрямована не лише на досягнення суто науково-дослідницьких цілей, а й на визнання важливості місця кожного члена суспільства в історичному контексті та значущості його ролі в процесі творення історії та розвитку суспільства. Активний розвиток усної історії в перші десятиліття після розпаду СРСР, на думку І. Передерій, пояснюється саме тим, що відбувся відхід від принципів наукового дослідження, характерних для колективістської ідеології, який зумовив активну увагу до особи як дійової персоналії історії та до особистісного досвіду як до базової соціокультурної цінності суспільства [2, с. 102]. Отже, в контексті національно-патріотичного виховання усна історія надає можливість учнівській молоді ефективніше (невимушено й яскраво) сприймати точку зору і цінності старших, оскільки досвід поколінь презентується крізь досвід їхніх представників, персоніфікується, припиняє сприйматися як абстракція та перетворюється на життєву реальність.

Від самого початку в царині усної історії провідне місце посідало вивчення біографій – життєвого шляху видатних людей. Сьогодні ж «у фокусі історичного аналізу – біографія простої людини, у якій віддзеркалюється історія повсякдення, соціальні та культурні реалії, політичні й моральні цінності» [4, с. 11].

Усноісторична практика в країнах Європи та Америки нараховує понад сімдесят років. В Україні усна історія набула популярності на початку 1990-х рр., коли вивчалися події, з якими стикнулися селяни на початку ХХ ст., а пізніше вона широко використовувалася у зв'язку із висвітленням теми Голодомору 1932–1933 рр.

На переконання голови Української асоціації усної історії, докторки історичних наук Г. Грінченко, напрям усної історії «від самого початку свого становлення на вітчизняних академічних теренах мав і надалі має дуже сприятливі умови як для розвитку теоретичних і практичних напрацювань, так і для поширення і популяризації результатів досліджень, проведених на основі запису та аналізу свідчень учасників певних історичних подій» [1, с. 17].

Останніми десятиліттями усноісторичний напрям в Україні знаходить розвиток на різних рівнях та реалізується в різних масштабах. Ідеться і про проекти всеукраїнського рівня (у тому числі у співпраці з іноземними партнерами), і про функціонування потужних науково-дослідницьких і методичних осередків в освітніх закладах і установах, і про роботу краєзнавчих гуртків в окремих територіальних громадах тощо. У країні реалізуються проекти для вчителів історії, в рамках яких розглядається методика проведення усноісторичних досліджень у школі. У

підручниках для закладів загальної середньої освіти можна зустріти адаптовану до віку здобувачів освіти інформацію про цей напрямок вивчення історії.

Утім, попри зазначене, на жаль, доводиться констатувати, що на разі потенціал усноісторичних досліджень та різноманітних проєктів з усноісторичним підґрунтям у царині науково-дослідницької діяльності учнів та у сфері виховної роботи в закладах загальної середньої освіти і позашкільля використовується у край обмежено. Зрозуміло, що ситуація в різних регіонах держави відрізняється та великою мірою залежить від присутності педагогів-ентузіастів, а також наявності науковців, котрі виявляють готовність системно підтримувати педагогів у їхніх намаганнях здійснювати усноісторичні дослідження з активним залученням учнівської молоді.

У даному контексті важливо наголосити, що сьогодні існують всі підстави для розв'язання означеного протиріччя. З одного боку, з причин об'єктивного характеру актуальність розвитку усної історії як прикладного напрямку дослідження в Україні стрімко зростає. З іншого, існують широкі можливості для її застосування і у форматі самостійних наукових розвідок, і як підґрунтя для різноманітних соціально значущих проєктів. Зокрема така діяльність є доступною для закладів загальної середньої та позашкільної освіти. При цьому вона несе в собі значну користь для:

- різнобічного розвитку здобувачів освіти;
- підвищення й розширення ролі закладів освіти в територіальних громадах;
- зміцнення партнерських стосунків між освітою та органами влади.

Функціонування в закладі освіти студії усної історії в цілому передбачало б забезпечення підготовки, безпосереднього збору інформації шляхом інтерв'ювання носіїв суспільно значущої інформації про певні історичні події, подальшої спеціальної обробки матеріалів та їх оприлюднення й використання. Оскільки порівняно з іншими усна історія є методом достатньо простим, він може успішно застосовуватися й істориками-аматорами, у тому числі представниками учнівської молоді. Попри назву методу та безпосередній зв'язок із історичною наукою такі дослідження в школі або в закладі позашкільної освіти можуть проводитися під керівництвом педагогічних працівників, котрі не мають фахової історичної освіти або за посадою не здійснюють освітню діяльність з історії як навчального предмета.

Спектр важливих тематичних напрямків усноісторичних досліджень є надзвичайно широким: історія розвитку громади; історія окремого населеного пункту; історія закладу освіти; життєвий, трудовий або творчий шлях видатних земляків; історія професійних династій та багато іншого. Утім, на вибір тематики усноісторичних розвідок, безумовно, впливають не лише інтереси дослідників, а й ступінь її актуальності з огляду на реалії сьогодення. До 2014 р. дослідницька увага була спрямована переважно на події минулого, відтоді ж фахівці усної історії розпочали запис усних розповідей учасників та очевидців подій теперішнього. Як зазначає Т. Привалко, «дослідження подій, які ще не отримали свого завершення, стали викликом для науковців. З одного боку, така робота надавала можливість сформулювати комплекс усноісторичних джерел, з іншого – виявити свою громадянську позицію та долучитися до меморіалізації подій, пошанування їх учасників, збереження пам'яті про загиблих» [3, с. 52].

Означена мотивація дозволяє говорити про те, що сьогодні увагу дослідників-членів студій усної історії при закладах загальної середньої та позашкільної освіти доцільно було б сфокусувати насамперед на вивченні життєвого шляху Героїв-земляків та волонтерської діяльності мешканців територіальної громади, у тому числі трудового колективу безпосередньо закладу освіти, силами якого проводяться дослідження.

Вивчення життєвого шляху учасників війни методом усної історії передбачає проведення інтерв'ю за можливості безпосередньо з ними, а також з тими особами, котрі володіють цінною інформацією про них, є свідками, очевидцями подій, що пов'язані з ними. Відповідно, у дослідженні в ролі надавачів інформації можуть

виступати члени родини, друзі, колеги, колишні однокласники, колишні вчителі та інші.

У дослідженні, присвяченому вивченню волонтерського руху, в ролі надавачів цінної для суспільства інформації виступатимуть безпосередні учасники волонтерських акцій. Особливим виховним потенціалом при цьому можуть вирізнятися дослідження, спрямовані на вивчення волонтерської діяльності трудового колективу закладу освіти, у якому навчаються юні дослідники. Такі розвідки здатні допомогти учням по-новому побачити й оцінити значущість постаті педагога; розширити їхні межі сприйняття дорослих, присутніх в їхньому житті; формувати поважливе ставлення до старших тощо.

Окремо необхідно зауважити, що й саме здійснення усноісторичних досліджень силами закладів загальної середньої та позашкільної освіти може набути ознак волонтерської діяльності, адже попри необхідну підтримку з боку органів влади та тісну співпрацю з ними в аспекті реалізації значущих для громад проєктів систематичне функціонування студій усної історії спиратиметься насамперед на ентузіазм педагогічних працівників та здобувачів освіти.

Використання результатів усноісторичних досліджень з означених тем може набувати різноманітних форм, а саме:

- створення творчих, наукових, публіцистичних продуктів для презентації як у закладі освіти, так і на широкий загаль (статей для розміщення в засобах масової інформації та інтернеті, відеороликів, радіо- та телепередач, екскурсій, лекцій тощо);
- проведення масових заходів для педагогічного колективу закладу освіти, здобувачів освіти та їхніх батьків і родичів; для широкого загалу зацікавлених осіб, безпосередньо не пов'язаних із закладом освіти;
- створення музейних експозицій у шкільному музеї (або музеї закладу позашкільля) або у співпраці з музеями поза межами закладу освіти, пересувних виставок;
- написання науково-дослідницьких робіт для участі в конкурсі-захисті МАН України та інших наукових конкурсах, конференціях, круглих столах тощо;
- реалізація поширеного у світі досвіду розміщення усних джерел (у форматі текстів або аудіозаписів) на вебсайтах в мережі «Інтернет», що дозволяє унікальні матеріали з віддалених місцевостей зробити легко досяжними для світової наукової спільноти.

Організатори студій усної історії в закладах освіти можуть ставити перед собою цілий спектр різноманітних та важливих завдань: залучення здобувачів освіти до реалізації молодіжних патріотичних проєктів і програм; актуалізацію інтересу учнівської молоді до історичної та духовно-культурної спадщини України та поглиблення відповідних знань; сприяння соціально значущій активності патріотичних об'єднань, клубів історичної реконструкції та інших організацій патріотичної спрямованості; виховання в нових поколіннях українців громадянськості та патріотизму, а також забезпечення збереження живої народної пам'яті; організацію освітніх заходів (лекцій, круглих столів тощо) для підготовки кваліфікованих лідерів у системі патріотичного виховання молоді; створення умов для позитивної (творчої, наукової, громадської) та соціально значущої самореалізації учнівської молоді; підтримку молодіжних ініціатив.

Потенціал комплексного використання результатів усноісторичних досліджень, що проводяться закладами освіти, є надзвичайно потужним. У залежності від успішності та масштабності розвідок керівники студій можуть значно розширювати формати співпраці з різноманітними установами й закладами, громадськими організаціями, органами місцевої влади та іншими зацікавленими суб'єктами. Так, до прикладу, можуть створюватися інноваційні інтернет-майданчики, які сприятимуть національно-патріотичному вихованню молоді з можливістю активного залучення до цього процесу представників різних соціальних та вікових груп.

Перспективними напрямками розширення рамок проєктів з усної історії, зокрема між інших, є такі:

- створення інформаційних вебсайтів з питань патріотичного виховання;
- проведення патріотичних форумів, конференцій, круглих столів, семінарів, вебінарів, конкурсів;
- створення збірників матеріалів та інших видів видань за результатами усноісторичних досліджень;
- розроблення методичних матеріалів на допомогу педагогічним працівникам (методичних рекомендацій, сценаріїв заходів тощо);
- створення відеороликів, презентацій, короткометражних історичних фільмів;
- створення художніх та публіцистично-художніх матеріалів (оповідань, есе тощо) та публікація відповідних збірників творів;
- участь у міжнародних та всеукраїнських проєктах і програмах у сфері молодіжної політики.

Отже, видається за можливе стверджувати, що здійснення усноісторичних досліджень силами закладів загальної середньої та позашкільної освіти має потужний виховний потенціал і велику соціальну значущість. Це перспективний напрямок позашкільної діяльності та потужний ресурс для розвитку унікального культурного середовища населеного пункту або територіальної громади.

Слід зауважити, що незалежно від масштабності проєктів, які з часом можуть реалізовуватися на підґрунті усноісторичних досліджень, що здійснюються здобувачами освіти під керівництвом педагогів, така діяльність сприятиме різнобічному розвитку особистості учнів. Зокрема вона може позитивно впливати на: розвиток мовленнєвих навичок; розвиток комунікативних навичок (уміння створювати затишну атмосферу для відвертого спілкування, слухати та розуміти співрозмовника, формулювати запитання тощо); розвиток емпатії; формування здатності до спільної діяльності; формування навичок роботи з інформацією (критичне мислення, аналіз фактів тощо); розвиток умінь роботи з гаджетами; знайомство з особливостями праці представників певних професій (журналіста, соціолога, психолога, історика, педагога тощо); розвиток здатності до здійснення систематичної трудової діяльності; формування інтересу до навчання в цілому (у тому числі в аспекті роботи з джерелами інформації – літературою, архівними матеріалами, інтернетом тощо).

Доцільною та найбільш перспективною (хоча й не єдиною з можливих) моделлю реалізації усноісторичного напрямку діяльності закладів освіти області є створення опорних студій у територіальних громадах. Такі осередки в процесі своєї діяльності налагоджували б партнерську взаємодію з іншими установами, організаціями, рухами в межах територіальної громади та поза нею.

Важливим підґрунтям для діяльності опорних студій усної історії мала би бути підтримка з боку органів влади. Слід зауважити, що йдеться про взаємовигідну партнерську співпрацю. Очевидно, що без фінансової та інших видів підтримки з боку органів влади дослідницьким студіям, як і будь-яким іншим гурткам, клубам тощо, успішно реалізовувати свої завдання практично неможливо. З іншого боку, органи влади територіальних громад, як і українське суспільство загалом, прагнуть зробити внесок у процеси меморіалізації й вшанування подвигу Героїв, підтримки й розвитку волонтерського руху, підвищення ефективності національно-патріотичного виховання учнівської молоді. У цьому контексті підтримка студій усної історії дозволяла б ініціювати та реалізовувати різноманітні проєкти у зазначених напрямках.

Зрозуміло, що перспективи та позитивні ефекти проведення усноісторичних досліджень силами здобувачів освіти можуть досягатися лише за умови коректної організації дослідницького процесу та функціонування студій у цілому. Відповідальність за це, безумовно, покладається на їхніх керівників. Попри те, що метод усної історії є відносно простим для застосування й керівництво такою діяльністю можуть здійснювати педагогічні працівники, котрі не мають профільної фахової освіти, необхідно усвідомлювати, що вони потребують спеціальної

підготовки. Більше того, варто говорити про важливість наявності систематичного різноаспектного й різноформатного супроводу діяльності керівників студій усної історії, який має охоплювати:

- проведення навчальних та методичних заходів;
- доступ до консультаційних сервісів;
- розроблення відповідної методичної продукції;
- створення майданчиків для обміну досвідом тощо.

Останніми роками Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти долучався до організації та проведення заходів із навчання вчителів історії щодо застосування методу усної історії в школі. З огляду на значне зростання рівня актуальності такої діяльності цього року інститут посилив увагу до цього напрямку своєї роботи: для керівних і педагогічних працівників закладів освіти області проводяться лекційні заняття; питання актуальності й перспектив створення в територіальних громадах на базі закладів освіти осередків здійснення усноісторичних досліджень виносяться на обговорення під час науково-практичних і методичних заходів (конференцій, майстерень тощо); ведеться робота зі створення методичної продукції на допомогу організаторам студій усної історії в закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

Отже, усе вищезазначене дозволяє зробити такі висновки й припущення:

– Започаткування й розвиток напрямку здійснення усноісторичних досліджень силами закладів загальної середньої та позашкільної освіти вирізняється високим ступенем актуальності з огляду на пріоритети, що стоять сьогодні перед суспільством і освітою зокрема. Така діяльність може мати соціальну значущість, наукову цінність та потужний виховний потенціал. Водночас прогнозується зростання попиту на реалізацію проєктів з усної історії в найближчому майбутньому.

– Усноісторичні дослідження як напрямок позашкільної діяльності здатен сприяти різнобічному розвитку особистості здобувачів освіти, їхній соціалізації, формуванню в них національно-патріотичного світогляду, бути дієвим засобом профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої й позашкільної освіти.

– Організація усноісторичних досліджень закладами загальної середньої та позашкільної освіти дозволила б їм ініціювати й поступово реалізовувати проєкти місцевого, регіонального, а згодом всеукраїнського та міжнародного рівнів. Такі проєкти можуть ефективно сприяти розвитку волонтерського руху в Україні, зміцненню національно-патріотичного світогляду не лише учнівської молоді, а й суспільства в цілому, а також популяризації українських національних цінностей і культури у світі.

– Створення в закладах загальної середньої та позашкільної освіти студій усної історії може сприяти розширенню ролі закладів освіти у територіальних громадах, перетворенню їх на осередки просвітницької, культурної, науково-дослідницької діяльності. Висока соціальна значущість усноісторичних проєктів може сприяти зміцненню партнерських стосунків між закладами освіти, органами влади та іншими суб'єктами територіальних громад.

– Заклади загальної середньої та позашкільної освіти, які реалізовуватимуть проєкти з усної історії, потребуватимуть системної та систематичної науково-методичної підтримки. Відповідні сервіси (розроблення методичної продукції, проведення навчальних заходів і тренінгів, надання консультацій тощо) може забезпечувати на Хмельниччині обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. Грінченко Г. Питання, наративи, інтерпретації: усна історія як мистецтво балансу і взаємодії. *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX–XXI століть*

: зб. наук. праць / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА». 2021. С. 15-27.

2. Передерій І. Г. Усноісторичний метод на міждисциплінарному полі сучасної гуманітаристики: світовий та український досвіди. *Історичні, культурні та соціально-економічні аспекти регіонального розвитку* : матеріали І Всеукр. наук-практ. конф., м. Кременчук, 19-20 лист. 2015 р./ редкол.: Бутко Л.В. та ін., Кременчук, ПП Щербатих, 2016. С. 101-104.

3. Привалко Т. Особливості усної історії як джерела дослідження збройного конфлікту на Сході України (2014–2021 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. 2022. №1(43). С. 51-67.

4. Романюк І. М., Романюк Б. І. Застосування методу усної історії при дослідженні повоєнного колгоспного селянства. *Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. 29–30 жовт. 2020 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Вінниця. 2021. С. 11-13.

Вашеняк Ірина,
проректор з науково-педагогічної
роботи Хмельницького ОІППО,
кандидат історичних наук, доцент,
м. Хмельницький

**Історико-краєзнавчі східини як інноваційний формат
науково-методичної співпраці Хмельницького ОІППО з освітянами
Старосинявської територіальної громади**

У статті викладено інформацію про партнерську взаємодію Хмельницького ОІППО з освітянами територіальної громади Старосинявщини в нових умовах. Розкрито передумови появи та особливості проведення східин як одного з інноваційних перспективних форматів заходів у рамках науково-методичної співпраці з освітянами громади.

Ключові слова: східини, Ігор Русий, Пасічнянський ліцей, методична підтримка, моделі партнерської взаємодії, Хмельницький ОІППО, Старосинявська територіальна громада.

Весна – сакральна пора року для усіх, а для українців, особливо зараз, – насамперед це символ перемоги тепла над холодом, світла над мороком, правди над кривдою, життя над смертю, пам'яті над забуттям. Але уже другий рік поспіль морок зі сходу обпалює війною ці прекрасні травневі дні, обпалює бідую, втратами, болем та сумом...

І присвята цієї конференції пам'яті учителя, директора, краєзнавця, патріота – тому свідчення. А щорічні «Травневі східини у Пасічнянському ліцеї пам'яті Ігоря Русого», які цього року проводяться вперше та проходять у форматі науково-практичної конференції, завжди свідчитимуть, що пам'ять перемагатиме над забуттям, і нагадуватимуть про те, якою ціною здобувається мир та спокій, воля та незалежність, літній відпочинок та безпека... Адже пам'ять про героїв живе не лише у меморіальних табличках чи назвах вулиць, вона живе у спогадах про їх життя та добрі справи, зроблені ними.

А Ігор Петрович зробив стільки таких справ, що вистачило б не на одне життя.

Варто згадати про одну добру справу, зроблену І. П. Русим, яка буде закарбована у пам'яті не лише тих, хто був її учасником.

Це – Історико-краєзнавчі сходи «Славетна Старосинявщина: погляд крізь віки», які було приурочено 478-й річниці селища Стара Синява та організовано 12 жовтня 2021 року в Старосинявській територіальній громаді.

Відбувались вони у форматі круглого столу та проходили у приміщенні Будинку культури.

Здавалось би, подія, яких багато. Здивувати когось нею важко. Проте варто окреслити контекст її проведення.

З одного боку – події, пов'язані з децентралізаційними процесами, змінами в управлінні освітньою галуззю в об'єднаних територіальних громадах та реформуванням методичної служби України та Хмельниччини зокрема, коли 30 методичних кабінетів, які функціонували в області станом на початок 2020 р. та забезпечували методичну підтримку педагогів у закладах освіти районів та міст, відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту» упродовж другого півріччя 2020 року припинили свою діяльність. Так було перегорнуто останню сторінку в історії методичної служби області й України в цілому, адже нові структури, які було натомість сформовано, – Центри професійного розвитку педпрацівників – стали структурами з вужчим переліком завдань та з іншою філософією діяльності.

А потреба освітян області в методичній підтримці залишалась. І свою роль у забезпеченні науково-методичного супроводу роботи педагогічних працівників продовжував виконувати наш інститут, напрацьовуючи нові формати такого науково-методичного супроводу та окремі варіативні організаційні моделі функціонування методичних служб в умовах децентралізації [3]. На сьогодні територія області включає 60 територіальних громад, різних за площею, кількістю жителів, закладів освіти, педагогічних працівників та з різними підходами до формування органів управління освітою, а також забезпечення умов для професійного зростання педпрацівників. І лише у 15 територіальних громадах створено центри професійного розвитку педпрацівників [2].

Уже в січні 2021 року зішлись в просторі та часі 2 події.

Перша – інститутом було напрацьовано, апробовано та запропоновано територіальним громадам окремі моделі організації методичної підтримки професійного розвитку педпрацівників, тобто, моделі партнерської взаємодії Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти з територіальними громадами в нових умовах. Така взаємодія включала в себе, зокрема:

1. Методичні заходи з керівниками предметних територіальних методичних спільнот (територіальних методичних об'єднань).

2. Семінари з актуальних питань розвитку освіти для педагогічних працівників дошкільної, загальної середньої освіти, закладів освіти інституційного догляду та виховання дітей, спеціальних, санаторних шкіл, навчально-реабілітаційних центрів; проведення заходів з підвищення кваліфікації педпрацівників (семінари з видачою сертифікатів).

3. Методична підтримка професійного розвитку керівних кадрів.

4. Партнерська взаємодія з Центрами професійного розвитку педагогічних працівників, структурними підрозділами територіальних громад з питань освіти.

5. Оперативне реагування на професійні запити і потреби педагогічних працівників області (участь, за запитом, у семінарах, проведення тренінгів з педпрацівниками територіальних громад, закладів освіти у тому числі з виїздом у регіони).

6. Проведення професійних конкурсів, учнівських олімпіад, турнірів тощо.

7. Консультування.

8. Рецензування посібників тощо [2].

Друга тогочасна подія, що стала акумулятором подій у Старосинявській громаді, – О. Ф. Попик, багаторічний проректор Хмельницького обласного інституту післядипломної освіти, повернувся до Старосинявської громади заступником голови

з гуманітарних питань, отримавши під свою опіку освіту громади. Досконало розуміючи можливості та потреби обох сторін, з одного боку – Інституту, з іншого – освітян громади, саме він вивів їх взаємодію на новий рівень, зініціювавши проведення ряду спільних з Інститутом заходів наукового спрямування. Зокрема, один із них було приурочено до 478-ї річниці селища Стара Синява.

Від громади відповідальним було визначено Ігоря Петровича Русого. Саме за його баченням це мав бути захід, що не виглядав би ні як традиційний науковий семінар, ні як звична для нас науково-практична конференція.

Адже «Конференція», за визначенням, це «збори, нарада представників яких-небудь держав, партійних, громадських, наукових і т. ін. організацій для обговорення та розв'язання певних питань» [5]. Зокрема, наукова конференція – форма організації наукової діяльності, при якій дослідники представляють і обговорюють свої роботи. За своєю суттю – апробація наукових здобутків у колі фахівців відповідної галузі [6].

Семінар, зокрема, науковий семінар – тип дидактичних занять у вищій школі, які дають можливість докладнішого вивчення галузі науки чи її проблем; також вид курсу навчання, побудованого на таких типах занять. Зазвичай відбувається під керівництвом викладача. Проведення таких семінарів допомагає здобувачам освіти та науковцям проаналізувати результати власних досліджень, виявити сильні та слабкі сторони, отримати корисні поради щодо подальших досліджень [6].

Але за баченням Ігоря Петровича Русого це мав бути захід, який об'єднав би на теренах славетної Старосинявщини з одного боку – провідних науковців, краєзнавців, що досліджували різні аспекти історичного минулого цієї землі, як далекого, так і події новітньої історії краю. З іншого боку – якнайширша аудиторія, насамперед, із зацікавлених представників освітньої, краєзнавчої та культурної сфери краю. І саме «сходина» як «Зустріч людей, об'єднаних спільними інтересами» [4] стали б, на думку Ігоря Петровича, найбільш вдалим визначенням формату для означеного заходу.

У процесі спільної роботи від народження ідеї до її втілення і реалізувався цей захід: Історико-краєзнавчі сходина «Славетна Старосинявщина: погляд крізь віки», який відбувся 12 жовтня 2021 року в Старосинявській селищній раді за активної підтримки Здебського Віталія Едуардовича, голови Старосинявської селищної ради, його заступника Попика Олександра Федоровича та Пузирука Олександра Миколайовича, керівника відділу освіти, молоді, спорту, культури виконавчого комітету Старосинявської селищної ради, а також [1].

У приміщенні Будинку культури провідними науковцями, краєзнавцями, знаним не лише на теренах області та України, а й далеко за її межами, висвітлювались різноманітні питання, зокрема, і дискусійні питання історії та історіографії краю від 17 століття до теперішніх часів. На історико-краєзнавчі сходина завітали:

Адамський Віктор Романович, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, доцент;

Байдич Володимир Григорович, учений секретар Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», кандидат історичних наук;

Вашеняк Ірина Богданівна, проректор з науково-педагогічної роботи та моніторингу якості освіти Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат історичних наук, доцент;

Галатир Віталій Вікторович, головний науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області, кандидат історичних наук;

Дячок Валерій Васильович, доцент кафедри туризму Хмельницького національного університету, кандидат історичних наук, доцент;

Єсюнін Сергій Миколайович, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України, кандидат історичних наук;

Кундельський Валерій Васильович, учитель історії Хмельницького технологічного багатопрофільного ліцею ім. Артема Мазура, кандидат історичних наук;

Погорілець Олег Григорович, директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», кандидат історичних наук;

Ратушняк Наталія Михайлівна, старший викладач кафедри теорії та методик суспільно-гуманітарних дисциплін Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, пошукач наукового ступеню доктора філософії.

Локомотивом сходин був їх зачинатель та головний ідеолог, сам **Ігор Петрович Русий**, учитель історії Пасічнянського НВК «ЗОШ I-III ступенів, технологічний ліцей», член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець Хмельниччини, який виступив із ключовою доповіддю «Славетна Старосинявщина: погляд крізь віки».

Краєзнавство Старосинявщини також представляли Поліщук Антоніна Станіславівна, вчитель історії Адампільської ЗОШ III ступенів, членкиня Національної спілки краєзнавців України, голова Старосинявської територіальної організації Національної спілки краєзнавців України та Сердунич Любов Андріївна, членкиня Національної спілки краєзнавців України, Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, голова Старосинявської районної організації Всеукраїнського Товариства «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка [1].

Якщо врахувати, що захід відбувався у період пандемії та регламентувався рядом карантинних обмежень, то можливості Будинку культури не могли вмістити всіх бажаючих мешканців громади відвідати «зустріч людей, об'єднаних спільними інтересами».

Але на думку її учасників, вона не лише надихнула на власні дослідження історії рідного краю та стала ще одним кроком у питанні формування патріотизму і гордості за Україну, за нашу козацьку державу та її славетне минуле, а й відкрила нові горизонти співпраці, продемонструвала нові можливості та нові формати взаємодії між Старосинявською громадою та Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти (і не лише між ними), що сприятимуть збагаченню професійних інтересів педагогів, удосконаленню їх знань, виробленню позицій із важливих проблем сучасності.

Тому, на нашу думку, Історико-краєзнавчі сходи можна вважати одним із сучасних інноваційних елементів системи підвищення професійно-педагогічної культури педагогів, активізації їх творчої професійної діяльності.

Таким чином, в нових умовах партнерська взаємодія Інституту з територіальною громадою Старосинявщини не лише продемонструвала свою ефективність, а й започаткувала нові формати науково-методичної співпраці з освітянами громади, і нинішні «Травневі сходи у Пасічнянському ліцеї пам'яті Ігоря Русого», які, сподіваюсь, стануть традиційними (а нині відбуваються у форматі науково-практичної конференції) – тому свідчення.

Список використаних джерел та літератури

1. Історико-краєзнавчі сходи (у форматі круглого столу): «Славетна Старосинявщина: погляд крізь віки». URL: <https://hoippo.km.ua/?p=4132> (дата звернення: 06.05.2023).

2. Кошка О. А. Методична служба Хмельниччини в умовах децентралізації: становлення та розвиток. *Післядипломна освіта в Україні*. 2018. №1. С. 69-72.

3. Післядипломна педагогічна освіта в умовах децентралізації та модернізації: регіональний аспект : монографія /за заг. ред. В. Є. Береки. Хмельницький : ФОП Мельник А.А. 2017. 548 с.

4. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 08.05.2023).

5. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. С. 273. URL: <https://slova.com.ua/word/%D0%BA%D0%BE%D0%BDD1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 08.05.2023).
6. Словопедія. УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія). URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53409/20355.html> (дата звернення: 08.05.2023).

Семенюк Людмила,
заступник директора з навчально-виховної роботи Пасічнянського ліцею імені Ігоря Русого Старосинявської селищної ради, вчитель вищої категорії;
Синюк Валерій,
заступник директора з навчально-виховної роботи Антонінського ліцею Антонінської селищної ради, вчитель вищої категорії, вчитель-методист, методист-кореспондент Хмельницького ОІППО

Педагогічні концепти Ігоря Русого як засіб реалізації моделі успішної особистості в закладі загальної середньої освіти сільської місцевості

В статті представлено життєвий і творчий шлях педагога-новатора, управлінця, організатора освіти Ігоря Петровича Русого, який загинув, захищаючи рідну країну. Автори акцентують увагу на пріоритетах розвитку та модернізації освітньої галузі, ініційованих І.П. Русим на базі Пасічнянського ліцею Старосинявської селищної ради.

Ключові слова: незалежна творча студія, дитяча громадська організація «Гарт», проєкт «Обдарована дитина», міжнародне співробітництво, освітньо-модульний проєкт «Стежками козацької звитяги», школа козацької педагогіки, наукова експедиція «Історико-культурна спадщина Хмельниччини: проблеми збереження», спортивно-оздоровчий центр.

Педагог, учитель, вихователь – довірена особа суспільства, якій воно ввіряє найдорожче і найцінніше – дітей, свою надію, своє майбутнє. Доля дітей в руках педагога, в його золотому серці, він має бути джерелом радісного пізнавального і морального зростання своїх вихованців. Жодна інша професія не ставить таких вимог до людини. Педагог зобов'язаний бути яскравою, неповторною особистістю, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань, високої культури. Саме такою яскравою і неординарною особистістю і був Русий Ігор Петрович, вчитель історії та правознавства Пасічнянського ліцею.

Русий Ігор Петрович розпочав свою педагогічну діяльність у 1982 році в Антонінській середній школі Красилівського району на посаді піонервожатога. Далі була служба в армії і навчання в Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті ім. В. П. Затонського, де він здобув спеціальність «вчитель історії». У 1988 році Ігор Петрович був призначений вчителем історії та права в Пасічнянську середню школу Старосинявського району, яка стала йому рідною на все подальше

життя. Тут він сформувався як талановитий творчий педагог та професійний менеджер, здатний долати стереотипи та знаходити нетрадиційні шляхи розв'язання поставлених перед ним завдань, створювати й використовувати інноваційні технології. Саме на Старосинявщині педагог зміг втілити чимало своїх ідей, задумів та проєктів.

З перших днів перебування в Пасічнянській школі молодий енергійний учитель згуртував навколо себе творчих активних учнів та вчителів. Він спільно із Галишем В.Ц., тодішнім учителем інформатики, заснував незалежну творчу студію «Експеримент». Її члени започаткували щотижневі радіолінійки, займались дослідницькою та пошуковою роботою, готували й організовували тематичні вечори, благодійні акції, спортивні змагання, з'явилися публікації в пресі юних поетів, нариси кореспондентів.

Робота в творчій студії захопила всіх, виникла необхідність більш широкого спілкування. 29 жовтня 1995р. за ініціативи Ігоря Петровича відбулась установча конференція дитячої організації «Гарт», яка затвердила Статут організації, схвалила Програму. Офіційно ДГО «Гарт» зареєстрована 20 лютого 1996 року розпорядженням Голови Старосинявської райдержадміністрації № 127. Наявні статутні документи – Статут, Свідоцтво про державну реєстрацію, печатка, штамп, Свідоцтво про включення до ЄДРПОУ. На той час вона була єдиною в області дитячою організацією такого типу.

Від початку своєї реєстрації ДГО «Гарт» розпочала активну діяльність з виконання поставлених завдань. З часом за активну діяльність ДГО «Гарт» отримує Свідоцтво №1 як колективний член Хмельницької обласної Асоціації клубів дитячої дипломатії.

ДГО «Гарт» представляла дітей та молодь Старосинявщини на IV Всеукраїнському дитячому фестивалі «Ліхтарики миру», який проходив в м. Хмельницькому з 1 по 7 червня 1996 року.

Організація налагодила зв'язки з Рухом «Педагоги за мир і взаєморозуміння» в м. Києві. Члени дорослої палати мали змогу бути слухачами курсів Університету миротворчих знань і отримати дипломи організаторів миротворчої діяльності.

Приїзд в с. Пасічна в березні 1998 року педагогів-американців зі Штату Вірджинія і Вашингтон стали певним підсумком співпраці з українським комітетом руху «Педагоги за мир та взаєморозуміння» та Хмельницької обласної Асоціації клубів дитячої дипломатії.

У 2000 році ДГО «Гарт» взяла активну участь у молодіжній мистецькій акції «Подільський Оскар», а уже в 2001 році стала номінантом другої обласної молодіжної публіцистично-мистецької акції «Подільський Оскар 2001» в номінації «Молодіжна громадська організація року». Вона до сьогодні є дієвою і займається культурно-просвітницькою діяльністю.

У 1997 році Русий І.П. був призначений директором Пасічнянської ЗОШ I-III ступенів. З тих пір слово «вперше» стало характерним для роботи нашого навчального закладу. Для того, щоб стимулювати бажання вчителів та учнів у досягненнях, вперше 1997 року у відповідності до Колективного договору дослідним господарством було запроваджено преміювання учнів та вчителів за досягнення в олімпіадах, конкурсах, спортивних змаганнях районного, обласного, Всеукраїнського рівня, розроблено і реалізується проєкт «Обдарована дитина».

Щоб створити умови для рівного доступу до якісної освіти й уникнути комплексу меншовартості сільського учня, у 2001 році був створений заклад нового типу – Пасічнянський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів, агротехнологічний ліцей». Та цьому передувала робота по створенню матеріально-технічної бази. Облаштовано пришкільний інтернат з безкоштовним

цілодобовим перебуванням дітей, створено сучасний комп'ютерний клас і під'єднано до мережі інтернет (2001). Завдяки співпраці з місцевим господарством Державним підприємством Дослідне господарство «Пасічна» діти отримували трьохразове гаряче харчування за символічну оплату. У ліцеї навчались діти із 14 сіл тодішніх Старосинявського і Старокостянтинівського районів та сусідньої Вінницької області.

До роботи у ліцейних класах були залучені викладачі вищої школи, які викладали основи маркетингу, менеджменту, економіки, підприємницької діяльності.

Реалізація принципу безперервної освіти, наближення вищої освіти до села, дали можливість Ігорю Петровичу Русому відкрити центр дистанційної освіти Хмельницького національного університету на базі Пасічнянського ліцею.

Рішення про те, що першому центру дистанційної освіти від Хмельницького Національного університету бути на базі нашого закладу було прийняте після серйозної експертизи. Вперше в Україні у 2002 році на базі Пасічнянського НВК відкрито локальний пункт дистанційної освіти, який успішно працював до 2021 р. Не від'їжджаючи із села, можна було здобути освіту за 14-ма спеціальностями. Це особливо зручно було для людей із обмеженими можливостями, адже тут відбувався прийом документів, екзаменів, здача сесій. Для вчителів та учнів закладу це в необмеженій кількості безкоштовний інтернет, користування електронною бібліотекою, отримання консультацій.

Працюючи директором навчального закладу, Ігор Петрович налагодив зв'язки з вищою школою. На базі школи були відкриті підготовчі курси для вступу до Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Ґжицького та проведений захід «Співдружність перевірена часом», на якому підписано та поновлено договори про співпрацю з Хмельницьким національним університетом, Кам'янець-Подільським національним університетом, Хмельницькою гуманітарно-педагогічною академією, Львівською академією ветеринарної медицини ім. Ґжицького, Хмельницькою МАУП. Уже у 2003 році вперше на базі сільського освітнього закладу було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію. Це не лише сприяє розвитку обдарувань і здібностей, але, і що надзвичайно важливо, значно допомагає сільським дітям у здобутті якісної вищої освіти.

За ініціативи Ігоря Петровича була отримана ліцензія Міністерства освіти України на здобуття професії «Оператор комп'ютерного набору» та «Шофер» на базі навчального закладу.

Для ефективної життєдіяльності шкільної системи їй необхідні зв'язки з іншими організаціями, членами спільноти, залучення якомога більшої кількості зацікавлених фізичних та юридичних осіб до актуальних проблем школи та спільного пошуку шляхів їх розв'язання. Тому як спосіб мотивації людей-благодійників вперше у Пасічнянському НВК Русим І.П. було розроблено проєкт «Почесний вчитель» і затверджено рішенням Ради НВК Положення про присвоєння звання «Почесний вчитель Пасічнянського НВК». Це звання присвоюється тим людям, які допомагають навчальному закладу як матеріально, так і розкритися талантам обдарованих і здібних дітей, беруть активну участь у навчально-виховному процесі, залишаються небайдужими до долі сільських дітей. На сьогодні ми маємо 10 почесних учителів.

З 2003 року в навчальному закладі діє рейтингова система оцінки роботи педагогічних працівників. Це стимулює використання вчителями завдань пошукового і дослідницького характеру, інновацій, зростання їх свідомої активності в навчальному процесі, формування активної життєвої позиції. Оцінювання роботи проходить за 82 критеріями, які включають всі сторони діяльності педагогічних працівників.

Працюючи на посаді директора школи, Ігор Петрович запровадив періодичне відзначення ювілеїв школи-ліцею, початки якої сягають другої половини XIX ст. На шкільні свята з'їжджалися випускники зі всіх куточків України. Технологічний ліцей став закладом вивчення передового педагогічного досвіду в системі шкільної освіти на Хмельниччині [4].

Завдяки спільним зусиллям директора школи (Русого І.П.), педагогів закладу, всієї громади села, Пасічнянський НВК «Загальноосвітня школа I-III ступенів, технологічний ліцей» у 2006 році став лауреатом Всеукраїнського конкурсу «100 кращих шкіл України – 2006» у номінації «Школа – соціокультурний центр села».

Працюючи на посаді директора школи, Ігор Петрович був активним членом клубу творчо працюючих директорів.

Завдяки Ігорю Петровичу Пасічнянський НВК став своєрідним паростком добрих починань у міжнародному співробітництві на освітянській ниві, яке було започатковане ще у 1998 році, коли навчальний заклад за міжнародною програмою «Педагоги за мир і взаєморозуміння» відвідала делегація педагогів із США. Гостювали вони лише один день, але громада села, учнівські та педагогічні колективи, зустрівшись з ними, зуміли порозумітись, трохи ближче пізнати народ і традиції далекої заокеанської країни.

Потім була наполеглива праця, аби зробити все для того, щоб звичайні сільські діти могли більше спілкуватися з носіями англійської мови. Допомогла інформація, що була отримана на одному із освітніх форумів у столиці у 2006 році директором Русим І.П., який завітав до офісу Корпусу Миру, де і внесли наш заклад у реєстр можливих навчальних закладів, які претендують на те, аби отримати добровольця для навчання дітей англійської мови. Працювати довелося багато. Мало значення все: від умов проживання та роботи до того, як сприйме нову людину сільська громада. Ми мали бути не просто жителями с. Пасічна та учнями НВК – ми ставали представниками українського народу, причому дуже хотіли бути гідними своєї країни, бо розуміли, що говорячи в Америці про Україну, матимуть на увазі нас, пасічнянську громаду.

Як результат: 2008-2010 – працює волонтер Джін Ріплі; 2011-2013 – волонтер Джін Парк; проводяться семінари для вчителів району; проводяться тренінги за участю інших волонтерів для учнів та вчителів; реалізуються 2 проекти із залученням 4,5 тис. доларів «Кабінет англійської мови» та проект «Сила. Краса. Здоров'я». Улітку 2009, 2010, 2012, 2013 років на базі нашого закладу функціонував табір за участю ще чотирьох волонтерів Корпусу Миру. Всі волонтери стали членами громадської організації «Гарт», яка давно і досить плідно працює на базі Пасічнянського НВК, взяли участь у таборі у с. Пилява (реалізація обласного проекту «Стежками козацької звитяги»).

20 листопада 2015 р. заклад відвідав новопризначений директор американського Корпусу Миру в Україні Дені Ростам. Цікавився результатами співпраці нашого закладу та корпусу миру, реалізацією спільних проектів, була обговорена перспектива продовження цієї співпраці у найближчому майбутньому.

Для школи – це великий досвід, покращення знань учнів та зміцнення матеріально-технічної бази закладу.

З ініціативи Русого І.П. та з метою реалізації обласного освітньо-модульного проекту «Стежками козацької звитяги» (розробником і реалізатором якого він і був, перебуваючи на посаді начальника відділу освіти) і на підставі рішення загальношкільного батьківського комітету від 15.12.2010 року та спільних зборів батьківського та учнівського колективів учнів 8 класу від 20.12.2010 року у Пасічнянському НВК створено козацький клас, розроблено освітньо-модульний проект «Славу козацьку повік не забуваєм».

У рамках проекту розроблені програми елективних курсів «Стежками козацької звияги» та «Доба козаччини в українській літературі», які затверджені МОН. У відповідності до програм створено посібники для вчителів, виготовлено форму, козацькі атрибути, налагоджено зв'язок з громадськими організаціями.

Зросла зацікавленість учнів історією України, згуртувався учнівський колектив, культивується здоровий спосіб життя, учні отримали можливість, завдяки подібним організаціям та підтримці українського козацтва, знайомитись з визначними місцями України. Проект проводиться за участю педагогічного та учнівського колективів Пасічнянського ліцею. До його реалізації та проведення залучаються громадські, військово-патріотичні організації, доброчинці [2].

Досвід роботи по впровадженню козацької педагогіки у навчальний процес вивчається іншими закладами України.

Ігор Петрович був ініціатором участі навчального закладу у Всеукраїнському експерименті за темою «Теоретико-методологічні засади моделювання розвитку авторських шкіл». Згодом навчальний заклад став Школою козацької педагогіки. У березні 2021 р. отримали свідоцтво про реєстрацію авторського права.

В рамках Всеукраїнського експерименту пасічнянські школярі разом зі своїми наставниками розробили і реалізували проєкт «Козацький гай». 17 квітня 2018 року учнями, вчителями, директором ДПДГ «Пасічна», лісничим Старосинявського лісництва Старокостянтинівського державного лісового господарства, головою Старосинявської РДА Русим Ігорем Петровичем, жителями села Пасічна, учасниками АТО та виконуючою обов'язки старости було висаджено 370 дерев на честь 370-річчя переможної Пилявецької битви.

Козацький гай зростає разом з учнями, утверджуючи їх патріотизм та віру в краще майбутнє рідної України.

Ідея створення в школі музею Знатних земляків виникла ще у 2002 році, а прискорила робота після несподіваної смерті поета-земляка, званої в нашому закладі і, взагалі, на Старосинявщині людини. Матеріали для музею Знатних земляків активно допомагали збирати та упорядковувати члени шкільного краєзнавчого гуртка (керівник Русий Ігор Петрович, член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження «Поділля», вчитель історії, вчитель-методист). І вже в грудні 2004 року у приміщенні нашого навчального закладу відкрито музей Знатних земляків.

Гуртківці-краєзнавці долучилися і до створення історико-краєзнавчого музею села Пасічна.

При шкільному музеї села Пасічна систематично здійснюється пошукова робота, яка супроводжується дослідницькою діяльністю, археологічними розкопками. Три роки у селі Пасічна велися спільно з науковцями Всеукраїнські археологічні розкопки. Відкрито і досліджено Черняхівське поселення 2-5 ст.н.е. . Дітям вдалося розшукати предмети побуту трипільської культури, старовинні монети та багато іншого цікавого матеріалу, які поповнили музей села.

Шкільний музей підтримує зв'язки із музеями с. Самчики, Меджибожа.

Відкриття музеїв переросло у реалізацію проєкту «Музейна педагогіка».

Музеї у навчальному закладі слугують допоміжним осередком освіти і виховання.

Ігор Петрович був творчою людиною, багато років займався дослідженням історії Старосинявщини та впровадженням своїх напрацювань у шкільне краєзнавство як свого навчального закладу, так і шкіл району.

Не забував він і місце, де народився. У 2006 р. Ігор Петрович став співзасновником і керівником організації «Антонінський край», що свідчить про його зв'язок зі своєю малою Батьківщиною. Результатом діяльності організації було проведення триденної міжнародної науково-практичної конференції в Антонінах «Антонінський край у просторі і часі», результатом якої стало видання двотомника матеріалів та створення музею у смт. Антоніні [6].

22 жовтня 2008 року він був делегатом установчої Хмельницької обласної організації НСКУ, де був обраний головою ревізійної комісії товариства до 2014 року. 2009 року разом із відомим краєзнавцем Старосинявщини, редактором місцевої газети «Колос» Яном Козельським взяв участь у створенні Старосинявської районної організації НСКУ у складі обласної спілки краєзнавців. Тоді в районний осередок НСКУ вступило 20 осіб. Результатом діяльності місцевого товариства стали організація фестивалів на Полі козацької слави на честь переможної битви українського війська Богдана Хмельницького у битві 1648 року під Пилявою, проведення всеукраїнських та регіональних науково-краєзнавчих конференцій, круглих столів, читань. Організатором їх був Ігор Петрович Русий. Вершиною досягнень місцевої спілки краєзнавців, за ініціативи і сприяння Ігоря Петровича, стало видання «Старосинявщина в історії та документах», яке стало розширеною історичною енциклопедією краю.

30 жовтня 2017 року Пасічнянський ліцей мав честь зустрічати наукову експедицію «Історико-культурна спадщина Хмельниччини: проблеми збереження» у складі 24 знаних науковців-істориків України на чолі із членом-кореспондентом НАН України, доктором історичних наук, професором, головою правління Національної спілки краєзнавців України Олександром Реєнтом. Члени експедиції знайомилися зі станом збереження в районі культурної спадщини та впровадженням краєзнавства у шкільну освіту. Члени експедиції відвідали Пасічнянський ліцей, ознайомилися із шкільними музеями, матеріальною і навчальною базою закладу. Відбулося двогодинне спільне засідання педколективу і членів експедиції, на якому було обговорено різні аспекти діяльності ліцею на перспективу. Другим об'єктом роботи експедиції була Пилявська ЗОШ I – III ст., яка вивчала впровадження у навчально-виховний процес козацької педагогіки. Експедиція побувала на Полі Пилявецької битви 1648 р. Ігор Петрович Русий постійно супроводжував експедицію, допомагав їй організаційно, брав участь у її засіданнях, вносив свої пропозиції та рекомендації й отримав подяку від її керівництва і членів [1].

2021 року на засіданні президії обласної спілки краєзнавців Ігорю Петровичу було присвоєно звання «Почесний краєзнавець Хмельниччини» і вручено відповідний диплом. Це визнання його заслуг на ниві розбудови краєзнавства в Хмельницькій області та на Старосинявщині.

12 жовтня 2021 року в приміщенні Будинку культури Старосинявської селищної ради було проведено історико-краєзнавчі сходи «Славетна Старосинявщина: погляд крізь віки». Захід було приурочено до 478-ї річниці селища Стара Синява, ініційовано та проведено Старосинявською селищною радою та КУ «Центр професійного розвитку педагогічних працівників Старосинявської селищної ради» спільно з Хмельницькою обласною організацією Національної спілки краєзнавців України та її Старосинявською територіальною організацією, Державним архівом Хмельницької області та Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти.

Учитель історії Пасічнянського НВК, член Національної спілки краєзнавців України, модератор заходу Ігор Петрович Русий детально ознайомив з історією Старої Синяви від найдавніших часів до сьогодення. Кожен учасник заходу своїми змістовними розповідями відкрив нові історичні факти з історії рідного краю.

Русий І.П. зі своїми вихованцями працював у державних архівах у м. Житомирі та м. Хмельницькому, вивчаючи історію школи та села Пасічна, готував до видачі книги про с. Пасічна та Пасічнянську школу. На підставі зібраних матеріалів з історії села під його керівництвом були написані дослідницько-наукові роботи учнями нашого закладу та представлені на районному, обласному, всеукраїнському рівнях.

Освіта і спорт тісно переплітаються. Завдання для вчителів – виростити покоління дітей здоровим, освіченим, вихованим. Саме цього завжди прагнув Русий І.П. З дитинства Ігор Петрович займався спортом. Коли вступив до інституту, продовжив звичні для нього заняття в спортивній секції з важкої атлетики. Після

призначення в Пасічнянську середню школу жага до продовження занять атлетизмом дала можливість згуртувати юнаків і через кілька місяців відкрити спортивний клуб, який отримав назву в честь відомого атлета Олександра Засса – «Самсон». Більше чверті століття бриніло залізо мажорними акордами гартування сили. Сотні юнаків та дівчат стали вихованцями цього спортклубу. Протягом всього цього часу незмінним його тренером залишався Русий Ігор Петрович. Особисто підготував 6 КМС, тричі юнацька команда спортклубу ставала чемпіоном Хмельницької області. Самсонівці постійно пропагують здоровий спосіб життя, беручи участь в різноманітних заходах сільського, районного, обласного рівнів. 1998 рік став знаменним для спортклубу. Сільські хлопці і дівчата, які на помостах обласних змагань показували вагомі результати, встановлювали нові рекорди, вибороли право провести в с. Пасічна (вперше в історії обласних спортивних змагань) чемпіонат області. Це з боку обласного спорткомітету було виявом поваги до спортсменів, спортклубу «Самсон», громади села.

В одному із своїх інтерв'ю Ігор Петрович сказав: «Якщо створити відповідні умови, то ми б розширили спортклуб, створили б при ньому школу росту, оздоровчий центр за спеціальною методикою, адже ми пропагуємо здоровий спосіб життя» [7]. Ці слова стали реальністю.

Було розроблено і реалізовано міжнародний проєкт «Сила, краса, здоров'я», авторами якого є директор Пасічнянського ліцею Руса Тетяна Василівна, волонтер Корпусу Миру США в Україні міс Джін Йонг Парк, вчитель англійської мови Бондар Людмила Вікторівна та вчитель історії, тренер спортклубу «Самсон» Русий Ігор Петрович. Як наслідок, відбулося урочисте відкриття спортивно-оздоровчого центру в приміщенні Пасічнянського ліцею.

Так співпало, що саме у ті дні спортивний клуб «Самсон» відзначав 25 років від свого заснування. На урочистості було запрошено відомих спортсменів-випускників нашої школи, вихованців спортклубу «Самсон», які досягли вагомих результатів на обласних та всеукраїнських чемпіонатах, а головне, стали успішними людьми. Також відбулася презентація книги «Шлях довжиною в чверть століття» Русого Ігоря Петровича, тренера спортклубу, що є своєрідним підсумком діяльності за чверть століття.

Щорічно у Пасічнянському ліцеї, завдяки ініціативі Ігоря Петровича, відбувався турнір пам'яті Вадима Шалатовського з силового триборства.

Зі своїми вихованцями брав участь у чемпіонатах області і поза її межами з класичного пауерліфтингу серед усіх вікових груп.

Ігор Петрович – це не просто вчитель, тренер, але і друг для своїх вихованців. Це фактично другий батько для спортсменів, що не уявляють свого життя без спорту. Це той, хто вірить, підтримує, плакає, наставляє, спонукає, але любить кожного свого вихованця, вболіває за нього всім серцем і назавжди віддає частинку свого серця.

Ми навіки збережемо світлу пам'ять про Русого Ігоря Петровича у наших серцях і завжди будемо згадувати прекрасного вчителя, управлінця, який чесно і самовіддано служив своєму народу, Батьківщині, своєму селу, своїй школі. Ігор Петрович - приклад справжнього героїзму, самопожертви та високої моралі. Приклад сподвижництва і відданості державі і її людям.

Ігор Петрович жив школою, яку з любов'ю називав «рідна школа», проблемами села, району, держави, яку пішов захищати.

Пасічнянський ліцей має честь носити ім'я Ігоря Русого. Його життя буде прикладом служіння Україні, народу, улюбленій справі.

У Ігоря Петровича ще було багато планів, задумів, мрій. Віримо, що ми зможемо їх втілити у життя...

Список використаних джерел та літератури

1. Баженов Л. В. Науково-краєзнавча експедиція в Хмельницьку область. *Краєзнавець Хмельниччини*: науково-краєзн. зб. / гол. ред. Баженов Л. В. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 11. С. 7 – 10.
2. Енциклопедія освіти Хмельниччини. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2017. С. 352.
3. Збірник матеріалів науково-краєзнавчої конференції, приуроченої світлій пам'яті знаного освітянина, громадського діяча, воїна, Почесного краєзнавця Хмельниччини Ігоря Петровича Русого та 440-ї річниці найдавнішої писемної згадки про с. Теліжинці. Сміт Стара Синява, с. Теліжинці. 19 серпня 2022 р. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ» 2022. 396 с.
4. Поточний архів Хмельницької обласної організації НСКУ. Ф. 14, тека «Старосинявська районна організація НСКУ». Особова справа І. П. Русого (2008, травень 2022 р.).
5. Педагогічний вісник Поділля. ХОІППО. №2 (2022).
6. Русий Ігор Петрович. На службі української науки і краєзнавства. Біобібліограф. покажчик членів Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України / Упорядн. Баженов Л. В. Хмельницький, 2018. Т. 1. С. 94 (рукопис).
7. Русий І.П. Шлях довжиною у чверть століття. Хмельницький: ФОП Крисюк, 2014. 116 с.(Серія «Славетна Старосинявщина».
8. Старосинявщина в історії та документах (Славетна Старосинявщина): історико-краєзн. вид. / автор. кол.: І. П. Русий, Я. Козельський, А. Поліщук, Л. Сердуніч та інші. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2017. 304 с.
9. Школи України 2006: Лауреати конкурсу «100 кращих шкіл України» у 9 номінаціях / Упоряд. Н. Мурашко, Н. Валентик, Ж. Сташко. Київ: Вид. дім «Шкіл.світ», 2006. С. 206.

**Григорєць Тетяна,
Фесюк Людмила,**
консультанти Комунальної
установи «Центр професійного розвитку
педагогічних працівників
Старосинявської селищної ради
Хмельницького району, Хмельницької області

Професійний розвиток Ігоря Русого як складова його творчої індивідуальності

Матінка земля тримається на тих,
Хто віддає серця за рідних і близьких!
Матінка земля тримається на тих,
Хто віддає серця свої для всіх!

Сучасне динамічне життя поставило перед школою завдання – віднайти і запровадити в освітньому процесі методи, адекватні вимогам часу. Відповіддю на цей виклик стали інтерактивні, інформаційно-комунікативні засоби освіти та сучасний висококваліфікований учитель-новатор, інноваційний педагог, що втілює інноваційні технології в освітній процес з високою результативністю. У творчій майстерні вчителя постійно шліфуються найефективніші методи, форми і прийоми роботи, відточується конкурентоспроможний, самобутній почерк майстра – вчителя, що вміє знаходити неповторні родзинки індивідуальних, авторських уроків.

Для досягнення педагогічної майстерності вчитель повинен володіти неабиякими природними здібностями та бажанням досягнути успіху в своїй

професійній діяльності, вести постійну активну роботу в цьому напрямку, мати значний досвід учительської практики з правильним використанням її результативності. Головними технологіями формування сучасного конкурентоспроможного вчителя-новатора можна назвати такі :

- технологія саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, підвищення професійно-фахового та індивідуально-особистісного рівня впродовж всієї педагогічної діяльності та всього життя;
- технологія методичної мобільності і оновленого способу мислення;
- технологія системного застосування компетентнісних, особистісно орієнтованих технологій в освітньому процесі;
- технологія інноваційності та вміння адаптуватися у сучасному освітньому просторі;
- технологія критичного мислення;
- технологія формування системи цінностей з урахуванням особистих запитів, норм ситуації та естетичних уподобань для формування духовно-ціннісних орієнтацій учнів.

Учитель нової формації – це особистість, яка є дослідником, творцем нових знань, проєктувальником свого життя. Конкурентоспроможний учитель не вчить, а допомагає учневі вчитися, пізнавати себе і світ; він не виховує, а допомагає учневі шукати себе кращого; не тисне на учня, а створює йому умови для вільного самовизначення; не принижує його, а окрилює. Такі пріоритети зумовлюють появу нового покоління вчителів, здатних відповідати викликам суспільства. Це – Тьютори, Едвайсери, Коучі, Фасилітатори, Ментори, Наставники.

Кожна людина – особистість неповторна, а реалізація її прагнення до знань, їх засвоєння і розвиток за своєю силою здатні слугувати поштовхом і підґрунтям для переходу на більш високий цивілізаційний рівень не лише цієї особи, а й суспільства і світового середовища в цілому. Знання, наука були і залишаються рушійною силою прогресу. При цьому на освітянській ниві та державному і суспільному житті особливе місце займають ті, хто наділений даром приводити до знань інших – це вчителі, які ведуть своїх учнів по життю, навчають їх, залишаючи в них частку своєї душі, власних пізнань, ідей. Вчителі, які не стоять осторонь викликів у освіті, а приймають їх з гідністю та змінюють себе та свої методи до навчання, згідно вимог нового часу, постаючи у новій формації.

Таким був Ігор Петрович Русий – громадський діяч, видатний краєзнавець, вчитель історії. Вчитель з великої букви, який за своє життя багато зробив, створив, відкрив особисто та спільно зі своїми учнями, колегами та багатьма іншими людьми. Золоті зерна його щедрої душі проросли у долях багатьох людей і дали добрі сходи, залишивши нащадкам гарну та світлу пам'ять.

Життєвий шлях та здобутки Ігоря Петровича унікальні. Кількість справ, якими займався як учитель-краєзнавець, керівник, громадський діяч є такою великою, що їх вистачило б на декілька життів. Це – його внесок у розвиток освіти Старосинявщини та краєзнавчого руху на Хмельниччині. Йому належить реалізація проєктів «Стежками козацької звитяги», «Сила. Краса. Здоров'я», «Музейна педагогіка».

Здійснюючи таку напружену багатогранну діяльність, Ігор Петрович завжди повністю віддавався справі, підходив до неї творчо, виконував її сумлінно і якісно.

За його ініціативи створено модель авторської школи «Школа козацької педагогіки» у Пасічнянському ліцеї. Впроваджуючи козацьку педагогіку в навчальному закладі головну мету вбачав у визначенні основних напрямів удосконалення національно-патріотичного виховання; забезпеченні єдності навчання,

виховання, розвитку особистості та підготовки до захисту Вітчизни; вироблення єдиних поглядів і вимог до проблеми виховання патріота та громадянина; використання інноваційних форм і методів; формування у молоді високої, патріотичної свідомості, національної гідності.

Модель школи козацької педагогіки Пасічнянського ліцею становить вагому підвалину сучасної системи виховання і складається із знань про закономірності формування світоглядних позицій українця, збагачення підростаючого покоління інформацією про здоровий спосіб життя, норми взаємостосунків, а також самовдосконалення самоосвіти. У ході реалізації авторської моделі було створено музей Знатних земляків та Музей с. Пасічни.

Є вражаючою генерація ідей цією видатною людиною, які захоплювали його учнів і втілювалися, розроблялися ними. Займаючись дослідженням історії Старосинявщини, впроваджував свої напрацювання у шкільне краєзнавство. Це дало змогу втілити його та інші передові ініціативи і програми щодо поліпшення якості навчально-виховного процесу закладів освіти громади, участі в науково-дослідній роботі старшокласників у системі Хмельницького відділення МАН. Напрацювання із формування національної свідомості учнів засобами історичного краєзнавства увійшли до матеріалів науково-практичних конференцій. Він та його вихованці постійно були залучені до багаторічних стаціонарних археологічних досліджень городища Губин доби Болохівської землі XII-XIII віків.

Він намагався передати мудрість свого життєвого досвіду, ненав'язливо вплинути на погляди молодого покоління, поділитися напрацюваннями з колегами та однодумцями. Тому, неодноразово брав участь у Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах, у професійних конкурсах. Був ініціатором та організатором триденної Міжнародної науково-краєзнавчої конференції в своєму рідному селі Антонінах «Антонінський край у просторі і часі», результатом якої стало видання двотомника матеріалів та науково - краєзнавчої експедиції «Історико-культурна спадщина Хмельниччини: проблеми збереження», присвячена 80-річчю утворення Хмельницької області та 10-річчю надання Національній спілці краєзнавців України статусу творчої.

Ігор Петрович був співорганізатором та модератором круглих столів та історико-краєзнавчих сходин у форматі круглого столу: «Реалізація Конституційного положення у Старосинявській ТГ: досягнення, проблеми, перспективи», приуроченій 25-річчю Конституції України», «Славетна Старосинявщина: погляд крізь віки», за участі працівників-науковців ХОІППО, краєзнавців Національної спілки краєзнавців України, наукових співробітників Державного архіву Хмельницької області та Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж».

Справжній учитель не може жити без творчості. Творчість учителя проявляється у мистецтві тлумачення навчального матеріалу, виділенні суттєвих ознак та явищ, вмінню адаптуватися до викликів часу, що є ключовими аспектами готовності педагогів Нової української школи до творчої педагогічної діяльності.

Такою була педагогічна діяльність вчителя історії Ігоря Петровича. Прикладом є фрагменти його уроків історії, які опубліковані у «Педагогічному віснику» ХОІППО (Докорінний перелом у ході Другої світової війни. Битва за Дніпро. 3 історії створення пісні «Про Дніпро»

<https://www.youtube.com/channel/UCIFYAqfeKF1CxFJvc4v7mHA>)

Також він був автором і співавтором не однієї публікації, посібників. Вагомою серед них є книга « Шлях довжиною в чверть століття», яка вийшла у 2014 р. і є своєрідним підсумком його діяльності. Втім, доробок Ігоря Петровича на цьому не обмежується, адже в його активі – участь у підготовці багатьох наукових матеріалів:

- Дослідження нової пам'ятки черняхівської культури порубіжжя Південно-Західної Волині і Північно-Східного Поділля. Археологія і фортифікація України //Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський. 2015.
- Речовий інвентар з розкопок черняхівського поселення в урочищі Горбок //Науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції. Старокостянтинів: ФОП Бицик Ю.В., 2017 р.
- На службі української науки і краєзнавства. Біобібліограф. Показчик членів Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України /Упорядн. Баженов Л.В. Хмельницький, 2018. Т.1. с.94 (рукопис).

- Старосинявщина в історії та документах (славетна Старосинявщина): історико-краєзн. вид. / авт.кол., 2017. Фундаментальне видання, яке стало розширеною історичною енциклопедією краю.
- Особливості національно-визвольного руху на теренах Хмельницької області у 1945 – 1953 роках: Науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції. Старокостянтинів : ФОП Словіцький М.Я., 2019 р.
- Дослідження етапів національно-визвольного руху на Старосинявщині (1943 – 1952рр.) : Науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції: Старокостянтинівщина та національно-визвольні змагання. Старокостянтинів : ФОП Словіцький М.Я. 2019 р.

Весь життєвий, педагогічний, творчий, громадський шлях Ігоря Петровича Русого може і повинен слугувати прикладом для наступних поколінь, як в освіті, так і в багатьох інших аспектах земного життя.

Він Учитель – Генератор ідей, що втілені в його справах і справах його учнів та вихованців, які продовжують упроваджуватися та ще очікують свого часу. Про нього можна із упевненістю сказати: він пройшов своєю дорогою по землі до своєї планети у космосі, віддавши всі сили служінню своїй Вітчизні і рідній Старосинявщині, загинув захищаючи Батьківщину та кожного з нас!

Герої не вмирають! Героям слава!

Список використаних джерел та літератури

1. Авторська школа в Україні : наук.-метод. пос. Автори-упорядники: І.Н. Євтушенко, Ю.І. Завалевський, С.В. Кириленко, О.І. Кіян, О.Я. Мариновська / за наук.ред. Ю. І. Завалевського. Київ–Чернівці: Букрек, 2017. 416 с. іл. (Серія «Авторська школа в Україні»).
2. Радченко А.Є. Професійна компетентність учителя. Харків : Вид. група «Основа», 2006. 128 с.
3. Село Теліжинці на Старосинявщині: історія, перспективи розвитку. Науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції. смт. Стара Синява, с.Теліжинці. 19 серпня 2022р. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 396с.
4. Сидоренко В. Концепти Нової української школи: ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати. *Методист*. 2018. N 5. С. 4-17.
5. Сорочан Т. Підготовка тренерів для навчання вчителів НУШ. *Методист*. 2018. N 2. С. 4-8.

6. Якимчук М.Ю. Особливості творчої самореалізації вчителя як важливої компоненти гімназійної освіти. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 16. *Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики*: збірник наукових праць. Ред. кол.: Н.В. Гузій (відп. ред.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 22 (32). С. 235-240.

Антощук Людмила, вчитель української мови та літератури, старший учитель Терешківського ліцею Антонінської селищної ради Хмельницького району Хмельницької області

Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти засобами театрального мистецтва

У період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає необхідність системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Якнайкраще тут допоможе театральне мистецтво, яке розкриває суть людських взаємин на тлі суспільних явищ. Дана інсценізація «Любов і ненависть», складена за твором сучасної письменниці Світлани Талан, авторки романів у жанрі «реальних історій», «Повернутися дощем», може бути використана у виховній роботі кожного класного керівника старших класів.

*Я краще помру на власних умовах, ніж житиму за їхніми правилами.
Лорен Олівер*

Україна палає, країна у вогні. Таким є наше болюче сьогодення. Плани одних полетіли вшкереберть, нові реалії будують майбутнє. Натомість творчість завжди надихала українців на боротьбу, адже всю нашу історію ми виборюємо свободу.

Патріотизм у всі часи був провідною темою української літератури, актуальною ця тема залишається і сьогодні. Любов до Батьківщини, до свого народу, цінування національної культури та традицій свого народу, готовність вести боротьбу за свободу та незалежність завжди вважалися найвищими проявами патріотизму, завжди були на першому місці серед моральних чеснот члена будь-якого суспільства.

У період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді - формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей. Сьогодні українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку.

В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз, і водночас, великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд із убезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське та євроатлантичне співтовариство, є визначення нової стратегії виховання, яка великою мірою формує майбутній розвиток української держави.

Водночас національно-патріотичне виховання має власні принципи, що відображають його специфіку. Серед них принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості; виховання любові до рідної

землі, природи, українського народу, шанобливого ставлення до його культури, історії, традицій; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність.

На сучасному етапі розвитку України посилюється увага до таких напрямів:

- повага до національних символів - Герба, Прапора, Гімну України;
- активна участь у громадсько-політичному житті країни;
- верховенство права, повага до прав людини;
- готовності до природоохоронної діяльності;
- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;
- готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Процес патріотичного виховання дітей і молоді повинен мати випереджувальний характер, відповідати віковим періодам розвитку дитини та особистісним характеристикам, ґрунтуватися на духовно-моральних засадах. Відтак, враховуючи всі обставини, виникає потреба в актуалізації концепції, яка б визначала нову стратегію цілеспрямованого і ефективного процесу виховання суб'єкта громадянського суспільства, громадянина - патріота України.

Театральне мистецтво – це окремий вид мистецької діяльності, який поєднує в собі можливості різних художньо-зображувальних засобів, воно створює образи, розвиває культуру мовлення, образне мислення, регулює поведінку; сприяє розвитку асоціативної пам'яті, художньої уяви, а також впливає на внутрішній світ дитини.

Завдяки театральному мистецтву ми пізнаємо красу людської душі, і тим самим формуємо в собі якості, які необхідні для розвитку соціальних стосунків.

Цікаві думки щодо використання елементів театального мистецтва ми знаходимо у працях В.О. Сухомлинського. Він цікавився творчістю театального діяча К. С. Станіславського, поділяв його погляди на проблему художньо-естетичного виховання особистості учня. У своїй педагогічній практиці вчений використовував такі елементи театального мистецтва, які розкривали творчу особистість школяра і його потенційні можливості у різноманітній шкільній діяльності. У Павлівській середній школі, де був директором В.О. Сухомлинський, використовувалися такі види і форми театальної діяльності, як художнє читання; інсценізація та постановка літературних творів під керівництвом учителів; діяв драматичний гурток, театр казки. У школі була обладнана спеціальна Кімната Казки, яка містила декорації, макети та різноманітні ілюстрації епізодів з українських, а також казок інших народів. У Кімнаті залежно від того, які літературні твори читалися чи інсценізувалися на уроках і в позакласній роботі, створювалася відповідна творча обстановка. У роботі зі старшокласниками використовувалося мистецтво постановки мізансцен при читанні п'єс на уроках літератури [4].

Театральне мистецтво – один із гуманних способів пізнання соціальних реалій. Завдяки залученню дітей у спеціально сконструйований «світ гри», в якому міжособистісна взаємодія виявлена зримо і вбудовується у попередньо створений сценарій, драма допомагає індивідам встановити тісний зв'язок з повсякденною реальністю, хоча спершу може здатися, що вона, навпаки, відводить їх від реальності [1]. С. Рубінштейн стверджує, що «театральна гра накопичує досвід для уяви, яка «відлітає від дійсності, щоб глибше проникнути в неї» [2].

Таким чином, театральне мистецтво як дидактичний засіб набуває особливого контексту в ході художньо-естетичного виховання, де цей вид мистецтва стає не засобом навчання, а змістом уроку. Однак слід наголосити, що в сучасній шкільній системі відсутні уроки театру, на яких учні змогли б познайомитися зі специфікою театального мистецтва, оволоділи б його мовою через практичну театральну діяльність. У сучасній педагогічній практиці виховання засобами театального мистецтва поступово зменшується і навіть взагалі зникає. Сьогодні майже не існує шкільних театральних колективів, а діяльність тих, що працюють, здебільшого спрямована лише на організаційно-постановчу роботу. Така тенденція штучно

вилучає театральне мистецтво із арсеналу освітньо-виховних засобів формування учнів, звужує його педагогічний потенціал до меж розваги і дозвілля.

У роботі вчителя сприйняття, як і в актора, визначається особистістю педагога. Вчитель передає учням не лише свої знання, а й своє ставлення. Для організації театральної діяльності вчитель зобов'язаний включити весь спектр артистичного арсеналу, для активізації пізнавальної діяльності школярів. Варто враховувати, що педагогічний артистизм включає в себе: великий арсенал засобів вербальної і невербальної комунікації, образне мислення, відчуття внутрішньої свободи, багатство виявів особистості, розвинуту увагу, уяву, вишуканість, одухотвореність; здатність до перевтілення, привабливість, емоційність; уміння розуміти внутрішній стан учня, точно впливати на нього, встановлювати стосунки на позиціях психологічної рівності, перебудовувати власну поведінку залежно від педагогічних ситуацій; уміння транслювати оптимізм, позитивне ставлення до учнів, уникати комунікативних штампів: передбачуваності реакцій і дій, стереотипів поведінки, які не дозволяють учителю повністю розкритися як особистість; оптимальне поєднання загальнолюдських і професійно-необхідних знань, умінь, навичок, які дозволяють стимулювати й діагностувати рівень розвитку інтелектуальної і духовної сфер учня, вводити його у світ мистецтва, організовувати продуктивну діяльність, формувати соціально-ціннісні орієнтири.

Отже, аналізуючи проблему використання елементів театрального мистецтва у контексті історико-педагогічного досвіду вчених, ми бачимо, що на той час театральне мистецтво мало потужний художньо-педагогічний потенціал, а на сучасному етапі цей потенціал поступово зменшується [3]. Вчителі, на нашу думку, недостатньо обізнані в теорії театральної педагогіки, тому недосконало використовується театральна творчість у освітньому процесі. Педагогу необхідно усвідомити важливість і доцільність елементів театрального мистецтва у подальшому використанні їх на практиці. Ми вбачаємо, що проблема використання елементів театрального мистецтва у сучасній педагогічній практиці залишається актуальною, тому потребує подальшого вивчення та дослідження. Доречно було б звернути особливу увагу на емоційно-почуттєву сферу вчителя, яка зумовлює успіх у його професійній діяльності [4].

Вашій увазі пропонується інсценізація «Любов і ненависть», складена за романом сучасної письменниці Світлани Талан «Повернутися дощом», яка розкриває душевні переживання та настрої сучасної молоді.

Декламатор 1 (старшокласниця у камуфляжній формі).

Завивають сирени
тривожно, невпинно —
Гірка нині доля у тебе,
моя Україно!
Своїми грудьми
ти Європу
й пів Світу прикрила.
Та вірю, ти вистоїш, нене,
й розправиш
свої крила!..."

Декламатор 2 (старшокласниця у камуфляжній формі).

В моїй Україні сьогодні війна,
Небачена людством донині.
Весь світ пробудила страшна новина —
Вночі, о четвертій годині.

Декламатор 1.

Війна! Порожні вулиці, сирени, укриття,
Вдягає ляльку поспіхом розгублене дитя.
Вломились «визволителі» злодюгами у дім.
Поборемо, здолаємо! Дамо вогню усім!

Декламатор 2.

Болить мені...Ти знаєш, як болить?
Болить біда, що зараз в Україні.
Ця рана душу втомлену ятрить,
І сліз не можу втримати я нині.

Декламатор 1

Загадаєм бажання, найдорожче у світі!
Щоб настав мир в країні, і не гинули діти,
Щоб під небом блакитним колосилися ниви,
Щоб всміхалися люди й жили дружно, щасливо.
Щоб не плакали мами у журбі над синами,
Перемога настала в боротьбі з ворогами.
Щоб старенькі в достатку всі свій вік доживали,
Щоб і пісня, і слово українські звучали.
Щоб країна розквітла, незалежна і вільна.
Хай здійсниться бажання це неодмінно!
Молода дівчина в блакитній сукенці стоїть на побаченні з хлопцем у камуфляжній формі.

- Улю, я їду поповнити лави захисників країни.

- А мама?

- Мамі сказав, що їду таксувати до Києва, а вона мені одразу повірила. От що то сама не вміла брехати, то і не навчила своїх дітей. А випадок із сестрою, яка стала на ту сторону барикад, знищив це почуття. Вона одразу повірила легенді про роботу водія.

- Але це несправедливо.

- Іноді брехня буває святою. Навіщо мамі зайві хвилювання? Звісно, правда рано чи пізно розкриється, але то буде потім, не зараз, коли материнське серце крається на шматки за безталанну доньку.

- Війна проходить і по рідинах, і по душах. (Схиляє голову на плече товариша, через хвилину відходить на крок вбік).

- Я їду з тобою.

- Не сміши мене, Уляню, війна не для жінок.

- Але погодься – я стріляю влучніше за тебе.

- Згоден (обіймає). Війна – жіночого роду, але вона і жінка не можуть бути разом. Війна – монстр, а жінка створена для того, щоб дарувати світові нові життя. Випробовування, які влаштовує війна, не для слабкої статі.

- Але я можу бути корисною – я добре стріляю (відвернулася).

- Там не тир, де перед тобою іграшкова ціль і маєш час прицілитися, в житті все навпаки: твоя ціль – людина, яка хоче жити, а ти повинна відібрати в неї найцінніше. Цілячись у когось, сама будеш чиеюсь ціллю. Я не хочу, аби хтось полював на тебе як на хижого звіра.

- Але я хочу бути поруч з тобою.

- Я маю знати, що мене чекають вдома. Згадка про тебе буде мене зігрівати, давати надію на повернення. Я просто мушу вижити, щоб повернутися до тебе і знову обійняти. Розумієш?

- Ні, не розумію.

- Ти дочекаєшся мене?

- Чому ти питаєш? Я на тебе чекала не один рік.

- Тоді було спокійне мирне життя, а зараз...

- Не треба питати про те, на що сам знаєш відповідь.

- Мені важливо почути ці слова.

- Де б ти не був, я буду завжди поруч [5].

На екрані відеопрезентація про наслідки війни для України.

Декламатор 1.

"Змів гарненьку сукню
Плямистий камуфляж,
І не цікавлять нині
Ні мода, ані пляж.
Вони в теробороні,
І на передовій,
Багато в Україні
Сміливих героїнь!"

Декламатор 2.

І буде мир...
І вишні зацвітуть
У рідному моєму краї.
Лелеки добру звістку принесуть:
"Кінець війні, ми ворога здолали!"
І на світанку вмиється Земля
Ранковою холодною росою.
І буде чути пісню солов'я,
А не ревіння літаків над головою.

(У цей час Уляна змінює свою сукню на військову форму. Бліндаж, за столом сидить офіцер, який щось пише. Заходить Уля, сідає навпроти).

- Чому ти тут?
- Я хочу бути снайпером!
- Чому саме снайпером?
- Бо я вмію влучно стріляти. У мене добре виходить.
- У тирі навчилася?
- Ні. Брала участь у змаганнях зі стрільби. Маю нагороди.
- Це чудово, але тут передова, мішень не висить на стовпі й ніхто не дасть часу прицілитися.
- Не дитина, розумію.
- Що для тебе означає бути снайпером?
- Влучно стріляти та добре маскуватися.
- А ще спостерігати. Чи ти знаєш, скільки треба нести на собі?
Не можу точно сказати. Але багато. Я тренована фізично, бо займаюсь спортом.
- Хочеш сказати, що готова витримати на своїх тендітних плечах ту ношу?
- Так.

- Ходімо із мною. Там всього два магазини по десять патронів для автомата, зазвичай, снайпер бере їх на завдання десятків, а ще п'ять магазинів по десять бронебійних патронів. Не забуваймо про саперську лопатку, запас води та... Ага, про кевларову каску забули. Та з тебе й цього досить поки що! Як правило, дитинко, снайпери носять на собі від п'ятдесяти до шістдесяти кілограм. Бачиш ту сосну?

- Так.
- Туди рівно п'ятсот метрів. До неї і назад бігом марш!
- Досить чи ще раз?

- Ходімо! *(йдуть у бліндаж)*. Сідай, - попей води. Вперта *(набій)*. Хочеш довести, що витримаєш будь-яке фізичне навантаження?

- Витримаю.

- Снайпер на завданні, що може тривати не один день, завжди в напруженні. Коли довго не спати, все навколо розпливається, очі застигає туман, а ти не маєш права на помилку. Не можна ворухнутися, бо кожен твій рух привертає увагу ворога. Тобі захочеться пити, а ще гірше – в туалет. І ти будеш довго мучитися, поки зрозумієш, що краще сходити під себе, ніж отримати кулю. Спека. Твоя сеча

починає обпикати тіло, воно свербить, але ти маєш лежати нерухомо. Можна, заздалегідь надіти памперс, але війна, не завжди є така нагода. Ти до цього готова?

- Так.
- Гадаєш так легко вбити людину?
- Ворога.
  - Ворога, кажеш? Він також людина. Ти бачитимеш у приціл його обличчя, очі, захочеш не думати про те, що у нього є мати, діти – не зможеш. Потрібно буде дивитися йому в очі й усвідомлювати, що ти відбираєш у нього найцінніше – життя. Ти гнатимеш від себе думку про горе його матері, нав'язливу, як спасівська муха, і нікуди – уяви, нікуди! – тобі не сховатися від неї! Від хвилювання у тебе шаленітиме в грудях серце, та муситимеш його вгамувати, бо постріл треба робити між двома його ударами і ти не маєш права на помилку. І якщо стане мужності натиснути на курок, то побачиш, як куля увійде в його голову, бризне врізнобіч кров із мізками і вибалушаться від жаху його очі. Думаєш, до цього можна звикнути? Ні. Ти все життя пам'ятатимеш кожного з них, вони переслідуватимуть тебе вночі.
- Я готова до цього.
- Напевно, надивилася бойовиків, де так просто і легко вбивають людей?
- Не люблю бойовиків.
- Якщо хтось розповів, що до смерті звикають, то не вір їм.
- Я зробила свій вибір свідомо, морально підготувавшись. Так, буде важко, але я впевнена, що зможу все витримати.
- Дитинко, щоб убивати – потрібно ненавидіти, щоб ненавидіти – потрібно вміти любити.
- Я ненавиджу ворога, але люблю свою країну, свою землю, тому я свідомо зробила свій вибір.
- Звідки тобі знати, що таке ненависть?

- Я бачила, як по моїй землі топтали чужинці, як убивали невинних жителів і патріотів, а ще більше зненавиділа їх, коли сепаратист... мене згвалтував. А що таке любов, я також знаю. Якщо ви мене не візьмете, я всеодно піду воювати в іншому місці.

- Т-а-к, - бачу, хапнула ти лиха. Уляно, – скажи мені коротко й відверто, чому ти хочеш воювати? Тобі б дітей народжувати, спокійно жити.

- Щоб спокійно жити, треба захистити свою країну від ворога. Я хочу народжувати дітей у вільній країні. А хочу воювати, щоб мої діти не знали, що таке війна.
- Кажеш, захистити свою країну?
- Саме так.

- Якби сказала «вмерти за рідну країну», одразу б дав тобі відкоша. А зараз йди в бліндаж до «бобрів». До завтра подумаю, що мені з тобою робити.

- Дякую! (виходить).

- Тямуща дівчина. Спортивна, витривала. Не знає кого тут називають «бобрами» і пішла з таким задовolenням обличчям, ніби їй коробку цукерок подарували. З неї можна зробити справжнього снайпера, але чи варто? [5]

Отже, театральне мистецтво здатне глибоко проникати в душі як акторів, так і глядачів, збурюючи емоції, стимулюючи до дії. Дана інсценізація допоможе класним керівникам, керівникам театральних гуртків в позакласній роботі з національно-патріотичного виховання.

Список використаних джерел та літератури

1. Абрамян В.І. Театральна педагогіка. Київ: Лібра, 2008. 224 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Лібідь, 1997. 376с.
3. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ : Знання, 1999. 353 с.

Блажисівська Валентина,
старший викладач кафедри
менеджменту та освітніх технологій
Хмельницького обласного
інституту післядипломної педагогічної
освіти імені Анатолія Назаренка,
м. Хмельницький

Трудові відносини в умовах воєнного стану

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Організація трудових відносин в умовах воєнного стану - це особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану"». На період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України.

Стаття 1. Дія норм законодавства про працю в умовах воєнного стану.

Норми Закону України від 15 березня 2022 року № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон), які регулюють деякі аспекти трудових відносин інакше, ніж Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) та інше законодавство про працю - мають пріоритетне застосування на період дії воєнного стану для працівників усіх закладів освіти.

Норми законодавства про працю, які суперечать положенням цього Закону, на період дії воєнного стану не застосовуються.

Водночас, інші норми законодавства про працю, які не суперечать положенням Закону, також можуть або повинні застосовуватися у відносинах між працівником та керівником закладу освіти.

Стаття 2. Особливості укладення трудового договору в умовах воєнного стану.

Статтею 2 Закону визначено особливості укладення трудового договору в умовах воєнного стану.

За загальним правилом трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Статтею 24 КЗпП визначено обов'язкові випадки укладення трудового договору в письмовій формі.

Положення цієї статті дозволяють відступити від цих норм та самостійно визначати на період воєнного стану форму трудового договору.

Згідно з положеннями статті 2, норми частини третьої статті 23 КЗпП, якими визначено перелік категорій працівників, з якими у трудовому договорі заборонено встановлювати умову про випробування – не застосовується.

Норма абзацу другої частини другої статті 2 надає право керівнику закладу освіти приймати нових працівників за строковими трудовими договорами на період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника, незалежно від причин його відсутності.

Стаття 3. Особливості переведення та зміни істотних умов праці в умовах воєнного часу.

Відповідно до ст. 3 Закону у період дії воєнного стану керівник закладу освіти має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди.

У період дії воєнного стану норми частини третьої ст. 32 КЗпП та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються.

Для здійснення такого переведення з ініціативи керівника закладу освіти мають бути дотримані наступні умови:

1) переведення здійснюється виключно для виконання робіт, спрямованих на відвернення або ліквідацію наслідків бойових дій, а також інших обставин, що становлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей;

2) переведення не здійснюється в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії (для переведення в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії необхідна згода працівника);

3) оплата праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою.

Працівники можуть бути попереджені про зміну істотних умов праці відразу після прийняття керівником відповідного рішення про таку зміну, але не пізніше допуску до роботи зі зміненими умовами праці.

Працівники, які прямо не відмовилися від такої зміни істотних умов праці, але не можуть у зв'язку з воєнними діями переїхати у нове місцезнаходження закладу освіти - не можуть бути звільнені відповідно до пункту 6 частини першої статті 36 КЗпП.

Такі працівники можуть бути направлені у простій, відпустку без збереження заробітної плати або призупинити дію трудового договору.

Відповідно до частини третьої статті 32 КЗпП у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці допускається зміна істотних умов праці при продовженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою. Про зміну істотних умов праці - систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій і найменування посад та інших - працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці.

Дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ч. 1 ст. 60-2 КЗпП України).

Перевід працівника на дистанційну роботу – це вид зміни істотних умов праці.

У разі запровадження дистанційної роботи працівник самостійно визначає робоче місце та несе відповідальність за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на ньому (ч. 4 ст. 60-2 КЗпП України).

Педагогічний працівник має право працювати дистанційно навіть знаходячись за кордоном.

Працівник має обирати таке робоче місце, де є можливість використання інформаційно-комунікаційних технологій. Наприклад, якщо вчитель у зв'язку з бойовими діями виїхав у село, де відсутній Інтернет, то переведення його на дистанційну роботу втрачає сенс. У даному випадку працівникові доцільно або змінити місце перебування, або оформити відпустку без збереження заробітної плати.

Працівник не несе відповідальність, якщо з незалежних причин він не зміг виконати роботу через непередбачуване ненадання комунікаційних послуг. Наприклад, якщо без попередження у населеному пункті зник Інтернет, через що

вчитель не зміг провести урок, то такий вчитель не може бути притягнений до відповідальності, оскільки відсутня його вина у не проведенні уроку.

Стаття 4. Особливості розірвання трудового договору з ініціативи працівника.

Відповідно до статті 38 КЗпП працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це керівника закладу освіти письмово за два тижні.

Положення статті 4 Закону надають право працівникові розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у його заяві за наявності таких умов:

1. Ведення бойових дій у районах, в яких розташований заклад освіти, та існування загрози для життя і здоров'я працівника.

2. Робота за трудовим договором не зумовлена примусовим залученням до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану або залученням до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури.

Стаття 5. Особливості розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця

Згідно із статтею 5 Закону у період дії воєнного стану допускається звільнення працівника з ініціативи керівника закладу у період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) із зазначенням дати звільнення, яка є першим робочим днем, наступним за днем закінчення тимчасової непрацездатності, зазначеним у документі про тимчасову непрацездатність, або першим робочим днем після закінчення відпустки.

Таке звільнення відбувається за наявності законних підстав для звільнення працівника з ініціативи керівника закладу освіти (статті 40, 41 КЗпП), а не з підстав самої тимчасової непрацездатності або перебування працівника у відпустці.

Проте Закон не надає керівникам дозволу звільняти працівників у зв'язку зі скороченням штату, ліквідацією закладу освіти без попередження за два місяці.

Також звільнення працівників закладу освіти, обраних до профспілкових органів, і надалі здійснюється за згодою виборного органу первинної профспілкової організації та виборного органу вищестоящої організації профспілки.

Стаття 6. Особливості встановлення та обліку часу роботи та часу відпочинку.

Статтею 6 Закону визначені особливості встановлення та обліку часу роботи та часу відпочинку під час дії воєнного стану.

Так, нормальна тривалість робочого часу працівників у період воєнного стану не може перевищувати 60 годин на тиждень.

Для працівників, яким відповідно до законодавства встановлюється скорочена тривалість робочого часу, тривалість робочого часу не може перевищувати 50 годин на тиждень.

П'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється керівником закладу освіти за рішенням військового командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення).

Час початку і закінчення щоденної роботи визначається керівником закладу.

Тривалість щотижневого безперервного відпочинку може бути скорочена до 24 годин.

У період дії воєнного стану не застосовуються норми ст. 53 (тривалість роботи напередодні святкових, неробочих і вихідних днів), частини першої ст. 65, частин третьої – п'ятої ст. 67 та статей 71 – 73 (святкові і неробочі дні) КЗпП.

Стаття 7. Особливості організації кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів у роботодавця.

З метою мінімізації витрат кадрових, фінансових та часових ресурсів на ведення всього обсягу документації, що стосується кадрової роботи, статтею 7 Закону пропонується керівнику самостійно визначати порядок роботи кадрової

служби, а також перелік кадрових документів, які будуть вестися на період воєнного стану.

Для забезпечення дотримання прав працівників обов'язковою залишається вимога до керівника закладу освіти стосовно ведення достовірного обліку виконаної працівником роботи та витрат на оплату праці.

В умовах воєнного стану сторони трудового договору можуть домовитися про альтернативні способи створення, пересилання і зберігання наказів керівника, повідомлень та інших документів з питань трудових відносин та про будь-який інший доступний спосіб електронної комунікації.

За умови забезпечення ведення достовірного обліку роботи та витрат на оплату праці, у районах активних бойових дій керівник може самостійно визначати порядок організації діловодства з питань трудових відносин, оформлення і ведення трудових книжок та архівного зберігання відповідних документів.

Стаття 10. Оплата праці.

Під час воєнного стану заробітна плата виплачується працівнику на умовах, визначених трудовим договором (ч. 1 ст. 10 Закону).

У разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойові дії, строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності закладу освіти (ч. 4 ст. 10 Закону).

Воєнний стан не надає керівнику права не виконувати нормативно-правові акти з питань оплати праці, зокрема скасовувати обов'язкові виплати чи нараховувати їх у розмірі, меншому за встановлений законодавством.

Сумісники мають такі ж права, як і основні працівники, тому припиняти виплату заробітної плати сумісникам під час воєнного стану лише тому, що вони сумісники, не правомірно.

Міністерство освіти і науки України зобов'язало органи управління у сфері освіти місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, зокрема, у підпорядкуванні яких перебувають заклади загальної середньої освіти та установи освіти, забезпечити та організувати оплату праці працівників закладів освіти та установ освіти незалежно від їх поточного місця проживання (перебування) в Україні чи за її межами, у тому числі шляхом прийняття рішення (розпорядження, наказу) про оголошення простою у закладах освіти, що не можуть здійснювати освітню діяльність внаслідок збройної агресії російської федерації (пп. 3 п. 1 наказу 28.03.2022 № 274 «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні»).

Керівник закладу освіти повинен дотримуватися вимог законодавства щодо оплати праці та вживати всіх можливих заходів для забезпечення реалізації права працівників на своєчасне отримання заробітної плати.

У випадку порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, керівник закладу освіти повинен довести, що це порушення сталося саме внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили.

Якщо вищезгадані обставини не доведено - керівник несе відповідальність згідно з законодавством.

Стаття 11. Зупинення дії окремих положень колективного договору.

На період воєнного стану дія окремих положень колективного договору може бути зупинена за ініціативою керівника закладу освіти.

З метою забезпечення захисту трудових прав працівників, керівнику закладу освіти доцільно перед прийняттям такого рішення провести відповідні консультації зі стороною працівників та поінформувати її про прийняте рішення.

Стаття 12. Відпустки.

У період дії воєнного стану надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням керівника може бути обмежено тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік. Надання не використаних у період дії воєнного стану днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану.

У разі звільнення працівника у період дії воєнного стану йому виплачується грошова компенсація відповідно до статті 24 Закону України «Про відпустки».

Протягом періоду дії воєнного стану керівник закладу освіти на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого частиною першою статті 26 Закону України «Про відпустки».

У період дії воєнного стану керівник закладу освіти за заявою працівника, який виїхав за межі території України або набув статусу внутрішньо переміщеної особи, в обов'язковому порядку надає йому відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у заяві, але не більше 90 календарних днів, без зарахування часу перебування у відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку, передбаченого пунктом 4 частини першої статті 9 Закону України «Про відпустки».

Відпустка без збереження заробітної плати надається виключно з ініціативи працівника.

У період дії воєнного стану роботодавець може відмовити працівнику у наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури.

Стаття 13. Призупинення дії трудового договору.

Головною умовою для призупинення дії трудового договору є абсолютна неможливість надання керівником закладу освіти та виконання працівником відповідної роботи.

Призупинення дії трудового договору може здійснюватися за ініціативи однієї із сторін на строк не більше ніж період дії воєнного стану.

З метою усунення правової невизначеності, рекомендовано сторонам повідомляти один одного про призупинення трудового договору письмово або в електронній формі з використанням технічних засобів електронних комунікацій.

Призупинення дії трудового договору оформлюється наказом керівника закладу освіти, в якому, зокрема, зазначається інформація про причини призупинення, у тому числі про неможливість обох сторін виконувати свої обов'язки та спосіб обміну інформацією, строк призупинення дії трудового договору.

Оскільки призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин, а також виконання інших обов'язків, передбачених трудовим договором, тому керівником закладу освіти ведеться облік в частині визначення та фіксації сум заробітної плати та компенсаційних виплат, які були б належні працівникові, якщо такого призупинення не було б.

Також керівник закладу освіти під час призупинення трудового договору повинен фіксувати розмір загальнообов'язкового державного соціального страхування, який підлягав би виплаті із сум заробітної плати та компенсаційних виплат, які б виплачувалися працівникові.

Відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам за час призупинення дії трудового договору у повному обсязі покладається на державу, що здійснює збройну агресію проти України.

У разі прийняття рішення про скасування призупинення дії трудового договору до припинення або скасування воєнного стану керівник закладу освіти повинен за 10 календарних днів до відновлення дії трудового договору повідомити працівника про необхідність стати до роботи.

Стаття 14. Діяльність профспілок.

У межах своєї діяльності професійні спілки повинні максимально сприяти забезпеченню обороноздатності держави та забезпечувати громадський контроль за мінімальними трудовими гарантіями, передбаченими Законом.

На період дії воєнного стану призупиняється дія статті 44 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та відповідні норми колективних договорів.

Професійні спілки можуть виявляти та ініціювати перед правоохоронними органами питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у грубому порушенні законодавства про працю.

На період дії воєнного стану можуть не відраховуватися кошти первинним профспілковим організаціям на культурно-масову, фізкультурну і оздоровчу роботу в розмірах, передбачених колективним договором, але не менше ніж 0,3 відсотка фонду.

При цьому законодавством не заборонено проводити такі відрахування у добровільному порядку за наявності такої можливості.

Закон діє протягом воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Після припинення воєнного стану залишаються чинними тільки норми частини четвертої статті 13 та статті 15 цього Закону, які забезпечують можливість відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України.

Список використаних джерел та літератури

1. Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс].

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Кодекс законів про працю України; Закон, Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII [Електронний ресурс].

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

4. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX [Електронний ресурс].

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01 липня 2022 року №2352-IX [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>.

6. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР [Електронний ресурс].

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/504/96-%D0%B2%D1%80>.

7. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV [Електронний ресурс].

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>.

8. Коментар Мінекономіки до Закону України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

9. Коментар Мінекономіки до Закону України від 1 липня 2022 р. № 2352-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин».

10. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 № 274.

Васількова Людмила,
заступник директора
з навчально-виховної роботи,
Хмельницького навчально-виховного
комплексу №2, старший учитель,
м. Хмельницький

Національно-патріотичне виховання в контексті сьогодення

У статті міститься теоретичний матеріал з проблеми національно-патріотичного виховання, формування громадянської позиції та толерантності. Розкрито найбільш дієві підходи до організації виховної роботи в сучасній школі з урахуванням досягнень педагогічної науки і передового освітянського досвіду.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, громадянська позиція, толерантність, компетентність.

Україна - країна з багатою історією та культурою. Виховання патріотичних почуттів та формування громадянської позиції учнів є важливою складовою освіти в Україні, тому виховний процес має бути наскрізним, спрямованим на формування української національної та громадянської ідентичності, соціальної активності та відповідальності, особливо у 2023 році, питання національно-патріотичного виховання та формування громадянської позиції стають ще більш актуальними, оскільки наша країна продовжує переживати складні випробування в економічній, політичній та соціальній сферах. Важливо враховувати нові виклики, які стали перед нашою країною та світом в цілому, зокрема, глобальні зміни клімату, кризи в енергетиці та збільшення кількості міжнародних конфліктів. Тому національно-патріотичне виховання та формування громадянської позиції учнів повинне відповідати викликам часу та сприяти розвитку здатності до аналізу складних ситуацій, прийняттю обґрунтованих рішень та вмінню діяти в інтересах своєї країни та суспільства в цілому, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку.

Основна мета національно-патріотичного виховання - підвищення рівня патріотизму та національної самосвідомості учнів, а також формування їх громадянської позиції. Необхідно приділити увагу вихованню патріотичних почуттів у контексті війни та анексії Криму, усунення впливу держави-агресора в усіх сферах України. Учні повинні бути освіченими щодо важливості збереження територіальної цілісності та незалежності України. Необхідно активно залучати учнів до благодійних заходів для підтримки військових та людей, які перебувають у зоні бойових дій.

Окрім того, національно-патріотичне виховання та формування громадянської позиції учнів вимагає уваги до питань культурної та мовної різноманітності. У нашій країні мешкають представники різних етнічних груп та національностей, які мають свою історію, традиції та культуру. Важливо забезпечити розвиток етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності усіх корінних народів і національних меншин. Тому важливо формувати у школярів толерантне ставлення до інших народів, культур і традицій.

Також необхідно звернути увагу на розвиток інформаційної грамотності учнів, зокрема в плані розпізнавання фейків та маніпулятивної інформації. Окрім того, необхідно враховувати вплив технологій та інформаційного простору на формування громадянської позиції учнів. З одного боку, інформаційні технології можуть допомогти у зборі та обробці інформації, забезпеченні доступу до різних джерел інформації та створенні сприятливих умов для дискусій та дебатів. З іншого боку, недостатня увага до якості інформації, можливість впливу дезінформації та маніпуляції можуть негативно впливати на формування громадянської позиції учнів.

Тому важливо розвивати у школярів критичне мислення та вміння аналізувати інформацію з різних джерел, а також відстоювати свої погляди та переконання у вірних форматах та контекстах. Для цього варто в закладі освіти проводити спеціальні тренінги, лекції, використовувати різноманітні інтерактивні ігри, що допоможуть учням розуміти і оцінювати інформацію, що надходить до них з різних джерел, використовувати різноманітні джерела, в тому числі інтерактивні підручники, відео та аудіоматеріали, ігри та екскурсії, створюючи умови для активної участі учнів у житті школи та громади, проведення різноманітних заходів та проєктів, використовуючи інтерактивні методи навчання, які стимулюють самостійну роботу, критичне мислення та творчість учнів.

Однак, важливо зазначити, що національно-патріотичне виховання та формування громадянської позиції не повинно обмежуватись лише шкільними програмами. Родина, ЗМІ, соціальні мережі та інші суспільні інститути також мають великий вплив на формування свідомості та поглядів молоді. Тому важливо сприяти створенню позитивного іміджу України та української культури, який би відображав нашу країну як цікаве та привабливе місце для життя.

Для досягнення цих цілей необхідно проводити різноманітні заходи для популяризації кожного населеного пункту України з висвітленням його унікальності. Можна запропонувати учням створювати карти з екскурсійними туристичними маршрутами свого населеного пункту, району.

Важливо, щоб учні розуміли свою роль у розвитку країни та мали певну громадянську позицію. Необхідно проводити різноманітні заходи, які допоможуть учням розуміти та відчувати свою громадянську відповідальність. Наприклад, учні можуть брати участь у благодійних акціях, збирати кошти на розвиток місцевої громади, допомагати ветеранам війни та іншим людям, які цього потребують; організовувати тематичні лекції та дискусії, відвідування музеїв, проведення екскурсій, відзначення подій, що стосуються історії та культури.

Також одним із завдань виховної роботи в закладі освіти має бути поширення інформації про наших героїв, ветеранів війни, впровадження традицій вшанування пам'яті загиблих ветеранів війни та проведення тематичних зустрічей.

Окрім того, важливим елементом національно-патріотичного виховання є формування громадянської позиції та стійкості учнів. Це можливо досягти шляхом активної участі учнів у різних заходах, організації заходів, що стимулюють активну громадську участь та залучення учнів до вирішення важливих проблем на рівні шкільного колективу та громадськості загалом. Учні повинні мати можливість висловлювати свої думки та ідеї, виявляти свою національну громадянську ідентичність, реалізовувати та захищати права, свободу інших, впливати на прийняття рішень, відповідально ставитися до обов'язків та брати участь у роботі шкільних та місцевих органів самоврядування.

Важливу роль у виховному процесі відіграють органи учнівського самоврядування закладів загальної середньої освіти, які мають значний вплив на створення та оновлення виховної системи та моделі навчального закладу.

У навчально-виховному комплексі №2 м. Хмельницького сформована власна система виховної роботи, оновлена модель учнівського самоврядування «Нове покоління». Вона враховує сучасні виклики виховання, сучасну інформацію про напрями виховної роботи, викликані воєнним станом, завданням післявоєнної відбудови, вирішенням завдань реалізації експериментальної роботи всеукраїнського рівня з питання науково-методичного забезпечення реалізації авторської моделі школи толерантності.

Структура учнівського самоврядування навчально-виховного комплексу №2 в 2022 році зазнала змін відповідно до вимог часу і створена з урахуванням актуальних проблем сьогодення. Нами чітко визначено мету, завдання вікових об'єднань учнів, рекомендовані практичні матеріали для класних керівників. З цією метою укомплектовано навчальний посібник «Структура учнівського самоврядування «Нове

покоління» з урахуванням досвіду нашого освітнього закладу, інновацій, сучасних досліджень та праць науковців, нормативно-правової бази, що регулює питання та зокрема Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 року. У нашій роботі ми активно використали програму «Національна ідея в становленні громадянина-патріота України» Івана Дмитровича Беха, яка на нашу думку допомагає налагодити виховний процес у сходженні від наукового обґрунтування до прикладних кроків [1, с.131].

Структура посібника «Структура учнівського самоврядування «Нове покоління» побудована по розділах, які відображають як теоретичні так і практичні питання. Зміст посібника відображає основні аспекти організації учнівського самоврядування. Важливим є розділ з практичними рекомендаціями щодо оновлення змісту, форм та методів організації дитячого самоврядування. Змістовий матеріал навчально-методичного посібника має практичну спрямованість та пов'язаний з важливим напрямом формування цінностей та національно-культурної ідентичності. У посібнику прописано перелік матеріалів, порад, рекомендацій педагогам необхідних для практичного використання щодо організації роботи учнівського самоврядування в класі, школі.

Також хочемо зазначити, що наша школа є учасником експерименту всеукраїнського рівня за темою «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності». Інтерес до поняття толерантність в Україні зумовлений останнім часом не тільки відродженням національної свідомості, а й тим, що людина є продуктом тієї культури, в якій вона зростає, є результатом впливу того суспільства, до якого вона належить, результатом свого повсякденного життя та діяльності. І це потрібно обов'язково враховувати, особливо сьогодні, спілкуючись з людьми іншої культури, іншої релігії, з іншого регіону. Тому це і є одним із головних факторів внутрішньої стабільності та мирного розвитку суспільства [3, с.7]. «Ми маємо виплекати «Мирне покоління», - сказав Маріо Зерек, директор гімназії м. Штутгарт. І саме це ляже в основу нашої співпраці.

Виховання толерантності - це одна з важливих складових ефективної освіти. Сучасний світ потребує від людей високого рівня толерантності, щоб уникнути конфліктів та створити гармонійне середовище для всіх. Для досягнення цієї мети необхідно створювати безпечне і дружнє середовище, розвивати інтеркультурну компетентність, поширювати інформацію про культуру, використовувати різноманітні педагогічні методи, використовувати позитивні приклади, проводити тренінги та семінари. З цією метою у нашій школі проводиться систематична робота з усіма учасниками освітнього процесу, організована робота гуртків та факультативів. На нашу думку, толерантність починається з педагога, толерантність кожного вчителя починається з педагогічної майстерності, професіоналізму, часткової навчально - методичної свободи. Не важливо, за якою методикою працює вчитель, які форми і методи застосовує, головне - це вплив на свідомість духовно-етично-культурні досягнення учнів як кінцевий результат освітнього процесу [3, с.14].

Тому виховання особистості нового часу підвладне лише толерантному педагогові з високим інноваційним потенціалом.

Отже, національно-патріотичне виховання - це наскрізний освітній процес, мета якого полягає в досягненні єдності в усіх сферах українського суспільства. Щоб кожен, хто живе в Україні та є її громадянином, міг з гордістю говорити в будь-якому куточку світу: Я - українець. Національно-патріотичне виховання та формування громадянської позиції є важливим завданням української освіти. Це допоможе забезпечити формування свідомих та відповідальних громадян, які будуть сприяти розвитку України та зміцненню національної ідентичності.

Від нашої здатності розвивати в учнів національну свідомість, громадянську позицію та вміння діяти в інтересах громади залежить майбутнє нашої держави. Сьогодні важливо продовжувати реалізацію комплексу заходів з національно-

патріотичного виховання та формування громадянської позиції учнів, враховуючи індивідуальні потреби кожного учня та забезпечуючи належну підтримку та співпрацю з батьками та громадою. Таким чином, ми педагоги зможемо зробити вагомий внесок у розвиток нашої держави, становлення демократичного суспільства в Україні та забезпечити її майбутнє, сьогодні та на довгі роки вперед.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І. Особистість у сяйві духовності : монографія. Київ - Чернівці: "Букрек", 2021. 244 с.
2. Про Концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа) : Постанова Колегії Міністерства освіти і науки України № 12\N 12\5-2 від 22.11.2001. Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_5-2290-01#Text (дата звернення: 01.03.2022).
3. Матієнко О.С. Толерантність: введення в проблему. Вінниця: ВДАУ, 2006. 40с.

Гаврилюк Ольга,
вчитель історії Нетішинського ліцею №1,
Нетішинської міської ради
Хмельницької області,
м. Нетішин

Краєзнавство як освітній пріоритет у реалізації мети сучасної школи та інструмент національно-патріотичного виховання

Дана стаття присвячена краєзнавчій роботі, а саме дослідженню ремесел і промислів Центральної та Південно-Східної Волині у першій половині XVII століття. Вивчення господарства, зокрема ремесел і промислів, фільварків та їхньої продукції дозволяє проаналізувати стан і рівень розвитку не лише окремих галузей господарства, а й рівня розвитку продуктивних сил певної території загалом.

Ключові слова: *Центральна Волинь, Південно-Східна Волинь, Острозька волость, князі Острозькі, ремесло, цехи, фільварки, промисли.*

Краєзнавство - це вивчення певної частини території країни (міста, села, району, області, краю), тобто її природи, населення, господарства, історії і культури. Воно розкриває учням зв'язок рідного краю з Україною, допомагає усвідомити єдність історії кожного міста, села з історією нашої країни, відчувати причетність до неї кожної родини і визнати своїм обов'язком, честю стати гідним спадкоємцем кращих традицій нашої Батьківщини. Краєзнавство є одним із джерел збагачення учнів знаннями про історію свого населеного пункту, засобом виховання любові до нього і формування громадянських компетентностей. Воно відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні національної самосвідомості, історичної пам'яті, яка зберігає джерела історичного процесу і відтворює історичний досвід суспільства. Досліджуючи історію рідного краю, ми збагачуємося знаннями про наше минуле, виховуємо любов до нього і формуємо громадянські поняття та якості.

На початку XVII ст. господарство України розвивалося в умовах відсутності власної держави. Українські землі після завершення існування Галицько-Волинської держави, що ознаменувало кінець княжого періоду історії України, увійшли до складу інших держав – Великого Князівства Литовського, Польського королівства та ін. Наш регіон увійшов до складу ВКЛ. В 1569 р. була підписана Люблінська унія, внаслідок якої Польське королівство та Велике князівство Литовське, а відтак і українські землі,

які входили до їх складу, утворювали нову велику державу Річ Посполиту. Такі зміни не пройшли непомітно й мали свої наслідки як у політичному, так і в економічному та культурному розвитку українських земель [6, с.18].

Волинське воєводство поділялося на Володимирський, Кременецький та Луцький повіти. До останніх двох входили землеволодіння Острозьких (до Острозької волості входило також у досліджуваний період село Нетішин) [7, с. 36]. Географічно Волинське воєводство займало території басейнів правих приток Прип'яті – Горині, Стиру, Стоходу, Турії і межувало на півночі з Пінським повітом Брестського воєводства, на північному заході й частково на заході з Холмською землею Руського воєводства, на заході – з Белзьким воєводством і Львівською землею Руського воєводства, на півдні – Тереховельським повітом Галицької землі Руського воєводства, Кам'янецьким і Летичівським повітами Подільського воєводства, на сході – з Житомирським і Овруцьким повітами Київського воєводства.

Історично Центральна та Південно-Східна Волинь охоплювала територію майже всієї сучасної Рівненської, більшої частини Волинської, північної частини Хмельницької і Тернопільської та південно-західної частини Житомирської областей. Відразу ж після приєднання краю до Литовського князівства, литовські князі, а потім і польські королі починають надавати землі в межиріччі Горині та Дністра литовським, польським та українським світським і духовним феодалам [6, с.18]. Відповідно протягом XVII ст. на Волині утверджується багато князівських родин, які вели своє походження чи то від руських, чи від литовських володарів. Серед них і династія Острозьких, котра дала історії багатьох визначних державних мужів, полководців та культурних діячів, але й були великими землевласниками. Наприклад, Василь-Костянтин Острозький, мав у своїх володіннях понад 100 міст та 1300 сіл. Родина Острозьких була власниками таких міст як: Базалія, Берездів, Деражня, Дорогобуж, Дубно, Жорновно, Звягель, Княгинин, Козлин, Колодне, Костянтинів, Красилів, Крупа, Кузьмин, Лабунь, Литовиж, Любартив, Межиріч-Острозький, Олександрія, Остріг, Остропіль, Полонне, Птиче, Рівне, Смолдирів, Сатіїв, Степань, Сураж, Чернехів, Чорторія, Шульжинці, Янушпіль та ін. [1]. Проте центральним містом родини Острозьких був Острог – одне з найбільших тогочасних волинських міст із величним замком-фортецею, багатьма храмами, добре розвинутими ремісничими об'єднаннями – цехами, торгівлею. Розміщені довкола міста населені пункти входили до складу Луцького та Кременецького повітів, котрий називають Острозькою волостю. Поділена течіями річок Вілії та Горині на три майже рівні частини, можна сказати, являла собою окрему державу в державі.

Свої маєтки князі Острозькі передавали в тимчасове володіння настоятелям монастирів чи великих острозьких храмів; іншими розпоряджались князівські слуги; врешті, третю групу становили т. зв. замкові села, які забезпечували продовольством князівський двір. До таких замкових сіл, які належали до Острозької волості у XVI – першій половині XVII ст. відносяться Нетішин та Кривин [6, с.19]. Протягом XVII століття Нетішин був приватною власністю. З часом власники села, природно, змінювалися. Серед них – відомі представники родин Острозьких та Яблонських [4, с.7].

За даними, які зазначають у своїх роботах Т.В. Вихованець, І.А. Тесленко, Г.Я. Поліщук у першій половині XVII ст. Острозька волость була однією з найбільших приватних територіально-адміністративних одиниць Волинської землі і складалася близько з 60 населених пунктів навколо княжої резиденції в Острозі та займала площу понад 2100 кв.м. Це – 23 замкові села (підпорядковувались замковій князівській адміністрації), 12 – церковні (прибутки із них відходили на утримання церков і монастирів) та 28 боярських сіл (знаходились у користуванні князівських слуг). Разом із тим, на теренах волості було 8 млинів та 8 лук [6, с.54]. До волості входили такі села як: Нетішин, Кривин, Вельбівне, Волосковці, Глинники, Головлі, Мощаниця, Солов'є, Бараньє, Клепачі, Кургани, Мишківці, Русивлі та Хоняків. Відповідно до поборового (податкового) реєстру Острожчини 1576 р., в селі Кривин

проживало 49 сімей, у Нетішині було 8. Виконували піддані повинності та сплачували податки. Працювали взимку три дні на тиждень, а влітку п'ять днів, окрім понеділка, дня торгового [5, с. 151]. Побор з лану платили селяни, а міщани платили зі своїх димів. Зазначимо, що Кривин потрапив у число тих небагатьох князівських маєтків, які оминула хвиля руйнівних татарських нападів на Волинь у 1575-1576 рр. З навколишніх селищ тоді до тла були випалені Бараньє, Білотин та Колимлі [6, с.119]. Сильно постраждали віддалені від Острога населені пункти в Західній та Південній частинах волості (більше 30 селищ) [7, с.18-19]. За даними, які зазначає у своїй роботі Гаталяк О. 1583 та 1589 років було в Нетішині – 8 димів (дворів), 2 городники (категорія феодално-залежних селян, які були власниками присадибних ділянок-городів і відбували шляхті пішу панщину, а також наймитували у заможних селян), 5 підсусідків (ті, хто не маючи власного житла, мешкав у іншого господаря у якості сусіда); в Кривині – 49. У 1604 р. в Нетішині було 39 тяглих селян (ті, що мали робочу худобу, «тягло»), 9 підсусідків та 6 коморників; в 1629 – 50 димів (дворів) [7, с.42]. У Кривині в 1604 р. – 120 родин, в 1629 р. – 142 димів. Отже бачимо, що в той час Нетішин був значно меншим за Кривин, не кажучи же про Острог, де станом на 1629 р. зафіксовано 1655 дими [7, с.12]. Як податкова одиниця «дим» не має в науковій літературі щодо кількості мешканців однозначного трактування.

Найбільш прийнятним числом осіб для 1 диму можна умовно вважати в середньому 6,5 чоловік. Відтак, загальна кількість мешканців 50 димів в першій половині XVII ст. могла становити трохи більше 300 осіб [7, с.22]. Отже, можемо хоча б орієнтовно визначити чисельність мешканців Нетішина в той час.

Щодо етнічного складу населення, то слід сказати, що на території Волині у XVII ст. він був досить строкатим. В містах проживали не лише українці, а й поляки, євреї, татари, турки, угорці, литовці, молдавани, цигани, вірмени [2, с.38]. Згідно інвентарю 1620 року у Нетішині проживали українці, тому що в селах в основному мешкали лише українці [5, с.150].

Отже, землі Центральної та Південно-Східної Волині перебували під владою багатьох власників та розвивалися нерівномірно. Розвитку господарства Південно-Східної та Центральної Волині сприяло не лише географічне розташування, а й помірно-континентальний клімат та родючі ґрунти.

Активізація урбанізаційного процесу в першій половині XVII ст. призвела до пожвавлення міського життя та господарського розвитку регіону, зацікавлення у розвитку регіону магнатів князів Острозьких та Заславських.

Традиційним для того часу заняттям було аграрне виробництво, що розвивалося як у селах, так і тогочасних містах. У землеробстві поряд з перелогом і двопіллям поширюється трипілля. З останнім пов'язане угноєння ґрунту та використання плуга і сохи (із залізними лемешами). Трипільна система й плугова оранка здебільшого застосовувалася в господарствах феодалів. Мешканці сіл досліджуваного регіону займалися рільництвом, городництвом, садівництвом, тваринництвом та іншими видами сільськогосподарського виробництва.

У рільництві найбільш поширеними культурами в нашому краї були: овес, жито, ячмінь, пшениця, горох, гречка, просо, ріпа [10, с. 39]. Вказані культури переважно вирощувались для власних потреб та на продаж. Селяни користувалися землею за що сплачували відповідні податки державі і власнику. Залежно від розміру землі, яку в той час вимірювали у волоках населення можна поділити на волочників, півволочників, третинників, чверть волочників, безземельних. У 1620 році в книзі «Володіння князів Острозьких на Східній Волині» також є відомості про повинності нетішинських підданих.

Поряд із індивідуальними селянськими у досліджуваний період активно розвивається фільваркове господарство, адже зростає попит на сільськогосподарську та промислову продукцію. Втягуючись в торгівлю із Західною Європою, шляхта проявляла щодалі більшу зацікавленість у багатих українських землях. Фільварки – це багатогалузеві господарства, в яких продукція вироблялася

не тільки для внутрішніх потреб, а й на продаж. Виникнення фільваркової системи пов'язують з аграрною реформою, так званою «волочною помірою» 1577 р.

Відомо, що залежно від розміру фільварків окремі шляхтичі в різні роки збирали від трьох до 50 тис. пудів зерна. У 1615 р. лише з Костянтинівського й Степанського ключів спадкоємців Острозьких надійшло 300 тис. пудів пшениці, жита, ячменю, вівса, гречки, проса й гороху [9, с.40]. Найбільші можливості для розвитку фільваркового господарства мали магнати. Щоб поширити фільваркову систему й збільшити продуктивність панських господарств, у 1557 р. була проведена аграрна реформа, відома під назвою «Устав на волоки». Спеціально призначені ревізори переміряли землі й поділили їх на так звані волоки, ділянки землі розміром 16-21 га. Під фільварок відводилися кращі землі й в одному місці. Селянам виділялися три смуги на різних полях; передбачалося ведення трипільної системи господарювання. Крім того, селянин який мав волоки повинен був відробити два дні на тиждень у фільварку, платити щорічно грошовий чинш у розмірі 12 грошів, давати данину продуктами не менш як на 18 грошів [5, с.151]. Селяни сплачували також «мостове», «візницьке», «сторожове» та інші.

За своїми соціально-економічними наслідками «Устав на волоки» був неоднозначними. Він остаточно ліквідував залишки прав власності вільних селян на землю і перетворював їх на землекористувачів. Запровадження панщини вело до занепаду селянського господарства. Жителі Нетішина в той час відпрацьовували взимку три дні на тиждень, а влітку п'ять днів. У той же час використання праці залежного селянина, забезпеченого тягловою силою й сільськогосподарським реманентом, супроводжувалося піднесенням фільваркового господарства. Помірна панщина й фільваркове господарства перетворили українські землі в першій половині XVII ст. на житницю Європи.

Якщо спочатку фільварки існували переважно в Галичині, Волині та Поділлі, то після Люблінської унії поширилися на Подніпров'я [9, с.1]. Стосовно фільваркового господарства у Острозькій волості, то за правління князів Острозьких на Волині суттєвих змін в організації господарства не відбувалось, що і зрозуміло в силу першочергової потреби відновити економічні можливості маєтків, заново заселити спустошені села виснажені воєнними діями. З часом певна реорганізація починає проводитись і базується вона у створенні фільварків, яких у 1603 р. було шість у північно-західній (Янушевій) та два у північно-східній і південній (Олександрових) частинах Острозької волості. У останніх було по одному фільварку (Мощаниця і Плужне). Але через два десятиріччя до них додалися на півдні (Мале Полісся) до Плужного – Долоче, Вілія, Гнойниця, Карпилівка, Калетинці, М'якоти, обидві Боровиці (Мала і Велика), Юшківці, Загірці, Шекеринці, Добрин, Новосілка, Ювківці, а за Горинню до Мощаниці – Колом'є, Баранне, Глинники, Головлі, Хоняків, Скнит, Довжки, Лисиче, Клепачі, Котівка, Красносілка, Нараївка, Убильці, Шатерники.

Паралельно відбувалось і збільшення кількості населених пунктів, згадуваних у описах (йдеться про Олександрову частину, котра перейшла до Анни-Алоїзи Ходкевич). Таким чином, на 20-ті роки XVII ст. зафіксована найбільша кількість фільварків, причому майже однакова для південної і північно-східної частин. У середньому один фільварок припадав на два села, але питома вага фільварків була більшою на Поліссі (15 на трохи більше як 20 сіл), на північному сході волості було 16 фільварків на більш як 30 населених пунктів [6, с.100]. Процес створення нових господарських осередків (фільварків) продовжувався і далі, про що свідчать вказівки «Ревізії» 1654 р. та їх наявність там, де до цього (20-ті роки) не було. Порівняння з іншими волостями за співвідношеннями фільварків до загальної кількості населених пунктів також свідчить про інтенсивність перебудови Острозької волості. Вищим цей показник був по Рівненській, Полонській, Берездівській волостях: південна частина Острожчини була другою серед волинських маєтків нащадків О. Острозького [8, с.34].

Важлива роль належала тваринництву. У лісах, які покривали тоді ще значні простори, ставились пасіки, випасали худобу, полювали на птахів та звірину.

Полювання поступово перетворилось на привілей шляхти. Воно було переважно розвагою для заможних осіб, але залишалось великим джерелом постачання споживчого м'яса. Так, наприклад, перед великими походами, коли шляхта мала виставляти певну кількість війська, убраного та озброєного, з обозом, повним постачання для війська, в першу чергу харчів, вона (шляхта) влаштовувала гони на диких свиней та оленів. М'ясо убитих звірів насолювали й мали з чим виступати в похід. Крім того на початок XVII ст. господарство Південно-Східної Волині було розвинене на досить високому рівні. Були всі ті тварини, які й тепер є в господарстві на Волині. Велика рогата худоба була так поширена, бо були великі можливості випасу, що відгодовану худобу постачали на експорт до інших держав. Робочої рогатої худоби бувало не менш як чотири голови на пересічне селянське господарство. А часто траплялися господарства з трьома й чотирма парами волів. Панські господарства набагато не різнилися підбором тварин від селянських господарств [13, с.42]. Коні були менш поширені як робоча худоба. Їх більше використовували у війську. Тримали тоді люди кіз, свиней та курей. Наприклад, у Нетішині та Костянтинові у той час сплачували податки худобою, птахами та продуктами тваринництва [6, с.8].

Важливою і поширеною сферою господарства в той час були промисли. Розвивалося млинарство, бортництво, гуральництво, броварництво. Загалом їх головним завданням була переробка аграрної продукції та використання можливостей природних умов регіону. Значні прибутки на Волині давали ставки та розташовані на них млини. На території Острозької волості за їх кількістю і питомою вагою (а також прибутковістю) першість належала південній частині. У ряді населених пунктів існувало по кілька ставків, найбільше їх було у Плужному (п'ять ставків і п'ять млинів) та Калетинцях (три ставки і три млини). Для порівняння додамо, що у північно-східній частині Острожчини на середину XVII ст. згадано 10 ставків та 1 млин, а у південній 23 ставки та 20 млинів. У Нетішині у першій половині XVII ст. на р. Горинь діяло 2 млини [6, с. 9]. Значною мірою ставки були орієнтовані на забезпечення панського двору, в тому числі і через продаж риби, а окремі здавались в оренду, яка приносила, як правило, не дуже значні прибутки (100-400 злотих). Винятковою була прибутковість ставу у селі Вілія, розташованому, очевидно, на річці, спуст якого через чотири роки давав 14000 злотих, другого року 8600 злотих, третього року 4000 злотих [12, с.4].

Особливістю розвитку ремесла в той час полягало в тому, що воно концентрувалось як правило у містах, де було не лише чисельно більше ремісників, а й більша кількість ремісничих спеціальностей. Специфікою його організації було те, що воно базувалося на цеховій організації. Згідно існуючих правил, ніхто крім членів цеху, не мав права торгувати виробами даного ремесла в місті. Позацеховий ремісник (партач) міг продавати свої вироби тільки під час ярмарку. Цехи рішуче боролися проти конкуренції позацехових ремісників. Партачів могли заарештувати як в місті так і на передмістях. Цехи регулювали виробничу діяльність своїх членів, не допускаючи між ними конкуренції.

Ринком для ремісничих виробів були перш за все околиці даного міста; головний покупець – селянин сусідніх сіл. Ткачі виготовляли тонкі полотна та плахти. Чинбарі в більшості обробляли хутра овець. Ремісники-металісти виготовляли сокири, мотики, долота, щипці, підкови залізо для плугів. Продаж ремісничих виробів проводився головним чином на місцевому ринку. З'явилися також скупники ремісничих виробів, які розвозили їх по різних регіонах. Відділяючись від сільського господарства, ремесло розвивалося і вдосконалювалося. Місцевим ремісникам давали замовлення і представники феодальної аристократії. У церквах було багато предметів художньої роботи, виготовлених місцевими майстрами; вони виконували різьблення по дереву, ювелірні та мистецькі роботи.

Крім сільськогосподарської групи людей було багато ремісників, які платили податки і мали постійний заробіток [4, с.56]. Згідно інвентарю 1620 р. згадуються

ковалі, римарі, сідлярі, столярі [5, с.56]. Вони не сплачували податки і виготовляли продукцію на замовлення. У великих містах були ремісники різних галузей. Було багато ткачів, постригачів, кравців. У поборових реєстрах зустрічаються солодовники, золотарі, пивовари, винокури. Про розвиток ремесла свідчить поширеність у містах інституту підмайстрів – «товаришів» ремісників. Навіть у реєстрах поборових вони виступають помітними групами.

На Волині виготовляли сільськогосподарські знаряддя, предмети домашнього вжитку, а також устаткування для гуралень, пивоварень, солодівень, мечі, гармати, годинники тощо. На місцевій сировині розвивалось гончарне, цегельне і скляне виробництво. Досить активно велось видобування поташу в магнатських і шляхетських містах Волині у першій половині XVII ст. активізувалось виробництво селітри.

Деякі ремісники, наприклад, ковалі, римарі, сідлярі, столярі звільнялись від податків та працювали на корись замку [5, с.56].

Отже, соціально-економічний розвиток Центральної та Південно-Східної Волині розвивався під впливом економічної ситуації, яка склалася в Європі. Економіка даного регіону поступово переорієнтовувалася на потреби зовнішнього ринку, який потребував дедалі більше різноманітної продукції.

Слід зазначити, що у першій половині XVII ст. зросла кількість міських поселень. Переважна їх більшість – невеликі містечка, які були в першу чергу місцями ярмарок і торгівлі для навколишніх сіл. Малі міста також часто були центрами адміністративно-господарських комплексів, резиденціями магнатів, осередками культури. Однією з причин такого зростання числа міст був розвиток ремесла та торгівлі. У першій половині XVII ст. майже вся економічна діяльність була зосереджена на сільському господарстві. Більшість господарств (особливо південна та центральна частини Волині) становили фільварки.

Список використаних джерел та літератури

7. Атаманенко В. Острозька волость у кінці XVI – першій половині XVII ст. <https://perspekt.org.ua/news/1592>
8. Атаманенко В., Рибачок І. Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 року. Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009. 270 с.
9. Баранович О. З історії заселення південної Волині: Спостереження над колонізацією і економічним життям Волинського пограниччя XVI – XVII вв. Записки історично-філологічного відділу ВУАН. 1925. Кн. VI. С. 267.
10. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство. Київ, 1930. С. 155.
11. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) : Перек., упоряд., передм. І. Ворончук. Київ; Старокостянтинів, 2001. 418 с.
12. Вихованець Т. Історія Нетішина. Посібник для середніх навчальних закладів. Острог, 2006. С. 76.
13. Вихованець Т.В., Тесленко І.А., Поліщук Г.Я. Старий Кривин: дослідження та матеріали з історії Південно-Східної Волині. Білий Дунаєць; Остріг. 2005. С. 119.
14. Гаталяк О. Історія та методологія географії. Наукові записки. №1. 2016. С. 42
15. Гордієнко Г. Аграрна реформа на Волині в XVI ст. (праці інституту дослідів Волині/М. Боровський, М. Подворняк: Вінніпег 1962. 48.с.іл.
16. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів, 2003. С. 88.
17. Острозьке князівство. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
18. Пономарьов А., Артюх Л., Бетектіна Т., Боряк О., Горленка В. Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник. Київ, 1993. С. 256.

19. Трубочанінов С.В. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. 2. Кам'янець-Подільський: Центр поділлєзнавства, 1994. 80 с. іл.

Газда Тамара,
директорка КЗЗСО
«Початкова школа №1
Хмельницької міської ради»,
м. Хмельницький

Ціннісні орієнтири сучасної української школи

Війна, яка триває в Україні у зв'язку із військовою агресією російської федерації, загострила низку педагогічних проблем, серед яких громадянське виховання молодших школярів. Адже в умовах війни та в післявоєнний період Україна потребує та потребуватиме величезних зусиль, щоб перемогти духовно, ментально, інформаційно, а також утверджувати свою цивілізаційну перемогу завдяки високому рівню моральності, освіченості, національної свідомості українських громадян, особливо молодого покоління. Оскільки громадянське виховання не можна відкладати на потім, тим паче, коли країна бореться за своє екзистенційне право на міжнародному геополітичному фронті, важливо розробляти наукові засади виховного впливу на молодь із урахуванням особливостей динаміки ціннісної системи українського суспільства в умовах війни.

На жаль, російські злочинці обстрілюють міста і села, гинуть громадяни України, знищуються школи та університети. Захищаючи українську державу, ми дбаємо про цінності, утверджуємо ідентичність, посилюємо обороноздатність і наближаємо нашу перемогу. В умовах повномасштабної агресії росії проти України чимала відповідальність за зміцнення основ української державності - на плечах школи, яка незалежно від трагічних обставин продовжує виховувати майбутні покоління.

Духовні цінності виступають ознаками розвиненості будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. Нація, в якій нівелюються моральні орієнтири приречена на втрату державності, і це лише справа часу. Тому за теперішніх умов важливою є активізація зусиль з формування у сучасній українській школі стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей. Те, чим керується окрема особистість у своїй поведінці, діях, добре висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі і засоби її досягнення також будуть досить високими і гуманними. Тільки таким чином ми можемо досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни після перемоги над ворогом, оскільки ці сфери досить тісно переплетені і взаємозв'язані.

Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей», розроблена науковцями Інституту проблем виховання НАПН України за участю наукових працівників Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» під керівництвом академіка, доктора психологічних наук Івана Дмитровича Бежа є основою творення ціннісної сучасної української школи. Саме Програма дає можливість осмислити сучасні виклики виховання та його головні засади, базові моральні цінності сучасного виховання, з обов'язковим урахуванням вікових особливостей учнів, визначає чіткі пріоритети у вихованні особистості дитини із сформованими компетентностями, які допоможуть учнівській молоді відбутися у

житті як порядній, високоморальній, професійно успішній, здоровій і щасливій Людині.

Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей» і є тим міцним фундаментом, на якому постав сучасний заклад освіти міста Хмельницького-комунальний заклад загальної середньої освіти «Початкова школа №1 Хмельницької міської ради». Адже власне ідея Нової української школи передбачає серед засадничих стовпів освіти майбутнього, а значить, і України майбутнього, саме виховання, що ґрунтується на цінностях.

Історія нашого закладу освіти розпочалась у 2021 році. Ми мали унікальну можливість створити школу, яка буде сучасною за своїм не лише зовнішнім, але й внутрішнім наповненням, відповідатиме усім викликам часу. Наш засновник Хмельницька міська рада, збудував для маленьких хмельничан сучасний заклад освіти, але яким би сучасним не був наш освітній простір, без міцного фундаменту (а мова тут йтиме не про залізо та бетон), а саме про ціннісні орієнтири, ми мали ризик не відбутись, як школа, яка сьогодні має вже своє обличчя, традиції, впевнено займає своє місце у житті не лише свого міста, але й регіону.

Чому ми обрали шлях творення школи цінностей?

Цінності є останнім bastionом школи як суспільного інституту. Можна скільки завгодно сперечатися щодо потрібності знань, які дає шкільна програма, чи ставити під сумнів спроможність педагогів сформулювати сучасні компетентності, але безсумнівним є постулат: ціннісна орієнтація сучасної української школи багато в чому визначає те, яким буде наше українське майбутнє.

Адже саме школа залишає визначальний відбиток на системі цінностей молодих людей. Бо ж сукупно школа і пов'язані із нею завдання та взаємодія займають від 7 до 10 годин життя дитини щодня. Переважно саме через колективи однокласників відбувається соціалізація. У школі програються основні конфлікти й приміряються соціальні ролі. Школа є мікросвітом, зменшеною моделлю суспільства, своєрідною екосистемою, в якій постійно здійснюються взаємодії, і яка себе або регулює.

Навчання через цінності допомагає створити ефективне освітнє середовище, що підвищує рівень академічних досягнень та розвиває навички спілкування та взаємодії учнів, які зберігаються протягом усього життя. Звичайно ж, позитивну навчальну атмосферу формують насамперед дорослі, адже саме вчителі в школі та батьки вдома є носіями цінностей, які діти переймають як належне.

Визначальними у становленні школи цінностей є місія, візія та цінності закладу. Сьогодні наша школа є місцем, де не лише на високому рівні забезпечено виконання Державного стандарту початкової освіти та втілено ідеї Нової української школи, а й створені всі умови для отримання здобувачами освіти потрібних у житті умінь, навичок і компетенцій. Це школа, де виховують творців нашого майбутнього з великим українським серцем, де навчання-це цікаво та пізнавально, де вчать дітей проявляти себе, масштабно мислити, вміти взаємодіяти в сучасному світі, бути самодостатніми та незалежними. Це школа майбутнього. І майбутнє це визначають цінності, які є фундаментом школи. До базових цінностей закладу, що позиціонує себе як Школа, в якій твориться майбутнє, належать ті, які творять спільноту Першої початкової. За чотири роки у школі наші учні не раз чутимуть та бачитимуть, переживатимуть як власний досвід цінності нашої школи. Ми всі неймовірно різні, і наші учні мають змогу пересвідчитися в цьому вже з найперших днів. Але для кожного з нас є базові поняття, які й творять із нас спільноту.

Це насамперед про гуманність, адже найвищою цінністю є Людина. Кожна особистість заслуговує на повагу: ми вчимося приймати себе та цінувати інших, ми поважаємо одне одного та думку інших. Особливо це важливо, бо ж йдеться про найменших учнів. Вони зростають у середовищі, де над їх думками й ідеями не сміятимуться, наскільки б божевільно вони не звучали. А навпаки: тут вони розуміють, що зможуть втілити ці ідеї у майбутньому в життя.

Поряд із повагою завжди йде толерантність. Важливо дати вже молодшому школяреві можливість вільно може бути собою, і саме школа повинна створити усі умови, щоб кожен міг стати найкращою версією себе.

Ми цінуємо справжність, і не боїмось бути щирими. А ще ми цінуємо доброчесність. Насамперед, це означає бути чесним із самим собою, нести відповідальність за власні вчинки.

Нашу спільноту визначають емпатія й небайдужість. Для нас допомога, співпраця й командність – не утопія, а базові правила для того, щоб комфортно, весело й продуктивно співіснувати.

Але головною нашою цінністю є, безсумнівно, любов. Одне до одного й до людей в цілому. До навчання та пізнання нового. Любов до своєї країни й світу.

Та, звісно ж, школа не може просто взяти та нав'язати цінності. Цінності – це те, на чому ми “стоїмо”, у що віримо, що вважаємо безумовно важливим і вартим для передачі наступним поколінням через культуру і навчання. З прагматичного погляду – це певна шкала, що дозволяє розставляти пріоритети й відтак – робити вибір. Саме спільні цінності зумовлюють продуктивну школу компетентностей XXI ст.

Таким чином, візія, місія, цінності зумовлюють унікальність Початкової школи №1, яка націлена на майбутнє і відповідатиме на його виклики, тому логотипом закладу є слова “Тут твориться майбутнє”.

Цінності не можна нав'язати. Ними потрібно жити. Перші кроки у школі наших учнів розпочинаються з обітничі учня Першої початкової, яку промовляють першокласники. Нею ми розпочинаємо після виконання державного Гімну наш день, слова обітничі промовляє до дитини наш шкільний простір. На її фундаменті збудовано все, що становить філософію нашої школи.

Як же наше розуміння ціннісних орієнтирів ми перенесли у практику? Ціннісна складова стала основою для ключових шкільних проєктів з чотирьох напрямів забезпечення якості освіти:

1. Освітнє середовище (матеріально-технічна база, фінансово-господарська діяльність, енергозбереження).

2. Система оцінювання навчальних досягнень учнів.

3. Система педагогічної діяльності.

4. Система управлінської діяльності.

Оскільки для нас справді людина є найвищою цінністю, то творення освітнього середовища закладу освіти ми скерували на виконання таких основних вимог:

- забезпечення комфортних і безпечних умов навчання та праці;
- створення освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації;
- формування інклюзивного, розвивального та мотивуючого до навчання освітнього простору.

Засновником зроблено усе належне для комфортного та безпечного розвитку здобувачів освіти Початкової школи № 1, тому важливо наповнення шкільного життя теж зробити максимально безпечним, комфортним та якісним. З цією метою у закладі реалізуються такі ключові проєкти:

1. *Безпечна та здорова школа.* Проєкт націлений на підтримання безпечного стану для життя і здоров'я учнів приміщення і навколишньої території, підтримання належних санітарно-гігієнічних умов (свіжа питна вода, чистота), забезпечення належного рівня пожежної та електробезпеки, доступ до якісного харчування, безпечне використання мережі Інтернет, забезпечення навчання персоналу школи і учнів з питань надання першої домедичної допомоги, проведення практичних тренувань персоналу та учнів щодо злагоджених дій в екстремальних і надзвичайних ситуаціях.

2. *Простір, який мотивує.* Облаштування освітнього середовища школи є частиною стратегії розвитку закладу. Освітній простір школи є прикладом втілення ідей нового освітнього простору. На кожному поверсі оформлення не тільки

освітньо-розвивальну функцію. Кожен поверх має місця у рекреаціях, які орієнтовані на спортивно-ігрову та творчу діяльність.

3. Наступною ланкою у творенні безпечного світу школи цінностей є проєкт, що націлений на забезпечення психосоціального середовища, сприятливого для навчання, здоров'я, успішної соціалізації та гармонійного розвитку дитини. Його основними завданнями є:

- підтримка дружньої, заохочувальної і комфортної атмосфери для всіх учасників освітнього процесу;
- впровадження активної політики щодо недопущення всіх видів насильства та чітких механізмів реагування на прояви насильства і знування, булінгу (цькування);
- створення та забезпечення вільного доступу до позаурочної діяльності, сприятливої для здоров'я, безпеки і розвитку життєво важливих компетентностей;
- забезпечення психологічних консультацій та психосоціальної підтримки, особливо дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Усі ці ініціативи реалізовані у рамках проєкту *“Мирна школа”*.

4. *Школа для усіх*. Школа без бар'єрів. Школа рівних можливостей. Початкова школа № 1 може сміливо обирати будь-яку назву, бо у її проєкті та його втіленні передбачено усе, щоб школа була доступною для усіх: ліфти, санвузли для дітей з ООП, маркування підлоги, східців, тротуарної плитки на шкільному подвір'ї. Заклад освіти забезпечує максимально зручне для всіх учасників освітнього процесу середовище, яке відповідає основним принципам інклюзивної освіти, рівності та поваги до прав людини. У закладі також забезпечено застосування освітніх технологій та методик, які максимально враховують особливості дітей з особливими освітніми потребами та допомагають їм безболісно інтегруватись до дитячого колективу, наявні необхідні фахівці, які забезпечують навчання дітей з ООП, облаштовано ресурсну кімнату. Одним із напрямів підвищення кваліфікації є методика роботи з дітьми з ООП. У межах проєкту також передбачено психологічний супровід навчання дітей з ООП, забезпечення індивідуальних програм розвитку для дітей з ООП, забезпечення системної комунікації з батьками та фахівцями інклюзивно-ресурсного центру.

Втілення цих проєктів справді дає змогу закладу стати школою, у якій твориться безпечне, комфортне, інклюзивне, мирне майбутнє.

Ефективна школа розширює горизонти навчання дитини, розвиває навички та вміння в усіх сферах навчання, забезпечує навчальним планом і програмами відповідно до віку, враховує індивідуальні особливості учнів, різні стилі навчання, підтримує активне навчання і критичне мислення, знайомить дітей з інформаційними технологіями, розвиває навчання життєвих навичок. Усе це стає можливим, якщо у закладі створено ефективну систему оцінювання здобувачів освіти. А це є основним завданням проєкту «Якісна освіта».

Як же досягнути високої якості освітнього процесу?

Призначення початкової школи вбачаємо у становленні життєвих навичок особистості учня. Стратегічним напрямком розвитку початкової ступені освіти є створення таких умов, за якими у кожного учня створюється установка, яку можна сформулювати в словах: *“Я люблю учитись!”*

Шляхи підвищення ефективності якості освітнього процесу у початковій школі лежать через реалізацію унікальної формаційної програми, частиною яких є :

- Соціально-емоційне та етичне навчання.
- Уроки доброчесності.
- Школа розвитку “софт-скілс”.
- Програма патріотичного виховання “Я-лідер”.

В основі формаційної програми є наскрізний процес виховання, який формує цінності. Формаційна програма школи вплетена органічно в освітній процес. Одним із ключових компонентів формули Нової української школи (Концепція «Нова українська школа») є наскрізний процес виховання, який формує цінності. Виховний

процес не буде ефективним, якщо він не поєднується з навчальною діяльністю. Виховання, яке обмежується лише бесідами на морально-етичні теми в післяурочний час, ніколи не стане дієвим та ефективним. Якісний виховний процес має ґрунтуватись насамперед на особистому прикладі учителя та використанні виховної складової змісту навчальних предметів і курсів. Ефективність виховного процесу не можлива без атмосфери довіри, доброзичливості, взаємної підтримки.

Зрозуміло, що немає сенсу в будь-яких виховних заходах, якщо у школі не панує тепла та дружня атмосфера. Від позакласної роботи усі сторони повинні отримувати задоволення. Ми відмовились у школі від лінійок. Замість них шкільні збірки, веселі та запальні з незвичайними челенджами та ініціативами дітей. Стали звичними танцювальні перерви та дні приємних несподіванок. Немає традиційних планів виховної роботи класних керівників, бо о у школі має виховувати уся атмосфера. Кожен класний керівник знає, що проводити будь-яку активність варто лише, якщо це цікаво та корисно і дітям, і вчителю. Інакше це буде захід для фотозвіту, а реальної користі від нього ніякої.

Основою розбудови школи цінностей є сильна команда однодумців-педагогів, тому першочерговим завданням є створення такої спільноти, яка стане ядром школи, вибудує ціннісну культуру освітнього закладу, стратегію його розвитку. Така командна робота дає змогу знайти школі власний сенс існування та визначить роль, яку вона органічно відіграє у спільноті свого мікрорайону, міста, усієї країни.

На відміну від передавання знань з будь-якої навчальної дисципліни певна цінність може успішно впроваджуватися у людській свідомості лише наскрізно, через настановлення й особистий приклад. Віктор Франкл, автор книги «Людина у пошуках справжнього сенсу», стверджував, що цінностей не можна навчитися, їх можна тільки пережити. Неможливо уявити вчителя, батька чи матері дитини, які б могли якісно передати ціннісну життєву філософію дітям, самі не сповідуючи її, не будучи наставниками. Адже цінність формується щодня, а не згідно з розкладом навчальних занять. І кожна людина, а дитина і поготів, довіряє не тому, що чує, а тому, що бачить.

Тому цінності в житті Першої початкової - це не просто добірка хороших та гідних правил життєдіяльності у суспільстві, а наочний набір внутрішніх щоденних принципів, які допоможуть у дорослому житті не лише обрати професію, знайти своє покликання, але й реалізувати свій творчий потенціал, стати гідною людиною.

Список використаних джерел та літератури

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : Наказ МОН України від 06.06.2022 р. № 527. URL : <file:///C:/Users/%D0%92%D1%96%D1%80%D0%B0/Downloads/62a0421e24258666156501.pdf>

Гасюк Лілія,
вчитель історії Шепетівської ЗОШ №1
Шепетівської міської ради,
вчитель вищої категорії,
м. Шепетівка

Історико-біографічна розвідка «На службі Богу й Україні. Душпастирське служіння військового капелана Василя Боднара»

Серед випробувань, які принесла нашій державі російсько-українська війна, військові капелани перебувають із солдатами, підтримуючи й показуючи, що навіть у найскладніші часи Господь поряд. УГКЦ є чи не найактивнішою в духовній

підтримці військовослужбовців та їхніх родин. Одним із тих, хто покликаний служити Богові і людям, є настоятель храму УГКЦ Василь Боднар.

Ключові слова: військові священники (капелани), душпастирське служіння, Василь Боднар, УГКЦ.

«Особливо тут, на Сході нашої країни, де кожен кілометр позначений пам'ятним знаком загибелі найкращих синів і дочок українського народу, приходить справжнє розуміння ціни рідної землі та як нелегко вберегти свободу. Пам'ятаймо всіх і кожного в своїх молитвах, передаючи підростаючому поколінню правду про героїв, які жили серед нас».

Василь Боднар

Розбудова Української Держави неможлива без відповідного духовного підґрунтя, оскільки ці процеси супроводжуються відповідною зміною суспільних цінностей, трансформацією державних і соціальних структур. Чільне місце у цьому процесі займає Воєнна організація Української Держави, основу якої складають Збройні Сили.

Тож українцям необхідним є збереження в них високої бойової готовності для захисту суверенітету й національних інтересів України.

Український народ має бути впевнений, що його Армія дійсно є гарантом мирної праці, добросусідства з іншими народами та благополуччя прийдешніх поколінь.

Військові капелани вже зайняли особливе місце у військових формуваннях України, опікуючись військовослужбовцями на фронті та допомагаючи їм мінімізувати бойові психічні, психологічні травми.

Україна – країна-воїн, у нас тепер немає іншого шляху. Ми воїни справедливості, ми боремося за нашу правду, за право існувати і Бог з нами! Наша віра – це наше серце і наші переконання. Дуже важливо, що Збройні Сили України були впевнені у цій вірі. Нам потрібна велика армія капеланів, людей світла і сильного духу, котрі будуть підтримувати українських захисників і захисниць. На фронті стає зрозуміло, що невіруючих бійців немає. Неважливо, з якими переконаннями вони туди прийшли. Коли ціною власного життя захищаєш свою родину, державу – дуже важливо, щоб було на що і на кого спиратися. Тому капелани – саме ті люди, на яких може спиратися наша армія. Я сподіваюся, що ця величезна місія, яка покладена на вас, обов'язково приведе Україну до перемоги, – заступниця Міністра оборони України Ганна Маляр.

Капелан для бійця на передовій є радником та цілителем душевних ран. Він наближує солдата до Бога, він є Його посланцем. Від початку війни на Сході багато духівників рушило туди, щоб підтримувати наших бійців.

Практично з перших днів АТО поруч із воїнами Української армії перебували військові священники – капелани різних християнських конфесій. УГКЦ є чи не найактивнішою в духовній підтримці військовослужбовців та їхніх родин на великій Україні. З початку агресії на сході України в нашій армії замполітів замінили на заступників із морально-психологічного забезпечення. У відповідному відділі працюють психологи, а капеланська служба діє паралельно.

Сьогодні у країні чинною є Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України (наказ Міністра оборони України № 22 від 22 квітня 2011 р.), що декларує початок діяльності, спрямованої «на забезпечення душпастирської опіки з боку церкви (релігійних організацій) військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань».

В.о. президента України Олександр Турчинов 13 квітня 2014 р. заявив, що для того, щоб зупинити розгул тероризму, організованого російськими спецслужбами у східних регіонах України, Рада нацбезпеки та оборони розпочинає широкомасштабну антитерористичну операцію (АТО) із залученням Збройних Сил України. З цього дня розпочинається новий вимір капеланського служіння християнських конфесій, що набуло практичних навичок роботи в молитовних палатках на Майдані Незалежності та пройшло «бойове хрещення» під час сутичок на Банковій у 2014 р.

Міністерство оборони України затвердило Положення про службу військового духовенства у Збройних Силах України (Наказ № 40 від 27 січня 2015 р., який підписав Міністр оборони України генерал-полковник Степан Полторак). Створення капеланської служби, окрім війська, передбачено й у Нацгвардії та Держприкордонній службі (Розпорядження Кабміну України від 02.07.2014 року № 677-р.). Положення визначає, що «основним призначенням військового священника (капелана) є релігійна опіка особового складу Збройних Сил України та членів їх сімей, з метою заохочення, поглиблення релігійного життя, сприяння укріпленню позитивних рис характеру та моральних цінностей». Передбачається, що священнослужителі капелани, які запропоновані релігійними організаціями та успішно пройшли відбір, працевлаштовуються з укладенням трудових договорів на посади у Збройних Силах України. Вони належатимуть до духовного персоналу та матимуть статус військових священників (капеланів) з відповідними правами. У майбутньому з метою організації діяльності військових священників (капеланів), їх всебічного забезпечення, обліку та звітності очікується, що у складі Міністерства оборони України буде створено головний підрозділ відповідного профілю. Також будуть утворені територіальні підрозділи служби військового духовенства.

Відповідно до Положення, військовим священником (капеланом) може бути громадянин України, який відповідає таким вимогам: є священнослужителем релігійної організації, представленої в Раді у справах душпастирської опіки при Мінобороні України; має не менш як 3 роки досвіду діяльності священнослужителя; рекомендований керівником релігійної організації для здійснення служіння серед особового складу Збройних Сил України; успішно пройшов навчання основ військової справи, військово-гуманітарної та військово-психологічної підготовки та отримав відповідний документ; має духовну освіту; володіє державною мовою; визнає Кодекс військового священника (капелана). У документі також врегульовано механізм взаємовідносин між капеланами та військовим командуванням, а також визначені права і обов'язки військових священників.

Серед наставників, які допомагають знайти правильний шлях для воїна, настоятель храму святих мучеників Бориса і Гліба Української греко-католицької церкви, військовий капелан, отець Василь Боднар.

Народився Василь Боднар 4 лютого 1981 року в родині колгоспників у селі Конюхи – одному зі старовинних сіл Тернопільщини, вихідці з якого внесли вагому лепту в боротьбу за державність України, брали участь у визвольних змаганнях нашого народу протягом ХХ ст. Громадсько-політична активність і патріотизм конюшан формувалися десятиліттями національно свідомими провідниками, а насамперед духовними наставниками-священниками.

У дитячому віці Василь Боднар мав різні захоплення, у музичній школі відкрив для себе світ музичних інструментів і музики – навчався грі на трубі.

У 2007 році Василь Боднар закінчив Тернопільську вищу духовну семінарію, далі - вивчав психологію у Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника (випуск 2010 року).

У жовтні 2007 отець Василь Бондар переїхав до Шепетівки, де йому довелося відновлювати греко-католицьку церкву з нуля, якої тут не було з 1791 року. Так, у жовтні 2009 року відкрили Храм греко-католицької парафії на честь святих мучеників Бориса та Гліба, а у 2019 році – церкву святої Анни, які знаходяться у юрисдикції Тернопільсько-Зборівської митрополії, Кам'янець-Подільської єпархії, Хмельницького деканату. Міська рада виділяла місця для будувannya, а кошти і будувannya влаштовували прихожани. Другу церкву відкрили, тому що багатьом прихожанам потрібно було добиратися на інший край міста. Тобто в планах було робити не одну велику церкву, а дві менших. Щоб людям було легше добиратися.

За час існування приєдналися більше 200 сімей. Маємо церкву Бориса і Гліба, церкву Святої Анни, капличку в центральній лікарні, та капличку на території військової частини А3730. У парафії здійснюють активне соціальне служіння. Серед інших тут реалізують такі ініціативи: служіння військовим, ветеранам і їхнім родинам, зокрема – родинам, які втратили близьких під час військових дій; міська акція «Святий Миколай»; духовно-патріотичне виховання молоді; збір та забезпечення одягом потребуючих; збір коштів на лікування потребуючих; соціальні акції до Дня матері, Дня пам'яті жертв голодомору та політичних репресій, Дня хворого; служіння в центральній районній лікарні (для хворих та медперсоналу).

Василь Бондар не відразу почав їздити на схід України. Водночас його парафія робила тут, на місці, все, аби зібрати допомогу для військовослужбовців із Шепетівки, яких мобілізували в 2014 році. Насправді, волонтерство в його церкві розпочалося ще під час Майдану, з початком російської агресії, парафіяни збір допомоги тільки активізували.

Війна насамперед асоціюється зі зброєю, агресією, смертю та військовими, які мають обов'язок захищати країну. Ми нечасто згадуємо про військових капеланів, які перебувають у зоні бойових дій поруч з військовослужбовцями. **Їхня служба – душпастирська, їхня зброя – молитва за Україну.** Навіть ті солдати, які у мирному житті ніколи не заходили до церкви та не хотіли чути про Бога, на війні потребують присутності капеланів. Потребують духовних порад, молитов, дружньої розмови та підтримки.

«З початком війни хтось ліпив вареники, хтось шив сітки, хтось купував спорядження для солдат, а я вирішив зайнятися тим чим вмію і маю відповідну освіту, а саме – духовною підтримкою і зайняти цей шматок фронту на себе», – згадує отець Василь.

Моментом, коли отець Василь відчув потребу стати капеланом, став сюжет на телебаченні про те, як наші військові виходили з оточення. Вони їхали на авто, а по них продовжували вести обстріл. І в цей момент один із військових почав читати молитву, якої його в дитинстві навчила бабуся. Це була дуже проста дитяча молитва, типу: «Янголочку мій святий, друже мій Небесний...». Військовий був переконаний, що завдяки тій молитві вдалося виїхати з оточення живими. «І тут я подумав, що таки є потреба в молитві, а військові її не знають. А я ж можу їм допомогти, навчити. Чого я тут сиджу?» - згадує отець Василь згодом.

У 2016 році отець Василь Бондар отримав благословення від владики і почав їздити до військових як волонтер та капелан. Працювали тоді через Генеральний штаб, який давав запит на капеланів. Священники, їх могло бути двоє чи троє, отримували якусь ділянку праці, або окрему бригаду, тоді їхали. На місці не лише підтримували бойовий дух військових, а й допомагали у вирішенні інших ситуацій.

Зустрічали священників по-різному. Бувало, що раділи і дякували за приїзд, бо люди перебували на одному місці пів року і ніхто до них не приїздив. Інші питали, мовляв, що тобі батюшка вдома не сидиться? Думали, що вони приїхали пофотографуватися, типу піаритися чи агітувати. Коротше кажучи, робота священника там сприймалася по-різному. Головне було знайти спільну мову з керівництвом, тоді й робота наша ставала результативною.

Перша поїздка о. Василя в АТО була у 2016 році. Це були різні точки.

З 16 жовтня по 29 жовтня 2016 року, три священнослужителі-капелани Кам'янець-Подільської єпархії, о. Павло Хведорук, о. Роман Зозуля та о. Василь Боднар, здійснювали служіння в оперативно тактичному угрупованні «Маріуполь».

До місця призначення дібрались автомобілем, що служить для капеланської місії єпархії. Оскільки для військових, на парафіях у м. Славута, м. Нетішин, м. Шепетівка та с. Мар'янівка, була проведена збірка гуманітарної допомоги, то прийшлося використовувати і автопричіп, який радо надали щирі парафіяни.

Основними місцями праці були військові комендатури міст Маріуполь, Волноваха, Курахове та В. Новосілка. Богослужіння, в основному здійснювали в приміщенні, де і передував особовий склад. Кожного дня були виїзди на позиції, де розміщені військові 30 і 92 бригад. У часі відвідання молились молебень до Богородиці, молитви благословення воїнів та окроплення освяченою водою; щирі розмови, таїнство Сповіді та пошук відповідей на нелегкі питання. Хоч військовослужбовці здебільшого були із східних регіонів, де значну перевагу мають православні конфесії, але потреба в духовному спілкуванні переважала конфесійні бар'єри.

8 жовтня 2017 року в м. Шепетівка Кам'янець-Подільської єпархії відбулася Божественна Свята Літургія з нагоди 10-річчя парафії св. Бориса і Гліба. Богослужіння очолив Архієпископ і Митрополит Тернопільсько-Зборівський Василій (Семенюк), який привітав вірних з ювілеєм парафії. Архієрей нагородив пароху храму о. Василя Боднара золотим Хрестом за жертовну місійну працю, адже священник веде активну пастирську діяльність, розпочав будівництво другої церкви.

У 2018 році настоятель храму святих мучеників Бориса і Гліба Української греко-католицької церкви, військовий капелан, отець Василь Боднар неодноразово мав зустрічі із військовослужбовцями Шепетівського зенітно-ракетного полку повітряного командування «Захід». Цикл бесід з духовного виховання воїнів, душпастир розпочинає із історико-релігійного блоку: Біблійна історія Старого і Нового Завітів. Проведення духовної бесіди не залишає байдужим жодного військовослужбовця. Крім того, у ході проведення заходу, кожен боєць має змогу особисто поспілкуватися з військовим капеланом. У воєнний час військові, як ніколи потребують святого слова священника, бо духовна особа може дати їм набагато більше: переконання, що вони роблять праве діло.

У червні 2019 року Василь Боднар разом з іншими священниками відвідав навчання на Яворівському полігоні. Зокрема на цьому вишколі були присутні два священники — протестант і римо-католик. З українських служителів греко-католицької, Православної церкви України та протестанти. Пройшли курс з тактичної медицини, яка суттєво відрізняється від традиційної, азів саперної справи та іншого. Це був дуже важливий досвід для усіх священників.

З 2019 року, коли Василь Боднар офіційно став військовим капеланом частини А3730, він зобов'язаний супроводжувати їх всюди. Так, із квітня по листопад 2020 року він перебував з нашою частиною в зоні проведення бойових дій. Отець Василь пояснює: «Я маю бути поруч, щоб підтримати солдата і допомогти духовно. Якщо йому потрібна медична допомога, то він йде до медика, якщо психічна — то до психолога, а якщо духовна — то до мене. Наприклад, якщо я бачу військового, в якого немає відчуття страху, то я можу звернутись до командира з проханням про його заміну на тій чи іншій позиції або взагалі зняти його з передової. Якщо я їду туди, то я знаю, що можу не повернутися. Я молю Бога, щоб я повернувся і прошу, у випадку чогось, не покидати мою сім'ю і близьких і піклуватися про них». Після численних поїздок у зону бойових дій військовий капелан допускає й те, що бійці вплинули на нього і виховали більше і краще, ніж він їх. «При зустрічах з ними я змінив багато чого в своєму житті. Це дуже щирі, чесні, сильні люди, до яких мені ще тягнутись і тягнутись», - ділиться о. Василь.

У грудні 2021 року о. Василь Боднар, капелан УГКЦ м. Шепетівка, перебував на Сході України задля підтримки військових у Різдвяний період. За час поїздки

вдалося відвідати 6 позицій та близько 200 військових. Духівники спілкувалися, молилися, служили Божественну Літургію, окроплювали свяченою водою приміщення та транспорт. На кожній позиції вони також залишили Вифлеємський вогонь миру, переданий Шепетівським осередком Національної скаутської організації «Пласт». Наступного року вже самі військовослужбовці 11-го зенітного ракетного Шепетівського полку виявили ініціативу самим написати дітям. Таким чином вони вирішили подякувати маленьким українцям за їхню допомогу та підтримку. За постійну підтримку і теплі слова у нелегкі часи дякували маленьким українцям бійці Шепетівського зенітного ракетного полку напередодні різдвяно-новорічних свят. «Акцію, - зазначив ініціатор акції військовий капелан гарнізону Василь Боднар, - спланували до Дня захисників і захисниць України, але через часті ракетні загрози тривала вона трохи довше». Листи потрапили до адресатів – у навчальні заклади, що найчастіше долучалися з допомогою військовим.

Отець Василь Боднар отримав відзнаку Командувача об'єднаних сил «Козацький хрест» II ступеня. Нагрудний знак «Козацький хрест» II ступеня входить до числа відзнак за героїчні вчинки військовослужбовців, які продовжують захищати територію України на її сході. 14 січня 2021 року нагороду капеланові вручив командир частини Шепетівського зенітного ракетного полку ПвК «Захід» Михайло Борисенко.

1 квітня 2023 року у храмі Святої Софії Премудрості Божої відбувся перший випуск військових капеланів, які завершили курси підвищення кваліфікації з питань військового капеланства Збройних Сил України. Шеститижнева підготовка тридцяти військових капеланів від п'яти релігійних організацій пройшла на базі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Випускники також отримали нарукавну дужку із гаслом «Бути поруч», що є атрибутом корпоративної культури та підтвердженням того, що капелан пройшов навчання за спеціальною програмою підготовки та долучився до лав Збройних Сил України. Одним із випускників був шепетівський отець Василь Боднар. Заступниця Міністра оборони України Ганна Маляр вручила капеланам сертифікати про закінчення курсів. Вона наголосила, що незважаючи на перевагу ворога у живій силі та озброєнні, дух українського воїна сильніший, і він базується на сильній вірі.

Справді, матеріальне забезпечення українських воїнів є вельми важливою справою. Те ж саме можна сказати про модерні озброєння та амуніцію. Але зброя без воїна мертва. Тільки глибоке усвідомлення священного обов'язку захисту свого Народу, щирий патріотизм і висока військово-психологічна культура роблять воїна оборонцем, а військові формування – здатними виконати будь-яке службово-бойове завдання щодо захисту національних і стратегічних інтересів України.

Капелан Василь Боднар відіграє важливу роль і поза фронтом, зокрема, підтримуючи родини військовослужбовців. Наразі, отець Василь, продовжує проводити заходи душпастирської опіки військовослужбовців, під час яких бійці мають можливість не лише поглибити свої знання, а й дізнатися багато нового з основ віри. Василь Боднар має активну суспільно-політичну позицію, що характеризується патріотизмом, наполегливою мобілізацією ресурсів – матеріальних, моральних і духовних – своїх вірян та широкої громадськості. Така позиція капелана засвідчує його гідну місію бути совістю нації, дбати про її моральне обличчя та духовну міць.

Завжди в найскладніші часи для народу, церква є там, де є її діти. Не є винятком і сьогодні! Військові капелани несуть своє служіння пліч-о-пліч із найкращими синами нашого народу на лінії розмежування АТО(ООС), в умовах повномасштабного вторгнення РФ. Така ситуація є цілком природною, оскільки навіть якщо дивитися на це винятково з прагматичних позицій, релігія є чинником державної безпеки. Вона забезпечує психологічний комфорт у суспільстві, прищеплює громадянам високі моральні ідеали і, зрештою, визначає характер економічного та

політичного розвитку держави. Капелан для бійця на передовій є радником та цілителем душевних ран. Він наближує солдата до Бога, він є Його посланцем.

Список використаних джерел та літератури

1. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#Text>
2. Василь Боднар: «Капелани завжди були в українському війську» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://denzadnem.com.ua/ato/38967?fbclid=IwAR0Yxw6n5whDnVsH9lQnL4B1GoUdn7IR5Bo86CQrmG1m8aZ994hN2x35X40_
3. Військове капеланство у незалежній Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://memorua.org/?p=736>
4. Капеланство у світі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/kapelanstvo-u-sviti/>
5. Коханчук Р. М. Душпастирська опіка військових. Видання 2-е розширене і доповнене. Київ, 2004. С. 177–189.
6. Настоятеля храму УГКЦ у Шепетівці нагородили золотим хрестом за активну працю [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ugcc.km.ua/2017/10/13/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8F-%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83-%D1%83%D0%B3%D0%BA%D1%86-%D1%83-%D1%88%D0%B5%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%B2%D1%86%D1%96-%D0%BD%D0%B0%D0%B3/>
7. Рада з душпастирської опіки при Міноборони затвердила Кодекс військового священика [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/22144-rada-z-dushpastirskoyi-opiki-pri-minoboroni-zatverdila-kodeks-vijskovogo-svyashhenika.html
8. Садов'як Д. Церква і військо в Україні: шляхи співпраці [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hram.in.ua/biblioteka/osnovy-viry/261-book261/3141-title3690>
9. У зоні АТО служать 40 душпастирів УПЦ КП [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://meest-online.com/culture/spirituality/u-zoni-ato-sluzhat-40-dushpastyriiv-upts-kp/>
10. Філарет: Якщо не хочеш захищати свою батьківщину – ти грішиш [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://vgolos.com.ua/news/filaret-yakshho-ne-hochesh-zahyshhaty-batkivshhynu-ty-grishysh_171103.html
11. «Нам потрібна велика армія капеланів - людей світла і сили духу, котрі будуть підтримувати українських воїнів у боротьбі за нашу свободу» - Ганна Маляр [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/news/2023/04/01/kotri-budut-pidtrimuvati-ukrainskih-voiniv-u-borotbi-za-nashu-svobodu-ganna-malyar/>

Герасимчук Наталя,
вчитель української мови та
літератури Антонінського ліцею
Хмельницького району
Хмельницької області

Взаємозалежність і взаємообумовленість освіти та краєзнавства як основа системи знань про «малу батьківщину»

У статті висвітлюються витоки та перспективи співіснування краєзнавства та освіти, їх взаємозв'язок на уроках української мови в сучасній

школі. Презентовано практику використання місцевого матеріалу в структурі уроків української мови.

Ключові слова: освіта, краєзнавство, освітнє краєзнавство, освітня програма, дослідження краю, краєзнавчі екскурсії.

Освіта у сучасних умовах має забезпечувати соціальну адаптацію та самореалізацію особистості, виховувати успішну людину. У статті 12 Закону України «Про освіту» метою повної загальної середньої освіти визначено «всебічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності» [1]. Тому молодь після закінчення закладу освіти повинна адаптуватися перш за все до місцевих умов, увійти в навколишній соціум. Це стане можливим, якщо учень чи учениця знатиме і любитиме, цінуватиме рідний край, знатиме його традиції, менталітет, пишатиметься його історичною та культурною спадщиною.

У сучасній українській школі активізуються пошуки змісту і форм вивчення рідного краю, малої Батьківщини, її духовної спадщини. Краєзнавство стає стратегічним, одним із найважливіших суспільних завдань національно-патріотичного виховання здобувачів освіти, тому що краще за інші галузі знань сприяє формуванню суспільної свідомості, причетності до історичної і культурної спадщини.

Проблема взаємозв'язків краєзнавства і освіти є актуальною. Значну увагу краєзнавству, його освітньо-виховній функції приділяли видатні вчені та діячі української культури: М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський, Д.Яворницький, чия плідна праця наприкінці XIX ст. на початку XX ст. сприяла розвитку краєзнавства як науки та усвідомленню його нерозривного зв'язку з освітньою галуззю.

Так І.Франко написав понад 150 праць, де висвітлював проблеми розвитку краєзнавства [2]. Його численним краєзнавчим дослідженням притаманний глибокий науковий аналіз проблеми вивчення рідного краю. Наприкінці XIX ст. в праці «Галицьке краєзнавство» він означив краєзнавство як науку, виокремив його значення і місце в житті суспільства, в освітянській діяльності. Учений проаналізував розвиток краєзнавства в Німеччині, Данії, Швеції, зазначаючи, що в цих країнах «наука краєзнавство (німці її називають Heimatskunde) становить один із найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи з початкової школи» [8]. На думку І.Франка, добре поставлена краєзнавча робота в школі «дає змогу докладно ознайомитись зі своїм краєм і усією Батьківщиною... Адже це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого, об'єднаного організму» [9]

В 1920-х рр. в Україні краєзнавство стає невід'ємною складовою навчального процесу. У 1920–1921 рр. Народний комісаріат освіти України видав навчальний план єдиної семирічної трудової школи, за яким на краєзнавство відводилось 37 год. на тиждень (на рідну мову та математику – по 16 год., географію та історію – по 8 год.) [6]

У 1920-х рр. – періоду бурхливого розвитку освітянського краєзнавства, навчальні заклади зробили вагомий внесок у поширення краєзнавчих досліджень, розробку науково-методичної бази краєзнавчої роботи. Проте з кінця 1920-х рр. диктат адміністративно-командної системи деформував національно стверджуючу суть освітянського краєзнавства, підпорядковуючи його завданням тоталітарного режиму.

Традиції освітянського краєзнавства, багатий досвід попередників отримали новий імпульс наприкінці XX ст. Вивчення краєзнавства запроваджено у вищих

навчальних закладах гуманітарного профілю, у школах учні знайомляться з природними особливостями краю, історією, культурою своєї малої батьківщини.

Шкільне краєзнавство в сьогоденних умовах набуває особливого значення. Саме воно повинно стати орієнтиром у формуванні національної свідомості молоді, виробленні її громадянської позиції. Адже молоде покоління має підхопити у XXI ст. естафету краєзнавчих пошуків своїх попередників. Краєзнавство як навчальна дисципліна покликано не тільки оптимізувати інтерес молоді до історії своєї «малої батьківщини», особливостей її розвитку, культурної спадщини, видатних постатей краю, але допомагає усвідомити власне місце в історії, спрямувати свій інтелектуальний потенціал, здібності, можливості на процвітання краю, а отже і країни в цілому.

Широкі можливості для використання краєзнавчих матеріалів мають уроки української мови. Використання краєзнавчого матеріалу є ефективним засобом формування предметних компетентностей учнів, заснованих на сприйнятті навколишнього світу, розвитку та зміцненню в них почуття любові до рідної батьківщини. Поряд із навчальною місцевий матеріал виконує виховну та розвивальну функції, тобто він сприяє плеканню в учнів любові до рідного краю, відповідального, гуманного ставлення до природи й праці людей, формуванню моральної особистості громадянина й патріота України. Тому вважаємо, що краєзнавчий матеріал повинен стати одним з визначальних у навчанні школярів, бо саме він спрямований на досягнення реального навколишнього простору і життя.

Краєзнавчий матеріал за своїм змістом є дуже різноплановим (природничим, історичним, літературним, географічним тощо). Основними джерелами його надходження є краєзнавча література (науково-популярна, довідкова, художня); місцева періодична преса; власні спостереження вчителя та учнів за природою та працею людей своєї місцевості; матеріали краєзнавчих музеїв та куточків; натуральні наочні краєзнавчі посібники; ілюстрації, малюнки, фотокартки, відеозаписи із зображенням місцевих краєвидів, рослин, тварин, архітектурних пам'яток; спогади, розповіді старожилів про свій край; Інтернет-ресурси (рекламні ролики, матеріали Вікіпедії, відеопрезентації).

У чинній навчальній програмі з української мови для 7 класу (УКРАЇНСЬКА МОВА.5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804) навчальний матеріал розподілено за змістовими лініями [7].

Мовна змістова лінія містить перелік питань, обов'язкових для засвоєння теорії мови, що сприятиме формуванню системних знань про мову й на їхній основі життєво важливих умінь. Призначення мовленнєвої змістової лінії полягає у забезпеченні цілеспрямованого формування вмінь і навичок, що є базовими для предметних і ключових компетентностей. Її зміст реалізують на кожному уроці, що дає змогу зробити процес розвитку мовленнєво-комунікативних умінь і навичок ефективним. Синхронізація мовної та мовленнєвої змістових ліній виявляється у виконанні учнями різних видів усних і письмових робіт з метою використання виученого теоретичного матеріалу.

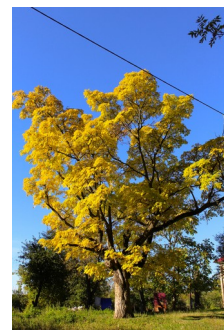
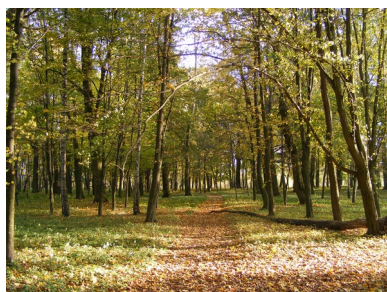
Крім обов'язкових, мовленнєва змістова лінія містить рекомендовані види робіт, теми яких скеровано на формування в учнів ключових компетентностей. Значна частина рекомендованих робіт має виразно практичний характер (складання інструкції щодо користування електронними мовними словниками, переліку необхідних для родини закупівель на поточний місяць і т. ін.). Деякі з рекомендованих видів робіт передбачають використання самостійно дібраної учнями з різних джерел інформації. Творчим роботам надано виразно практичного характеру. Виконуючи їх, учень має не лише виявити мовні знання та застосувати мовні вміння, а й замислитися над ціннісними настановами. Мета таких робіт - формування життєвих компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в житті, навчанні та праці. Серед рекомендованих видів робіт учитель може обрати ті,

які вважає найбільш актуальними й корисними, до того ж він може змінювати теми висловлень залежно від інтересів і потреб кожного класу. Якщо обов'язкові види робіт мають проводитися на уроках розвитку мовлення, то рекомендовані - на аспектних уроках.

Через теми обов'язкових та рекомендованих робіт реалізується соціокультурна змістова лінія програми. Створення висловлень має сприяти утвердженню ієрархії цінностей, формуванню світогляду учнів, становленню їх як громадян України, а також слугувати орієнтиром у спрямуванні навчання на оволодіння ключовими компетентностями. При цьому орієнтація на місцевий матеріал повинна, на нашу думку, відігравати важливу роль.

Кожна творча робота учня на основі місцевого матеріалу – це значною мірою відображення внутрішнього світу людини. Тож перед нами стоїть завдання допомогти підліткові розкрити цей світ, передати свої враження й судження. Систематичність використання краєзнавчого матеріалу забезпечуємо його регулярним застосуванням на уроках мови. Причому, краєзнавчі відомості мають бути систематизовані, хронологічно упорядковані, історично підтверджені. Тобто, починаючи навчальний рік, учитель має чітко визначити обсяг і зміст матеріалу, який необхідно засвоїти учням.

Наведемо кілька прикладів використання краєзнавчого матеріалу на уроках української мови в 7 класі. Вперше такий матеріал можна використати при розгляді теми «Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях». Серед запропонованих рекомендованих видів роботи виділяємо складання висловлення про красу осінньої пори (пейзажної замальовки) за фотоілюстрацією з використанням однорідних членів речення. На цьому уроці доцільно використати кілька фото Антонінського парку, наголосивши, що він є пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення в Україні.

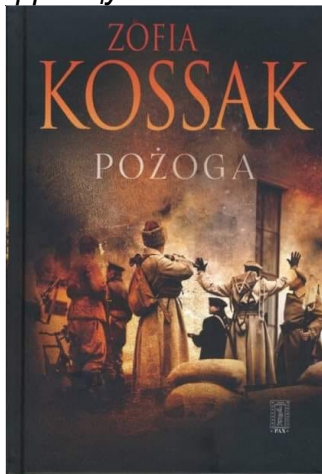

Також на цьому уроці плануємо з учнями роботу з текстом про Антонінський парк, в рамках якої вони повторюють розділові знаки у реченнях з однорідними членами, реченнях зі вставними словами, прямою мовою (вибіркове списування, синтаксична синонімія (замінити речення з прямою мовою складними реченнями)).

АНТОНІНСЬКИЙ ПАРК

Парк створювався в другій половині XVIII століття тодішнім господарем садиби Ігнацієм Мальчевським на берегах річки Ікопоть. Ігнацій будує тут палац, а незабаром закладає парк, який з часом став одним із найкращих на Волині. Розкішну садибу Ігнацій Мальчевський назвав іменем своєї коханої дружини Антоніни. Ця назва згодом прижилася і до села. Творцем парку в Антонінах був маловідомий ландшафтний архітектор Кайзер. У ньому росло багато вікових лип, кленів, тополь, каштанів тощо. Привертала увагу декілька квітників. У шести теплицях та оранжереях вирощували рідкісні екзотичні рослини. Окремо була представлена велика колекція орхідей. Розширений і багатий на цінні екзотичні дерева, кущі, квіти Антонінський парк набуває великої слави.

Наступний етап у розвитку парку випав на другу половину XIX століття. Цьому сприяв граф Юзеф Потоцький. За проектом архітектора Кайзера парк реконструювали у ландшафтному стилі. Було осушено найвологішу частину парку в долині річки Ікопоть, прокладено канали, містки, облаштовано і відкрито для прогулянок доріжно-стежкову мережу. Через канали і ставки було перекинуто легкі містки з дубовими та березовими перилами. В одному із ставків діяв фонтан, а дно, за переказами місцевих жителів, було вистелене дубовим паркетом. На ставках і каналах плавали білі лебеді, на галявинах вільно гуляли павичі та верблюди. У спеціальній загорожі перебували страуси, подаровані Паризьким акліматизаційним товариством. У західній частині парку, згідно європейської моди, було влаштовано фазанник, а в діброві-великий звіринець, де утримувались лані, козулі, зайці, призначені для осінніх полювань. У маєтку було кілька сотень коней та мисливських собак. На той час парк був витвором садово-паркового мистецтва. У 1901 році, відвідавши Антоніни, Стефан Бояновський писав: «...багатий англійський парк, старанно і фахово доглянутий...англійський шик, французька елегантність, голландська чистота».

Наше містечко часто згадується в художній літературі. Однією з таких книг є автобіографічна повість польської письменниці Зофії Коссак-Щуцької «POZOGA» («Пожежа»), написана у 1922 році. Події повісті відбуваються в 1917-1919 рр. в дні Лютневої революції та Жовтневого перевороту. Саме у цей час авторка проживала у селі Новоселиця (нині Хмельницького району). Глава 8 «Під владою Петлюри» розповідає про події в Антонінах, коли було знищено палац Потоцьких. Текст цієї глави можна використати на різних уроках при вивченні тем «Дієслово», «Дієприкметник», «Прислівник». Так, при вивченні дієслова як частини мови та дієприкметника як особливої форми дієслова серед рекомендованих видів роботи мовленнєвої змістової лінії є читання та переказування тексту, що містить дієслова та дієприкметники відповідно, з'ясування їхньої ролі у мовленні. При вивченні теми «Прислівник» складаємо текст-розповідь на історичну тему про визначні події, пов'язані з «малою батьківщиною», з використанням прислівників-синонімів та прислівників-антонімів. Також можна запропонувати семикласникам написати анотацію на цю книгу, адже складання анотації є обов'язковим видом роботи.

Ще одним видом роботи є складання усного твору розповідного характеру в художньому стилі про виконання певних дій на основі власних спостережень з використанням дієприслівникових зворотів за складним планом. Метою цього уроку є ознайомлення учнів із вимогами до складання твору-опису процесу праці, удосконалення вміння семикласників усвідомлювати тему й основну думку тексту, викладати свої думки послідовно, логічно, відповідно до обраного типу і стилю мовлення, формування вміння та навички створювати твір-опис процесу праці за власними спостереженнями в художньому стилі. Вдалим краєзнавчим матеріалом до цього уроку є нещодавня розвідка елементу нематеріальної культурної спадщини смт Антоніни «Технологія виготовлення Антонінських вареників з піском» або скорочена назва, яка побутує в селищі – «Вареники з піском». На уроці перед представленням твору від учителя подаємо історичну довідку про страву.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Страва «Вареники з піском» зустрічається в кількох регіонах України, в Полтавській, Чернігівській та Кіровоградській областях. Достеменно не вивчено, як страва потрапила на територію смт Антоніни. Проте антонінці вважають її частиною

культурної спадщини, гастроспадищиною містечка, якою володіє необмежена кількість жителів селища. Вперше на широкий загаль «варениками з піском» частували учасників Міжнародної краєзнавчої конференції «Антонінський край у просторі і часі», яка була проведена в 2008 році в Антонінах. Відтоді зафіксовано окремі моменти зацікавлення до страви. Зі створенням Антонінської селищної територіальної громади директор Антонінського Будинку культури Олена МАРТИНЮК разом із своїми працівниками почала досліджувати гастроспадищину нашої «малої батьківщини». Як наслідок, було укладено облікову картку елемента нематеріальної культурної спадщини, відповідно до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, прийнятої на 32-й сесії Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО в жовтні 2003 року, ратифікованої Україною в 2008 році. Оформили досліджений матеріал у відеопрезентацію страви. Технологією виготовлення вареників з піском володіють люди різних вікових категорій. Цей рецепт розповсюджується усією територією селища, громади, району та області. Зазначений елемент потребує охорони, оскільки є не широко розповсюдженим у повсякденній їжі через високу калорійність.

Основними інструментами та предметами у виготовленні «Вареників з піском» є каструля, горщик з водою, сковорідка для приготування начинки, ємність для замішування тіста, качалка.

Рецепт приготування.

Спочатку готуємо начинку (пісок). Сало (підчеревина) нарізати на шматочки, приблизно пів сантиметра, обсмажити до золотистого кольору на невеликому вогні, щоб витопився жир і кубики приємно хрустіли. Витягнувши шкварки із сковорідки, додаємо борошно до жиру. Додавати борошно потрібно поступово, щоб досягнути майже сухої начинки. Тому начинка і зветься " піском", що повинна хрустіти. Перемоловши шкварки на м'ясорубці, вимішуємо їх з борошном, солимо, перчимо.

Готуємо тісто на вареники:

Інгредієнти: борошно - 500-600 г.; вода - 250 мл.; яйця - 1 шт.; рослинна олія - 2 ст. л.; сіль - 1 ч. л.

У миску налити воду, додати яйце і перемішати. Посоливши, влити рослинну олію. У велику миску просіяти борошно, зробити поглиблення посередині і влити туди воду з яйцем. Замішувати тісто, починаючи з країв по колу в середину 10-15 хвилин, поки воно не перестане прилипати до рук. Накривши вологим рушником, зачекати 15 хвилин. Розділити тісто на частини, скачати в рулет і нарізати на невеликі шматочки. Стіл посипати борошном, кожен шматочок тіста розкачати качалкою і наповнити начинкою (піском). Сформувати вареники. Приготувати засмажку. Цибулю смажити в олії. Вареники варити 3 — 4 хв. з моменту закипання підсоленої води. Засмажку вилити у велику миску і туди ж додати готові вареники. Добре потрясти.

Після ознайомлення з історичною довідкою учні переглядають відео приготування страви. А далі складають усний твір розповідного характеру в художньому стилі про виконання певних дій на основі власних спостережень з використанням дієприслівникових зворотів.

Краєзнавство як складова національної освіти має великий потенціал і широкі можливості у вихованні молоді України. У своїй роботі з поліпшення ефективності освіти ми повинні керуватись тим, що молода людина має відбутися не лише як кваліфікований фахівець, здатний працювати в ринковій економіці, а й як особистість, громадянин, патріот української держави. І саме освітній процес повинен сприяти досягненню поставленого завдання. Тому, розглядаючи національну освіту як загальносуспільну і загальнодержавну справу, ми нерозривно пов'язуємо її з краєзнавством.

Список використаних джерел та літератури

1. Закон України «Про освіту». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Грабовецький В.В. Історико-краєзнавчі погляди І.Франка в його праці «Галицьке краєзнавство» // IV КРАЄЗНАВСТВО, 3'2011 22 республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. Київ, 1989.
3. Казімірова Л. Антонінський парк. *Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва Хмельницької області*. Кам'янець-Подільський, 2006. С.26-39.
4. Косак-Щуцька Зоф'я. Заграва (переклад А.Кухаря) . 1922, глава 8
5. Лехман І. І.Франко – пропагандист краєзнавчих екскурсій. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2003. №41. С.22.
6. Рябокобила О.О. Розвиток історичного краєзнавства на Харківщині в 20-30-ті рр. ХХ ст.: дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н.: 07.00.01 «Історія України». Харків, 2000. С.124.
7. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
8. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ, 1986. Т.46. С.118.
9. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ, 1986. Т.46. С.116.

Гречковська Лариса,
практичний психолог-методист
Старосинявського ліцею
імені Олександра Романенка
Старосинявської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Пошук психологічних ресурсів для подолання стресу

Проблема пошуку психологічних ресурсів завжди цікавила науковців. Особливо гостро це питання стоїть саме зараз у військовий час, коли широкомасштабне вторгнення РФ в Україну триває понад 445 днів. Українська армія героїчно протистоїть ворогу. Сьогодні всі українці вже зрозуміли; швидко збройне протистояння не закінчиться. Потрібно шукати психологічні ресурси на шляху до Перемоги, всім нам знадобляться сили та насага.

Ключові слова. Психологічні ресурси, ресурсність, ресурсний стан, відновлення ресурсу, техніки відновлення.

В умовах глобальних змін у сучасному суспільстві, які породжують відчуття нестабільності, крайньої невизначеності, руйнацію моральних стереотипів, людина постає перед необхідністю вирішення складних завдань, пошуку індивідуально-психологічних засобів продуктивної життєтворчості. Зазначена ситуація гостро актуалізує проблему психологічних ресурсів, адже саме вони виступають тими інструментами, які забезпечують реалізацію життєвих функцій дозволяють вирішувати не лише актуальні, але й глобальні питання власного буття.

Наразі перебіг розвитку воєнних дій спрогнозувати неможливо, не зрозуміло, скільки триватиме війна. На жаль, у житті майже кожного українця зараз склалася стресогенна ситуація: бойові дії, втрати близьких, економічна криза, руйнування життєвих планів. Список можна продовжувати, і кожна людина проживає це усвідомлення по-різному, залежно від внутрішнього ресурсу організму і від ситуації, у якій вона перебуває. Існують типові стадії переживання, проте час їх проходження

індивідуальний для кожної особистості. І як швидко подолати його, задіяти всі необхідні психологічні ресурси і знайти конструктивний вихід залежить від кожного. Серед основних стадій переживання стресу слід виокремити шок, оніміння, заперечення, лют, страх, дезорганізацію, пошук виходу, паніку, самотність, ізоляцію, депресію та вихід. Серед основних завдань практичних психологів є допомога збереження психологічних ресурсів та пошук того резерву, який допоможе у подоланні складної життєвої ситуації.

Життєдіяльність людини в умовах воєнного часу суттєво відрізняється від буденного життя, її спіткають безліч додаткових стресових ситуацій, почуття страху, тривоги та паніки. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання ефективних стратегій пошуку психологічних ресурсів для подолання ситуацій, які суб'єктивно сприймаються особистістю як стресові ситуації [2].

Що ж таке психологічний ресурс?

Психологічний ресурс – це «резервуар» життєвих можливостей, які ми використовуємо для вирішення будь-яких життєвих завдань. Життєстійкі люди використовують стратегію виживання, яка перетворює потенційно несприятливі обставини в можливості для особистісного зростання та розвитку.

Ресурси – особистісні властивості й здібності, що є для людини цінними та допомагають адаптуватися до стресових ситуацій й долати їх - самоповага, професійні уміння, самоконтроль, життєві цінності (Стівен Хобфолл).

Ресурсність – співвідношення внутрішніх, соціальних, матеріальних втрат та набуттів.

Ресурсний стан – мотиваційний стан: переживання, здатність особи знайти психологічну опору у самій собі, тобто у певних власних життєвих переконаннях (Н. Рубінштейн)

- стан, якому людина відчуває, що володіє власними ресурсами; стан, у якому у неї найбільше свободи і максимальна кількість виборів (Ф. Майленова) [1].

Мозок сприймає війну як стихійне лихо. Але війна, на відміну від катаклізмів, не має доволі прогнозованих початку, перебігу і кінця. Відповідно наш організм не може лімітувати сили і ресурси та не має певних стратегій поведінки у контексті «як із цим справлятися.» І тут кожен спирається на власні біологію і досвід. Сьогодні більшість людей вже пройшли стадії проживання стресу і адаптуються до нових умов. Проте в деякого адаптаційні механізми не спрацювали відповідним способом.

Якщо адаптація не відбувається, починаються проблеми з мисленням, пам'яттю, уявою, орієнтацією в часі та просторі тощо. Наприклад, у розмові людина перестрибує з теми на тему, не доводячи думку до логічного завершення. Це означає, що вона не впоралась зі стресом, їй потрібна допомога, і вона має йти не до психолога, а до психіатра, Ті ж, хто адаптувався, перебувають у динаміці постстресу. Це коли стрес-фактор зменшився до того, що не має прямого впливу. Коли працювали адаптаційні механізми, людина відчувала тривогу, страхи, проблеми зі сном. На поточному етапі такі симптоми можуть зникати. Це так звана латентна пауза. Після неї як можуть бути проблеми, так їх може і не бути.

Якщо не відчувається більше проблем зі сном, не втрачається апетит тощо, це означає, що психіка справилась зі стресом до кінця. Якщо ж такі симптоми, як тривога, панічні атаки, страх та інші, повернулись і накривають з новою силою, людина перебуває в періоді декомпенсації, має ризик розвитку посттравматичного стресового розладу.

Те, що людина повернулась до свого звичного життя, означає, що вона впоралась із ситуацією і відновлює ритм, який для неї є нормою. Усім потрібно жити далі. І якраз те, що може зробити кожний, - це піклуватись про власне психологічне здоров'я, аби бути в ресурсі. Саме в ресурсі ми є більш продуктивними, уважніше ставимось до близьких, можемо надавати більш якісну допомогу. Тож піклування про себе для тих, хто сьогодні не на передовій, - це якраз той внесок у перемогу, який вони можуть забезпечити. І тут важливо відновлювати крок за кроком свій загальний

ритм. У такі моменти невизначеності важливо знайти баланс і навчитись жити в новій реальності. Багато хто стикається із внутрішнім дисонансом, шукаючи відповіді на запитання: «Чи можна радіти у війну? Будувати плани? Ділитися своєю радістю з іншими?». На це психологи одноставно відповідають: «Так! Це можна і навіть потрібно робити. Оскільки зараз піклування про себе є внеском у перемогу».

Як відновлювати ресурс? Ізраїльський психолог-травматерапевт Мулі Лаад під час спостережень та досліджень серед людей в стресовому стані встановив, що у кожної людини є своя власна унікальна комбінація ресурсів боротьби з несприятливими обставинами. Та запропонував Модель BASIC Ph.

Модель включає шість основних характеристик або параметрів, що складають ядро індивідуального стилю боротьби з несприятливими обставинами:

Beliefs and Values – B (філософія життя, світогляд, вірування й моральні цінності). Вірування можуть бути будь-які, важливим є сам факт наявності віри.

Affects and Emotions – A (Афективні стани та емоції). Цей спосіб подолання кризи пов'язаний насамперед із виявленням почуттів та їх проживанням. Мова йде про будь-який спосіб: вербально, письмово

Social Relations – S (Соціальні стосунки). Родина, друзі, професіонали допоміжних професій, суспільство в цілому. Основа цього ресурсу-комунікації. Йому властиве прагнення до спілкування, соціальна включеність, бажання бути серед людей та отримати від них підтвердження, що Ви живий/жива, чимось корисний/корисна, можете на щось впливати.

Imagination and Creativity – I (Уява і творчість, інтуїція). Цей спосіб подолання кризи базується на творчості, починаючи від практик (малювання, гончарство, плетіння), завершуючи пошуком креативних рішень розв'язання актуальних проблем

Cognition and Thought – C (Пізнання й думки). Знання, логіка, реальність, думки. Спосіб подолання кризи через актуалізацію ментальних здібностей, вміння логічно та критично мислити, аналізувати проблеми та критично мислити, аналізувати проблеми та раціонально вирішувати їх. Ця стратегія передбачає аналітичну роботу, складання списків чи планів.

Physiological Resources and Activities – Ph (Фізіологічні ресурси та діяльність): фізична, чуттєва модальність та тілесність. Передбачає фізичну активність: спорт, фізичну працю, медитації, прогулянки на природі, походи в гори, до лісу, отримання тілесних задоволень.

Основна ідея полягає в тому, що потенційно кожна людина володіє усіма зі згаданих вище модальностей з раннього дитинства і протягом усього свого життя. У кожного є свої переважні методи подолання кризи в різні періоди життя, і у своєму використанні ці методи розвиваються і відточуються [6].

У реальності кожна людина спирається на більш ніж одну стратегію одночасно. Як визначити, які ресурси є оптимальними для вас? Згадайте свій попередній досвід: на що ви спиралися раніше в періоди криз? [4].

Ресурсні життєві ролі, як генератор, підживлюють ваш психологічний «акумулятор». Чим більше ми проявляємося в них, тим більше вони заряджаються. До таких ролей належать ті, які ми самі свідомо створюємо, проходячи через стресові життєві ситуації, у яких нам доводиться через обставини ставати мудрішими та знаходити відповіді на питання: як впоратися з ситуацією і як жити далі? Обов'язково знаходьте час та можливість на визначення та відновлення своїх ресурсів.

Ян Макдермот & Венді Яго, пропонує принципи психологічного самоінвестування (2006)

- вільний час для філософствування та прослуховування музики;
- розслаблення;
- нові стимули;
- подарунки, свята, розваги;
- проведення часу з людьми, з якими нам добре;

- хвалити себе [3].

Відновлюватись можна за допомогою різних технік.

Якщо вам не вистачає ресурсу, згадайте ті моменти, які вам приносили задоволення. Це може бути філіжанка кави рано-вранці, вечір, проведений за переглядом серіалів, читання книжки, перегортання стрічки в Instagram, збирання гербарію тощо. Складіть список таких моментів, у ньому має бути не менше ніж 10 пунктів. Визначте, що приносить задоволення найбільше. Підкресліть те, що не потребує великих коштів, а також те, що можете робити без допомоги інших. Тобто ви визначили речі, які можете самостійно робити тут і зараз та які допоможуть вам відновитись. Тож після формування списку вам потрібно 3 елементи робити щодня, хоча б по 10–15 хв. Якщо не хочеться це робити, змушуйте себе. Так ви привчаєтеся піклуватись про себе.

Пропоную Вашій увазі медитативну вправу «Візуалізація ресурсного стану».

1 крок. Займіть зручне положення.

2 крок. Декілька раз спокійно вдихніть та видихніть.

3 крок. Заплющіть очі, контролюйте дихання

4 крок. Уявіть місце, де Ви відчуваєте себе безпечно, спокійно та щасливим.

Це може бути якесь місце, де ви вже бували, або бачили це місце тільки на фотографії, або в фільмі, або тільки що уявили його – все одно. Головне – це те місце, де Ви відчуваєте себе в безпеці. Місце, де Ви можете відкритися собі, бути такими, як Ви є. Це місце приймає Вас, нічого не вимагаючи натомість. Це місце розуміє Вас. Ви можете бути щирі з собою і відкриті собі, це місце підтримує Вас. Відчуйте цю підтримку У той час, коли Ви знаходитесь там, в безпечному місці, зверніться до важких для себе питань. Ви можете звернутися до власного досвіду або думати про когось іншого. Згадайте важкий період вашого життя Час, коли Вам довелося зустрітись з відчаєм і болем. Може бути, Ви відчували себе в безвихідному становищі. Як Ви ставилися тоді до своїх думок? Що Вас утримувало? Що Вам допомагало в прийнятті рішень? У чому Ви особливо потребували тоді? Що допомагало та допомагає зараз пережити цей час?. Знову відчуєте, як те безпечне місце, в якому Ви перебуваєте, підтримує Вас. Відчуйте, як Ваш біль виходить і розчиняється разом з повітрям, що видихається Вами. Знову відчуйте,, як це безпечне місце допомагає і підтримує Вас. Подякуйте Вашому місцю за те, що воно є .І повільно, не поспішаючи повертайтеся в кімнату.

Ви побували у Вашому особливому місці! Запам'ятайте своє особливе місце. Ви завжди можете повернутись до нього, у разі потреби відчути спокій, безпеку чи натхнення.

Цей стан називається ресурсним, дана вправа допомагає знизити рівень тривоги, розслабитися, покращити емоційний стан.

Основна складність в роботі з вичерпаним ресурсом полягає в неможливості своєчасно виявити та заблокувати вплив негативних факторів. Як правило, ми починаємо шукати причини емоційного і фізичного виснаження тоді, коли помітні наслідки та рівень ресурсу близький до нуля. Намагайтесь постійно відстежувати свої стани, прислуховуватися до своїх внутрішніх потреб та поповнювати ресурс навіть коли Вам здається, що Ви переповнені енергією.

Практикуйте «Slow Life»

«Slow Life» – це набагато більше, ніж знайти час, щоб розслабитися протягом дня чи не працювати у вихідні. Для того, щоб жити повільніше, доведеться не тільки відмовитися від режиму 24/7, але й частини досягнень. Зосередитися тільки на найголовніших – тих, які приносять сенс і відчуття щастя в житті. Це про те, що якість подій має бути важливішою за їх кількість. Просте запитання собі щоранку «Заради чого я сьогодні прокинувся?» – може створити зовсім інший вектор на весь день. Крім того, менша кількість справ дозволяє краще та швидше їх завершувати. З точки зору нейрофізіології, кожна закінчена дія призводить до формування позитивного

зворотного зв'язку в нейронній мережі. Кількість справ зменшується, але позитивна емоційна реакція і задоволеність життям навпаки зростають.

Щоб швидко повернутися у «форму», психологиня та психотерапевтка проєкту Rescue Now Надія Терещенко радять:

Щоденні ритуали радості.

Стрес не завжди очевидний. Навіть коли здається, що в житті все спокійно, щоденна рутина та обов'язки забирають багато енергії. Ритуали, які дозволяють відновити особистий ресурс, мають бути так само щоденними. Ароматерапія в цілковитій тиші або година, проведена наодинці з улюбленою музикою. Дрібниці, на які постійно не вистачає часу, але саме вони допомагають нам відновити мотивацію та налаштуватися на продуктивний день.

Упорядкований простір і догляд за собою

Коли здається, що в житті все йде не за планом, важливо відновити відчуття контролю. Тому впорядкування робочого місця або власної оселі може бути першим кроком. Також приділіть увагу догляду за собою.

Спорт

Традиційне джерело дофаміну. Так званого «гормону щастя», що, зокрема, має вагомий вплив на зосередженість і мотивацію. Прості та регулярні фізичні навантаження здатні допомогти вийти зі стану втраченого емоційного ресурсу.

Кохання (if you know what I mean)

Цей метод, що також є потужним джерелом дофаміну і способом знизити рівень стресу. Тож класики радять: кохайтесь. з правильними людьми. І вони мають рацію.

Small talk

Коли не вистачає енергії та відчувається важка втома від рутини, маленька розмова ні про що з новою людиною може дати позитивний імпульс, такий необхідний вашій психіці.

Мрійте

Так, це складно робити під час війни – планувати майбутнє та своє життя. Але саме цей образ майбутнього часто змушує людей боротись і перемагати навіть у найбільш безвихідних ситуаціях. Вірте в себе та у своє майбутнє [5].

Отже, усім потрібно жити далі. І якраз те, що може зробити кожний, - це піклуватись про власне психологічне здоров'я, аби бути в ресурсі. Саме в ресурсі ми є більш продуктивними, уважніше ставимось до близьких, можемо надавати більш якісну допомогу. Тож піклування про себе для тих, хто сьогодні не на передовій, — це якраз той внесок у перемогу, який вони можуть забезпечити. Шукайте свій ресурс, відновлюйте його за допомогою самоінвестування, психологічних технік та релаксаційних вправ.

Шукати психологічні ресурси та поповнювати їх – це також наближати Перемогу. Війна обов'язково закінчиться, а урок мудрості залишиться з нами і в оновленому мирному житті.

Список використаних джерел та літератури

1. Анисимова Є. Проблема життєдіяльності людини в екстремальних умовах праці: психологічний сенс особистісного ресурсу. *Психологічні ресурси особистості: соціально-психологічний зміст*: Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. 2019. С.4-8.

2. Ващенко І. В. Ретроспектива сутності поняття життєва ситуація. *Психологічна освіта в Україні: традиції, сучасність та перспективи (до 50-річчя від початку фахової підготовки психологів у КНУ імені Тараса Шевченка)* : 2017 р., м. Київ. Київ : Логос, 2017. С. 42–44.

3. Іваненко Б. Б. Пізнай себе, психологу! *Соціальна психологія*. 2003. № 1. С. 143–147.

4. Штепа О. С. Опитувальник психологічної ресурсності особистості: результати розробки й апробації авторської методики. *Проблеми сучасної психології*: 36. наук.праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 39. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. С.380-399.

5. Що робити, коли ресурс на нулі. URL: <https://np.pl.ua/2023/02/shcho-robyty-koly-osobystyy-resurs-na-nuli-porady-psykholohyni-nadii-tereshchenko/>

Гуменюк Віра,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри менеджменту та
освітніх технологій Хмельницького обласного
інституту післядипломної педагогічної освіти
Імені Анатолія Назаренка,
м. Хмельницький

Управління якістю освіти в умовах нових викликів

Якість освіти як інтегративна характеристика освітньої галузі є багатогранною за своєю суттю. Якщо розглядати якість освіти як процес, то нами розуміється вона як *сукупність властивостей навчання і виховання*, які визначають їх пристосованість до реалізації соціальних цілей щодо формування особистості. Якщо розглядати якість освіти як результат, то ми розуміємо це як *сукупність властивостей особистості*, яка фіксується через категорії культури особистості, її соціальну громадянську зрілість, рівень знань, умінь, творчих здібностей та мотивованості.

Закон України "Про освіту" визначає якість освіти як відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг [5]. Отож за своєю суттю якість освіти є показником ступеню реалізації очікувань різних учасників процесу освіти від освітніх послуг, які надають навчальні заклади, та дозволяє побачити співвідношення визначених цілей і отриманих результатів, тобто виступає мірою досягнення цілей.

Якість освіти репрезентується у рівні якості життя суспільства. На якість освіти впливає багато факторів, серед яких престиж освіти; академічні цінності; стан системи освіти та її якість у попередній період; ресурси, що надає держава на освіту та які сформовані внаслідок суспільної підтримки галузі; оплата праці освітян; ступінь деформації структури підготовки фахівців; наявність і точність прогнозів щодо потреби та компетентності педагогічних працівників; ефективність управління освітою. Саме система управління якістю освіти є тим інструментом, який забезпечує досягнення цілей стабільного функціонування і розвитку освітньої системи.

Як зазначає Р. Гурак, пандемія, а тепер війна спричинили зміни в організації освітнього процесу. Дистанційне навчання, повітряні тривоги, відключення електроенергії, відсутність зв'язку - все це, безумовно, вплинуло на загальну середню освіту. Сьогодні ми бачимо, що війна призвела до втрат у результатах навчання учнів і, відповідно, - у якості освіти [4].

За таких умов важливим для керівника постає питання аналізу і прогнозування освітніх втрат та пошуку ресурсів для їх подолання. Освітні втрати як прогалини у знаннях і навичках здобувачів, які виникають під час освітнього процесу у порівнянні зі стандартами освіти та очікуваними результатами навчальних здобутків, сьогодні значною мірою спричинені війною. Як показують дослідження, війни мають суттєвий вплив на академічні здобутки, фізичне та ментальне здоров'я, а також рівень доходу та добробут учнівства в майбутньому. За деякими даними, діти, чий доступ до освіти

перервався або був обмежений під час Другої світової війни, мали втрати у доході навіть через 40 років. Існує ризик, що свої наслідки матиме також війна Росії проти України, зокрема після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року [3, с. 5].

Дослідження якості організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти в умовах війни, проведене Державною службою якості освіти впродовж першого семестру 2022-2023 навчального року, засвідчило, що освітні втрати спостерігаються в :

- *обмеженому доступі здобувачів до освітнього процесу* (зміна режиму навчання, за якого 15% закладів загальної середньої освіти в Україні навчаються очно, 33% закладів навчаються дистанційно, 51% закладів навчаються у змішаному режимі);

- *недостатній гнучкості в організації освітнього процесу* (заклади освіти не адаптують розклад; проблеми з адаптацією календарно-тематичного планування; форми та методи роботи педагогів недостатньо адаптовані для дистанційного навчання; учні не мають засобів для навчання дистанційно);

- *втратах у навчальному часі* (повітряні тривоги, відсутність електроенергії, відсутність інтернету, відсутність укриття, бойові дії на території, відсутність опалення, брак підручників, зруйноване приміщення закладу, облаштування в закладі освіти прихистку, відсутність автобусів для підвезення учнів, брак учителів);

- *змінах у контингенті учнів та вчителів* (у 55% шкіл відбулися зміни у педагогічному складі закладу, у зв'язку зі звільненням учителів за власним бажанням (40%), через призов на військову службу (21%), у зв'язку з відпусткою без збереження заробітної плати (14%), через призупинення трудового договору (9%);

- *втратах у матеріально-технічному забезпеченні* (забезпечення комп'ютерами учителів; забезпечення технікою учнів (лише половина учнів має комп'ютер/ноутбук/планшет, 48% мають смартфон, 39% мають комп'ютер/ноутбук/планшет, 40% учнів ділять гаджети з іншими членами сім'ї, 74% учнів використовують для навчання смартфони);

- *зміни у психологічному стані учасників освітнього процесу* (за останній рік погіршився психологічний стан здобувачів освіти : майже вдвічі у порівнянні з початком лютого 2022 року збільшилась кількість учнів/учениць, які почуваються тривожно, напружено, у півтора рази більше — втомлено; на 20% зменшилась кількість дітей, які почуваються в безпеці, спокійно, енергійно та відчують себе щасливими);

- *зміни в результатах навчання* (знизилася успішність учнів, особливо з української та іноземної мов, математики; в той же час зросли м'які навички, пов'язані із когнітивною сферою особистості: уміння розв'язувати проблеми, критично та системно мислити, вміння висловлювати власну думку, оцінювати ризики, розуміти навчальні цілі; знизилося в учнів уміння вчитися : уміння планувати час, організовувати свою роботу, самостійно виконувати завдання, здійснювати самооцінювання) [4].

Щоб дізнатися про втрати, так само і про здобутки, керівникам необхідно зафіксувати точку відліку, стан справ, розробити механізми вимірювання та компенсації освітніх втрат на рівні закладу освіти, постійно моніторити ситуацію [1; 2].

Служба освітнього омбудсмена пропонує комплекс дій щодо компенсації освітніх втрат:

- провести моніторингові дослідження освітніх втрат на рівні школи, громади, області тощо;

- розробити стратегію компенсації освітніх втрат;

- скористатися рекомендаціями щодо надолуження освітніх втрат від міжнародних організацій [6].

Наприклад, ЮНЕСКО пропонує:

- Провести оцінку освітніх потреб (організувати діагностичне оцінювання щодо всіх учнів, які повертаються або відновлюють навчання, щоб точно визначити,

які навички вони набули або не набули раніше, і які навички та теми необхідно викладати чи відновлювати).

- Скоригувати педагогічні методи (організувати або адаптивне навчання, або ущільнити навчальну програму, зосередившись на пріоритетних результатах).

- Підготувати вчителів, надати їм необхідну підтримку (наприклад, навчити використовувати методи діагностичного оцінювання та адаптувати освітній процес завдяки методам безперервного формульованого оцінювання).

- Звертати увагу на соціально-емоційні аспекти навчання (це допоможе стабілізувати психологічний стан учнів, з'ясувати, кому з них потрібна допомога).

Міністерство освіти і науки України розглядає як варіант подолання освітніх втрат британські програми catch-up (надолуження освітніх втрат). На їхнє впровадження Велика Британія витратила 1,1 млрд фунтів стерлінгів. Там ввели подовжений навчальний день, учителі проводять індивідуальні консультації після уроків. А головне - Національна програма з репетиторства забезпечує школи фахівцями для додаткового навчання в міні групах, як пояснюють на сайті Департаменту освіти Великої Британії. Учні, які потребують цього, визначають учителі. Заняття проводять з мови, математики, іноземної мови, природничих наук, комплексного навчання для початкової школи (читання, письмо, лічба).

Деякі освітні експерти та психологи вважають, що українським школам потрібен реабілітаційний рік. Реабілітаційний рік дав би змогу учневі отримати його справжні досягнення, закріпити їх повторенням матеріалу, який вивчався в екстремальних емоційно навантажених обставинах. Пройти повторно курс «ковідно-воєнних років» за один додатковий навчальний рік. Спокійно, структуровано виявити прогалини, опрацювати, допомогти. Це не «поставити на паузу». Це змога звернути більше уваги на ті вміння, які потрібні для життя: більше спілкування, взаємодії, уміння домовлятися, проєктів, творчості, умов для психологічного комфорту. Таке нововведення має бути не обов'язком, а можливістю [7].

На виникнення освітніх втрат можуть впливати також інші структурні чинники, зокрема, це доходи родини, освіта батьків, їх залученість до освітнього процесу дитини, освітнє середовище.

Забезпечуючи якість освіти в умовах воєнного стану, керівники, насамперед, спрямовують увагу на створення безпечного освітнього простору для всіх учасників освітнього процесу та безпеку особистості. Насамперед, це знання та постійне відпрацювання зі здобувачами освіти та персоналом чітких процедур реагування і поведінки в надзвичайних ситуаціях: шляхи для евакуації до найближчого укриття; протоколи безпеки щодо правил поведінки під час повітряних тривог, евакуації, перебування в укритті; щоденне інформування/інструктажі щодо протоколів безпеки здобувачів освіти; регулярні тренувальні евакуації; інформування про правила мінної безпеки, правила поведінки з вибухонебезпечними предметами; навчання наданню першої невідкладної допомоги. В зв'язку з цим керівники сьогодні вносять зміни в інструкції з охорони праці, інструкції з безпеки, програми навчання працівників з охорони праці, інструктажі. Безпечне середовище передбачає і психологічний комфорт, і відсутність у закладі освіти будь-якої дискримінації та насильства.

Важливо посилити роботу щодо розвитку психологічної та емоційної стійкості педагогів, які в свою чергу забезпечать соціально-емоційну і психологічну підтримку дітей, адже емоційний стан учителя впливає і на забезпечення якості викладання, і на якість освітніх результатів. Необхідно звертати увагу на стабілізацію емоційного стану педагогів, тримати на контролі їх самопочуття, рівень тривожності кожного з них за свою безпеку, безпеку родини, і знаходити можливості психологічної підтримки свого колективу. Сьогодні більшість з нас перебуває у стані постійного стресу і тривоги, що впливає на зміни у психічних процесах, а отже у здобувачів освіти нерідко знижується мотивація та пізнавальний інтерес. Тому варто використовувати такі методи та прийоми, які допоможуть включити їх у процес навчання і будуть стимулювати більш ефективно працювати розумово.

Масштаб наявних викликів не дозволяє розраховувати, що вони вирішаться самі по собі без цілеспрямованої державної політики. Для її створення необхідно розробити і прийняти стратегічні документи, які б визначали способи вимірювання та компенсації освітніх втрат і сприяли забезпеченню якості освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. Гуменюк В.В. Безпека особистості в умовах війни : точки контролю керівника закладу освіти. *Формування духовної безпеки особистості* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції /упоряд. А. А. Волосюк; за ред. А. Л. Черній. Рівне : РОІППО, 2023. С.17 — 19.

URL: <https://www.roippo.org.ua/images/downloads/2023/05-2023/materialiv.pdf>

2. Гуменюк В.В. Кризовий менеджмент як фактор успішного управління закладом освіти в сучасних умовах. *Професійний розвиток педагога в контексті викликів сьогодення*: збірник наукових статей за матеріалами І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Черкаси, 19 квітня 2023 р). / за ред. Т. К. Андрющенко. Черкаси: КНЗ «ЧОІПОПП ЧОР», 2023. (Електронна книга) С. 46 — 49.

3. *Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvitni-vtraty-pidhody-do-vymiryuvannya-ta-kompensacziyi/>

4. Освіта під час війни: презентація результатів дослідження.

URL: <https://sqe.gov.ua/tretina-uchniv-v-umovakh-viyni-ne-mali-po/>

5. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 1658-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

6. Як заповнити прогалини у знаннях школярів: освітній омбудсмен дав поради. URL: <https://www.rbc.ua/rus/stylar/k-zapovniti-progalini-znannyah-shkolyariv-1674748937.html>

7. Як організувати викладання навчальних предметів в умовах воєнного стану: рекомендації Державної служби якості освіти.

URL: <https://sqe.gov.ua/yak-organizuvati-vikladannya-navchaln/>

Євтух Лариса, директор
Старосинявського ліцею імені
Олександра Романенка,
старший учитель,

Роздобудько Інна, заступник
директора Старосинявського ліцею
імені Олександра Романенка,
старший учитель

Остриця Катерина, педагог-
організатор Старосинявського ліцею
імені Олександра Романенка

Упровадження елементів козацької педагогіки в освітній процес Старосинявського ліцею імені Олександра Романенка

Статтю присвячено актуальним питанням організації та змісту козацького виховання дітей та учнівської молоді в закладах освіти. Розкрито зміст поняття «козацька педагогіка», його сутнісні характеристики, змістове і функціональне наповнення в сучасності, перспективи розвитку та елементи впровадження в освітній процес Старосинявського ліцею імені Олександра Романенка.

Ключові слова: гра «Сокіл» («Джура»), козацька педагогіка, Козацька республіка, національно-патріотичне виховання, українське козацтво.

Децентралізація, побудова Нової української школи, втілення в дію положень Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року – кардинальні зміни, яких вимагає сучасне освітнє середовище.

У Законі України «Про освіту» сказано, що метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності [1].

«Випускник нової школи – патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення» – найважливіша і найскладніша задача з точки зору не тільки результативності освітньої реформи, а й з точки зору реформування країни [3].

Зміни й оновлення освітньої парадигми підводять нас, педагогів, до сучасного розуміння виховання як діяльності, що базується на саморозвитку, самовдосконаленні та нашій педагогічній підтримці. Основним завданням Старосинявського ліцею імені Олександра Романенка є виховання свідомих громадян України, забезпечення умов для творчої самореалізації, самовизначення особистості, що є осередком освітньої системи.

Надалі залишається актуальним національно-патріотичне виховання дітей та молоді (відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 року № 527 та Концепції Нової української школи, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р).

Нова українська школа вимагає переосмислення змісту освіти, інноваційних підходів до підбору, подачі та вивчення навчального матеріалу, а також організації виховної роботи [5].

Вважаємо, що феноменальним явищем виховання сучасної молоді є козацька педагогіка. Одним із основних завдань педагогічної спільноти освітнього закладу є виховання, формування справжнього, свідомого українця, патріота держави, компетентної молоді людини, яка легко адаптується в соціумі, орієнтується в різних життєвих обставинах.

Українське козацтво як історична спільнота українського народу є уособленням національного характеру, сили й мужності, традиційного вираження його способу життя, діяльності та поведінки, символом невмирущості української нації, її демократичного й вільного існування в колі європейських держав [9; 13]. Відповідно козацьке виховання є невід'ємною складовою народної педагогіки в її вершинному вияві, що формувала в юних поколінь українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині, народу, виховувала в них незламну силу духу, стійку волю й високу козацьку мораль, лицарські якості. Аналіз козацької виховної традиції показує її продуктивне функціонування й інтенсивний розвиток у сучасних умовах, що потребує належного навчально-методичного й дидактичного забезпечення з урахуванням особливостей функціонування закладів освіти, вікових та індивідуальних можливостей учнів, інших актуальних соціальних викликів [4; 10].

Гортаючи сторінки історії України XV–XVII ст., переконаємося, що козацтво – це не лише українське військо, а національно свідомо державна організація, носій лицарського духу та звичаїв, ревні захисники української культури і християнської віри. Козацькі школи були унікальним явищем. Вони задовольняли багато потреб козацтва: освітні, культурні, політичні, соціальні тощо. Вихідці цих шкіл були дуже обізнаними, міцними духом і тілом. Ті, хто вирізнявся своїми здібностями, міг продовжити навчання у Острозькій або Києво-Могилянській академіях – горнилах якісної вищої освіти нашої держави [2].

Підвалинами методики козацької педагогіки є волелюбний характер, самодисципліна, порядність, правдивість, сила волі і витримка, культурно-політичний феномен. Сучасному педагогу у процесі формування особистості здобувача освіти стануть у пригоді та служитимуть прекрасним взірцем такі риси, як: козацька відданість у дружбі, товариськість, мирне сусідство, нетерпимість до несправедливості, глибока віра в Бога, готовність стати на захист рідної землі. Педагоги Старосинявського ліцею імені Олександра Романенка звертають особливу увагу на роль козацької педагогіки у процесі національно-патріотичного виховання молоді, її значущість та важливість. Використання елементів та засад козацької педагогіки не лише збагачує, а й покращує сучасний освітній процес, бо як зазначав Б. Сушинський: «Козацтво стало найдосконалішою формою вияву генетично закодovаних здібностей і можливостей нашого народу» [10].

Важливо, що наш освітній заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати та захищати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

У 1998 році в Старосинявському навчально-виховному комплексі «Загальноосвітня школа I-III ступенів, гімназія» була створена Козацька республіка. Це самодіяльне дитяче об'єднання, яке будує свою роботу на принципах добровільності, демократії та самоврядування. Вищий орган управління – загальне зібрання козачат. Всю роботу координує й спрямовує козацька рада, до складу якої входять діти й дорослі: курінні й педагоги-консультанти.

Основними напрямками роботи Козацької республіки є вивчення історії козацтва, відродження й збереження народних традицій, вивчення фольклору про козацтво, дослідження ролі спорту й фізичного виховання в житті козаків.

Життя історії – у датах та іменах. Життя школи – це також історія, в глибини якої поринає кожен, хто пройшов нею гартування до життя. Такий гарт на славній Старосинявщині має історичні й духовні джерела, витoki яких дала Пилявецька битва. Мабуть, не лише покликання сучасності, а велич історичної доби рідного краю, витoki українознавства, становлення української державності зумовили цілеспрямоване творче відродження могутнього потенціалу козацько-лицарських традицій на громадському та державному рівнях у Старосинявському ліцеї. Саме в такому дусі вели виховання ще в першій козацькій школі на землях вольностей запорозьких козаків, заснованій 1576 року, у перших українських академіях – Острозькій, Києво-Могилянській, у січових школах. Цей дух проник і в сьогодення, він є насагою в духовній роботі освітнього закладу й родини, допомагаючи розв'язувати проблеми української козацької педагогіки.

Створивши для школярів широке поле можливостей для самореалізації, орієнтуючи їх на досягнення соціально-корисної мети, індивідуальної і суспільної, усуваючи різні несправедливості з їхнього життя, допомагаємо розвинути соціальну активність здобувачів освіти та виховуємо в них почуття власної гідності, надаємо їм можливість проявити себе в конкретній справі.

Такі тенденції педагогіки актуалізують наявні традиційні засади утвердження життєвого оптимізму, підносять на вищий рівень український лицарський дух і патріотизм, надають цьому наукового обґрунтування, наповнюють змістом запити сьогодення виховного процесу, спрямовують його в русло розбудови самостійної Української держави, сприяють поверненню історичної пам'яті поколінь.

Козацька республіка – це добровільне дитяче об'єднання, що будує свою роботу на принципах демократії і самоврядування, формує національну свідомість та людську гідність, любов до рідної землі, родини, свого народу, бажання працювати задля розвитку держави, готовності її захищати.

Метою діяльності Козацької республіки є: ознайомлення дітей з історією українського народу, історією козацтва, виховання гордості за свій народ, Україну. Посвята у козачата проводиться в освітньому закладі щорічно у День Українського козацтва, яке збігається з християнським святом Покрова Пресвятої Богородиці, так як з давніх-давен Богородиця є покровителькою українського козацтва [8].

У 2009 році здобувачі освіти Старосинявського НВК Хміль Андрій, Хміль Тарас, Рибак Сергій, Романенко Станіслав під керівництвом В.С. Криницького брали участь у триденному таборі на полі Пилявецької битви в рамках реалізації освітньо-молодіжного проекту «Стежками козацької слави», започаткованому начальником відділу освіти Старосинявської райдержадміністрації Ігорем Петровичем Русим. Учасниками заходу були представники шести міст та двадцяти районів Хмельницької області. Наші юні козаки вибороли кубок першості за результатами змагань, які проходили під час таборування.

Російсько-українська війна продемонструвала готовність молодого покоління відстоювати національну цілісність, українську державність. Учнівська молодь виявляє неабиякий інтерес і вчиться майстерності стрільби з пневматичної гвинтівки, знайомиться з новими видами стрілецької зброї, способами ведення воєнних дій в сучасних умовах.

Рій «Характерники» протягом трьох років гідно відстоював честь Старосинявщини в обласному та всеукраїнському етапах дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Сокіл» («Джура»). За сприяння відділу освіти, молоді, спорту, культури виконавчого комітету Старосинявської селищної ради для юних «характерників» було придбано необхідне спорядження та інвентар.

Організація гри „Сокіл" („Джура") в закладі освіти здійснюється на основі Положення, інструктивно-методичних та інших нормативних документів [7].

Структурно учасники гри добровільно організовуються в рої (найменша ланка); чоту (клас); сотню (паралель класів: молодші, середні, старші); курінь (освітній заклад).

Систему обов'язкових взаємопов'язаних форм організації гри в освітньому закладі складають заходи, що проводяться протягом навчального року.

В організації дитячо-юнацької військово-спортивної патріотичної гри Українського козацтва „Сокіл" („Джура") беруть участь усі учасники освітнього процесу.

На чолі кожної структурної козацької одиниці стоїть виборна козацька старшина: у рої – ройовий; у чоті – чотовий; у сотні – сотник, писар, осавул, хорунжий; у курені – курінний отаман, писар, обозний, осавул, хорунжий, бунчужний, скарбник, суддя, довбуш, товмач.

Козацька старшина обирається терміном на один рік на звітно-виборних (Великих) Радах у вересні поточного року і здійснює керівництво товариством у період між радами.

Рада є найвищим органом козацького самоврядування і скликається: курінна - на початку кожної навчальної чверті; сотенні і загонні - не рідше як один раз на місяць.

Курінна старшина розробляє і узгоджує з керівництвом освітнього закладу Регламент і план-графік діяльності куреня на рік.

Дитячо-юнацька військово-спортивна патріотична гра Українського козацтва „Сокіл" („Джура") проводиться під батьківською опікою дорослих козаків. Серед них є особи, які безпосередньо проводять виховну роботу серед козачат, джур козацьких та молодих козаків. Вони називаються козаками-наставниками.

Учасники гри „Сокіл" („Джура") змагаються у таких військово-спортивних та туристсько-спортивних видах:

Впоряд (стройова підготовка). Оцінка зовнішнього вигляду, одностроїв, зорганізованості та якості виконання впорядових наказів. Виконання маршової патріотичної пісні.

Народна боротьба "Навхрест" (українська народна боротьба-гра на "дужання", не потребує особливої попередньої спеціальної підготовки).

Смуга перешкод із використанням козацької легенди та подоланням перешкод.

Стрільба виконання стрільб з автоматичної або пневматичної зброї, додатково – гра "страйкбол".

Гра "Пластун" - комплексна командна інтелектуально-екстремальна гра з військово-спортивними, туристичними елементами та використанням методик гри «Квест».

Теренова гра – тактична гра із використанням страйкболу.

"Рятівник" - змагання з надання першої долікарської допомоги та елементи рятувальних робіт.

Додаткові види:

Гра "Відун" - інтелектуальні змагання з історії України, доби козаччини, українських військових формувань різних епох, сучасних збройних сил України (у формі гри "Брейн-ринг", "Що?", "Де?", "Коли?" та ін.).

Ватра („У колі друзів“) – представлення творчо-мистецького звіту рою.

Бівак. Таборування - оцінка побуту, чистоти, доцільності розміщення, дотримання санітарно-гігієнічних норм, стан спорядження, особистих речей, посуду тощо.

Конкурс звітів про завдання відповідно ідейних принципів лицарства.

Упродовж 2016-2019 рр. джури рою «Характерники» були учасниками та переможцями обласних етапів гри і III (Всеукраїнського) етапу Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») – «Джура 2018: Наддніпрянська Січ», який проходив у Переяслав-Хмельницькому (Гавришко Яна, Гетманчук Владислав, Мазурець Назарій, Муравський Вадим, Реус Денис, Скрипник Владислав, Удот Діана, Федорчук Анастасія; Виховники: Криницький В.С., Хоменко О.П.).

Під час III (Всеукраїнського) етапу гри «Сокіл» («Джура») – «Джура 2018: Наддніпрянська Січ» (02-15 липня 2018 р.) рій «Характерники» гідно представляв Хмельниччину та брав участь у заходах і випробуваннях:

- марші вулицями м. Переяслав-Хмельницький;
- урочистому відкритті III (Всеукраїнського) етапу «Джура-2018: Наддніпрянська Січ» та під час передачі символу гри від м. Харків до м. Переяслав – Хмельницький;
- у гутірці «Національно-визвольні змагання на Наддніпрянщині»;
- вивчали марш ЗСУ та інші патріотичні пісні;
- змагалися у смугі перешкод та стрільбі;
- у майстер-класах (4-5 локацій) з представниками позашкільної освіти Київщини, представниками Національної поліції;
- у виховних годинах «Переяслав – княже місто», «Поема «Гайдамаки» у творчості Т. Шевченка», «100-річчя Української революції 1917-1921», «Презентація молодіжного руху в Україні»;
- в екскурсії по м. Переяслав-Хмельницький;
- у змаганні «Перетягування линви»;
- представляли мистецький звіт у конкурсі «Ватра»;
- у грі «Пластун» з елементами квесту по місту Переяслав;
- у спортивних та інтелектуальних іграх;
- в екологічній акції на березі Дніпра;
- Ватра «Ой, на Івана та і на Купала» (народні звичаї, традиції святкування Івана Купала, традиційні народні забави)
- відвідали меморіал Т. Шевченка;
- у грі «Українська революція 1917-1921» та інших інтелектуальних розвагах;

- у вишколах за програмою на базі табору: тренування дій особового складу на вогневому рубежі; підготовка до виконання вправ стрільб з автоматичної зброї; змагання «Впоряд», «Рятівник» (долікарська допомога);
- у зустрічах-бесідах з воїнами АТО;
- у вишколах за програмою на базі військової частини: ознайомлення з умовами розміщення військовослужбовців; ознайомлення з екіпіруванням військовослужбовця, зразками військової техніки, стрілецької зброї та боєприпасів; розбирання та збирання зброї; показові заняття з основ тактичної медицини; практичне виконання вправи стрільб з АК-74;
- у перегляді патріотичних фільмів;
- у грі-вікторині «Відун»;
- у змаганні «Лава на лаву»;
- у військово-спортивному вишколі: «Теренова гра» (з використанням лазертагу);
- у ватрі «Історія нашого табору»;
- у рейді-поході «Екскурсія в Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини», етно-вечірці.

Завершилося таборування маршем вулицями міста Київ, урочистим закриттям III (Всеукраїнського) етапу «Джура-2018: Наддніпрянська Січ» у залі Верховної Ради України.

Отже, спільними зусиллями, у єднанні з батьками здобувачів освіти та громадськістю, педагоги Старосинявського ліцею імені Олександра Романенка покликані забезпечити відродження й розвиток козацького виховання як історично зумовленої і створеної українським народом сукупності ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності юного покоління, у процесі якої засвоюється матеріальна й духовна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Список використаних джерел та літератури

1. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39, ст.380.
2. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : науково-методичний збірник / Укладачі: В.Є. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Звойленко Д.Г., 2017. 544 с.
3. Концепція Нової української школи, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р.
4. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 1995. 220 с.
5. Наказ МОН від 06.06.2022 №527 “Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641”.
6. Орловська Н. Позашкільний соціум у становленні громадянина. *Педагогічний вісник*. 2016. № 1 (42). С. 17-18.
7. Положення про дитячо-юнацьку військово-спортивну патріотичну гру «Сокіл» («Джура») Українського козацтва. Затверджено наказом Міністра освіти і науки України від 25.12.2003 року № 855.
8. Про день Українського козацтва. Указ Президента України від 7 серпня 1999 року № 966/1999.
9. Руденко Ю. Д., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка : витоки, духовні цінності, сучасність : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 342 с.
10. Сушинський Б. Лицарі Приморського степу. Одеса, 2000.

ДОДАТКИ

Таборування на полі Пилявецької битви

Козацькі розваги

Таборування на полі Пилявецької битви

II (обласний) етап Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)

III (Всеукраїнський) етап Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») – «Джура 2018: Наддніпрянська Січ». Рій «Характерники»

Заклевська Оксана,
вчителька англійської мови гімназії №2,
вчитель-методист, координатор роботи
по співпраці з Корпусом Миру,
м. Хмельницький

Співпраця з Корпусом Миру як елемент формування ціннісного ставлення до культури і суспільства

Корпус миру – незалежна, неполітична, нерелігійна, неприбуткова агенція уряду США, заснована у 1961 році президентом США Джоном Кеннеді з метою зміцнення миру між людьми різних національностей і культур. Одним із перших педагогів, які підтримали ідею співпраці з волонтерами на Хмельниччині був Ігор Петрович Русий, педагог, відмінник освіти, герой, пам'ять про якого залишиться у численних справах, які він здійснив. Будучи директором Пасічнянського ліцею, започаткував міжнародне співробітництво за програмою «Педагоги за мир і взаєморозуміння», неодноразово брав участь у Міжнародних науково-практичних конференціях, де пропагував ідеї миру і обмін культурним досвідом.

Уся діяльність Корпусу миру визначається трьома цілями:

- надавати громадянам України допомогу в професійному розвитку;
- сприяти кращому розумінню американців українцями;
- сприяти кращому розумінню українців з боку американців.

Корпус миру США працює в Україні на запрошення українського уряду. У 1992 році президенти США та України підписали угоду про співпрацю та визначили основні цілі та завдання Корпусу миру США в Україні. Слід зазначити, що ідея волонтерства не нова для нас. Та в США вона має інше підґрунтя. Корпус миру знають і поважають в Америці. Про Корпус миру кажуть “це найважча робота, яку ти любиш”. Добровольці по-різному пояснюють особисті причини вступу до Корпусу миру. Це і бажання професійного та особистого росту, і можливість пізнати іншу культуру, традиції і мову. Всі вони поділяють цінності та завдання Корпусу миру, спільним є бажання поділитися власним досвідом та працювати над зміцненням дружби між обома народами.

Американці подають документи до вступу і проходять складний процес відбору та конкурс. З десяти американців лише один дістає запрошення до конкретної країни, в конкретну програму згідно до вимог приймаючої сторони. Після прибуття в Україну, американці проходять тримісячну підготовчу програму до роботи в Україні: вивчають мову, культуру, історію, знайомляться з реаліями життя та роботи. По закінченню цієї програми, вони приймають присягу на вірність служінню інтересам українського та американського народів і з цього моменту стають добровольцями.

Кожен доброволець повинен мати основного українського партнера - каунтерпарту. Це має бути представник установи, не обов'язково керівник. Важливо, щоб ця людина мала бажання працювати з добровольцем, була готова до обміну досвідом та знаннями.

Перед приїздом волонтерів в Україну школа має пройти певні кроки:

- 1) подача пакету документів;
- 2) підбір групи спів викладачів;
- 3) підготовка місця роботи;

4) знаходження родини для волонтера.

За пакетом документів організація підбирає волонтера відповідно до потреб і запитів установи.

Очікується, що основний український партнер Корпусу миру буде задавати напрямок діяльності добровольця, і надавати підтримку. До добровольця повинні ставитись так само професійно, як і до інших членів колективу, але, в той же час, пам'ятати, що він не є підлеглим в організації, що його запросила.

Українські партнери відіграють важливу роль у роботі добровольця. Добровольці та українські партнери обмінюються знаннями, вміннями і підходами до роботи. У добровольця може бути більше ніж один український партнер і з часом українські партнери волонтера можуть змінюватись.

Доброволець Корпусу миру направляється на роботу у місцеву організацію і повинен працювати згідно до її вимог. Крім цього, Корпус миру має ряд нормативних регулювань, що сприяють кращій роботі добровольців та установ, де вони працюють. Добровольці ознайомлені з цими вимогами і зобов'язані їх дотримуватись. Упродовж своєї служби усім добровольцям Корпусу миру надають належну адміністративну, професійну підтримку, а також підтримку у питаннях здоров'я і безпеки. Співробітники Корпусу миру проводять постійний моніторинг упродовж служби волонтера, щоб визначити сфери, які потрібно відкоригувати.

Школа отримує професіонала – носія мови, який окрім викладання англійської мови, поширює історію, звичаї і культуру свого народу; бере активну участь у поза-шкільних, загальношкільних заходах; організовує клуб спілкування англійською для усіх бажаючих у місті; бере участь у шкільних та міських олімпіадах з англійської мови.

Окрім величезного вкладу у викладання іноземної мови її носієм, грандіозні можливості отримує і сам каунтерпат, а саме:

1. Власне спілкування з носієм мови.
2. Відвідування методично і лінгвістично насичених, організованих на високому рівні конференціях.
3. Можливість розкритись як особистість і практикувати публічність у висловлюваннях іноземною мовою.
4. Вивчення американської культури, тісний зв'язок і підтримка менеджерів Корпусу миру.
5. Вдосконалення методичних і лінгвістичних навиків.

З початком епідемії COVID 19 волонтерів евакуювали, але Корпус миру продовжив свою роботу, підтримуючи вчителів України, а саме: проведення дистанційних тренінгів, майстерок та конференцій по навчанню роботи в онлайн режимі з залученням кращих викладачів і лінгвістів США та світу; продовжилась робота з волонтерами, але віртуально; з початком повномасштабного вторгнення росії волонтери Корпусу миру усіма можливими способами намагаються підтримати український народ

Список використаних джерел та літератури

1. Офіційний вісник: Проекти Корпусу миру США в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.peacecorps.gov/ukraine/uk/>
2. Подільські вісті: Пам'яті Русого Ігоря Петровича. 9.06.2022.

3. Ukraine Crisis Media Centre: оригінал статті. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uacrisis.org/uk/podii/korpus-myru-shukaye-partneriv>

Клюз Ірина,
вчитель історії Антонінського ліцею
Антонінської селищної ради
Антонінської територіальної громади
Хмельницького району Хмельницької області

Формування національної самосвідомості учнів на уроках історії та в позаурочний час

Дана стаття поєднує роздуми про формування національної самосвідомості учнів, мету національно-патріотичного виховання, його практичне спрямування та опис досвіду, що демонструє впровадження форм і методів формування національної самосвідомості підростаючого покоління.

Ключові слова: національна свідомість та самосвідомість, нація, патріотизм, національна гордість, національне виховання.

Формування національної самосвідомості особистості є важливою метою і необхідною умовою розбудови Української держави, тому становлення національної самосвідомості учнів у кожному поколінні є центральною темою і предметом вивчення. Особливо гостро вона постала в період зміни принципів розвитку освіти, коли стверджується нова система цінностей.

В основі формування національної самосвідомості дітей є виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді потреби і уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості; моральної, трудової та екологічної культури. Національна самосвідомість не є вродженою якістю, вона формується й розвивається протягом життя людини. На цей процес впливає ряд факторів: етнічне середовище, в якому живе людина, національна мова, культура, традиції тощо.

Актуальність створення системи національного виховання в умовах України визначається потребами суспільства у всебічній активізації інтелектуального і духовно-творчого потенціалу національних та загальнолюдських цінностей, суперечливими процесами включення особистості в соціальне життя, необхідністю забезпечення єдності, наступності та послідовності, виховуючи впливів різних соціальних інститутів, постійного коректування виховного процесу.

Національне виховання – це виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовікових виховних традиціях, духовності. Таке виховання сприяє формуванню національної свідомості та самосвідомості учнів.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистих рис громадян України, які включають у себе національну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Скільки існує людство, стільки воно сперечається стосовно декількох речей. Патріотизм – серед них.

Патріотизм – найграндіозніша система різноманітних людських почуттів, емоцій, потреб, інтересів, мотивів, стимулів, пересторог, ціннісних орієнтацій, дій, вчинків, завдяки яким відбувається розвиток людини.

Проблема громадянина - патріота давня, як світ. Вона постала перед людством тоді, коли виникла перша держава. Патріотичне виховання створює певні передумови громадянської поведінки. Однак це лише передумови. Любов до Вітчизни починається з любові до своєї малої батьківщини – місця, де людина народилася. Патріотизм, національна ідея – це той вічний поклик, який в усі часи, в найрізноманітніших ситуаціях шикував і вів народи вперед, давав надію, формував змісти, вказував шлях і мету [1].

У сучасних умовах історичного розвитку українського народу із найважливіших завдань суспільства є виховання молодого громадянина, патріота незалежної України, здатного змолоду брати творчу участь у розбудові суверенної України, її захисті та піднесенні міжнародного авторитету. Чи треба нам сьогодні акцентувати увагу на українському патріотизмі? Неодмінно.

Патріотизм - поняття глибинне, його зародки закладені у кожного на генному рівні. Але не кожен є справжнім патріотом. Тому зародок вимагає свого розвитку. Патріотизм з інтуїтивного має стати усвідомленим. Для цього любов до рідного, українського треба берегти і виховувати ще з дитинства, щоб виростити громадянина, а не просто особу чоловічої або жіночої статі. Щоб кожен зміг відчути себе частинкою великого і давнього народу. Щоб кожен міг зрозуміти глибину і неосяжність святого почуття патріотизму. Щоб кожен міг усвідомити, що патріотизм - це не спосіб самовираження, скільки б не кричати про любов до Батьківщини і скільки б знаків оклику не ставити в кінці кожного крику. Патріотизм - це стан душі, спосіб мислення і світобачення, це конкретне життя в конкретних обставинах, коли людина відчуває, що вона у Вітчизні, а Вітчизна в ній, і вони нерозривні.

Виховання незалежної і гармонійної особистості, справжніх патріотів нашої Батьківщини – найголовніше завдання освітян. Потрібно бути цікавим для своїх вихованців, але й не забувати, що виховання – це не розвага, а процес утворення моральної і духовної основи людини. Сьогодні як ніколи постає питання про національне-патріотичне виховання підростаючого покоління.

У центрі патріотичного виховного процесу постала особистість дитини як найвища цінність, зросла патріотична компетентність учнівської молоді. У патріотичному вихованні особливого значення набуває особистісно-орієнтований підхід, коли в центрі освітньо-виховного процесу стоять інтереси дитини, її права, потреби та можливості. Почуття патріотизму – основа духовного життя кожної людини.

Поняття патріотизму виражає найвищу і найсильнішу духовну силу, що зумовлює активну життєву позицію людини. Завдяки почуттю патріотизму людина стає сильною, здатною творити і розбудовувати свою національну державу, що виступає гарантом стабільності й могутності народу, його безсмертя.

Сьогодні Україна проживає один із найсудовіших періодів становлення та розвитку. Відбувається випробовування народу на стійкість, мужність, порядність. Саме в такі періоди загартовується сила і дух нації, викристалізуються її цінності, торується нелегкий шлях до суверенності. На жаль, людина не народжується з почуттям самоусвідомлення себе громадянином і патріотом власної держави. Вона повинна пройти складний шлях розвитку, набути досвіду, стати носієм ціннісних пріоритетів. Школа – це відтворення суспільних та освітніх змін, унікальний соціальний інститут, через який проходить абсолютно кожен, тому складно недооцінити її роль у процесі національно-патріотичного виховання підростаючого покоління. За сучасних умов національне виховання дітей і молоді набуло гостроти і особливої актуальності.

Актуальність національно-патріотичного виховання громадян, особливо дітей та молоді, зумовлюється процесом консолідації та розвитку українського суспільства,

сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають дальшого вдосконалення системи національно-патріотичного виховання, оптимізації державної політики у зазначеній сфері. Патріотичне виховання — головний засіб зміцнення єдності і цілісності України. Патріотизм в цих умовах не роз'єднує і не відокремлює нації, а зближує їх. Розвинута патріотична свідомість передбачає розуміння всіх народів, що живуть на території країни, як єдиної родини, кожен член якої унікальний по-своєму.

Національна свідомість та самосвідомість є однією із найважливіших складових психологічної структури особистості, важливу роль у становленні якої відіграє усвідомлення людиною своєї належності до певної національної спільноти.

Кожен громадянин суверенної України повинен мати свою національну свідомість і самосвідомість. Без духовного багатства, сконденсованого в цих поняттях, неможливий повноцінний внутрішній світ людини-громадянина. Національна свідомість формується всіма засобами рідної мови, історії, культури, мистецтва, народними традиціями і звичаями тощо. Надійним фундаментом, на якому успішно формується національна свідомість українців, є історична пам'ять, що зберігає кожен сторінку життя, боротьби рідного народу за соціальні, політичні і національні права на всіх етапах його розвитку.

Ціннісне ставлення особистості до свого народу виявляється у такій важливій якості як національна самосвідомість.

Національна самосвідомість включає особисту ідентифікацію із своєю нацією, віру в її духовні сили та майбутнє, волю до праці на користь народу, вміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку, систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією [2].

Найважливішими складовими національної свідомості є етнічна та національна ідентичність, історична пам'ять, національна мрія, національна ідея, національний менталітет і характер. Упродовж століть, не маючи власної державності, позбавлений права розмовляти рідною мовою, український народ нерідко втрачав віру у свої власні сили, примирявся зі своїм становищем. Усе це не могло не формувати комплекс меншовартості, який у масовій свідомості набув досить сталих рис.

Однією із важливих умов формування національно свідомої молоді є діяльність школи, не просто школи навчання, а й виховання. Школа покликана готувати молодь до майбутнього життя. Продовжуючи сімейні традиції, школа повинна ввести дитину в історію народу, нації, пов'язати внутрішні якості дітей з традиціями і звичаями їх батьків та зі всіма обставинами життя.

Особлива роль у вихованні національної самосвідомості належить школі, яка має готувати школярів до суспільного життя, формувати в них національний світогляд, патріотичні почуття, активну громадянську позицію.

Уроки історії України — це особлива можливість для здійснення патріотичного виховання учнів. Вони озброюють учнів знаннями законів суспільного розвитку, допомагають засвоїти основні факти про героїчні бойові та трудові будні українського народу.

Вчитель на уроках історії закладає підвалини історичних уявлень майбутніх громадян про давнє минуле власне українського народу, його мови, культури, ментальних рис характеру, державно-політичного життя, як невід'ємної складової формування європейської цивілізації. Тут учні мають отримати базові наукові знання, що слугуватимуть фундаментом формування їх національно-історичної свідомості та патріотизму.

Система патріотичного виховання передбачає формування історичної свідомості молодого покоління українців, що базується на вивченні історії боротьби українського народу за державну незалежність протягом свого історичного шляху. Існування України сьогодні — це результат тисячолітньої боротьби українського

народу за право мати свою національну державу, яка повинна стати запорукою успішного культурного і політичного розвитку суспільства.

У процесі формування національно-історичної свідомості учитель історії має покладатися на власні принципи патріотичного виховання, серед яких чинне місце посідають:

- *принцип історичної і соціальної пам'яті*, спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;

- *принцип національної спрямованості*, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави.

Український патріотизм – явище, яке відображає все незаперечно цінне в історії української державності, визнає природну закономірність довготривалого історичного розвитку української нації, народу аж до створення своєї державності.

Учитель історії на уроці повинен ставити за мету формування патріотичних почуттів підлітків унаслідок росту самосвідомості через розвиток логічного та критичного мислення шляхом включення в соціальні процеси. Завданнями патріотичного виховання є досягнення ефекту поєднання реалізації виховних освітніх завдань з набуттям основних предметно-історичних компетентностей.

Тому основними напрямками патріотичного виховання на уроках історії є:

- ставлення до держави (державо-патріотичне виховання, орієнтоване на соціальні інтереси, патріотизм, почуття відданості);

- ставлення до суспільства (громадянське виховання, орієнтоване на виховання соціальних якостей особистості – громадянськості, поваги до закону, соціальної активності і відповідальності);

- ставлення до культури (повага до культурних цінностей і досягнень, виховання духовності, національної самобутності);

- ставлення до своєї особистості як унікальної цінності.

На уроках необхідно допомогти учням засвоїти історичний матеріал. Історія як навчальний предмет опирається на наукове подання матеріалу, забезпечуючи пізнання учнями соціальної дійсності. Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності зорієнтовані на формування відповідних компетентностей і викладені через знання, розуміння й уміння, які відповідають знаннєвому, смисловому й діяльнісному компонентам. Ціннісний компонент (зважаючи на особливості історичного матеріалу) відображений у компонентах ключових компетентностей і актуалізується через знання, розуміння й уміння в межах усіх розділів навчальної програми з предмету. Отже, одночасно із засвоєнням знань, формуванням умінь та навичок відбувається і виховний процес на уроці.

Здійснюючи патріотичне виховання на уроках історії, учитель має формулювати виховну мету уроку максимально конкретно й зрозуміло. Використовувати різні методи та прийоми для формування інформаційної, логічної, хронологічної, математичної, аксіологічної, просторової та інших компетентностей.

Вивчаючи славні сторінки історії варто звертати увагу на те велике і світле, яке підносить наш народ до вершин цивілізації, визначає його заслуги перед людством. Адже українці – єдина в світі козацька нація. Козацтво було дисциплінованою організацією самого українського народу, споконвічною формою його самоорганізації і самозахисту в лихоліття на засадах стародавнього звичаю – Волі. У козацькі часи нашому народові були притаманними високий рівень шляхетності, моральності, духовності, доблесті і звитяги, знання і бездоганне дотримання національних традицій і звичаїв. А Запорозька Січ була і залишається нині синонімом свободи, незалежності, людської й національної гідності.

У старших класах необхідно акцентувати увагу на патріотизмі і моральності діячів визвольного руху, показати витoki цього патріотизму. Так символом патріотизму і жертвовності у боротьбі за незалежну Україну став подвиг героїв Крут, боротьба за волю України повстанців Холодного Яру, діяльність Української Повстанської Армії, спротив дисидентів тоталітарній системі тощо. Ці та інші теми є надзвичайно емоційними, хвилюючими і дають невичерпні можливості для розкриття такої людської якості, як самопожертва в ім'я нації та держави. Проголошення Акту незалежності України відкрило нову сторінку в історії України.

Історія України – це не тільки події, а й історичні постаті. На прикладах життя, діяльності і боротьби за державу українських князів, козацтва, видатних гетьманів Б.Хмельницького, І.Мазепи, П.Орлика, всього українського народу та його видатних представників таких, як Т.Шевченко, В.Винниченко, М.Міхновський, М.Грушевський, С.Петлюра, С.Бандера, вчитель має продемонструвати національну гідність нашого народу, його прагнення мати власну державу.

На всіх етапах становлення український народ демонстрував високий національний дух і прагнення жити вільно і незалежно, у мирі та злагоді з іншими народами.

Особливими мають стати уроки, присвячені революційним змінам, що відбулися у листопаді 2013 – березні 2014 років. Саме вони продемонстрували готовність молодого покоління відстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні орієнтири світової цивілізації. Учителю має довести учням, що завдяки базовим цивілізаційним цінностям вдалося розмежувати світ диктаторських цінностей євразійства і загальнолюдських цінностей Європи.

Події, які пережив народ України упродовж 2013 – 2014 років ще раз засвідчили, що проголошена у 1991 році державна незалежність потребує постійного захисту, глибокого розуміння та оцінки того, що відбувається навколо нас. Саме тому на уроках, присвячених сьогоднішню, особлива увага повинна приділятися ролі учасникам бойових дій на Сході України та волонтерам.

Кожен учитель історії має ґрунтовно опрацювати терміни «патріотизм», «нація», їх розуміння учнями. Необхідно акцентувати увагу на тому, що патріотизм в нинішній час проявляється не лише в безпосередній боротьбі на Сході із зовнішнім ворогом, не тільки в надзвичайних ситуаціях, але є звичайним станом повсякденного життя людини.

Вчитель має домогтися усвідомлення учнями спільності інтересів усіх етносів українського народу в розбудові України, формування міжнаціональної толерантності, необхідності розвитку духовної, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури тощо.

Дуже корисною для освітнього процесу є музейна педагогіка, адже вона не лише допомагає школярам дізнатися більше про знакові історичні події, а й сприяє розвитку їх самосвідомості, вихованню в них патріотичних почуттів. Музейна педагогіка створює умови для впливу на особистість через її особистий стан, почуття, знання, отриманні від батьків, старших членів родини, наближує учня до його коріння. Це стає підґрунтям для патріотизму, гордості за історію сім'ї, міста, держави.

З метою організації національно-патріотичного та громадянського виховання учнівської молоді у навчальному закладі доцільно проводити:

➤ **лекції, бесіди, тренінги:** «Я – громадянин-патріот незалежної держави України», «Пам'яті вдячні нащадки», «Зростаємо патріотами», «Мужність і відвага крізь покоління», «Моя рідна Україна», «Навчаємось захищати Батьківщину», «Бойові мистецтва козаків», «Знати і поважати Герб своєї Вітчизни, її прапор і гімн», «Наша вітчизна – Україна», «Державна символіка Батьківщини», «Твої права і обов'язки», «Патріотизм – нагальна потреба України», «Моя земля – земля моїх предків»,

«Україно, матінко моя», «Символи України», «І синє небо, і жовте колосся», «Народні символи» тощо;

- **позакласні заходи, свята про видатних українців** «Дівчина з легенди Маруся Чурай», «Пісня буде поміж нас», присвячений пам'яті видатного українського композитора Володимира Івасюка;

- **семінари, «круглі столи», конференції:** «У пам'яті світ врятований», «Утверджувати ідеали культури миру – служити миру», «Люблю я свій народ – ціню його звичай»;

- **уроки пам'яті:** «Їх славні імена в літописі Великої Вітчизняної», «Зростаємо громадянами-патріотами землі, що Україною зветься», «Наша вулиця носить ім'я героя війни»;

- **учнівські проєкти** «Я пам'ятаю! Я пишаюсь!»;

- **екскурсії** до музеїв, установ, підприємств, вищих навчальних закладів, зустрічі з ветеранами війни, праці та військової служби, походи по місцях бойової слави, пошукова робота, предметні гуртки патріотичного спрямування;

- **акції з метою упорядкування меморіальних комплексів, пам'ятників, інших поховань захисників Вітчизни;** години спілкування: «Я – громадянин і патріот держави», «Я – українець!», «Можна все на світі вибирати сину, вибрати не можна тільки Батьківщину!», «Землякам – низький уклін і вічна пам'ять», «Тільки МИР», «Тільки тим історія належить, хто за неї бореться й живе»;

- **заходи, які виховують любов до української мови:** «Свято рідної мови», «Шевченківське слово», «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття», «Тиждень української мови»;

- **конкурси** «Я - україночка», фестивалі української пісні «Українська пісня єднає покоління»;

- **залучати молодіжні громадські організації** до соціального становлення підлітків, розвитку духовності та зміцнення моральних засад, виховання любові та поваги до історії свого народу;

- **співпрацювати з соціальними партнерами:** громадськими організаціями, закладами культури і освіти щодо героїко-патріотичного виховання учнівської молоді, пропаганди кращих здобутків українського суспільства, виховання почуття гордості громадян за свою Батьківщину;

- **вивчати історію рідного краю і народу (історичне краєзнавство):** відвідування місць історичних подій (організуються екскурсії історичними місцями) вивчення літератури, збирання документів, організація виставок, складання історії свого роду, участь у роботі гуртків, святкування Дня Конституції України, Дня незалежності України та інших державних дат;

- **забезпечувати військово-патріотичне виховання:** організація роботи патріотичних клубів, фестивалів патріотичної пісні до Дня козацтва, святкування Дня Перемоги, Дня Збройних Сил України, участь у військово-спортивних іграх, футквестах, участь в акції «Зірка пам'яті», молодіжних мітингах;

- **організовувати учнівські акції:** «Подарунок для солдата» тощо;

- **сприяти створенню військово-патріотичних об'єднань, клубів та гуртків** за інтересами у навчальному закладі;

- **виховувати бережливе ставлення до природи:** конкурс на кращий плакат «Бережи довкілля», екологічні акції, екскурсії, свята;

- **виховувати правосвідомість:** вивчення Конституції України, організація зустрічей з депутатами, працівниками правоохоронних органів, проведення дискусії: «Чи варто дотримуватись букви закону?», «Що значить бути патріотом?», конкурсів, рефератів з тем «Найважливіші функції Української держави», «Свобода та особиста недоторканість громадян» та ін.;

- **виховувати здобувачів освіти засобами праці:** соціально-проектна діяльність, аукціони, ярмарки, розширення зеленої зони біля будівель,

впорядкування та догляд за територією, участь у акції «За чисте довкілля», проведення операцій «Турбота», «Милосердя» та ін.;

➤ **оформлення куточків державної символіки**, де учні мають змогу ознайомитися з державними символами України – Гербом, Гімном, Прапором;

➤ **постійне виховання в учнів поваги до державних символів**, розвиток у них свідомості справжніх громадян і патріотів своєї країни.

Виховання національної самосвідомості - процес складний і тривалий. На його результат впливають різні фактори: соціальні, політичні, економічні, сімейні, власне виховання.

В умовах українських реалій, коли Україна ціною життя Героїв Небесної Сотні, зусиллями українських військових, добровольців, волонтерів відстоює свободу і територіальну цілісність, пріоритетного значення набуває національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання молоді.

Патріотизм - це одна із ланок людського характеру. Він, подібно до любові, керує людською свідомістю, заставляючи робити великі і малі вчинки в ім'я своєї Батьківщини. Патріотизм - величний вияв нескінченної любові до рідного краю. Патріотизм, як і честь виховує великих, сильних людей, які не рахуються із ціною свого життя і здатні пожертвувати ним заради рідної землі. Патріотизм породжує впевненість у собі, волю в перемогу, віру в свою націю, свій народ, він перетворює звичайну людину в безстрашну машину, яка не відчуває страху і болю, ідучи впевнено і безстрашно до своєї мети. Тоді мета патріота стає метою усього народу. Патріот живе у єдності зі своїм народом, він живе своїм народом, адже життя народу стає його життям. Тоді, коли кожен українець запалить у своїй душі вогник патріота, весь народ понесе його по своїй дорозі. Патріотизм кожного із нас, любов до ближнього і до країни ведуть державу вперед.

Весь комплекс впливу на формування національного світогляду не повинен подаватись у вигляді навчальних предметів, це має бути формою існування, життям дитини в родині, садку, школі. Тому поряд з вивченням рідної мови та літератури, історії, українознавства, у роботі вчителя мають знайти відображення принципи національного виховання.

Учні повинні отримати звичку й переконання розмовляти рідною мовою, цікавитися історією та традиціями свого народу, співвідносити свою поведінку з моральними нормами та народною мудрістю, орієнтуватися на свята народного календаря, вчитися користуватися народними прикметами і ін.

Сьогодні українська школа повертається до національного виховання як до необхідної умови формування національної самосвідомості. Хочеться, щоб цей процес відбувався повсякчасно і на уроках, і в позаурочний час і, передусім, під час вивчення історії України. Вважаю, що нині для вчителя історії немає більш важливого завдання, як донести до молоді повні й правдиві знання про історію свого народу, його роль у світових суспільно-політичних процесах, а також ціну тих страшних поразок, що виникли через брак духовності, неповаги на рівні держави до українських слова, пісні, книги, через брак духовної єдності та взаєморозуміння. Саме педагоги покликані розбудити пам'ять українця, зміцнити національний фундамент як основу держави.

Завтрашній день незалежної України, її остаточне воскресіння залежить від того, наскільки високою буде національна свідомість її громадян. Формування національної свідомості молодого покоління може бути успішним лише тоді, коли воно стане справою не окремих ентузіастів, а цілих педагогічних колективів, усіх освітян України.

Національно-патріотичне виховання, культивування національної гідності - це броня, яку буде важко пробити недругам нашої держави. На захист України станьмо всі ми – педагоги - вчителі, вихователі - і тоді військовим буде значно легше боронити незалежність нашої Вітчизни.

Іншого шляху бути не може.

Список використаних джерел та літератури

1. Васильченко С. М. Форми, методи і засоби національно-патріотичного виховання дітей та молоді у сучасних умовах. [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/old_rn/Natural/Vznu/...pdf.
2. Демешкевич В. А. Особливості патріотичного виховання молодів контексті розвитку сучасного суспільства. [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.managment.kr.sch.in.ua/naukovo-praktachna_internet-K.
3. Загородня А. Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.tme.umo.edu.ua/docs/10/6.pdt.
4. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді . Київ, 2015.
5. Кресіна І.О. Національна свідомість. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020.
6. Пащенко Д. Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина. *Шлях освіти*. 2002. № 1. С.12.
7. Сухорукова В. М. Як виховати патріота. Харків : Вид-во «Ранок», 2015. С.28-30.

Козак Наталія,
вчитель історії Нетішинського ліцею №1
Нетішинської міської ради
Шепетівського району
Хмельницької області

Бойовий гопак як складова козацької педагогіки

В даній статті йдеться про роль козацької педагогіки у формуванні національної ідентичності сучасної молоді та бойового гопака як її складової.

Ключові слова: козацька педагогіка, бойовий гопак, моральні якості, патріотизм.

У сучасних реаліях національно-патріотичне виховання набуває дедалі більшого значення. Саме приклад таких, патріотично налаштованих, хлопців і дівчат, які стали на захист територіальної цілісності України у 2014 році, спонукав більшість молодих людей, після повномасштабного вторгнення РФ, прийняти надважливе для себе рішення - піднятися на захист нашої Батьківщини, як це робили наші пращури – козаки.

Козацька педагогіка відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості та ідентичності українського народу. Вона базується на традиціях козацтва, яке здобуло визнання як символ національної гідності та самостійності.

Надбання козацької педагогіки і є підґрунтям для національного виховання. Термін «козацька педагогіка» охоплює зміст, ідейну спрямованість, національні виховні традиції українського народу, які він плекав упродовж століть для захисту рідної землі, для гартування молодого покоління. Цей термін включає систему народно-педагогічних і наукових знань, ідей та інших цінностей, які посідають особливе місце в національній системі освіти і виховання.

Козацька мудрість – це величезний пласт знань набутих у віках, повинна стати опорою, яка допоможе осмислити суть патріотичного і громадянського виховання й дати правильне визначення призначенню людини-громадянина. Людська культура через систему козацьких традиційних дійств є умовою і надбанням осмислення

найвартіснішого досвіду, що зафіксований у людській пам'яті, задля соціальної адаптації, сучасної моралі.

В основу мети козацького виховання покладено формування козака-лицаря, мужнього громадянина, захисника рідної землі з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю, діяльнісним патріотизмом і високим рівнем духовності.

Серед основних завдань козацького виховання виділяють такі:

- ✓ формування в юного покоління українського козацького характеру, світогляду, ідеалів та інших національних і загальнолюдських духовних цінностей;
- ✓ формування високих лицарських якостей, патріотизму, інших моральних чеснот, гуманізму, почуття милосердя;
- ✓ підготовка фізично загартованих воїнів-захисників рідного народу від чужоземного поневолення, ворожої агресії;
- ✓ виховання непримиренності до всього лихого, ворожого гуманній сутності людини, розвиток уміння боротися з такими явищами і долати їх;
- ✓ формування готовності до альтруїзму, надання пріоритетності громадським обов'язкам, інтересам української нації, Батьківщини;
- ✓ виховання громадян, які б розвивали культуру, економіку та інші сфери життєдіяльності народу на світовому рівні тощо.

Бойовий гопак - це один з елементів козацької культури, який має велике значення для формування моральних якостей та фізичної підготовки сучасної української молоді.

Український танець гопак у кожній країні світу знають як візитівку України. Немає і в Україні танцювального фольклорного ансамблю, у репертуарі якого не було б знаменитого гопака чи людини, яка б його хоч раз не бачила.

Та далеко не всі, дивлячись на козацький запальний танець, здогадуються, що у традиційних рухах збереглися не тільки духовність і містика глибини тисячоліть, а й гармонійна система древнього військового мистецтва наших пращурів. Недаремно ж говориться, що все нове – це добре забуте старе, а в цьому випадку, збережений для нас у танці комплекс бойових і спортивних вправ.

У козацькій педагогіці бойовий гопак може використовуватися як засіб фізичного розвитку учнів та формування їх дисципліни, відповідальності та національної гордості. Він дає можливість учням розвивати координацію рухів, збільшувати витривалість та силу, а також підвищувати концентрацію уваги.

Крім того, бойовий гопак може бути використаний як засіб формування патріотичних почуттів та національної свідомості. Він дає можливість учням побачити власне значення як частини нації, що зберігає свою культуру та традиції.

Бойовий гопак є засобом підвищення морального духу здобувачів освіти, формування в них волі до перемоги та цілеспрямованості у досягненні мети. Він надає можливість підліткам засвоїти козацькі цінності та риси характеру, такі як мужність, чесність та гідність.

Бойовий гопак – це унікальна бойова система духовного і фізичного вишколу, відтворена на основі елементів традиційного козацького бою та рухів, що збереглися в народних танцях (гопак, аркан, козачок, метелиця). Бойовий гопак – це лицарське мистецтво українського народу, яке достойно конкурує з японським карате, китайським кунг-фу, грецьким панкратіоном, французьким саватом, американським кік-боксингом, бразильським капоейро тощо.

Саме слово «гопак» походить від вигуку «гоп», що означає стрибок, притупування в танці. Етимологічний словник української мови подає стосовно цього слова таку інформацію: «Гоп (вигук), гопа, гопашеньки, гопати, гопкати, гопцювати, гопак (танець), гопи і гопки «стрибки в танці» (вдарити в гопи «танцювати»)». Існує ще одне твердження про те, що слово гопак поряд із українським «гоп», яке походить від готського *horp*, *hops*, пов'язане з *hupfen* – «стрибати». Деякі санскритологи вбачають в українському слові «гопак» – санскритський корінь «гопало» – захисник,

охоронець. В індуїзмі, Гопало – покровитель пастухів, зображений танцюючим. Гопки – так звані танці пастухів, присвячені Гопалу.

Бойовий гопак – це бойове мистецтво, яке пристосоване до умов і вимог сучасності й передбачає, окрім спортивної підготовки, ще й володіння традиційною зброєю, обов'язково спів, гру на музичних інструментах, ораторське мистецтво, написання віршів, вивчення кількох мов. Особлива увага приділяється розвитку розумових та духовних якостей особистості. Усі зусилля скеровуються на відродження типу воїна, який був в Україні за Княжої і Козацької доби. З літописних джерел відомо, що Іван Сірко та Іван Мазепа знали по кілька мов, Богдан Хмельницький знав їх більше десятка. Запорожці писали вірші та музичні твори про Силу, Дух і Славу українського народу та його відважних лицарів – козаків. Багато покалічених, осліплених в боях чи від знущань ворога козаків ставали кобзарями і далі продовжували активне духовне життя. Вони йшли в народ з піснями, думами чи просто словом, або ж мелодіями продовжували боротися з агресорами, за мову, за трудолюбивий народ, за рідну мову і свою культуру.

Коли козак потрапляв на Січ, його одразу скеровували на навчання – читати-писати, грати на музичних інструментах і — танцювати. В сучасному світі останній пункт здається трохи дивним, однак лише на перший погляд, насправді під час танцю козаки відпрацьовували основні бойові елементи – блискавичну швидкість, потужні удари рук і ніг, сталеву стійку й тактику, характер і емоційний заряд. Це був імпровізаційний танець для відображення благородного двобою – один чоловік приймав виклик іншого, і вони починали «вистрибувати», «робити вихиласи», «витинати голубці», «забивати гопака» та «сідати гайдука» – хто кого перетанцює. Декілька років таких танців, і хлопчина перетворювався на справжнього воїна, тому що виконувати такі рухи без натренованого тіла просто неможливо. Досвідчені козаки знали логіку танцю: вони починали рухатися повільно, відкриваючи танець простими кроками і закінчуючи наскоками й карколомними стрибками. Це мистецтво призначалось виключно для чоловіків і вміння передавались від батька до сина. Знищення Запорізької Січі Катериною II у 1775 році стало кінцем бойової традиції і бойовий гопак на довгий період став просто танцем.

Нині в Україні інтерес до цього виду бойового мистецтва зростає.

Бойовий гопак - не єдина система козацького бойового звичаю. Поряд існують й інші, такі як: СПАС, ХОРТИНГ. Усі вони визнані офіційно українськими видами спорту.

Володимир Пилат – один із сподвижників бойового гопака, український знавець і дослідник бойових мистецтв, упродовж сімнадцяти років вивчав східні мистецтва двобою, був сенсеєм, майстром карате, а з початку 80-х років XX століття розпочав дослідження українських танців. Узявши за основу гопак і метелицю, новатор виявив низку елементів, схожих з бойовими мистецтвами й характерних лише для українських танців.

Східні бойові техніки та танцювальні рухи В. Пилат поєднав із традиційною школою самозахисту, що побутувала на Галичині, і створив нове, суто українське, бойове мистецтво, яке отримало назву «Бойовий Гопак». Напрацьовані матеріали було викладено у його книзі «Традиції української національної фізичної культури» (1991), а книга «Бойовий Гопак» (1994) була повністю присвячена лицарському мистецтву України і в широких колах української громадськості названа його букварем. У 1997 році В. Пилат створив у Львові Центральну школу бойового гопака, яка займається популяризацією гопака в Україні. У серпні 2001 року створено Міжнародну федерацію бойового гопака, президентом якої також було обрано Володимира Пилата.

У Центральній школі Бойового гопака утверджено чотири напрями розвитку Бойового гопака: оздоровчий, фольклорно-мистецький, спортивний і бойовий.

Оздоровчий – ідеально підходить людям із вадами здоров'я, які шукають шляхів для гармонійного розвитку тіла, розуму і духу. Він також ідеально підходить

для людей похилого віку, які через вікові особливості не можуть активно навантажувати своє тіло.

Фольклорно-мистецький – орієнтований на творчих особистостей, які прагнуть максимально проявити свої здібності, беручи участь у фестивалях, презентаціях та інших показових програмах в Україні та за її межами. Фольклорно-мистецький гопак приваблює молодих, що люблять зніматися в кіно і мріють стати акторами. Прогресивна гопаківська молодь мріє створити театр-студію «Гопак», ставити лицарські опери й показувати їх на театральних підмостках в Україні та світі.

Спортивний напрям розрахований на активних і наполегливих людей, які через утвердження бойового гопака на українських та міжнародних міжстильових змаганнях прагнуть утвердити славу українського лицарства, відродити козацьку завзятість, правдоборчий дух та лицарське благородство. Спортивний гопак дає можливість порівняти і випробувати українське бойове мистецтво в міжстильових змагах (змаганнях) та універсальних боях у восьмикутнику.

Бойовий напрям окреслює шлях українського лицаря, який визначився й крокує шляхом захисника Вітчизни, жертовно служить Україні та сприяє утвердженню Правди і Добра. Він гармонійно розвинув у собі три фактори сили: силу духу, силу розуму, силу тіла – та скеровує свою діяльність на утвердження рівності, братерства, миру і любові в ім'я процвітання нашої держави. Цей напрям передбачає володіння різними видами зброї, а також енергетичними практиками, відкриттям третього ока, трансцендентальною медитацією тощо.

Бойовий гопак від самого початку був організований на загальнодержавницькій позиції і розвивається як національний вид спорту. Він відповідає найвищим світовим стандартам і максимально пристосований до умов сучасності. У ньому відпрацьована навчально-виховна система, у якій утверджено сім рівнів майстерності.

Перші три рівні учнівські: Жовтяк, Сокіл і Яструб (відповідають III, II та I спортивним розрядам єдиної кваліфікаційної системи України); проміжний – Джура (відповідає кандидату у майстри спорту) та мистецькі – Козак, Характерник і Волхв (відповідають званням майстер спорту, майстер спорту міжнародного класу та заслужений майстер спорту).

У бойовому гопаку затверджено п'ять різновидів змагів: Однотан, Тан-Двобій, Забава, Борня, Герць.

Однотан – це соло-композиція з музичним супроводом та демонстрацією техніки бойового гопака.

Тан-двобій – попередньо вивчена показова програма з технічними елементами бойового гопака, яка виконується одночасно двома гопаківцями, що імітують двобій у музичному супроводі.

Забава – різновид двобою з обмеженим дотиком, де головним завданням є засвоєння технічних елементів бойового гопака та вміння входити в бій і виходити із бойової дистанції.

Борня – різновид двобою з легким дотиком. Тут дозволена серійна робота на середній і дальній дистанціях.

Герць – різновид двобою із повноцінним дотиком. У герці передбачено кільканадцять видів дотику, які регламентуються правилами змагань відповідно до сучасних міжнародних аналогів бойових систем – міжстильового та універсального бою.

Гопаківець – це новітній лицар України, гідний слави своїх далеких предків, шлях якого лежить через жертвне служіння своєму народові. Ким би він не став у житті, завжди і всюди його призначення – прославляти і захищати своє рідне. Володимир Пилат зазначив: «У бойовому гопакі головне – плекати гордих людей, які люблять свою землю і не мають комплексу меншовартості й страху.»

Характерні риси гопака як танцю – сила і спритність, героїзм і благородство. У своїй основі – це імпровізаційний танець, який виконували лише чоловіки. Гопак можуть виконувати один (обов'язково чоловік), двоє, троє і більше танцюристів.

Перших змін гопак зазнав, коли партнеркою чоловікові стала жінка. Вона надала цьому танцю грації та елегантності. У сценічній обробці гопак має відповідну композиційну структуру, яка складається з окремих танцювальних фігур, що в чергуванні утворюють його орнаментальний малюнок. Гопак як танець був відроджений Павлом Вірським, який у 1940 році заснував ансамбль танцю і пісні України. Саме цей балетмейстер створював академічні танцювальні композиції на основі класики і традиційного фольклору, і поставив той знаменитий танець–гопак, який і є візитівкою України.

В останні роки бойовий гопак ще більш активно розвивається: відкриваються школи і клуби, проводяться щорічні літні табори.

Бойовий гопак є важливою складовою козацької педагогіки, яка може сприяти формуванню фізичної підготовки, дисципліни, відповідальності та національної гордості учнів, а також розвивати їх моральні якості та патріотизм.

Багаторічний досвід показує, що залучення дітей та молоді до занять спортом, зокрема бойовими мистецтвами, що мають належну морально-етичну основу, сприяє не лише загальному їх оздоровленню, але також дозволяє значно змістовніше організувати їх дозвілля, ефективно протидіє схильності до паління, алкоголю та наркотиків та вуличного хуліганства, створює умови для гармонійного розумового, фізичного та духовного розвитку.

Сучасна освіта може використовувати певні принципи козацької педагогіки, які сприятимуть формуванню особистості учня та підвищенню його мотивації до навчання. Наприклад, такі принципи, як відповідальність, самостійність, дисципліна та національна гордість є надзвичайно цінними для сучасної освіти.

Також, козацька педагогіка може бути використана як основа для розвитку традиційної української культури та мистецтва. Вона сприяє формуванню поваги до українських традицій та збереженню української національної ідентичності.

Отже, козацька педагогіка досить актуальна у сучасній освіті як засіб формування національної свідомості, підвищення мотивації до навчання та розвитку традиційної української культури.

Список використаних джерел та літератури

1. Всеукраїнська громадська організація "Українське Реєстрове Козацтво" URL: http://www.kozatstvo.net.ua/ua/publications/uk_r.php?d=a&i=2369 (дата звернення: 03.05.2023)
2. Електронний журнал Гетьман URL: <http://www.hetman.tv/nomera/2008/2008-1-18/gopak.html> (дата звернення: 02.05.2023)
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1: А - Г / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. 1982. 632 с.
4. Запорізька обласна державна адміністрація URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/48296/> (дата звернення 14.05.2023)
5. Інформаційно-аналітична газета ПРОСКУРІВ. URL: <https://proskuriv.khm.gov.ua/2019/05/10/бойовий-гопак-не-танець/> (дата звернення: 14.05.2023)
6. Інформаційно-аналітичний, культурно-просвітницький портал. URL: <https://spadok.org.ua/kharakternyky/10-faktiv-pro-boyovu-gopak> (дата звернення: 02.05.2023)
7. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 1995. 220 с.
8. Освітній проект На урок «Козацька педагогіка як засіб формування

креативної особистості». URL: <https://naurok.com.ua/kozacka-pedagogika-yak-zasib-formuvannya-kreativno-osobistosti-58867.html> (дата звернення 03.05.2023)

9. Пилат В.С. Бойовий гопак: вимоги на рівень майстерності «Жовтяк». Львів: СПОЛОМ, 2010. 236 с.

Козютинська Наталія,
заступник директора з виховної роботи
Антонінського ліцею
Антонінської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі Антонінського ліцею

У статті описано систему роботи з національно-патріотичного виховання, яка проводиться в Антонінському ліцеї Антонінської селищної ради. Розкрито питання планування, організації виховної роботи, форми проведення, описано найрезонансніші заходи.

Ключові слова: патріотизм, система управління виховною роботою, інноваційні прийоми, духовні цінності, культурні національні традиції.

*«Патріотичне виховання – це
сфера духовного життя, яка
проникає в усе, що пізнає, робить,
до чого прагне, що любить і
ненавидить людина, яка
формується».*
Василь Сухомлинський

Україна... Її майбутнє в руках молоді. Нині юні громадяни стають безпосередніми учасниками суспільних процесів держави, тому серед виховних напрямів у Антонінському ліцеї пріоритетним є національно-патріотичне виховання, як стрижневе, що відповідає нагальним вимогам і викликам сучасності. В умовах, коли Україна, з одного боку, вкотре перебуває на шляху радикальних політичних, соціальних та економічних перетворень, а з іншого – знаходиться у стані загрози її національної безпеки, національно-патріотичному вихованню належить пріоритетна роль.

Патріотизм у сучасному розумінні – це відчуття того, що в моєму селищі, у моєму ліцеї, країні мене стосується все. Патріотизм породжує впевненість у собі, віру в перемогу, віру в свою націю, свій народ, бажання безстрашно йти до своєї мети. Тоді мета патріота стає метою усього народу.

Патріотичне виховання – це планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго ставлення до Батьківщини.

Система управління виховною роботою в Антонінському ліцеї сприяє успішному формуванню громадянина суверенної Української держави.

Метою національно-патріотичного виховання здобувачів освіти Антонінського ліцею є: формування почуття патріотизму, любові до свого народу, його історії, культурних та історичних цінностей; виховання свідомого громадянина, патріота, набуття учнями соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємин, формування потреби та вміння жити в демократичному суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної культури.

Запорукою ефективності виховного процесу є органічне поєднання системи принципів національно-патріотичного виховання в цілісну систему, яка забезпечує досягнення відповідних результатів – міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і українських національних, патріотичних цінностей.

Основними принципами національно-патріотичного виховання здобувачів освіти є: принципи національної спрямованості виховання, культуровідповідності, гуманізації виховного процесу, цілісності, толерантності, особистісної орієнтації, життєвої творчої самодіяльності.

Національно-патріотичне виховання в Антонінському ліцеї здійснюється під час проведення лекцій, бесід, розповідей, екскурсій до музеїв, зустрічей із ветеранами, воїнами АТО, пошукової роботи.

Під час війни ліцей став осередком, який дає змогу дітям отримувати не лише знання, але й психологічну підтримку, не втрачати відчуття приналежності до спільноти. Тому завдання гнучко, на основі інноваційних сучасних технологій, підходить до організації виховної роботи, щоб вона була нетравмуючою для дітей та педагогів. Планування виховної роботи проводиться на основі інноваційних прийомів залучення учнів до різних видів роботи:

- інформаційно-масової (дискусії, диспути, конференції, «філософські столи», «відкриті кафедри», інтелектуальні аукціони, ринги, вікторини, вечори, подорожі до джерел рідної культури, історії держави і права);

- діяльнісно-практичної (творчі групи, осередки, екскурсії, свята, ігри-драматизації, огляди-конкурси);

- інтегративної (гуртки, фестивалі) ;

- індивідуальної (творчі завдання, індивідуальна робота) ;

- наочної (музеї, Кімнати бойової слави, тематичні виставки, книжкові стенди) ;

- діалогічної (бесіди, міжрольове спілкування).

В Антонінському ліцеї основною метою виховної роботи є формування такої особистості патріота, яка втілює в собі моральні цінності, родинні, громадянські, інтелектуальні, екологічні цінності, національну свідомість.

Патріотичне виховання в освітньому закладі здійснюється під час проведення навчальних занять, через систему виховних заходів, гурткову роботу, проведення екскурсій, участь у проєктній діяльності тощо [2] .

Упроваджуючи «Стратегію національно-патріотичного виховання» у нашому закладі використовуються різні форми патріотичного виховання; виховується повага до законодавчих норм; вивчається історія України; проводиться ознайомлення з іменами видатних людей, чиє життя пов'язане з Україною; вивчається історія рідного краю; збираються відомості про героїв країни [3].

Провідна роль у вихованні молоді належить українській мові як духовному стержню нації.

В Антонінському ліцеї велика увага приділяється збереженню й примноженню духовних цінностей, культурних національних традицій, шанобливому ставленню до рідного слова. Свідченням цього є заходи до Дня української писемності та мови, Дня рідної мови, літературно-музичні композиції до дня народження Т.Г. Шевченка, Лесі Українки, конкурси декламаторів, учнівських творчих робіт, дослідження родоводу, фольклору рідного краю.

Щороку здобувачі освіти беруть активну участь у Міжнародному конкурсі знавців рідної мови імені Петра Яцика, Шевченківських читаннях. Педагоги організовують та проводять зустрічі з творчими людьми рідного краю, так частим гостем нашого ліцею є поет Микола Коломієць.

Важливе місце в патріотичному вихованні належить зустрічам з учасниками бойових дій на Сході України та воїнами Збройних сил України, які є живим прикладом мужності й героїзму для сучасної молоді. Серед гостей - найчастіше випускники нашого освітнього закладу, які без вагань стали на захист рідної землі.

Антонінський ліцей з великою гордістю та болем згадує своїх героїв – випускників, які загинули, захищаючи цілісність та недоторканість України – Надолинського Дмитра Васильовича, Русого Ігоря Петровича, Синюка Олега Костянтиновича.

Окремої уваги заслуговує сучасна волонтерська діяльність учнів та вчителів. Напередодні Дня захисників України, Дня Збройних сил України було проведено акцію з виготовлення оберегів, написання листів та малюнків для воїнів, а учні старших класів підготували відеопривітання “Вітаємо захисників України!”. Постійно здобувачі освіти Антонінського ліцею та педагогічний колектив доєднуються до благодійних акцій та збирають і передають захисникам продукти харчування, засоби гігієни та речі першої необхідності.

Осередком національно-патріотичного виховання є гурток дитячо-юнацької військово-патріотичної гри « Сокіл» (Джура) курінь імені Ігоря Русого, який працює на базі нашого ліцею під керівництвом учителя Миколи Івановича Ковальчука. Заняття в гуртку сприяє утвердженню в учнівської молоді громадянської позиції, збереженню історико-культурної спадщини українського народу та популяризації історії українського козацтва, формуванню готовності до захисту Вітчизни.

Вихованці куреня імені Ігоря Русого вивчають військові мистецтва, історію українського козацтва, відтворюють козацькі мистецькі традиції, проводять творчі заходи, що популяризують духовну культуру українського козацтва. Беруть участь у військово-патріотичних іграх, фестивалях, вишколах.

Як відомо, велике починається з малого. Любов до України починається з любові до рідного дому, рідної малої батьківщини. Велику роботу в напрямку патріотичного виховання проводить керівник історико-краєзнавчого музею Валентина Михайлівна Рабченюк. Учні вивчають історію рідного краю, збирають матеріали на тему «Мої рідні - учасники Другої світової», «Голодомор 1932-1933 рр.- спогади очевидців», долучаються до вивчення спадщини визначних постатей рідного краю. У ліцеї зібрані унікальні фото, архівні матеріали про людей, які боролися за волю на рідній землі. Створено нову експозицію «Випускники Антонінського ліцею – учасники бойових дій в українсько-російській війні». Музей є центром національно-патріотичного виховання молоді, бо його експозиції, матеріали використовуються під час проведення виховних заходів, відзначення знаменних пам'ятних дат.

В Антонінському ліцеї панує національний дух, усі урочисті заходи проводяться з використанням національної й державної символіки, шануються українські народні традиції та обряди.

Найважливішою складовою громадянської свідомості є моральність особистості. Вона включає гуманістичні риси, що являють собою єдність національних і загальнолюдських цінностей: добра, милосердя, чесності, толерантності, поваги до старших, любові до батьків, роду.

Вагому роль у пропагуванні ідеї патріотичного виховання, як національного пріоритету України, набутті особистістю, що підростає, громадянських якостей відіграє учнівське самоврядування. Саме його організація, побудована на чисто демократичних засадах з вибором лідера учнівського самоврядування, ради науки, культури, спорту, прес-служби, є прикладом справедливості, ініціативи, дієвості. Саме вони є ініціаторами актуальних акцій, флешмобів, проєктів, інших заходів патріотичного спрямування (різноманітні акції, про які говорилося вище)

Важлива роль у формуванні патріотизму належить батькам, родині. Класні керівники, адміністрація закладу намагаються залучати батьків учнів до активної участі у навчально-виховному процесі.

Отже, формування патріотизму в українському суспільстві залишається першочерговим як для держави, так і для системи освіти в цілому. Тому національно-патріотичне виховання є важливою складовою освітнього процесу [2].

Головне завдання закладів освіти - так побудувати виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, шкільне середови-

ще виховували дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самотності.

Завдання педагогів полягає у тому, щоб слова «Україна», «патріотизм» набували для дитини особливого сенсу, тобто сприймалися «не лише розумом, а й серцем». Не менш важливим є повсякденне виховання поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів - Герба, Прапора, Гімну. Важливим аспектом національно-патріотичного виховання є повага та любов до державної мови. Мовне середовище повинно впливати на формування учня-громадянина, патріота України [5].

Таким чином, патріотизм складає найважливішу ціннісну основу будь-якого демократичного суспільства й виступає суттєвим внутрішнім мотивом для саморозвитку й розкриття всіх потенційних соціальних можливостей у духовній, економічній та соціальній сферах життя суспільства.

Тому мета освітнього закладу на сучасному етапі – виховати молодь гуманною, творчою, відповідальною, з активною життєвою позицією, яка могла б реалізувати себе. Без пробудження таких моральних феноменів, як патріотизм, обов'язок, совість, почуття власної гідності, працелюбність навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в країні [4].

Головна мета патріотичного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Майбутнє України в руках молоді. Чи здатні ми виховати справжніх патріотів, які будуть здатні стати на захист держави? Від нас залежить, якою буде наша держава! А держава, як і родина, має бути дружною, сильною, здоровою, щасливою. Нехай любов до своєї вітчизни, до рідного краю згуртує всіх нас для здійснення високої мети - процвітання Соборної Незалежної України та перемоги у страшній російсько-українській війні. Слава Україні!

Список використаних джерел та літератури

1. Закон про освіту <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Сайт Міністерства освіти і науки України. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahist-prav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya>
3. Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. URL : <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotichnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy-ta-vyznannia-takym-shcho-vtratyv-chynnist-nakazu-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy/> .
4. Національно-патріотичне виховання в умовах сучасної освіти. URL : <https://naurok.com.ua/nacionalno-patriotichne-vihovannya-ditey-ta-molodi-u-suchasnomu-osvitnomu-prostor-340852.html>
5. Національно-патріотичне виховання молоді в сучасному освітньому просторі. URL : <https://vseosvita.ua/library/nacionalno-patriotichne-vihovanna-ucniv-u-suchasnomu-osvitnomu-prostor-196663.html>
6. Антоненко М.Я Творення В.О. Сухомлинським школи для дитини. *Наука і освіта*. 2001. №5. С. 4-5.

Комарецька Галина,
старший учитель, учитель історії
Нетішинського ліцею №1
Нетішинської міської ради
Шепетівського району
Хмельницької області

Реалізація освітнього потенціалу курсу «Громадянська освіта» в процесі формування активної громадянської позиції старшокласників

Стаття присвячена важливості реалізації освітніх можливостей курсу «Громадянська освіта» як фундаменту становлення активних громадян розвинутого громадянського суспільства демократичної української держави. Акцентовано увагу на документах, що визначають сутність та зміст громадянської освіти та громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянське суспільство, концепція, активна громадянська позиція, стандарти освіти, громадянська освіта, компетентності.

Українська держава за період становлення свого суверенного статусу, опинилася перед важливими цивілізаційними викликами, без подолання яких, її майбутнє буде пов'язане із загостренням проблем державного будівництва. Особливо актуальними вони стають в умовах економічної нестабільності, складних політичних реалій та активних зовнішніх впливів у формі гібридних загроз та зовнішньої військової агресії.

Подолання означених проблем невіддільне від рівня сформованості та взаємодії державних владних інституцій та стабільного громадянського суспільства. Формування громадянського суспільства - процес, що залежить від рівня розвитку світоглядної освіти, яку покликана забезпечувати існуюча освітня система на всіх її рівнях. Одна з важливих функцій світоглядної освіти завжди полягала в прищепленні індивідам суспільної самосвідомості та сприянні їх соціальному самовизначенню.

На думку професора Р. А. Арцишевського, світоглядна освіта є виробленням у людини цілісного розуміння світу, що дає змогу займати певну життєву позицію, забезпечує духовне становлення людини, сприяє її свідомому самовизначенню[1,с.6]. Власне, світоглядна освіта – це свідоме використання сукупності можливих засобів, форм, методів та шляхів формування в людини певного світогляду. Світоглядна освіта стала однією з провідних тенденцій розвитку наприкінці ХХ століття в європейських країнах і до сьогодні є визначальною для світової спільноти.

Упродовж майже 33 років свого суверенітету українська нація та держава, гартуючись у періоди економічних та політичних криз, соціальних катаклізмів, упевнено рухаються в напрямку побудови життєздатного державного організму, що інтегрується в світове співтовариство як надійний партнер, осередок демократії та добробуту. Досягнення саме такого статусу в глобалізаційних процесах неможливе без розвитку громадянського суспільства. Безперечно, розвиток громадянського суспільства невіддільно пов'язаний з результатами громадянської освіти дітей та молоді – майбутніх будівничих і творців процвітаючої України.

Поняття «громадянського суспільства» сучасні філософи та суспільствознавці трактують як сферу діяльності людей, що вільна від безпосереднього впливу держструктур та посадовців, водночас внутрішньо впорядковану, організовану, спрямовану на взаємодію з державою. Громадянське суспільство - це система, через яку громадяни реалізують свої приватні інтереси саме шляхом добровільної співпраці всіх суб'єктів суспільства, визнання цінності кожного індивіда, високої

самооцінки громадян, здатних до самоуправління, саморозвитку та самовдосконалення.

Громадянське суспільство, з погляду дослідниці Г.В. Щедрової, відрізняється від держави добровільністю вибору, а не примусом, авторитетом моралі, а не влади, але симбіоз їх взаємодії можливий лише за наявності демократичної держави.

Саме наявність проблем у розвитку громадянського суспільства зумовили розробку системи заходів, спрямованих на створення умов для формування свідомих, активних громадян, здатних жити та діяти в демократичній державі, що оновлюється й розвивається. У школах незалежної України громадянську освіту визнано як один з пріоритетів, зокрема в статті 5 Закону України Про освіту наголошено, що «Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних із реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» [5].

За переконанням Т.О. Ремех, «громадянська освіта як елемент системи освіти в цілому сприяє формуванню системи цінностей, інтересів і потреб особистості, груп та колективів людей. У широкому значенні громадянська освіта виступає складною динамічною системою, педагогічним процесом розвитку та соціалізації особистості, спрямованим на формування її національної самосвідомості, активної життєвої позиції, громадянської культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей та дослідницьких навичок» [13].

Державний стандарт базової середньої освіти визначає ключовими «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають:

спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті, зокрема закладу освіти і класу, спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, соціальних, правових, економічних і політичних принципів, ідей сталого розвитку суспільства, співіснування людей та спільнот у глобальному світі, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію;

виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації; дбайливе ставлення до особистого, соціального здоров'я, усвідомлення особистих відчуттів і почуттів, здатність дослухатися до внутрішніх потреб; дотримання здорового способу життя; розуміння правил поведінки та спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах та ґрунтуються на спільних моральних цінностях; спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності» [4].

Серед переліку компетентностей громадянської галузі визначено громадянські та соціальні компетентності, що включають аналіз типових життєвих ситуацій та можливість визначення способів їх врегулювання; проектування процесів саморозвитку та самовдосконалення; проведення зустрічей із лідерами громад, депутатами, суддями, журналістами, волонтерами тощо.

Конкретизовані положення щодо обов'язкових результатів навчання учнів з громадянської та історичної освітньої галузі зазначені в Додатку 18 і передбачають, що учень:... дотримується демократичних принципів, конструктивно взаємодіє з іншими особами, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою і суспільством, долучається до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем, усвідомлює необхідність утвердження верховенства права і дотримання правових норм для забезпечення сталого розвитку суспільства.

Стратегічні завдання у сфері будівництва громадянського суспільства визначені в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 року № 710-р., окремі завдання, пов'язані з розвитком громадянського суспільства, відображені в Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України 24 березня 2021 року № 119, Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695, визначення комплексу взаємопов'язаних стратегічних завдань діяльності держави у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства відображено в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 - 2026 роки, затвердженій Указом Президента від 7 вересня 2021р.

У зв'язку з широкомасштабною російською агресією Кабінетом Міністрів України 8 жовтня 2022 р. N 893-р було внесено зміни до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. Додаток №1 до вказаного документа надає перелік основних громадянських компетентностей:

- розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів;
- здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;
- розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси;
- знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті;
- розуміння та сприйняття цінності прав і свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших;
- розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та розв'язувати конфлікти;
- знання та розуміння державного устрою, державного управління в усіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівні;
- знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом із прийняттям рішень на всеукраїнському та місцевому рівні; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних із участю в суспільно-політичному житті;
- здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;
- здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;
- здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності»[3].

Одним з етапів формування світоглядної освіти здобувачів освіти є інтегрований курс «Громадянської освіти» для десятикласників, який з 2018 року запроваджено в школах України. Програму курсу було створено творчим колективом науковців та вчителів-практиків, які в 2022 р. внесли до неї зміни, зумовлені широкомасштабною російською агресією.

Освітню модель, «що передбачає розвиток демократичних цінностей, поведінкових настанов, практичних навичок, знань, оволодіння якими дає змогу кожній особистості дієво долучатися до демократії, складають компоненти задекларовані Рамкою компетентностей для культури демократії Ради Європи», які

визнають цінності (повага людської гідності, дотримання прав людини; повага культурної багатоманітності; утвердження демократії, справедливості, рівноправності та верховенства права;) поведінкові установки (відкритість до інших культур, світогляду і звичаїв; повага; громадянська самосвідомість; почуття відповідальності; почуття власної значущості; стійкість перед невизначеністю;) вміння й навички (здатність до самоосвіти; вміння аналітично й критично мислити; вміння слухати; спостережливість; співпереживання; гнучкість і адаптація); знання та їхнє критичне осмислення (самопізнання і критична самооцінка; знання й критичне осмислення мовних стилів у спілкуванні; пізнання світу та його критичне осмислення).

Мета курсу реалізується шляхом розв'язання певних завдань серед яких варто виділити «розвиток громадянської свідомості особистості, яка поціновує злагоду в суспільстві, почуття патріотизму та приналежність до свого народу, спільні історичні, політичні та культурні цінності своєї держави; ... формування громадянської компетентності учня / учениці, виявами якої є активна громадянська позиція, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство та конструктивну взаємодію;».

Програма передбачає реалізацію компетентнісного потенціалу загалом і спрямована на розвиток громадянської компетентності учнівства як результату навчання у складі соціально-комунікативної, інформаційно-медійної компетенцій, розвиток умінь розв'язувати соціальні суперечності; формування установки на толерантне розв'язання конфліктів; здійснення відповідального соціального вибору й ухвалення рішень; розвиток громадянської участі з установкою на відповідальну суспільну діяльність; забезпечення навичками участі в соціальних та політичних процесах. Отже, варто підсумувати, що програма курсу громадянської освіти сфокусована на формуванні громадянської компетентності як фундаменту активної громадянської позиції здобувачів освіти.

Укладачі програми запропонували об'ємний список рекомендованих ресурсів, які включають офіційні документи, посібники, веб-сторінки міжнародних організацій, що займаються громадянською освітою та освітою у сфері прав людини. Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба» створено онлайн курс з громадянської освіти "3D Демократії: Думаємо, Дбаємо, Діємо" та додаткові матеріали до розділів шкільного підручника, у котрих відображені виклики війни у різних сферах суспільного життя[3].

Можливість реалізувати основні громадянські компетентності вчитель може впродовж вивчення кожного з розділів курсу, визначаючи для себе та здобувачів освіти ті форми та засоби освітньої діяльності, які найкраще демонструють їх ставлення до запропонованого оновленого переліку змістових ліній та їх практичного виміру.

Вдалими і результативними заняття з громадянської освіти є тоді, коли з учнями доводиться розв'язувати конкретні життєві ситуації, які дозволяють виявити їх практичну готовність до дій: участі в самоврядуванні, здатності займатися соціальним волонтерством, створенні інформаційного буклету певної тематики для учнів початкової школи. Старшокласники здатні організувати соціальну рекламу з благодійною метою, написати петицію на сайти державних органів чи позовну заяву до ЄСПЛ, скласти перелік питань для проведення політичного шоу чи громадських слухань напередодні виборів до місцевих рад, запропонувати проведення прес-конференції з відомою селебріті, що займається волонтерством. Цей перелік практичних форм діяльності можна продовжити проведенням тематичних тижнів (Тиждень доброчесності, Тиждень правових знань, Профорієнтаційний тиждень тощо) чи організацією комунікаційних онлайн майданчиків та брифінгів. Усе залежить від готовності вчителя та учнів до діалогу та співпраці, до результативної взаємодії з адміністрацією навчального закладу, батьківською громадськістю, представниками владних структур, зацікавлених у співпраці з освітніми закладами. Коло вказаних осіб: представники адміністрації, батьківської спільноти, активісти

громадських організацій, працівники державних структур – часті гості на наших практичних заняттях.

Важливою особливістю роботи над практичними завданнями є можливість вибору теми (з кількох наявних) за бажанням здобувачів освіти. Коли із запропонованих трьох тем вибираються всі три, то клас автоматично розподіляється на три групи, а кожен учасник групи визначає для себе коло завдань, які він зможе виконати. Такий підхід спонукає учнів проявляти власну ініціативу, працювати відповідно власних уподобань та рівня можливостей, здійснювати об'єктивну оцінку та самооцінку участі в роботі над міні-проектом (створення леп буків чи електронних кейсів відповідної тематики).

У процесі освітньої діяльності важливо використовувати інтерактивні методи та прийоми роботи, дотримуючись вимог до структури уроків, а саме: мотивації діяльності, актуалізації опорних знань, визначення мети та очікуваних навчальних результатів, надання необхідної інформації щодо організації інтерактивної вправи, яка, зазвичай, займає основну частину уроку. Обов'язковою вимогою є забезпечення етапу рефлексії та підбиття підсумків роботи, проведення самооцінювання та взаємооцінювання власної діяльності здобувачами освіти та вчителем. Ці вимоги – універсальні, адже сприяють формуванню умінь колегіально вирішувати завдання, сприяють розвитку особистісних якостей здобувачів освіти.

Серед інтерактивних методик доцільним є використання технології розвитку критичного мислення в поєднанні з компетентісно орієнтованим підходом до освітнього процесу. Такий симбіоз передбачає накладання значного тягаря практичної роботи на учня при продуманій співпраці з учителем. Учитель виявляє реальні можливості та інтереси учнів, забезпечує умови, що полегшують навчання, формує практичність мислення (здатність асоціювати, аналізувати, синтезувати, класифікувати, узагальнювати, зіставляти та порівнювати, визначати ризики, досліджувати, використовувати результати) та особистісне ставлення (виховує повагу одне до одного, толерантність, пошану до надбань культури).

Методичними умовами формування критичного мислення в процесі засвоєння тем курсу громадянської освіти є : використання на уроках запитань і завдань, що передбачають розвиток в учнів мисленнєвих операцій аналізу, синтезу, оцінювання; навчання старшокласників спеціальних прийомів критичного опрацювання інформації в усній, письмовій і графічній формах; системне використання методів проблемного й інтерактивного навчання; обов'язкове поєднання індивідуальної, групової та колективної форм організації навчальної діяльності учнів; застосування трьохетапної структури уроку.

Реалізація діяльнісного та особистісно зорієнтованого навчання на уроках громадянської освіти передбачає використання інтерактивних методик в умовах колективних форм взаємодії: групової та парної, рольових іграх. Робота в малих групах надає всім учасникам можливість діяти, практикувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування.

Результативність формування громадянської компетентності залежить від реалізації діяльнісного та особистісно зорієнтованого підходів, забезпечених оптимальним вибором методів роботи, серед яких пріоритетна роль належить активним, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, розвиток ініціативи й творчості учнів, підвищення їхньої активності, актуалізацію комунікативного потенціалу, формування засад критичного мислення, когнітивних, нормативних та поведінкових норм, уміння міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, аналізувати проблеми, робити власні висновки, набувати вмінь та навичок адаптації до нестандартних ситуацій, відстоювати свою позицію, поважати інтереси та права інших, бути активним у громадському житті, прагнути до самореалізації.

Водночас недоцільно відмовлятися від використання традиційних форм: бесіди, дискусії, роботи з джерелами, періодичною пресою, інтернет ресурсами. Усі

вони допомагають становленню системи цінностей демократичного суспільства, що передбачає формування основ громадянської культури.

Зазначимо, що завдяки співпраці МОН України з ОБСЄ, Європейським центром імені Вергеланда, Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», інших зацікавлених державних органів та громадських організацій, було створено чудові посібники, які допомагають вчителям урізноманітнювати свої уроки. Перелік (не повний) посібників пропоную у списку використаних джерел та літератури.

Складні трансформаційні процеси, що відбуваються в усіх сферах суспільно-економічного життя ускладнюють процеси становлення політичних інститутів демократії. Хоча конституційно закріплене існування основних інститутів та принципів демократії, однак Україні вкрай необхідна консолідація демократії, тобто становлення й відтворення демократичної політичної практики, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та удосконалення різноманітних демократичних структур, звикання людей до життя в демократії.

Важливими складовими на шляху українського соціуму до демократичної єдності є формування толерантності, поваги до прав і свобод людини, уміння долати стереотипи, знаходити компроміс. Важливо, щоб громадяни не лише знали свої права й обов'язки, а також були впевнені, що можуть впливати на зміни в суспільстві, що дотримання законів - норма для всіх, що мислили критично і незалежно – право кожного.

Значущість важливості забезпечення розвитку в Україні громадянського суспільства було визначено в затвердженій 7 вересня 2021 року Указом Президента В. Зеленського Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 - 2026 роки. У її першому розділі зазначено: «Громадянське суспільство є виразником та захисником інтересів і прагнень різноманітних суспільних груп та громадян. Громадянське суспільство здатне зробити значний внесок у сталий розвиток держави шляхом надання соціальних послуг, забезпечення здійснення соціального підприємництва, збільшення кількості робочих місць і самозайнятих осіб, поліпшення бізнес-середовища, протидії корупції, сприяння прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування та реалізації інших суспільно корисних проектів. Інститути громадянського суспільства в Україні також відіграють активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності та розбудові миру» [11].

Сучасний світ часто називають світом VUCA, основними рисами якого є: нестабільність (volatility), невизначеність (uncertainty), складність (complexity) та неоднозначність (ambiguity). Це глобальний світ, який рухається надзвичайно швидко, мінливий простір, у якому активна громадянська позиція та патріотизм, адаптивність та гнучкість, креативність та здатність до дій, ініціативність та вміння співпрацювати в соціумі, для суспільства та для власного благополуччя – цінності без яких неможливо збудувати громадянське суспільство процвітаючої демократичної спільноти. Тому ми цілком поділяємо думку відомого чилійського соціолога Еудженіо Тіроні, який сформулював важливу тезу: « Щоб знайти відповідь на запитання “Яка освіта нам потрібна?”, спитаймо себе: “А в якому суспільстві ми хочемо жити?”».

Список використаних джерел та літератури

1. Арцишевський Р.А. Курс «Людина і суспільство». Методика викладання: Метод. посіб. для вчителів. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2016.
2. Взаємодія збройних сил України з громадянським суспільством. Довідник. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/510533.pdf> (дата звернення 19.04.2023).

3. Громадянська освіта в умовах війни. Додаткові матеріали до методичного посібника до курсу громадянської освіти “3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо”, для учнів 10-го класу закладів загальної середньої освіти. / О. Волошенюк, Г. Горленко, П. Кендзьор, О. Козорог, Н. Маркус, Л. Махун, О. Педан-Слепухіна, Е. Ситник. За ред. П. Кендзьора. URL: <https://citizen.in.ua/> (дата звернення 19.04. 2023).
4. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення 08 травня 2023 року)
5. Закон України «Про освіту». URL: https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (дата звернення 20.04. 2023).
6. Компас. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/home> (дата звернення 25.04. 2023).
7. Культура й практика викладання прав людини: поради, вправи, симуляційні ігри. Методична збірка для використання в освітньому процесі. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1YjvHkEV-Df1e-k41nZZL8HH9846N5rZP> (дата звернення 20.04. 2023).
8. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf> (дата звернення 25.04. 2023).
9. Навчальна програма «Громадянська освіта» (інтегрований курс, рівень стандарту) (автори: Т. Бакка, Н. Беца, П. Вербицька та ін.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf> (дата звернення 25.08. 2022).
10. Національна стратегія у сфері прав людини. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення 20.04. 2023).
11. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021—2026 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення 21.04. 2023).
12. Практичний посібник «Демократична школа». URL: [Tool-for-Democratic-School-Development-web-Ukrainian.pdf](https://theewc.org/Tool-for-Democratic-School-Development-web-Ukrainian.pdf) (theewc.org) (дата звернення 18.08. 2022).
13. Ремех Т.О. Основні завдання громадянської освіти як складника освітньої галузі нового стандарту. *Електронний збірник наукових праць ЗОІППО. 2021. № 3(45).*
14. Україна: 30 років на європейському шляху / ДОВІДНИК URL: <https://jordan.mfa.gov.ua/storage/app/sites/41/2021-nezalezhnist-30.pdf> (дата звернення 25.08. 2022).

Котлярова Лариса,
учитель початкових класів
Пасічнянського ліцею імені Ігоря Русого;
Швайко Ніна,
асистент учителя
Пасічнянського ліцею імені Ігоря Русого
Старосинявської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Формування національно-патріотичної свідомості через навчальні екскурсії

У статті розглядається питання національно-патріотичного виховання в умовах сьогодення, зокрема формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей через екскурсійну діяльність здобувачів освіти.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, розвиток особистості, духовні надбання, культура, навчальна експерсія.

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення своєї долі, свого майбутнього у світовому порядку. У сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз, і водночас, великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави [3].

Інтеграційні процеси в Україні, європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення різних громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу.

Як наголошено в Національній доктрині розвитку освіти України, пріоритетним напрямком в її реалізації є формування особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, сучасної європейської цивілізації; виховання людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу, національний, релігійний, мовний вибір кожної людини [1].

У червні 2022 року Міністерством освіти і науки була затверджена Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року. Цим документом визначено стратегію цілеспрямованого процесу виховання дітей та молоді, яка реалізується шляхом комплексної співпраці органів влади, закладів освіти, громадських об'єднань та інших інститутів [2].

Головною метою національно-патріотичного виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування в молоді, незалежно від національної приналежності рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Ця мета повинна конкретизуватися через систему виховних завдань, що є загальними не тільки для навчально-виховних закладів, а й для всього суспільства в цілому. Насамперед це забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів. По суті, це становлення самодостатнього громадянина-патріота України.

Що таке патріотизм ?

Патріотизм – це моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до батьківщини й готовність підкорити свої інтереси інтересам країни.

Патріотизм – це гордість досягненнями й культурою своєї Батьківщини, бажання зберігати її характер і культурні особливості, це ідентифікація себе з іншими членами нації.

Патріотизм - це прагнення захищати інтереси Батьківщини і свого народу.

Одним з основних принципів національно-патріотичного виховання є принцип національної спрямованості виховання, який передбачає формування у молоді національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності зберегти свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави [3].

Сьогодні спільними завданнями школи, батьків, влади, громадськості є підготовка молодого покоління до компетентної та відповідальної громадянської

участі. Важливий компонент громадянської компетентності особистості – це вміння не лише почерпнути знання із різноманітних джерел, але й дати їм критичну оцінку, зважено спираючись на історичний досвід, змінювати життя конкретними справами.

Національно-патріотичне виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на почуття і поведінку дітей з метою формування у них відповідних якостей. Тому до підходу соціально-виховних справ необхідно включати методи і форми, що приводять школярів до моральних, естетичних, етичних суджень, за допомогою яких вони оцінюють вчинки – свої та інших людей. Для підсилення переживання особистості, її ставлень до дійсності, людей, власної поведінки, у структуру виховної справи органічно вплітаються засоби, які стимулюють почуття.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді має здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, зокрема, від княжої доби, українських козаків до російсько-української війни [4].

Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді.

Національно-патріотичне виховання дітей має мати випереджувальний характер, ґрунтуватися на духовно-моральних засадах, відповідати віковим і сенситивним періодам розвитку й особистісним характеристикам дітей.

У сучасному освітньому просторі України значна увага приділяється новим формам і методам організації навчальних занять.

Одним із заходів, передбачених Концепцією, є сприяння екскурсійній діяльності здобувачів освіти в різноманітних формах, зокрема, ознайомлення з пам'ятками української історії та культури.

Упродовж років педагоги нашого закладу замислювались над тим, як викликати у дітей бажання долучатися до культури українського народу, його мови та історії рідної землі, яка виплекала багатьох відомих особистостей.

Одним з пріоритетних напрямків освітнього процесу в закладі є сприяння різнобічному розвитку особистості учня. Цього можна досягти різними шляхами. Одним з них є залучення до дослідницької роботи під час навчальних екскурсій, у ході яких вони проникають у світ наукових досягнень, вчать формулювати висновки, узагальнювати.

Екскурсія є достатньо дієвою формою просвітницької діяльності, яка дозволяє в активній формі надавати інформацію щодо природи, історії та культури певного краю, яка, завдяки особистій присутності учнів, безпосередньому їх спілкуванню з об'єктами екскурсійного показу, дозволяє їм краще засвоїти матеріал. У ході екскурсії можуть бути використані найрізноманітніші засоби, які дозволяють поєднати отриману інформацію і чуттєвий індивідуальний досвід учня [7].

Екскурсія як спосіб пізнання світу містить великий потенціал для особистісного розвитку, розширює кругозір, дає змогу збагатити дітей враженнями від побаченого, формує системне уявлення про світ, є місцем інтелектуального відпочинку. Це одна з найбільш захоплюючих форм отримання та передавання знань.

Інтерес до історії козацтва в Україні невпинно зростає – надто тепер, коли дух мужніх і волелюбних предків оживає в українських війнах, які боронять нашу країну. Щороку ми дізнаємося нові цікаві факти про Запорозьку Січ і козаків, яких годі було шукати в радянських підручниках.

Утім вивчати життя козаків можна не лише гортаючи сторінки книжок, а й вирушивши у подорож місцями козацької слави.

Актуальність теми зумовлена тим, що сьогодні перед нашим закладом, що застосовує елементи козацької педагогіки, стоїть завдання сформувати таку людину

для суспільства, яка здатна творчо мислити, самостійно приймати рішення, адаптуватися в будь-яких умовах.

Сучасна школа живе і розвивається у світі, який динамічно змінюється і вимагає змін в освіті. Навчальні екскурсії організовуються з метою формування в учнів уміння спостерігати за навколишнім світом, сприяння розвитку наукового мислення, інтересу до вивченого матеріалу, ознайомлення з культурно-суспільним надбанням нашого народу та людства, національними традиціями.

Екскурсії дають можливість реалізувати інтегрований, міждисциплінарний і проектний підхід до навчання, формувати ключові компетентності у школярів. Новий підхід до навчання посилює дослідний і науково-технологічний потенціал учнів, розвиває навички критичного, інноваційного та творчого мислення, вирішення проблем комунікації та командної роботи.

Для того, щоб екскурсія була ефективною, необхідно дотримуватися певних вимог. В екскурсії наявні три обов'язкові складові: екскурсанти, об'єкти показу, екскурсовод. Без екскурсовода буде прогулянка, без туристів -- експедиція, без об'єкта -- лекція. Завдяки екскурсоводу виникає емоційна та інтелектуальна взаємодія об'єкта і туриста. [8]

Дослідження показують, що чим вища зацікавленість школяра, тим активніше він сприймає інформацію. Використання в екскурсіях невідомої, однак цікавої для людини інформації, має значний ефект. Безпосереднє спілкування з екскурсантами, прямий контакт, кваліфікована подача матеріалу, а також атмосфера взаємної довіри і доброзичливості – неодмінна умова успіху проведення екскурсії. Учитель, який її проводить, має враховувати не тільки педагогічні аспекти, а й соціальні та психологічні. Ця взаємодія і визначає специфіку методики екскурсійної діяльності.

Проведення екскурсії вимагає серйозної підготовки до неї як учителів, так і учнів. Процес підготовки до екскурсії охоплює організаційні, дидактичні, психологічні та виховні аспекти. Учителю необхідно уважно вивчити об'єкт екскурсії; вичленити проблемні питання, дати завдання учням; указати основні та додаткові джерела інформації; намітити маршрут екскурсії; указати приблизний перелік обладнання, необхідного для екскурсії, дату та місце її проведення; нагадати правила безпеки, яких потрібно дотримуватись під час екскурсії; розподілити учнів класу на підгрупи та дати їм конкретні доручення (вести записи, фотографувати, вимірювати).

Підготовка учнів до екскурсії передбачає оволодіння знаннями з відповідного навчального предмета, з'ясування завдання з набуття нових знань і поглиблення раніше набутих.

Невід'ємною складовою організації навчальної екскурсії є інструктаж з ознайомлення учнів з об'єктом спостереження, розробка технологічних карток спостереження, підготовка необхідних матеріалів для екскурсії, техніки безпеки.

У процесі спостереження та аналізу навчальної екскурсії необхідно зосередити увагу на таких параметрах:

- педагогічна доцільність теми екскурсії;
- раціональна постановка цілей та завдань екскурсії;
- тип екскурсії (літературна, краєзнавча, виробнича) й урахування її специфіки при організації та проведенні;
- теоретична та практична підготовка учнів до екскурсії;
- ознайомлення з екскурсійним об'єктом і складання плану екскурсії (маршрут, пункти спостереження; формулювання запитань для учнів, на які вони повинні отримати відповіді під час екскурсії);
- інструктаж учителя із проведення екскурсії (психологічна, змістова та етична підготовка), уточнення й розподіл завдань серед учнів;
- процес проведення екскурсії (організація спостереження, консультація в ході екскурсії, завдання та їх виконання учнями - малюнки, фото-, кінозйомки);
- поведінка учнів на об'єкті, їх зацікавленість тим, що спостерігають;
- оформлення матеріалів екскурсії;

- результативність навчальної екскурсії [5].

Напередодні екскурсії вчитель має ознайомити школярів із планом її проведення, поставити ряд запитань, відповіді на які учні повинні дізнатися під час огляду. З метою підвищення зацікавленості школярів екскурсією, сприяння розвитку в них ініціативи та самостійності можна запропонувати індивідуальні та групові завдання щодо вивчення окремих об'єктів, складання задач, збирання колекційного матеріалу, підготовки звітних матеріалів.

Обов'язковою умовою проведення екскурсії є цільовий інструктаж учнів з техніки безпеки, правил поведінки під час переходу чи проїзду до місця екскурсії та її проведення відповідно до Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 01.08.2001 № 563 і зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 20 листопада 2001 р. за № 969/6160 [6].

Під час огляду екскурсійних об'єктів учні повинні спостерігати, можуть робити замальовки, фотографувати, записувати необхідні відомості, визначати відстані, проводити вимірювання тощо.

Підбиття підсумків екскурсій здійснюється залежно від віку школярів у різних формах:

- бесіди, під час яких з'ясовуються враження учнів від об'єкта, обговорюються найважливіші етапи екскурсії;
- конференції, під час яких учні звітують щодо виконання запропонованих перед екскурсією завдань;
- години спілкування, під час якої учні висловлюють власну позицію щодо побаченого та почутого;
- виставки колекцій, стіннівок, плакатів, малюнків, колажів, альбомів тощо.

Учні Пасічнянського ліцею імені Ігоря Русого неодноразово відвідували пам'ятні історичні місця і музеї Києва, Львова, Хмельницького, Вінниці, інших українських міст і містечок, подорожували замками західної України, милувалися морськими пейзажами півдня.

Але насамперед, як вважав наш учитель історії і досвідчений краєзнавець Ігор Петрович Русий, ми повинні знати історію нашого рідного краю, нашої малої батьківщини, пишатися людьми, які виборювали незалежність, відбудовували державу і вкладали свій внесок у процвітання країни.

У нашій школі традиційними є подорожі учнів 3-4 класів до місця козацької звитяги - на поле Пилявецької битви і до могили славетного козака Івана Ганжі.

До початку проведення екскурсії ми вивчили об'єкт, ознайомилися зі спеціальною літературою за темою екскурсії, спланувати її проведення. У плані проведення екскурсії передбачили мету та дидактичні завдання, послідовність огляду екскурсійних об'єктів, склали завдання для учнів (спільні, групові, індивідуальні), продумали використання екскурсійного матеріалу для подальшої роботи тощо. Проводив екскурсію Русий Ігор Петрович – палкий патріот, краєзнавець, Почесний член Центру дослідження історії Поділля, а для дітей просто улюблений вчитель. Вони із захопленням слухали цікаві розповіді про історію сіл, через які пролягав маршрут екскурсії. На Пилявецькому полі учні були здивовані величчю кургану, насипаного на честь перемоги козацького війська під проводом Богдана Хмельницького. Біля пам'ятного знака на могилі козацького полковника школярі посадили квіти [9; 10].

Підбиваючи підсумки, ми з'ясували враження дітей, обговорили деталі, що їм запам'яталися, оформили виставку малюнків.

У 2018 році на околиці села Пасічна за ініціативи Ігоря Петровича на честь 370-річчя переможної Пилявецької битви було закладено Козацький гай. Представники районної адміністрації, відділу освіти, ветерани АТО, жителі громади, учні ліцею символічно посадили 370 дерев. Наразі це одне з найулюбленіших місць

відпочинку й прогулянок молодших школярів. Вже традиційно 14 жовтня, в День українського козацтва, тут проводяться урочисті заходи і забави козачат [11; 12].

Дбайливе ставлення до історії, рідної мови, культури й традицій свого народу і держави, любов до малої батьківщини, інтерес до спілкування та інші основи формуються за допомогою цілеспрямованого педагогічного впливу на дитину в умовах інтегрованої освітньої діяльності.

Життя – це значно більше, ніж здобуті знання з основних шкільних предметів. Привчаючи учнів не просто відпочивати під час екскурсій, а й отримувати інформацію з різних джерел, ми формуємо науковий світогляд, невід'ємною частиною якого є потреба у засвоєнні нових знань та наявність відповідних умінь і навичок, що нині виступають однією з важливих передумов економічної і соціальної успішності .

Список використаних джерел та літератури

1. Національна доктрина розвитку освіти України.
2. Наказ МОН від 06.06.2022 №527.
3. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України.
<https://naurok.com.ua/post/analizuemo-novu-koncepciyu-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-shkolyariv>
4. Островерхова Н. Аналіз уроку: концепції, методики, технології.
<https://osvita.ua/school/method/technol/728/>
5. <https://docs.google.com/document/d/14wyv6DFhyofZfzrz7anOjEBO2t0o4cgJpPG9ROg0kFw/edit?hl=uk#>
6. Упровадження екскурсійної форми роботи в навчальну діяльність учнів закладів загальної середньої освіти як фактору підвищення якості STEM-освіти. Кривий Ріг. 2019.
7. <https://mon.gov.ua/ua/news/rozrobleno-rekomendaciyi-dlya-pedagogichnih-pracivnikiv-shodo-organizaciyi-ekskursij>
8. <https://www.youtube.com/shorts/xh7-pWfjqHc>
9. <https://www.youtube.com/watch?v=GefqeFkaZrI>
10. <https://www.youtube.com/watch?v=8OiafNWcds>
11. <https://www.youtube.com/shorts/i1LQHEI5cQo>

Кузнецова Галина,
директор, учитель-методист
Антонінського ліцею,
Антонінської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Нові реалії життя Антонінського ліцею

Більше року вже триває повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України. Брехлива й цинічна риторика лідерів рф, повномасштабна війна, катування і знищення мирного населення, викрадення малолітніх громадян України, руйнування інфраструктури, наших мирних міст і сіл, злочини на захоплених територіях, погрожування атомним бомбардуванням – це далеко не всі маркери російсько-української війни, гаряча фаза якої триває й триватиме до нашої перемоги.

Освітняни, як і мільйони українських громадян, стали на захист своєї Вітчизни. Продовжуючи виконувати професійні обов'язки, від самого початку відкритого вторгнення здійснюють активний спротив російській агресії – донатять на ЗСУ і сили тероборони, займаються волонтерством, допомагають українським медикам, надають соціально-психологічну допомогу постраждалому населенню, включаючи

учасників освітнього процесу – учнів, педагогів, батьків працюють на інформаційному фронті.

Антонінський ліцей – це заклад освіти у Антонінській СТ громаді, якому в цьому навчальному році виповнилось 158 років. Це заклад, який уже давно розвиває напрям патріотичного виховання.

24 лютого 2022 року до нашої країни прийшла сумна звістка – почалась війна і ми відразу намагалися знайти собі місце в новій реальності. Педагоги з перших місяців війни працюють дистанційно і очно, офлайн і онлайн, знаходили можливість допомагати в адаптації учням-біженцям, застосовували нововведення й винаходили інноваційні рішення.

Новизною в організації та проведенні навчально-виховного процесу стала дистанційна форма навчання. Заняття проводилися, насамперед, відповідно до можливостей учнів. Змінився і підхід до проведення уроків: вони більше спрямовувалися на спілкування та підтримку дітей.

Під час війни до Антонінського ліцею зараховували на навчання дітей з числа внутрішньо переміщених осіб, частина яких навчається до сьогодні, і відразу починалася інтеграція нових учнів до предметних гугл-класів. Педагогічними працівниками закладу постійно проводяться заняття з учнями щодо вивчення ризиків, пов'язаних із вибухонебезпечними чи підозрілими предметами та правил поведінки з такими предметами. З цією метою в ліцеї створений кабінет безпеки. Діти мають бути обізнаними, уважними, небайдужими, берегти своє життя, особливо в умовах воєнного стану. Велика увага в ліцеї приділяється створенню безпечного середовища. Учні в ліцеї не просто навчаються, а живуть повноцінним життям. Вибудовуючи власну освітню траєкторію, самореалізуються як громадяни своєї держави.

Перебуваючи у відносній безпеці, працівники ліцею об'єдналися для допомоги та стали надійним тилом нашим Збройним Силам. Ми всі виконували завдання, що були визначені військово-цивільною адміністрацією під час воєнного стану в Україні. За своїм місцем перебування колектив ліцею займався волонтерством. Зокрема, готували страви, збирали продукти, медикаменти, засоби першої необхідності, особистої гігієни тощо. Пакували та розвозили продуктові набори для мешканців селища з числа соціально незахищених категорій. Підтримували тимчасово переміщених осіб з тих регіонів країни, які зазнали руйнувань під час бойових дій. Допомагали збирати речі, вантажили та розвозили гуманітарну допомогу, долучалися до плетіння маскувальних сіток. Усі учасники освітнього процесу ліцею активно підтримують наших воїнів 80-ї окремої десантно-штурмової бригади. Наша скромна допомога – це маленька подяка нашим воїнам.

Активно, не зважаючи на військовий стан, працювали лідери учнівського самоврядування ліцею. Так, ми мали змогу разом з учнями стати учасниками акцій, флешмобів, фотоконкурсів: «Повертайся живим!», «Ми – за мир в Україні», «Україна – понад усе!». Члени учнівського самоврядування також здійснювали та продовжують здійснювати волонтерську роботу. Зокрема, наші учні долучалися до проведення благодійних заходів, які організовували та проводили місцеві волонтери.

З ініціативи учнів 6-9-х класів були створені волонтерські групи, які збирали кошти для потреб воїнів ЗСУ. Ці маленькі волонтери були нагороджені подяками та відзнаками. Педагогічний колектив Антонінського ліцею сповнений бажання плідно працювати над подальшим розв'язанням проблем модернізації освіти та формування особистості XXI століття. Ми є колективом одностайних у вирішенні питань навчання та виховання учнівської молоді, щоб наші діти зростали всебічно розвиненими, конкурентоздатними, адаптованими до життя в сучасному суспільстві.

Ніхто і ніколи не зупинить наш поступ до великої перемоги! Тільки разом, кожен на своєму місці наближаємо перемогу! Надійно тримаємо освітній фронт!

Велика подяка всім освітянам за щоденну наполегливу працю заради наших дітей!

Ладняк Аліса,
директор Дашковецького ліцею
Віньковецької селищної ради
Хмельницької області

Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти: формування громадянської позиції

Російсько-українська війна стократ помножила виклики, що стояли перед нашою країною. Вона різко змінила парадигму й орбіту національно-патріотичного виховання – від словесно-споглядально-абстрактного до активного, дієвого, співпричетного. У вирі буремних подій сьогодення опинилися і враз стали реальними патріотами всі – від мужніх воїнів, які ціною власного життя виборюють найдорожче – саме право України на існування, її свободу, незалежність і територіальну цілісність, боронять від нової версії фашизму Європу й увесь світ, до відважних волонтерів і малесеньких українців, які раптово подорослішали і взяли на себе невластиві дітям ролі. Війна актуалізувала такі апіорні, призабуті й «відкладені» цінності як волелюбність і гідність; екзистенційне право тисячолітньої нації в центрі Європи на гідне життя і власний вибір; спроможність захистити себе, родину, громаду, свою національну ідентичність, державні інтереси; потреба служити народові, Україні; бойове побратимство; відповідальність за власні рішення, дії і вчинки, громадянська активність, доброчинність, волонтерська діяльність; жертвовність; культивування ставлення до захисника як до Героя; ідейна зрілість; здатність протистояти чужим впливам та ворожій ідеології. Сьогоденний виховний процес здійснюється в реальному часі – у героїчний період сучасної історії України, яскравого сплеску патріотичної свідомості й масового героїзму українського народу, який обстоює не лише свою свободу й суверенітет у двобої з ворогом; вияву небаченої досі жертвовності українців, яких об'єднала спільна біда і гордість за свій народ, за самих себе й відповідальність перед людством.

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка формує майбутній розвиток Української держави.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу, як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін.

Становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру й визначають основні напрями виховної роботи з молоддю та модернізації навчально-виховного процесу. Ідеалом виховання виступає різнобічно та гармонійно розвинений національно свідомий, високоосвічений, життєво компетентний громадянин, здатний до саморозвитку та самовдосконалення.

Домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування у особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної

за формою та моральною, за змістом, життєвої позиції. В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника; розвитку суспільства й нації в цілому. Форми й методи виховання базуються на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової педагогіки й психології.

Сьогодні сформоване соціальне замовлення на ефективні виховні системи й технології. Зростає увага до виховання засобами музеїв, театральної педагогіки, дитячого та юнацького спорту.

Створюються реальні умови для прояву творчих здібностей молодих людей. Сучасна молодь добре інформована щодо процесів у різних сферах науки, техніки, соціального життя; динамічно оволодіває сучасними комунікаційними технологіями. Усе це створює сприятливі умови для розвитку національно-патріотичного виховання як пріоритетної сфери соціального життя країни, підвищення його статусу та розвитку потенціалу, досягнення якісно нових результатів у духовно-моральному, патріотичному, трудовому, художньо-естетичному, екологічному вихованні молодого покоління. Сучасний етап розвитку України особливо потребує здійснення системних заходів, спрямованих на національно-патріотичне виховання молоді, зокрема з огляду на потребу підготовки потенційних кандидатів для прийняття на державну, військову службу.

Патріотичне виховання є органічним компонентом освіти й охоплює всі її складові системи освіти. В основу патріотичного виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Патріотичне виховання - це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів.

Головна мета патріотичного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування в молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Патріотичне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі — державотворення. Проте загальна мета виховання — залучати молоде покоління до творчої участі у рідній культурі, а через неї також до культури загальнолюдської — залишається основоположною, бо народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи своєї національної самозосередженості, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності (О.Вишневський).

Зміст патріотичного виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини. Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, є:

- громадянське виховання: формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною;
- розумове виховання: озброєння учнів знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мислительними операціями, вироблення умінь і навичок культури розумової праці;
- моральне виховання: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри у творчі можливості людини), моральних понять, поглядів, переконань, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;

- трудове виховання: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;

- естетичне виховання: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення вмінь і навичок привносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей;

- фізичне виховання: виховання здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини.

Завдання сучасної системи виховання, які впливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю у ставленні до учнів. Пріоритетним стає гуманістичне виховання — створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.

Основні завдання виховної діяльності зумовлені пріоритетними напрямками реформування школи, визначеними Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), до яких належать:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати за для держави, готовності її захищати;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;

- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;

- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших національностей, які мешкають на території України;

- виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;

- утвердження принципів вселюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших чеснот;

- формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;

- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;

- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;

- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та громадянською відповідальністю;

- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов її самореалізації;

- формування в дітей і молоді умінь міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя за ринкових відносин.

Своєрідність національного виховання відзначав Дістервег: "Будь-яка людина належить певному народу і певному часу...А тому виховання повинно переймати свої правила і закони від властивостей народу і часу...".

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання. Київ: Либідь, 2006. 272 с.

2. Бондаренко Н. Ідеї українських інтелектуалів як підложжя національно-патріотичного виховання. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики*. Суми: КЗ Сумський ОІППО, 2022. С. 1–13. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731118>

Лис Лілія,
заступник директора
з навчально-виховної
роботи Чемеровецького ліцею №2
Чемеровецької селищної ради
Кам'янець-Подільського району
Хмельницької області

Простір ідей і натхнення для формування загальнолюдських цінностей особистості у новій українській школі

*Зараз ініціативу можна проявляти вільно,
але має бути готовність узяти на себе
відповідальність. Не треба вказувати
молоді, що робити, вона розбереться сама.
Важливим є виховати в ній правильні
цінності і дати правильні орієнтири.*

Любомир Гузар

2018 рік став знаковим для педагогічного колективу Чемеровецького ліцею №2. Упродовж останніх чотирьох років ми перебували в режимі експерименту всеукраїнського рівня, апробовуючи програму «Нова українська школа у поступі до цінностей», яка розроблена Інститутом проблем виховання під керівництвом професора Національної академії педагогічних наук України Івана Дмитровича Беха, і, звісно, можливість спілкування з науковцями, практиками, фахівцями різних рівнів, а це, неоціненний досвід.

Програма надзвичайно актуальна сьогодні, у важкий воєнний час, адже Іван Дмитрович вже у своїй передмові зазначає, що *«загальна соціокультурна ситуація, виклики щодо збереження цілісності й державності України, військова загроза, реформування системи освіти визначають нагальність підвищення уваги до виховного потенціалу освітнього середовища та допомоги школі в організації виховного процесу на основі інтеграції виховних зусиль суспільства, зокрема громади, а також до виховання базових соціальних цінностей суспільства і малих груп, соціально-значущих якостей особистості, її компетентності і готовності до вияву відповідальної громадянської позиції і патріотизму»*.

Сьогодні ми маємо надзвичайно важкий виклик – виховувати дітей в умовах війни. У Програмі «Нова українська школа у поступі до цінностей» окреслено засади сучасного виховання: гуманізм, патріотизм, дитиноцентризм, інші.

Іван Бех дає визначення патріотизму: *«Патріотизм - це особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. Базовими складниками почуття патріотизму є: любов до Батьківщини, народу, родини; діяльнісна відданість Батьківщині; суспільно значуща цілеспрямованість; гуманістична моральність; готовність до самопожертви; почуття власної гідності»*.

І першою базовою моральною цінністю професор зазначає любов до Батьківщини, далі гідність, відповідальність, свобода, ініціативність, рівноправ'я, толерантність, повага до інших, совість, справедливість.

Нині ми формуємо у здобувачів освіти моральні цінності на героїчних прикладах прояву гідності, свободи, ініціативності, любові до Батьківщини наших незламних ЗСУ, волонтерів, надзвичайно патріотичної молоді.

Сьогодні говорять про те, що майбутнє не можна передбачити, але до нього потрібно готуватися. Отже, участь в експерименті – це дискусія, окреслення,

моделювання, погляд у майбутнє, визначення стратегій, створення карти успіху кожної окремо взятої дитини.

Народна мудрість каже: «Хочеш ось змінити, насамперед змінюйся сам, змінюй свою діяльність. Саме тому нами було започатковано інноваційний, комплексний, цільовий, довготривалий методичний проєкт «Професійний розвиток педагогів: ціннісно-етичний компонент» і чітко визначено основні завдання.

У зв'язку з цим внесено зміни у структурно-функціональну модель особистого і професійного зростання вчителя. Вона передбачає формування якостей учителя-лідера, сучасного, креативного, з почуттям власної гідності, патріотизму й оптимізму. Згодом на основі моніторингових досліджень, пов'язаних зі специфікою експерименту, було створено акцент - групу «Агенти змін» і «Лабораторію викликів сьогодення».

Агентами змін стали ті, хто прагнув розвивати соціально-педагогічну парадигму виховання та формувати базові духовно-моральні цінності згідно з Програмою «Нова українська школа у поступі до цінностей», і ті, хто йшов в ногу з часом у зв'язку з реформою «Нової української школи», навички і компетенції якої вдалося поєднати з базовими моральними цінностями, таким способом реалізувавши: через повагу до інших – критичне мислення і вирішення проблем, через відповідальність – здатність до взаємодії і комунікації, через ініціативність – вміння знаходити нестандартні рішення завдань та викликів; через толерантність – навички колективної роботи тощо.

Підсумком цього напряму роботи став посібник лідерів учнівського самоврядування «Базові моральні цінності ініціативної молоді через проєктну діяльність».

Лабораторія викликів сьогодення стала тим методичним осередком, на засіданнях якого педагоги навчилися знаходити точки дотику між бажаним і дійсним, навчанням, вихованням та розвитком, експериментом і рутиною.

Спільна діяльність усіх учасників освітнього процесу лише підтвердила, що саме у молоді є маса переваг: віра в себе, ризикованість, свіжість сприйняття. Так, вони індивідуалісти, які часто настільки гіперактивні, що навіть уміння писати і читати для них не є основним. Але це в навчанні. У виховному процесі все зовсім не так.

На основі теоретичних засад Програми «Нова українська школа у поступі до цінностей» створено щоденник класного керівника «Базова школа моральності. Покоління Альфа».

Із сторінки щоденника класного керівника.

Непереможний патріотичний травень

➤ *Колаж «Мамині обійми», або «Слово, яке найкраще розповість про маму».*

➤ *До Міжнародного дня сім'ї започатковуємо відкриту трибуну «Добрі справи моєї сім'ї»*

➤ *19 травня у День вишиванки проводимо благодійну акцію «Зігрій вишиванкою» (вишиванки для дітей-вимушених переселенців).*

➤ *23 травня до Дня героїв челендж «Мій вклад у Перемогу».*

➤ *Свято - підсумок «Школа – територія ініціативної молоді».*

А ще:

➤ *Фоточеленджі «Зоряні мрії дітей України».*

➤ *Літературний флешмоб за поезією Л.Костенко «І хто б там що кому не говорив, а згине зло і правда переможе!»*

➤ *Творчий марафон «Наша пісня – наша зброя – віримо в перемогу».*

➤ *Національно-патріотичний екологічний проєкт «Кольори свободи».*

➤ *Виставки малюнків, написання творів «Герої без зброї», «Разом до перемоги».*

➤ *Виставки учнівських творчих робіт патріотичної тематики «Талановита країна без війни» інше.*

Лабораторія викликів сьогодення – це ще й наскрізний процес виховання. У розрізі якого успішно реалізовано проекти «Уроки креативності» та «Поділись успіхом», матеріали яких зібрано та узагальнено у посібнику «Наскрізний процес виховання: креативні ідеї та практики»

Ще одним методичним товариством є Етична толока, яка має за мету об'єднати учнів, педагогів, батьків у прагненні стати єдиними як на освітньому фронті, так і в дійсності, коли ми вчимо дітей волонтерити, співчувати, допомагати, а особливо у віртуальному просторі, коли долучаємось до прекрасного через слово, дію, вчинок, пам'ятаючи про те, які часи переживає зараз наша країна.

На даному етапі надзвичайно актуальним є національно-патріотичні проекти по становленні активної громадянської позиції на основі духовно-моральних цінностей українського народу.

Методичне товариство «Креативна платформа для творчого зростання вчителя» було створено на узагальнювальному етапі експерименту. Досвід роботи над втіленням та поширенням ідей тепер уже допоміг об'єднати ініціативних вчителів не лише школи, а й закладів освіти всієї громади. Творчі, оригінальні, іноді суперечливі думки та ідеї, мотивували до нових підходів у розвитку духовно-моральної особистості педагога та учня. Найкращі креативні ідеї класних керівників з формування базових цінностей зібрано у навчально-методичному посібнику «На шляху до духовних цінностей».

Змінився і погляд вчителя на особистісний розвиток здобувача освіти, на сформованість базових моральних цінностей і творчим доробком стала картка для кожного учня «Успішний потенціал». Вона допомагає класному керівнику та батькам спільно працювати на формування загальнолюдських цінностей особистості дитини.

Участь в експерименті стала викликом і одночасно можливістю, які надихнули на креативні ідеї і успішні проекти. Вони презентовані у посібнику «Виклики і можливості, які надихають і захоплюють».

При плануванні виховної діяльності має діяти принцип розумної достатності, адже на сьогодні ми настільки переповнені інформацією, що нам вкрай важливо вміти створювати грамотно наповнений подіями, символами, героями освітній простір та здійснювати ефективне ціннісне орієнтування, де переважають правдиві почуття, правдиві прагнення і правдиві факти.

Отож загалом маємо три кити, на яких ґрунтується сучасний виховний процес:

- свобода;
- різноманітність;
- індивідуальність.

Нам сьогодні як ніколи важливо у спілкуванні з учнями підтримувати емоційний позитивний баланс. Що таке позитивний емоційний баланс – це коли на одну негативну емоцію є сім позитивних. Психологи запевняють, що негативні емоції діють набагато потужніше, і щоб одну негативну емоцію нейтралізувати, потрібно задіяти сім позитивних.

Так, це непросто, особливо зараз, під час воєнного стану, наше завдання максимально убезпечити школярів від жажіття війни, при цьому через активні форми взаємодії організовувати сучасні колективно-індивідуальні освітні дії, з оригінальним підходом до кожного здобувача освіти для створення розвивального, комфортного, безпечного, мотивуючого, творчого, позитивного освітнього середовища, в якому будуть формуватися і реалізовуватися всі цінності, передбачені програмою «Нова українська школа у поступі до цінностей».

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання. Київ: Либідь, 2006. 272 с.

Мендерецький Вадим,
доктор педагогічних наук, професор кафедри
географії та методики її викладання
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
Мисько Володимир,
магістр, викладач географії, керівник гуртків
Кам'янець-Подільського позашкільного
навчально-виховного об'єднання
Мисько Тетяна,
вчитель-методист, вчитель географії
Кам'янець-Подільського ліцею №17,
м. Кам'янець-Подільський

Науково-дослідницька діяльність дітей як важливий аспект розвитку творчого потенціалу

У статті розкрито значення використання науково-дослідницької діяльності дітей в освітній сфері як важливого аспекту розвитку їх творчого потенціалу. Розглянуто значення науково-дослідної роботи з географії у сучасній школі. У статті авторами проаналізовано Всеукраїнські конкурси науково-дослідницької діяльності дітей та їх туристсько-краєзнавчі, еколого-натуралістичні і географічні напрями.

Ключові слова: науково-дослідницька діяльність, туристсько-краєзнавча робота, Всеукраїнські конкурси, Кам'янець-Подільське ПНВО, Мала академія наук, конференції.

Вступ. В Україні із можливих напрямів вирішення проблеми забезпечення господарства кваліфікованими спеціалістами обрано шлях самостійної підготовки талановитої молоді у межах національної системи освіти на основі розробки та реалізації загальнодержавних, регіональних, місцевих, шкільних та індивідуальних програм. У більшості середніх загальноосвітніх закладів України в останні роки значно активізувалася діяльність стосовно цілеспрямованої систематичної роботи з обдарованими учнями: розробляються загальношкільні та індивідуальні програми розвитку здібностей школярів, народжуються нові цікаві форми презентації талановитої особистості та створюються відповідні умови для її розвитку, вчителями-ентузіастами віднаходяться інноваційні методи навчання і виховання творчої дитини.

Виклад основного матеріалу. Вирішальним чинником суспільного розвитку є творча людина, тому акцент у сучасній освіті переноситься на формування в дітей нових якостей особистості: креативного мислення, комунікативності, уміння логічно мислити й робити правильний вибір при зміні видів діяльності, відповідальності й самостійності. Лише творча особистість в сучасних умовах може мати професійні досягнення, здійснювати самореалізацію та самоствердження, стати успішною особисто й зробити успішною свою родину [1].

В умовах сучасного ринку праці зростає значущість знань і тому в школі виникає необхідність пошуку нових методів навчання й виховання, спрямованих на популяризацію інтелектуальних цінностей і авторитет знань, навичок наукової роботи і передпрофесійної наукової діяльності.

Найбільш придатною для вирішення питань мотивації школярів до навчання на уроках і в позаурочний час виступає науково-дослідницька діяльність школярів, основною функцією якої є стимулювання учнів до пізнання світу, себе й себе в цьому

світі. Під науково-дослідницькою діяльністю розуміється творчий процес спільної діяльності двох суб'єктів (педагога та дитини), яка пов'язана з вирішенням творчих дослідницьких завдань із заздалегідь невідомим рішенням, результатом якої є формування дослідницького стилю мислення і світогляду в цілому, і яка передбачає наявність основних етапів, характерних для досліджень у науковій сфері. Важливо розуміти, що науково-дослідна діяльність учнів це процес спільної роботи учня й педагога. Тому при написанні робіт учитель має усвідомлювати головну мету й основні завдання роботи [1; 6].

Організація науково-дослідної діяльності школярів дозволяє розвивати в учнів пізнавальні інтереси, самостійність, культуру навчальної праці, дозволяє систематизувати, узагальнювати, поглиблювати знання з певної галузі навчального предмета і навчає їх застосовувати на практиці.

Основними формами залучення учнів та вихованців гуртків до пошукової та науково-дослідницької діяльності є:

- участь в роботі МАН України, наукових гуртках, товариствах, секціях, клубах, школах юних дослідників, творчих лабораторіях;
- індивідуальна та групова робота над пошуковими та науково-дослідницькими проєктами («Моя Батьківщина Україна», «Вчимось заповідувати», «Мій рідний край – моя земля», «Мала академія наук України», «Перший крок у науку», «Хмельниччина очима юних географів», «Хмельниччина в особистостях», «Дослідницький марафон», «Юний дослідник», «Знавці географії»);
- науково-практичні конференції, семінари, колоквиуми, зльоти, наукові читання, конкурси-виставки пошукових та дослідницьких робіт;
- навчальні екскурсії, експедиції, дослідницькі маршрути;
- розроблення мультимедійних проєктів, участь в Інтернет-олімпіадах, віртуальних дослідницьких змаганнях та конкурсах;
- робота сезонних наукових шкіл, оздоровчих одно- і багатопрофільних науково-практичних таборів у канікулярний час;
- самоосвітня діяльність [3].

Узагальнення педагогічного досвіду роботи керівників гуртків Кам'янець-Подільського позашкільного навчально-виховного об'єднання (ПНВО) з розвитку обдарованості показало, що виділені форми пов'язані між собою, взаємозумовлені та становлять єдиний комплекс, системоутворювальним фактором якого є діяльність педагога. Отже, керівники гуртків використовують різні форми роботи з обдарованими дітьми, але переконані, що домінувати мають самостійна робота, пошуковий та дослідницький підходи до засвоєння знань, умінь і навичок.

Саме тому педагогічні колективи велику увагу приділяють участі дітей в науково-дослідницькій роботі в ході різноманітних конкурсів: від індивідуальних до колективних. Керівники гуртків постійно залучають обдарованих вихованців до різноманітних науково-дослідницьких конкурсів, конференцій, вікторин на яких досягли значних результатів [2].

Науково-дослідницькі конкурси, у яких беруть участь юні дослідники під керівництвом керівників гуртків Кам'янець-Подільського ПНВО, можна умовно поділити на два напрями: еколого-натуралістичні та туристсько-краєзнавчі.

Серед учасників конкурсів еколого-натуралістичного напрямку слід відзначити Хомик Олександру, вихованку гуртка «Юні зоологи», яка зайняла III місце на всеукраїнському етапі конкурсу «Дослідницький марафон» (керівник: Богомоллова О.А.); учасниками гуртка «Юні зоологи», які зайняли II місце на Всеукраїнському етапі конкурсу «Кролик» (керівник: Богомоллова О.А.); Кицанюк Анастасія, вихованку гуртка «Юні орнітологи», яка з науковою роботою «Окремі елементи технології вимушеного

вигодовування пташенят нерозлучників (*Agarornis*)» зайняла III місце на Всеукраїнському етапі конкурсу зоологів і тваринників (керівник: Трояновська О.М.); Богомолова Сергія, вихованця гуртка «Юні зоологи», який всеукраїнському етапі XVII Конкурсу дослідницько-експериментальних робіт з природознавства «Юний дослідник» зайняв III місце (наукова робота «Особливості лікарської рослини Ехінацеї пурпурової (*Echinacea Purpurea*) в умовах Придністров'я»).

Значних успіхів досягли вихованці Кам'янець-Подільського ПНВО у Всеукраїнському конкурсі школярів та учнівської молоді «Вчимося заповідувати». Конкурс проводиться з метою залучення молоді до роботи зі збереження фіторізноманіття, активізації природоохоронної роботи через різні форми еколого-краєзнавчої діяльності; проведення учнями пошукової роботи з знаходження стародавніх дерев, оцінки їхнього стану та охорони від антропогенного навантаження; виховання екологічної, природоохоронної свідомості; формування екологічного світогляду, екологічної компетентності та засад раціонального природокористування [2; 6].

За останні два роки юні дослідники під керівництвом керівників гуртків Інни Гоцуляк, Оксани Богомолової та Володимира Миська займали призові місця на V, Всеукраїнському етапі: робота вихованців гуртка «Юні зоологи» отримала I місце (кер. Гоцуляк І.В., 2022 р.); вихованців гуртка «Юні ентомологи» – II місце. (кер. Богомолова О.А., 2021 р.), вихованців гуртка «Географічне краєзнавство» – II місце (кер. Мисько В.З., 2022 р.) та вихованців гуртка «Екологічне краєзнавство» – III місце (кер. Мисько В.З., 2021 р.) (рис. 1).

Рис. 1. Під час наукового дослідження «Церцис – окраса парків і вулиць Кам'янця-Подільського», яке проводять вихованці гуртка «Географічне краєзнавство» (жовтень 2022 р.)

Всеукраїнська краєзнавча експедиція учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна», що проводиться щорічно з 2013 р. є важливим проектом для залучення учнів та вихованців гуртків до пошукової краєзнавчої роботи. Щорічно керівники гуртків ПНВО зі своїми вихованцями беруть участь у даній експедиції та показують високі результати. Серед науково-дослідницьких конкурсів туристсько-краєзнавчого напрямку, вихованці гуртків Кам'янець-Подільського ПНВО найбільших успіхів досягли у Всеукраїнській експедиції учнівської та студентської молоді «Моя Батьківщина –

Україна». Основними завданнями експедиції є: виховання учнівської та студентської молоді патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, духовних і культурних цінностей усіх націй і народів, які живуть в Україні; формування в учнівської та студентської молоді активної громадянської позиції; залучення молоді до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, географічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ соціального життя, а також до природоохоронної та дослідницької роботи; створення умов для оволодіння учнівською та студентською молоддю практичними навичками пошукової роботи, розширення напрямів краєзнавчих досліджень; просвітницька діяльність.

Є 6 напрямів експедиції: «Моя Батьківщина – Україна», за якими працюють юні дослідники: «Духовно-культурна спадщина мого роду», «Козацькому роду нема переводу», «Із батьківської криниці», «З попелу забуття», «Геологічними стежками України» та «Географія рідного краю».

25-27 січня 2022 року за підсумками III туру Всеукраїнської краєзнавчої експедиції «Моя Батьківщина – Україна» три роботи вихованців ПНВО зайняли призові місця. II місце у напрямку «З попелу забуття» посів експедиційний загін вихованців гуртка «Юні туристи-краєзнавці» (кер. Недря Т.В.). Юні краєзнавці провели дослідження на тему «Повстання проти радянської влади в Польовій Тернаві, Малій Тернаві, Нестерівцях, Дунаївцях 1931 року». III місце у напрямку «Геологічними стежками України» здобула пошукова група вихованців гуртка «Географічне краєзнавство» (кер. Мисько В.З.). Дослідження проводилося на тему «Геолого-геоморфологічні об'єкти Кам'янець-Подільського району: сучасний стан та використання у геотуризмі» (рис. 2). III місце у напрямку «Географія рідного краю» посіла дослідницька група вихованців гуртка «Пішохідний туризм» (кер. Кух О.М.). У своєму дослідженні «У вінку із товтр: географічний нарис околиць с. Біла» юні дослідники описали геологічні та біологічні характеристики бічних товтр біля села Біла, охарактеризували перспективи їх вивчення та збереження.

Рис. 2. Вихованці гуртка «Географічне краєзнавство» під час геологічних досліджень у Смотрицькому каньйоні

У 2021-2022 рр. під керівництвом Недрі Т.В. робота вихованців гуртка «Юні туристи-краєзнавці» «Кам'янець-Подільський: подорож в історію України доби УНР

(1919 р.)» (напрям «З попелу забуття») зайняла II місце на II, (обласному) етапі конкурсу; «Двері як витвори мистецтва кам'янецьких майстрів XIX -XX ст.» (напрям «Духовно-культурна спадщина мого роду») – II місце на II (обласному) етапі конкурсу; «Образ гетьмана Остапа Гоголя - на тлі епохи в історії та в мистецтві» (напрям «Козацькому роду нема переводу» – II місце на II (обласному) етапі конкурсу.

Цьогоріч за підсумками III туру Всеукраїнської краєзнавчої експедиції «Моя Батьківщина – Україна» два наукові проекти вихованців гуртків Кам'янець-Подільського ПНВО отримали високі місця. Дослідження вихованців гуртка «Екологічне краєзнавство» (кер. Мисько В.З.) на тему «Садиби зеленого туризму Кам'янець-Подільської ОТГ як фактор розвитку рекреаційної діяльності регіону» (напрям «Географія рідного краю») та вихованців гуртка «Туристське краєзнавство» (кер. Кух О.М.) на тему «Фосфоритні поклади Хмельниччини: геологічні умови формування та особливості видобування» (напрям «Геологічними стежками України») зайняли треті місця.

Також педагоги значну увагу приділяють участі дітей в роботі Малої академії наук України (МАН), яка посідає чільне місце серед ефективних форм науково-дослідницької діяльності, що сприяє розвитку творчого потенціалу учнів, спрямовує зусилля на розвиток дослідницьких здібностей школярів, залучає їх до активної дослідницької роботи. Саме тут старшокласники проходять першу школу становлення як майбутніх науковців, дослідників. У МАН учні ознайомлюються з досягненнями науки і техніки, розвивають творчу думку, реалізують прагнення до наукового пошуку, набувають дослідницьких умінь [5].

Керівник гуртків Кам'янець-Подільського ПНВО Мисько В.З. працює із обдарованими дітьми уже тривалий час – з 2004 року, та має чимало успіхів із юними науковцями в рамках написання науково-дослідницьких робіт по лінії МАН на різних рівнях. Зокрема, минулого року троє дітей-старшокласників на II обласному етапі зайняли два перших та одне друге місця: Мокринчук Максим з темою роботи «Силурійські компоненти в архітектурних формах м. Кам'янця-Подільського (на прикладі Старого міста)» (I місце, учень ліцею №13, секція «Геологія, геохімія та мінералогія») (рис. 3); Пірожак Олександр з темою роботи «Фізико- та суспільно-географічні аспекти зображень на обігових монетах країн Азії: опис, систематика, використання на уроках географії» (I місце, учень ліцею №14, секція «Географія та ландшафтознавство»); Шиманський Максим з темою роботи «Сніговий покрив у Кам'янці-Подільському» (II місце, учень ліцею №12, секція «Кліматологія»).

Рис. 3. Під час наукового дослідження «Силурійські компоненти в архітектурних формах м. Кам'янця-Подільського (на прикладі Старого міста)», яке проводить Мокринчук Максим по лінії МАН (вересень 2021 р.)

Особливого успіху досяг педагог зі своїм вихованцем Пірожаком Олександром на III всеукраїнському етапі захисту науково-дослідницьких робіт, де учень 10 класу зайняв високе третє місце.

Цьогоріч за підсумками II обласного етапу цього престижного конкурсу дві наукові роботи дітей також отримали високі місця: Пірожак Олександр з роботою «Підземні води Кам'янця-Подільського та його околиць: історія, опис, проблеми збереження та перспективи використання» (II місце, учень ліцею №14, секція «Гідрологія»); Шафеева Каріна з роботою «Історико-культурні туристично-рекреаційні ресурси Національного природного парку «Подільські Товтри»» (III місце, учениця ліцею №13, секція «Географія»).

На жаль, цього року на обласному етапі під час оцінювання дитячих науково-дослідницьких робіт відбулися досить неприємні речі: у секції «Географія» із 11-ти робіт лише три отримали призові місця, що склало лише 27,27%?! Хоча традиційно членам журі було рекомендовано надавати обдарованим юним науковцям як мінімум 50% призових місць від представлених робіт. Після такого «оцінювання» декілька дітей не отримали заслужені нагороди та призові місця. Думаємо, що така ситуація склалась через не пропорційне представлення в складі журі представників регіонів Хмельницької області. Це вдвічі прикро, якщо враховувати складну ситуацію в Україні через повномасштабну війну, і тому вважаємо, що діти всіх регіонів області потребують більшої уваги і підтримки.

Якщо порівняти цьогорічні результати оцінювання в секції «Географія» з іншими секціями то можна виявити кардинальні відмінності. Наприклад, результати в інших секціях відділення «Науки про Землю» були наступними «Гідрологія» – 57,14% призових місць, «Метеорологія і кліматологія» – 50%, «Геоінформаційні системи та дистанційне зондування Землі» – 66,66%. Виникає цілком логічне запитання: «Невже географія стала таким важким предметом, що більшість учасників конкурсу не спроможні на достатньому рівні захистити роботи?». Це питання виникає ще й тому, що в минулі роки оцінювання членами журі у цій секції проходило набагато прозоріше та адекватніше, а результати наукових досліджень були набагато вищими: 2020 р. – 46,66%; 2021 р. – 50,0%; 2022 р. – 50,0%. Питання залишається риторичним. До того ж, аналіз результатів цьогорічного захисту робіт в інших відділеннях і секціях свідчить про певний суб'єктивний чинник, який абсолютно не діє на користь дітей – майбутніх науковців: прикладна математика – 50% призових місць, статистика – 66,6%, прикладна фізика – 57,14%, теоретична фізика – 66,6%, прикладна макро- та мікроекономіка – 50,0%, фінанси, банківська справа та страхування – 66,6% та інші.

Сподіваємось, що ця ситуація буде належним чином проаналізована обласним керівництвом МАН, і в майбутньому при оцінюванні дитячих наукових робіт такі випадки більше не повторюватимуться та будуть враховуватися сучасні об'єктивні чинники та умови, які суттєво впливають на написання наукових робіт та підготовку до їх захисту. А склад журі обласних конкурсів буде формуватися більш прозоро з пропорційним представленням всіх регіонів області.

Активну участь беруть гуртківці туристсько-краєзнавчого напрямку у наукових конференціях. Гуртківці доповідали під час онлайн-збору переможців конкурсів краєзнавчо-дослідницьких робіт II (обласного) туру Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна» та I (регіонального) туру Всеукраїнської краєзнавчої акції учнівської молоді «Українська революція: 100 років

надії і боротьби» (пошукова група «Не маємо права забути», за роботу «Маршрут пам'яті «Голокост у Кам'янці-Подільському» (кер. Галецька О.В.) та дослідницька група гуртка «Юні туристи-краєзнавці» за роботу «Віра в «диво» проти державного атеїзму» (кер. Кух О.М.).

Вихованки гуртка «Юні туристи-краєзнавці» взяли участь в VI Всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції «Державотворчі процеси в Україні: через віки у XXI століття» у м. Черкаси (Русецька Каріна, Шиманська Наталя відзначені дипломами учасників). На XIII Регіональній науково-практичній конференції «Молоді дослідники природі Поділля» до 25-ї річниці від дня створення Національного природного парку «Подільські Товтри» (21.04.2021) доповідали вихованці гуртків: Байдауз Анна (кер. Недря Т.В.), Русецька Каріна, Мельничук Каріна (кер. Кух О.М.), Кривий Іван (кер. Мисько В.З.). Усі учасники конференції відзначені сертифікатами. Доповідь Русецької Каріни визнана однією із найкращих та нагороджена дипломом.

На Всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції учнівської молоді «Українська революція: уроки і перспективи» (м. Запоріжжя) доповідала Тачук Вероніка, (кер.гур. Кух О.М.). Вихованка нагороджена дипломом учасника.

За результатами обласної дитячої науково-практичної конференції дипломом Хмельницького обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді нагороджений Кривий Іван, вихованець гуртка «Екологічне краєзнавство» (керівник Мисько В.З.) за доповідь на тему «Екологічні проблеми р. Смотрич в межах м. Кам'янця-Подільського та шляхи їх вирішення» (19.10.2022) (Рис. 3).

19 квітня 2023 р. у Національному природному парку «Подільські Товтри» відбулася Регіональна молодіжна науково-практична конференція «Молоді дослідники – природі Поділля». Юні природознавці мали змогу презентувати коло своїх інтересів та результати своїх наукових досліджень. Дмитро Сидорук, вихованець гуртка «Екологічне краєзнавство» (керівник гуртка Мисько В.З.) виступив з доповіддю на тему «Викопна фауна силурійського періоду Кам'янецьчини, як чинник розвитку геотуризму» (на прикладі Смотрицького каньйону)», котра висвітлювала колорит екскурсії каньйоном рідного міста у пошуках палеонтологічних зразків. Свою доповідь презентувала Наталя Шиманська, вихованка гуртка «Туристське багатоборство» (Кух О.М.) на тему «Фосфоритні штольні поблизу с. Джурджівка: сучасний стан та перспективи розробки на матеріалах польових досліджень». Доповідь розкривала особливості такої породи, як жовнові фосфорити, історію промислового буму з їх видобутку, сучасний стан штолень після видобутку копалин. Ще одна учасниця конференції, Шафєєва Каріна, учениця 9-Б класу Кам'янець-Подільського ліцею №13 виступила зі своїми дослідженнями на тему: «Історико-культурні туристично-рекреаційні ресурси Національного природного парку «Подільські Товтри» (науковий керівник - Мисько В.З.). За результатами конференції виступи усіх юних дослідників відзначені дипломами – III, II та III ступеня. Під час таких заходів вихованці отримують неоцінений досвід участі в конференції, заслуховують інших доповідачів та надихаються до нових досліджень.

Кілька років вихованці гуртків Кам'янець-Подільського ПНВО беруть участь у конкурсі-захисту дослідницьких проектів здобувачів освіти 6-8 класів закладів загальної середньої та позашкільної освіти області «Перший крок у науку». Конкурс проводиться з метою виявлення, розвитку творчих та інтелектуально здібних і обдарованих дітей, стимулювання та пропагування науково-дослідницької й експериментальної роботи серед учнівської молоді.

У 2022 р. Кривий Іван вихованець гуртка «Екологічне краєзнавство» (кер. Мисько В.З.), зайняв I місце, в цьому конкурсі із темою наукового дослідження

«Палеонтологічні дослідження фосилій околиць м. Кам'янця-Подільського (на прикладі Цибулівського кар'єру)» (секція «Географія і ландшафтознавство»).

Український народ здавна боровся заради великої, омріяної у віках мети – створення незалежної, суверенної, соборної України. Тривалий процес державотворення приносив у життя нашого народу героїку звичаєвих перемог, і тоді на окремих територіях підіймалися потужні, розвинені державні утворення. Століття народних страждань і болі – наша історія. Цій актуальній на сьогоднішній день темі, були присвячені доповіді вихованця туристсько-краєзнавчих гуртків Кривого Івана (наукові керівники: Тетяна Недря та Володимир Мисько), який взяв участь у роботі VIII Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції учнівської молоді «Державотворчі процеси в Україні: через віки в XXI століття» у місті Черкаси (5-6 квітня 2023 р.) та II Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції учнівської молоді «Військово-історичні події на теренах України: минуле і сучасність» у місті Запоріжжя (21-22 квітня 2023 р.). За підсумками конференцій юний дослідник отримав заслужені відзнаки – дипломи, а організаторами конференції у Запоріжжі його презентація і доповідь «Кам'янець-Подільський – остання столиця директорії. Подорож в історію України доби УНР (1919 рік)» у секції «Військова тематика в історико-культурних пам'ятках» були визнані одними із найкращих серед 109 учасників представницького заходу.

Висновки. Отже, науково-дослідницька робота учнів та вихованців гуртків передбачає ефективне управління пізнавальною діяльністю здобувачів освіти та формує їх творчі здібності. Можна із впевненістю стверджувати, що без цього напрямку в навчально-виховному процесі з природничих, краєзнавчих чи історичних наук, його не можна вважати сучасним і таким, що забезпечує якісну підготовку дітей основної школи. І головне – саме науково-дослідницька робота є потужним поштовхом до мотивації вивчення географії, біології, екології, історії, краєзнавства, оскільки спрямовує учнів та вихованців гуртків на науковий пошук.

Значна роль у роботі з обдарованими учнями належить педагогам, організаторам науково-дослідницької діяльності обдарованих дітей. Підготувати вихованців до ведення наукових досліджень спроможний лише належним чином підготовлений педагог, який не лише володіє сукупністю знань та добре орієнтується в сучасних методиках, а передусім є вправним психологом, що вміло вибудовує свої відносини із школярами.

Взаєморозуміння, прагнення допомогти один одному, спільними зусиллями виробити шляхи вирішення проблеми, знаходити істинний та відкидати хибний напрямки дослідження, уміння розділити як успіх, так і невдачу – ось ті риси, які характерні для більшості вчителів-консультантів та їх підопічних.

Процес розвитку дослідницьких здібностей вихованців та школярів набуває ефективності за умов створення в навчальному закладі цілісної системи відбору, діагностики та навчання обдарованих учнів, а також за умов залучення їх до науково-дослідницької роботи.

Науково-дослідницька діяльність дітей відкриває їм широкі можливості спробувати себе в науковому пошуку, побачити результативність власного дослідження, відчути радість від успіху. Нерідко дослідницька діяльність залучає комп'ютерні технології, застосовує проблемний та інтегрований підходи, групову, презентаційну та пошукову форми роботи. Юні науковці під керівництвом своїх наставників отримують безцінний досвід самостійного пошуку, досягають зрілості, набувають важливих дослідницьких, природничо-наукових компетенцій, які потім максимально використовують, ставши студентами закладів вищої освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. Антонова О. Є. Обдарованість : досвід історичного та порівняльного аналізу: монографія. Житомир : Житомир. держ. ун-т, 2005. 456 с.
2. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Скуратович О.Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах. Навч. книга, 2005. 319 с.
3. Мендерецький В.В., Касіяник І.П., Мисько В.З. Методика навчання географії (теоретичний аспект). Навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Кам'янець-Подільський : 'Апостроф, 2020. 234 с.
4. Недодатко Н. Технологія формування навчально-дослідницьких умінь школярів. *Рідна школа*. 2002. № 6. С. 21-23.
5. Пронюк Н.П. Організація роботи Малої академії наук. *Рідна школа*. № 6. 2000. С. 72-73.
6. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ЗнанняПрес, 2002. 295с.

Ніколаєць Олег,
начальник відділу (інспекції) ДАБК,
тренер фітнесу,
Старосинявської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти та формування громадянської позиції засобами спорту

Найголовнішим пріоритетом гуманітарної політики в Україні і важливою складовою національної безпеки, особливо у час збройної агресії, яку веде російська федерація проти України, залишається патріотичне виховання молоді, котре вплине на усвідомлення ними власної ідентифікації зі своєю Батьківщиною, відчуття гордості за досягнення свого народу, необхідності збереження унікальності культури країни та захисту інтересів власного народу. Виховати дужу, успішну, впевнену у собі молодь, яка здатна стати на захист власної держави та завтра буде розбудовувати таку ж дужу, успішну, впевнену у собі державу – життєвий принцип Ігоря Русого – Вчителя, Воїна, який загинув у російсько-українській війні 29.05.2023 року.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, патріотизм, самодисциплінованість, національно свідома особистість.

«О спорт! Ти – мир!» - сказав колись засновник сучасних Олімпійських ігор П'єр де Кубертен. Коли мир під загрозою, спорт має сказати своє слово. Він не поза політикою, він над політикою, він має втручатися в політику, якщо це принесе мир і процвітання рідному народу. Він – невід'ємна складова національно-патріотичного виховання, тієї сфери духовного життя, яка, за визначенням В. Сухомлинського, проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина [1].

Патріотичне виховання вчені розуміють як «формування гармонійної, розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-

творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативністю». У новітній науково-педагогічній, філософській та психологічній літературі патріотичне виховання трактується як виховання, що формує усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, любов до своєї Батьківщини, вболівання за долю свого народу, його сьогодення і майбутнє [2].

Тому найголовнішим пріоритетом гуманітарної політики в Україні і важливою складовою національної безпеки, особливо у час збройної агресії, яку веде російська федерація проти України, залишається патріотичне виховання молоді, котре вплине на усвідомлення ними власної ідентифікації зі своєю Батьківщиною, відчуття гордості за досягнення свого народу, необхідності збереження унікальності культури країни та захисту інтересів власного народу. Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у цій сфері передбачає сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя дітей та молоді з урахуванням принципів національно-патріотичного виховання, головною спрямованістю якого є формування у молоді любові до своєї країни, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків.

Останніми роками здійснено чимало досліджень, присвячених окремим аспектам вирішення проблеми патріотизму засобами спортивно-масової та фізкультурної роботи. Це, насамперед, дослідження основ туристсько-краєзнавчої діяльності (В. Вербицький, Г. Пустовіт, Т. Троценко), організації краєзнавчо-пошукової роботи (М. Соловей), проведення військово-патріотичних спортивних ігор (Г. Коломoeць, В. Тимченко) та походів місцями бойової слави українського народу (М. Зубалій), організації спортивних змагань на призи учасників бойових дій (К. Жукотинський) тощо. Дослідження В. Гонського, В. Гуменюка, О. Докукіної, М. Зубалія, П. Ігнатенка, А. Мельниченка, Р. Петронговського, Ю. Руденка, К. Чорної та ін. засвідчують, що нині необхідно виховувати молоде покоління національно свідомими громадянами-патріотами, які здатні своєю самовідданістю захистити рідну землю, забезпечити рідній країні гідне місце у цивілізованому світі [5].

Суттєвого значення у патріотичному вихованні набуває і фізична підготовка молоді. Спорт, як складова фізичного виховання, впливає на основні сфери життєдіяльності суспільства, на ділове життя, суспільне становище, формує моду, етичні цінності, спосіб життя людей. Виховний потенціал фізичної культури та спорту реалізується завдяки формуванню в особистості такого поняття як патріотизм, що охоплює емоційно-моральне й дієве ставлення до рідної землі, своєї нації, матеріальних та духовних надбань країни-Батьківщини.

Розвиток фізичної культури і спорту є важливим компонентом соціальної політики держави. Він забезпечує втілення в життя гуманістичних ідеалів, цінностей та норм, активізацію людського фактора, визначає поведінку людини, сприяє вирішенню соціально-економічних, виховних і оздоровчих завдань. У процесі фізичного удосконалення розвиваються особистісні якості, формуються моральні і психологічні основи особистості. Фізична активність здійснюється на основі опанування індивідом накопичених знань у галузі фізичного вдосконалення людини, цілеспрямованої зміни біологічних складових її природи й опосередкованого впливу на соціальні складові. Тому її можна вважати суттєвим елементом, що в поєднанні з іншими факторами формує фізичну культуру людини і в цьому розумінні є якнайважливішим компонентом суспільного виховання і самовиховання особистості, а отже, і основним компонентом патріотичного виховання.

Фізична культура – це інтегрований комплексний предмет, покликаний не лише задовольнити природну потребу в русі, але й допомогти молодій людини

свідомо обрати здоровий, повноцінний спосіб життя. Заняття людиною спортом стимулюють розвиток таких якостей особистості, як рішучість, наполегливість, самодисциплінованість. Тренування, змагання виховують у людини впевненість, цілеспрямованість, витривалість. У процесі фізичного виховання, використання його специфічних засобів, форм і методів, комплексно розв'язуються завдання розумового, морального, естетичного, військово-патріотичного виховання, формується особистість на національних спортивних традиціях народу. Таким чином, система фізичного виховання здатна сформувати у молоді не лише повагу до загальнолюдських гуманістичних цінностей, а й забезпечити виховання патріотично налаштованої громадянсько-національно свідомої молоді людини, творчої особистості, здатної самостійно приймати рішення і реалізовувати їх у процесі життєдіяльності з метою збереження національної ідентичності українського суспільства та підвищення іміджу країни у глобальному просторі.

Формування в молоді високої патріотичної свідомості, національної гідності, розумових і фізичних якостей, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку та розвитку почуття особистої відповідальності щодо захисту Вітчизни завжди було вирішальним у системі роботи Пасічнянського ліцею Старосинявської громади, а ідейним натхненником та організатором цієї системи був Ігор Петрович Русий, вчитель історії, засновник спортивного клубу «Самсон», незмінний тренер пауерліфтингу, пізніше – директор цього закладу, начальник відділу освіти Старосинявської районної державної адміністрації, голова Старосинявської районної державної адміністрації, воїн... «Життя – це ціла низка нескінченних обмежень: часових, вікових, фінансових, матеріальних, фізичних, духовних, ресурсних, просторових, силових та інших. Цей перелік можна продовжувати досить довго, адже характер походження обмежень різний, функція одна – регулятивна. Серед усіх істот на землі тільки в людині закладений природою непереборний потяг до пізнання, до безмежного. Сила – одна із основних фізичних якостей людей. Вона необхідна як у спорті, так і в повсякденному житті, адже характеризується здатністю долати зовнішній опір або протидіяти йому за рахунок м'язових зусиль», – пише І.Русий у книзі «Шлях довжиною у чверть століття». Бути сильними, вольовими, незламними – цього вчить своїх вихованців, показуючи власний приклад незламності. Любив повторювати, цитуючи Гегеля: «Греки спочатку самі набули прекрасних форм, а згодом об'єктивно відображали їх у мармурі та картинах» [4].

Україна по праву пишається своїми легендарними богатырями: Іваном Піддубним, Яковом та Василем Куценками, Іваном Фірцаком, Терентієм Коренем, Георгієм Поповим, Григорієм Новаком, Леонідом Жаботинським, Анатолієм Писаренком, Костянтином Павленком та багатьма іншими, чиї безсмертні імена навечно вписані в світову книгу силових звитяг. Сьогодні вражають силові рекорди наших сучасників: Василя Вірастюка, уродження Івано-Франківщини, який у 2004 році був визнаний найсильнішою людиною світу, Сергія Бадюка із Вінниччини, Дмитра Халаджі з Донеччини та багатьох інших, які не дають перерватись ниточці спадковості силової фізичної культури і традицій. На їхніх прикладах виховуються сотні тисяч українців, які зробили свідомий вибір здорового способу життя, фізичної та інтелектуальної активності. До речі, про силу та розум. Як зазначив у своїй книзі «Справедливість сили» олімпійський чемпіон, уродженець Донеччини Юрій Власов, «нікчемно і безглуздо протиставляти ці два єдині людські начала. Адже в історичному плані без допомоги м'язів ніякий інтелект нічого б не досягнув».

Фізичне тренування вимагає інтелектуально обґрунтованої програми, граничного напруження як м'язів, так і мозку. І сьогодні людина стає безпорадною,

коли вони не працює. Життя в ній зразу затухає, коли припиняють роботу м'язи. Ми зобов'язані знати і пам'ятати тих людей, котрі розширили уявлення про фізичні можливості людського організму і в собі розвинули такі силові якості, яких інші до них не змогли. Вони зробили це для того, щоб ми з вами повірили, що цього можна досягти і нам. А головне, щоб ми не лише переконались, що силові можливості нашого організму мають велетенський потенціал, а й прагнули до його розкриття.

Саме таку мету реалізовує спортивний клуб «Самсон», заснований більше чверті століття тому. «Істина, як відомо, це теорія, перевірена на практиці. Ось уже 25 років бринить залізо мажорними акордами гартування сили, воно не виносить фальші, славить мужнього і сильного. Сотні юнаків та дівчат стали вихованцями цього спортклубу», – з гордістю засвідчив Ігор Русий на святкуванні 25-річчя клубу [3].

А гордитися є чим. Спортсмени клубу «Самсон», який заснований і облаштований силами Ігоря Петровича і учнями у далекому 1989 році у закинутому приміщенні спортзалу старої школи, – постійні учасники обласних та всеукраїнських змагань з силового триборства. Двічі на базі с. Пасічна проводилися обласні змагання з силового триборства серед юнаків та дівчат. Багатьом самсонівцям спорт допоміг у подальшому навчанні та житті, а для деякого став визначальним у виборі професії. Варто зазначити, що до спортклубу залучалися діти із проблемних родин, діти які мали проблеми із навчанням та поведінкою, а досягали результатів, розкривали свій талант саме у спорті.

Над покращенням та удосконаленням облаштування спортивного залу працювали постійно. Міжнародне співробітництво, яке було започатковане Ігорем Петровичем у Пасічнянському НВК під час його директорування, дало змогу пізніше вийти на реалізацію міжнародного проєкту «Сила. Краса. Здоров'я», авторами якого є директор Пасічнянського ліцею Т.Руса, волонтер Корпусу Миру США в Україні Джин Йонг Парк, вчитель англійської мови Л. Бондар та вчитель історії, тренер клубу «Самсон» І.Русий. Ідея проєкту, його розроблення та втілення належали Ігорю Русому.

Ігор Петрович завжди відслідковував долю самсонівців, їх успіхи, допомагав настановами і порадами. Тому не дивно, що під час реалізації проєкту його вихованці долучилися до придбання обладнання для клубу, від них була отримана суттєва допомога в його облаштуванні. «Сьогодні ми ніяк не можемо відірватися від земного тяжіння», – сказав, відкриваючи захід на святкуванні ювілею клубу, І.Русий, – ми говоримо спортклубу «Самсон» – 25, приємно, але значно приємніше, що в селі Пасічній, підкреслюю, в селі Пасічній, реалізовано міжнародний проєкт не на словах, не на папері, а в реальності... Міжнародне співробітництво у нас є і діє, котре реалізується, і ніхто нам його на блюдець не приніс, і дався цей конкретний результат важкою працею, перш за все інтелектуальною і фізичною. Скажу, що ми затратили на реалізацію цього проєкту до ста тисяч гривень, жодної копійки з державного бюджету там немає. Я дуже вдячний американцям, які живуть за океаном, і міс Джин Парк, яка їм показала, що є такі хлопці і дівчата, є таке село на Хмельниччині - Пасічна, і американці відгукнулися, внесли, хто скільки міг, 100, 200, 10 доларів і зібрали 3 тисячі 300 доларів. Це був перший фінансовий транш в реалізацію цього проєкту, але потрібно було іще долучити громаду. Почалася благодійна праця родини Кучерів, Паламарчуків, Корольових і інших, котрі включилися в загальну справу... Обладнання... на 29 тисяч гривень закупила родина Бондарів, і стала матеріалізованою наша мрія» [3].

Був закоханий у справу виховання молоді засобами спорту. Обіймаючи різні посади, не полишав заняття спортом – залишався незмінним тренером клубу

упродовж тридцяти трьох років, тридцять із них – на безоплатній основі. Говорив, що саме тут, у спортивному залі запах поту і заліза перетворюється в неповторний аромат. Основне, що в клубі звучать дитячі голоси тих, які в майбутньому заявлять про себе на повні груди, тих, хто сповідує здоровий спосіб життя, налаштований в майбутньому зазірнути за межові рамки фізичних можливостей людини, голоси майбутніх самсонів. Викохав цілу плеяду тих, ким гордиться Старосинявщина: Юзва Юрій Сергійович, майстер спорту з боротьби на поясах, Щерблюк Володимир Іванович, кандидат в майстри спорту з пауерліфтингу, Корольов Віталій Леонідович, кандидат в майстри спорту з пауерліфтингу, Скрипник Оксана Миколаївна, кандидат в майстри спорту з пауерліфтингу, Салюк Руслан Володимирович, кандидат в майстри спорту з пауерліфтингу, Петрук Валерій Іванович, кандидат в майстри спорту з гирьового спорту...

Тричі юнацька команда спортклубу ставала чемпіоном Хмельницької області, а вихованці - рекордсменами, п'ятеро спортсменів виконали норматив кандидатів у майстри спорту України. Із захопленням сприймали і сприймають глядачі виступили самсонівців із оригінальною програмою, в яку входить жонглювання гирями, забивання цвяхів у дошку руками, трюки зі склом та ножами.

Все це є проявом не тільки майстерності, мужності та сили, а й закликком повірити в свої сили, у великі можливості людського організму і духу.

Досвід Ігоря Русого успішно впроваджений на теренах Старосинявщини. Я пишаюсь, що мав за наставника, тренера, колегу, радника та просто друга Ігоря Русого. Наше знайомство з ним по лінії спорту відбулося у далекому 1996 році. На той час він був для мене еталоном спортсмена, атлета, яким має бути справжній чоловік. Кремезний вигляд його м'язів, коли він жонглював гирями, виступаючи на сцені районного будинку культури, заворожував молодих юнаків. Після такого знайомства я зрозумів, яке я хочу мати тіло, так і розпочалася наша з ним довголітня дружба по спорту. Я відвідував тренування у спортивному клубі «САМСОН», де завжди були раді підказати і допомогти у тренувальному процесі. Після таких тренувань з Ігорем Петровичем я у 1998 році на змаганнях з пауерліфтингу, які проводились у с.Пасічна на базі спортивного клубу «САМСОН», виборов 3-тє місце з результатом 372,5кг в сумі триборства.

Закінчивши школу, і надалі продовжував тренуватись і прислуховуватись до порад тренера Ігоря Петровича. Вже у 2004 році розпочав змагальну кар'єру у спорті, мене захопив бодібілдинг. До 2014 року здобув кандидата у майстри спорту з бодібілдингу, ставав неодноразово призером кубків та чемпіонатів України. Здобувши вищу освіту, повернувся на рідну Старосинявщину, де відкрив спортивний клуб та працюю тренером по бодібілдингу. Можу гордо сказати, що залишаюся послідовником справи Русого Ігоря Петровича.

Французький сенатор К.Делямар ще в другій половині XIX ст. стверджував: «Нинішня молодь – це завтрашня надія» [1]. Ми намагаємося наповнити цей вислів конкретним змістом – виховати дужу, успішну, впевнену у собі молодь, яка здатна стати на захист власної держави та завтра буде розбудовувати таку ж дужу, успішну, впевнену у собі державу.

Список використаних джерел та літератури

1. Брицький П.П., Бочан П.О. Німці, французи й англійці про Україну та український народ у XVII-XIX століттях. Чернівці: Технодрук, 2011. 308 с.
2. Коломоець Г.А. Виховання громадянина-патріота у позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів засобами військово-спортивних ігор. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/3636/1/44.pdf>

3. Русий І.П. Нелегке сходження «Самсона». *Колос*. 2011. 28 квітня. С.4
4. Русий І.П. Шлях довжиною у чверть століття. Хмельницький. 2015. 135 с.
5. Теорія і методика фізичного виховання і спорту.
URL: <http://tmfvs-journal.uni-sport.edu.ua/>

Ніколайчук В'ячеслав,
директор Кам'янець-Подільського
ліцею №16;
Ващук Надія,
заступник директора з виховної роботи
Кам'янець-Подільського ліцею №16,
м. Кам'янець-Подільський

Виховуємо борців за Батьківщину

У сучасних суспільно-політичних умовах, коли наша країна – Україна зусиллями українських військових, добровольців, волонтерів відстоює свободу і територіальну цілісність, пріоритетного значення набуває національно-патріотичне виховання учнівської молоді.

Саме на долю освітян випала велика місія – виховати покоління справжніх патріотів, сильних духом та з відчуттям високих національних цінностей. Педагогічний колектив Кам'янець-Подільського ліцею №16 активно долучається до національно-патріотичного виховання молоді розуміючи, що це напрям, який ніколи не втрачав своєї актуальності. Особливо сьогодні, в умовах повномасштабної війни РФ проти України, національно-патріотичне виховання набуло абсолютно нового значення і сенсу. Ми маємо напрацювати план дій, сформувати наш новітній ідеологічний фронт, не стояти осторонь національно-патріотичного виховання молоді, популяризації української культури, формування громадянської ідентичності.

Патріотизм сьогодні – це не мода, а виклик сучасності, біль душі кожного свідомого українця, материнські сльози, знівечена земля, що терзається у тортурах, гуркіт гармат, новини телебачення та преси, які неможливо бачити і чути без страху, постійне відчуття неспокою та тривоги за прийдешній та завтрашній день, це молитва за долю країни, яка виринається із грудей стоголосим криком усього народу, в надії та сподіванні миру і спокою в кожному українському серці... Патріотами не народжуються. Ними стають у процесі становлення особистості. Патріотичні почуття – це сплеск емоцій, які трапляються в пориві спільної праці, щоб знайти вихід із безвихіддя, захистити свою незалежність і волю.

Форми, методи та прийоми роботи з національно-патріотичного виховання в нашому закладі обиралися з урахуванням вікових особливостей учнів, уподобань й інтересів, традицій і можливостей нашого закладу та місцевих громад.

Національно-патріотичне виховання здійснюється за такими основними напрямками: історико-державний, еколого-дослідницький, соціальний.

Історико-державний напрям передбачає відзначення знаменних, державних, історичних дат і подій. Відповідно до цього напрямку було проведено низку заходів. До Дня Незалежності України проведено флешмоб «Україна назавжди», конкурс фотографій «Моя Україна!», челендж (читання віршів - онлайн) «Я люблю Україну!», Перший урок на тему: «Ми – українці: честь і слава незламним!».

До міжнародного Дня Миру учні ліцею взяли участь у Всесвітній акції миру «Голуб миру!», виставці малюнків «Україна хоче миру», оформили фотозону «Я голосую за мир». Члени учнівського самоврядування провели відеобліц «Що таке мир?» (інтерв'ю з учнями та мешканцями мікрорайону ліцею №16), організували акцію «Полотно миру». Учні початкових класів взяли участь у конкурсі малюнку на асфальті «Я малюю мир!» Щорічно юні краєзнавці ліцею є учасниками футквесту «Спадщина давнього Кам'янця».

Уроки мужності і слави присвячені Дню українського козацтва, Дню захисників та захисниць України, Дню утворення УПА проведено в усіх класах за участю ветеранів ЗСУ, учасників бойових дій, волонтерів. Юнаки 9-11 класів взяли участь у військово – спортивному вечорі «Сьогодні допризивник, а завтра захисник України». Проведено челендж до Дня української писемності (онлайн) «Бринить-співає наша мова».

У проведенні уроків пам'яті і слави, присвячених революції Гідності і Свободи «Ти є народ, якого не здолати» взяв участь учасник революції Поведа Р.А.; організовано фотовиставку «Герої не вмирають, допоки пам'ять про них жива».

До Дня пам'яті жертвам Голодомору 1932-1933 років були присвячені уроки-реквієму «Вогонь скорботи в серці навіки», виставки композицій «Шануйте хліб – він святий!», фотоматеріалів «І пам'яті свіча не згасне», дитячих малюнків «Втрачене дитинство – втрачене життя в далекому минулому 33-му році». майстер-клас «Створюємо квітку-незабудку», акція «Незабудка пам'яті!».

Відзначаючи День Збройних сил України, проведені уроки мужності « Для ЗСУ – Україна понад усе!», військово-спортивний вечір «Сьогодні допризивник, а завтра захисник України».

До Дня Соборності України проведено: відеофлешмоб - декламування вірша В. Сосюри «Любіть Україну», створено ланцюг єдності під гаслом «Ми діти України, за руки візьмемось, з'єднавшись назавжди, один одному всміхнемось», майстер-клас «За єдину Україну!»(виготовлення карти України).

Здобувачі освіти ліцею разом із педагогами взяли участь в інтерактивному круглому столі «Герої не вмирають – у нашій пам'яті назавжди», присвяченому Дню Героїв Небесної Сотні». Спільно з батьками втілено фотопроєкт «Миті незламності українського народу».

У закладі відзначено День добровольця. Було проведено виховні години «Мужність і патріотизм бійців-добровольців», круглий стіл «Доброволець – герой сьогодення», фотовиставка «Доброволець – поклик серця».

З нагоди Дня пам'яті постраждалих внаслідок ЧАЕС за участю учителів, старшокласників, батьків проведено дискусійну годину «Радіаційна небезпека сьогодні – проблема України чи світу», виставку малюнків «Чорнобиль – крила пам'яті». Особливі емоційні почуття викликали заходи, присвячені Міжнародному дню визволення в'язнів нацистських концтаборів, зокрема, круглий стіл із презентацією на тему: «Фашистські концтабори – страшна сторінка історії людства», а також урок-реквієм «Дитячий табір смерті – Саласпілс» та захист проєкту «Жертви нацизму – діти Хмельниччини в роки окупаційного режиму 1941-1944 років».

До Дня пам'яті та примирення проведено уроки патріотизму «Пам'ять заради майбутнього», майстер-клас «Маки пам'яті», триває робота над проєктом «Вони загинули, щоб жила Україна» (збір матеріалів про загиблих випускників у російсько-українській війні).

Особливе місце в системі національно-патріотичного вихованню займає виховання ціннісного ставлення до природи, екологічно-дослідницька робота, метою яких є виховання любові і поваги до природи; спонукання до збереження неповторної краси рідного краю; формування почуття відповідальності за стан природного середовища; сприяти розвитку творчих здібностей учнів; формування активної життєвої позиції. З цією метою у закладі створено загін екологічної варті «ЕКО», який проводить просвітницьку роботу серед учнів ліцею та жителів міста, організовує екологічні акції із метою поліпшення екологічного стану навколишнього середовища. Так, наприклад, проводяться щорічні екологічні акції «Обережно! Амброзія!», «Збережемо ялинку!», «Збережемо первоцвіти!». Члени екологічної варті є активними учасниками в організації дослідницької роботи з вивчення природи рідного краю, участі в еколого-краєзнавчих та природоохоронних експедиціях, конкурсах. Це успішна діяльність пошукових груп Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина - Україна» у напрямках

«Географія рідного краю» та «Геологічними стежками України» «Геолого-геоморфологічні об'єкти Кам'янець-Подільського району: сучасний стан та використання у геотуризмі» (I місце в II обласному турі, III місце у III турі конкурсу), «Викопна фауна силурійського періоду Цибулівського кар'єру як цікавий об'єкт геотуризму» (III місце у II обласному турі). Пошукова група 9-А класу взяла активну участь у Всеукраїнському конкурсі школярів та учнівської молоді «Вчимося заповідувати» у напрямку «Дерево», їхня робота «Бузок амурський – окраса міста Кам'янця-Подільського» посіла I місце у міському та обласному етапах та II місце у V етапі конкурсу, а робота пошукової групи 9-Б класу «Берека-червонокнижне дерево Хмельниччини» зайняла I місце у міському етапі та III місце у V етапі конкурсу.

Пошукова група 5-А класу на основі досліджень написала роботу «Церцис-окраса парків і вулиць Кам'янця-Подільського (дерево, яке заслуговує на увагу і охорону).

Учень 7-А класу Клим Дмитро взяв участь у Всеукраїнському заочному конкурсі робіт юних фотоаматорів «Моя країна – Україна» у номінації «Пейзаж» і його фоторобота зайняла II місце на Всеукраїнському етапі.

Щорічно проводиться акція «Зігріємо пернатих любов'ю. Ініціюють цей захід учителі початкових класів та загін екологічної варти «ЕКО». У ході акції діти виготовляли годівнички, випускали листівки про зимуючих птахів нашого краю, проводили вікторини, Члени загону «ЕКО» оформили цікавий лепбук про зимуючих птахів та випустили тематичну газету «Пір'їнка», які на міському конкурсі посіли I-е місце. Учнівські колективи беруть активну участь у щорічних акціях «Чисте подвір'я», «Весняна толока», «Посади дерево».

З ініціативи загону екологічної варти «ЕКО» проведено свято, присвячене Міжнародному дню води. Під час свята проводилися вікторини, презентації, конкурси про значення води в житті людини та захист проєкту «Як берегти воду», також проведено квест «Крапелька». Провели рейди з дослідження й очищення від побутового сміття каньйону річки Смотрич. Педагоги, класні керівники, керівники гуртків проводять заходи на природоохоронну тематику: цікаві виховні години, подорожі до парків і лісів Кам'яниччини, інтелектуальні ігри та вікторини. Стало доброю традицією у нашому закладі святкувати Всесвітній День Землі (22 квітня). Напередодні Дня Землі проводяться трудові десанти «Чисте місто», «Школа наш дім-наведемо порядок у ній», флешмоб (фотозвіт) «Моя добра еко-справа для Землі», фото-вікторина «Птахи нашого міста», опитування «Що я можу зробити для планети Земля?», екологічний ярмарок «Зробимо землю – квітковим раєм!» (продаж насіння, кущів, розсади квітів...) тощо.

Україна у 1991 році здобула незалежність, однак, починаючи з літа 2014 року, а особливо з 24 лютого 2022 року нам довелося відчувати страшний подих путінської агресії на території України, яка триває й досі. Знову довелося згадати лозунг «Все для фронту, все для перемоги!», знову в села і міста почали прибувати «вантажі – 200» з тілами загиблих наших героїв, знову продовжується боротьба за мир, територіальну цілісність та свободу. Педколектив і волонтери Кам'янець-Подільського ліцею №16 з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну включилися в благодійну діяльність.

24.02.2022 р. розпочалося повномасштабне вторгнення рф. Вже о 11⁰⁰ директор ліцею № 16 Ніколайчук В.Д. взяв участь у роботі штабу евакуації біженців, а починаючи з 00 годин 25 лютого 2022 року приймальний пункт евакуації № 1 (ліцей №16) прийняв перших біженців. Це були громадяни України з таких міст, як Буча, Ірпінь, Ізюм, тощо, а також іноземні студенти з Казахстану, Молдови, Киргизстану, які навчалися у Києві. Було організовано спеціальні групи із числа педагогів, які зустрічали ВПО на залізничному та автобусному вокзалах, а також окремих громадян, сім'ї, які прибували на власному транспорті. Усім прибулим надавалась перша домедична, психологічна, матеріальна допомога і тимчасове житло в

гуртожитках ВНЗ, ЗДО, ЗЗСО та інших освітніх закладах, а також у помешканнях небайдужих жителів Кам'янець-Подільської територіальної громади.

Усього за час роботи приймального пункту евакуації № 1 прийнято більше 5000 ВПО. З 24.02.2022 року по 05.09.2022 року на базі закладу було організовано триразове безкоштовне харчування, а педагоги ліцею організовували щоденне чергування.

Під час літніх місяців працівники закладу долучилися до проекту «Допомога Херсону». Вони працювали на складах, де формувалася продовольча допомога жителям Херсонської області.

Закладом була налагоджена тісна співпраця з комунальними, державними та недержавними організаціями. До їх числа можна віднести Червоний Хрест, Благодійний Фонд «Благомай», волонтерські організації.

У межах реалізації благодійної програми «Гарячі потреби» ВПО надана допомога в розмірі 99275,00 грн, «Тепла зима» - 112070 грн.

Робота закладу за цей період неодноразово висвітлювалася у ЗМІ: місцеві та обласні газети, інтерв'ю директора закладу телеканалу «Інтер» у форматі «Єдиний марафон».

Незважаючи на активну участь педагогів у громадському житті міста, учителі одночасно виконували на високому рівні свої професійні обов'язки, використовуючи різноманітні платформи для дистанційного навчання. У закладі обладнано укриття, що дозволило з 01.09.2023 року проводити освітній процес у змішаному форматі.

Сьогодні у Кам'янець-Подільському ліцеї № 16 навчається 43 здобувачі освіти із ВПО. Вони забезпечені безкоштовними обідами та отримують гуманітарну допомогу від органів місцевої влади та громадських організацій.

Під час воєнного стану працівники школи, учні, батьки приходили після дистанційних уроків в ліцей і допомагали плести маскувальні сітки, кікімори, готувати гарячі обіди для переселенців, сортувати гуманітарну допомогу.

На початку 2022/2023 навчального року волонтерський загін «Родина» ліцею започаткував благодійну акцію – скринька доброти «Кожна гривня може врятувати чиєсь життя», до якої долучились учні та батьки. У ході акції зібрано майже 10 тисяч гривень. За зібрані кошти закуплено теплі шкарпетки, рукавиці, стельки, засоби гігієни, солодощі, медичні засоби. Зібрані посилки відправлено на східний фронт(район Бахмута), де воюють кам'янчани.

Втілюється проєкт «Подаруй посмішку і часточку тепла свого серця рідним» до нього долучились учнівські колективи ліцею №16. Акція передбачає проведення благодійних заходів по збору коштів для придбання і відправки на фронт необхідних речей, солодощів. У ході акції проводились благодійні ярмарки, виготовлялися обереги. Учні малювали малюнки, писали листи і відправляли на фронт де перебувають рідні за що отримують із фронту подяки від рідних та їх побратимів (через соціальні мережі). Частину зібраних коштів 3 410 гривень перерахували у Благодійний фонд Сергія Притули для придбання дронів.

У період російсько-української війни у ліцеї втілювалися проєкти: «Кіборги – незламні Герої» (зібрано і систематизовано матеріали про захисників Донецького аеропорту Хмельниччини); «За їхніми плечима Україна» - збір інформаційних матеріалів про випускників школи – учасників АТО, ООС; «Вони загинули, щоб жила Україна» - збір інформації про загиблих випускників ліцею у сьогоднішній війні.

Педагогічний та учнівський колективи продовжують працювати над цікавим проєктом «Славні імена» у ході якого систематизуємо відомості про випускників школи. Найбільш відомими є Михайло Посітко - мер Кам'янця-Подільського; Володимир Возний – начальник Хмельницького обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки, полковник; Сергій Мельник – начальник управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради; Влад Волошин – колишній прес-офіцер штабу АТО, а сьогодні він, полковник Збройних сил і член

Національної спілки журналістів України, спеціальний кореспондент Інформаційного агентства, яке функціонує при Міністерстві оборони України та ін.

Започаткували новий проєкт «Діти війни» про злочинну діяльність російських окупантів щодо дітей у сьогоднішній війні.

Особливою є сторінка про Героїв – випускників, які нагороджені урядовими відзнаками. Це Шеремета Дмитро, редактор видання «Главком», який із перших днів повномасштабного вторгнення захищає незалежність України на передовій, нагороджено орденом Богдана Хмельницького III і II ступенів. Орденом "За мужність" III ступеня відзначено сапера Цуканова Дмитра, підполковника Сергія Гоцуляка (померло).

Попри найскладніші сьогоднішні умови повномасштабної війни українська нація не зламалась, а об'єдналась і з кожним днем стає ще міцнішою та непереможною. Ми захоплюємося рішучістю українців, які героїчно захищають Батьківщину, боронять нашу свободу і незалежність.

Педагогічний колектив в організації виховної роботи закладу буде приділяти велику увагу національно-патріотичному громадянському і військово-патріотичному вихованню. Будемо продовжувати брати участь у благодійних акціях для допомоги ЗСУ, усім захисникам і захисницям України для наближення Перемоги над рашизмом.

Оліферук Наталія,
вихователь Закладу дошкільної освіти
№ 5 «Пізнайко» Нетішинської міської
ради Хмельницької області,
м. Нетішин

Особливості створення безпечного середовища для дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану

Розглянуто особливості роботи вихователя в закладі дошкільної освіти в умовах воєнного стану. Запропоновано практичні рекомендації щодо організації навчальної та ігрової діяльності дітей.

Ключові слова. *Воєнний стан, безпечне середовище, алгоритм дій, робота у сховищі.*

Умови воєнного стану є серйозним випробуванням для будь-якої країни та її населення. Особливо складною є ситуація для дітей дошкільного віку, які можуть відчувати страх і незахищеність у таких умовах. Тому, створення безпечного середовища для дітей є надзвичайно важливим завданням для вихователів, батьків та влади.

Війна в Україні створила серйозну загрозу життю й здоров'ю дітей дошкільного віку, що поставило перед вихователями дитячих садків важкі завдання в забезпеченні їх особистої безпеки. Діти-дошкільники, а особливо діти раннього віку, найбільш вразливі, тому створення сприятливих умов для їх захисту – найважливіша справа, адже це майбутнє нашої країни. Їх фізичне, а особливо психічне здоров'я – запорука щасливого та стабільного життя нації в майбутньому.

Педагогічні працівники закладів дошкільної освіти відіграють важливу роль у створенні безпечних умов для дітей – як фізичних так і психологічних. У таких умовах вихователі постійно мають бути готові до роботи в екстремальних умовах та забезпечити дітям безпеку та стабільність.

Досвід роботи педагогів нашого закладу показує, що успішна робота зі створення умов для особистої безпеки вихованців в умовах війни базується на комплексному підході та співпраці з батьками та спеціалістами.

Насамперед, вихователі повинні бути підготовлені до взаємодії з дітьми. Вони мають знати, як розповідати дітям про події, які відбуваються, та як вони можуть захистити себе. Важливо, щоб вихователі розуміли, які особливості поведінки можуть виявляти діти під час стресових ситуацій та як на них реагувати.

Не менш важливим є підтримка психологічного стану дітей в умовах воєнного стану. Доцільно проводити заняття з психологом, який допоможе дітям відчувати себе захищеними та знизити рівень стресу. Крім того, важливо відволікати дітей від військових подій та заповнювати їх життя розвагами та іграми.

Другий аспект роботи вихователів - організація безпечного середовища в приміщенні та на прилеглий території. Вони повинні ретельно перевіряти будівлю та ігрові майданчики на наявність потенційних небезпек та усувати їх, якщо це необхідно. Також важливо розробляти плани евакуації та проводити навчання з дітьми, щоб вони могли спокійно реагувати своїми діями в разі надзвичайних ситуацій.

Для забезпечення максимальної безпеки дітей під час повітряної тривоги вихователь дитячого садка повинен діяти за певним алгоритмом:

- зупинити будь-яку діяльність і негайно зібрати дітей на певному місці;
- перевірити, чи всі діти знаходяться на місці;
- відвести дітей у сховище або інше захищене місце;
- перевірити, чи всі діти знаходяться в безпечному місці, та розпочати дії

щодо забезпечення комфорту і безпеки дітей;

Важливо, щоб вихователь під час сигналу повітряної тривоги залишався спокійним та контролював ситуацію, щоб діти не були напружені або налякані. Уже опинившись у безпечному місці для нормалізації психічного стану дітей вихователь може використовувати:

- спеціальні ігри та вправи для зняття психологічної напруги та стану страху та тривоги;
- співати різноманітні пісеньки;
- влаштувати імпровізовану дискотеку;
- читати книжки;
- зайнятися конструюванням;
- влаштувати театр тіней, у разі вимкнення світла;
- грати в сюжетно-рольові ігри;
- переглянути лялькову виставу;
- малювати, ліпити, створювати аплікації.

Насправді, варіантів, чим зайняти дітей, – безліч. Важливо, щоб педагог сам у першу чергу виявив бажання та творчість, ініціативу та креативність. І тоді все вийде.

Зрозуміло, що все вище запропоноване можна організувати лише за умови попередньої підготовки. Тому кожен педагог заздалегідь має подбати про те, щоб у сховищі завжди знаходились усі необхідні матеріали для будь-якої діяльності. А керівництво закладу подбати про те, щоб діти мали можливість зручно сидіти за столиками, організовуючи навчальну або ігрову діяльність.

У нашому закладі сховище, у якому перебувають діти і працівники закладу під час повітряних тривог доволі просторе. Але можна сказати, що від початку повномасштабного вторгнення і до тепер наше сховище пережило справжню трансформацію. Прості білі стіни перетворилися на дитячу «картинну галерею»: тут і жовто-блакитні Посіпаки, і пес Патрон, уся родина свинки Пепа, кішка Луна, усі

маленькі Поні та безліч інших героїв казок та мультфільмів. Організовано різноманітні куточки: конструювання, читання, музикування тощо. А образотворчою діяльністю за різноманітними сучасними техніками можна займатися у мобільному куточку на колесах. У сховищі постійно проводиться вологе прибирання та провітрювання, замінено світильники, чим забезпечено повноцінне освітлення.

Застосування досвіду та передових технологій дозволяє забезпечити безпеку дітей та мінімізувати ризик виникнення травматичних ситуацій.

Необхідно розуміти, що найважливішим є постійна робота з батьками та дітьми з питань безпеки, яка дозволить виробити в дітей правильну реакцію та усвідомлення засобів захисту в умовах воєнного стану.

Для створення безпечних умов перебування дітей у закладі освіти важливо, щоб дитячі садки та батьки активно співпрацювали. Така співпраця може містити не лише обмін інформацією про поточну ситуацію, а й консультації щодо заходів, які можуть бути вжиті для безпеки дітей.

Один з ефективних способів забезпечення співпраці - це проведення зустрічей з батьками вихованців. На таких зустрічах вихователі можуть поділитися власним досвідом та знаннями щодо того, як діяти в разі надзвичайних ситуацій, і вислухати побажання та пропозиції батьків щодо заходів, які можуть бути вжиті для забезпечення безпеки дітей.

Крім того, батьки можуть бути запрошені до дитячого садка на тренінги з безпеки, де будуть надані рекомендації щодо того, як поводитися в разі повітряної тривоги та як допомогти дітям зрозуміти, що відбувається та які заходи безпеки потрібно вжити.

Практичним психологом у свою чергу також можуть проводитися тренінги з навчання батьків методам та прийомам, які дозволять стабілізувати психічний стан дитини в разі виникнення надзвичайної ситуації. Майстер-класи, на яких практичний психолог буде виконувати роль вихователя, а батьки – роль дітей, стануть дуже корисним практичним заняттям, яке дозволить батькам опанувати практичні навички роботи з дітьми.

Для підвищення ефективності роботи з батьками можна також використовувати методи, такі як надання інформації на сайті дитячого садка, спілкування в групах, створених у соціальних мережах або розсилка електронних листів. Важливо також створити можливість для батьків звернутися за консультацією в разі потреби.

Висновок. Досвід роботи вихователів нашого дошкільного закладу показує, що забезпечення особистої безпеки дітей в умовах воєнного стану є можливим завдяки комплексному підходу та співпраці з батьками та спеціалістами.

Створення безпечних умов для дітей дошкільного віку в умовах війни передбачає вжиття заходів щодо запобігання можливих загроз, а також готовність до дії в разі надзвичайних ситуацій. Важливо враховувати особливості психологічного розвитку дітей дошкільного віку та працювати над створенням сприятливої атмосфери, яка забезпечує їхню безпеку та розвиток.

Список використаних джерел та літератури

1. Організація роботи закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану. URL: <https://naurok.com.ua/post/organizaciya-roboti-zakladiv-doshkilno-osviti-v-umovah-voennogo-stanu>.
2. Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/86206/>

3. Фізична безпека дітей під час війни. URL: <https://eo.gov.ua/fizychna-bezpeka-ditey-pid-chas-viyny-pravyla-povedinky-v-evakuatsii-na-okupovanykh-terytoriiakh-i-v-zoni-boyovykh-diy/2022/03/19/>

Опанасюк Людмила,
асистент вихователя,
ЗДО №9 «Пролісок»
Нетішинської міської ради
Хмельницької області,
м. Нетішин

Формування основ патріотичного виховання дітей дошкільного віку засобами народознавства

Стаття присвячена актуальній проблемі сьогодення – формуванню основ патріотичного виховання у дітей дошкільного віку. У роботі подано аналіз останніх досліджень і публікацій, які присвячені питанням патріотичного виховання дітей дошкільного віку, визначено сутність поняття «патріотизм», його мета, визначається роль народознавства як одного з дієвих засобів формування патріотичних почуттів. Окреслені ефективні форми і методи роботи, що застосовуються сьогодні в закладах дошкільної освіти для формування почуття патріотизму в дітей дошкільного віку.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, народознавство, дитиноцентризм, національна культура, національні звичаї, громадянське виховання, народні традиції.

Вступ. Кожне нове покоління людей живе й розвивається в певному національному середовищі, життя якого залежить від особливостей державного устрою країни. Дитина від народження перебуває під впливом як соціально-економічних умов, так і національної специфіки: побутового життя, культури, народних звичаїв, традицій. Вона переймає від дорослих багатство рідної мови, відчуття прихильності та симпатії до духовності свого народу, поступово при звичається до усталених морально-правових норм. Усе це веде до появи у неї особливих рис національної психології – ментальності, які стають підґрунтям для виховання громадянина-патріота.

Виховання у молодого покоління почуття патріотизму, відданості своїй незалежній державі, активної громадянської позиції нині визнані проблемами загальнодержавного масштабу. Сьогодні нашій Батьківщині, як ніколи, потрібні громадяни та патріоти, які усвідомлюють свою приналежність до роду, краю, держави, які здорові й духовно багаті. Виховати таких громадян, «виколисати» з дітей справжніх патріотів, які люблять, поважають, шанобливо ставляться до своєї держави, її духовності, - одне з основних завдань української освіти.

Головне завдання патріотичного виховання передбачає формування патріотизму на сучасному етапі становлення української державності. Ця проблема відіграє важливу роль у житті кожної людини, про що свідчать такі державні документи, як Наказ МОН України від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641» та Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року [5], Базовий компонент дошкільної освіти (2021) [2] тощо.

Мета статті - розкрити питання формування патріотичної свідомості дошкільників засобами народознавства.

Виклад основного матеріалу. До проблем виховання молодого покоління на засадах патріотизму в різні часи зверталися такі класики педагогічної науки, як Г. Сковорода, К. Ушинський, О. Огієнко, С. Русова, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Г. Ващенко та інші видатні вчені. Особливо цінною для сучасної практики є педагогічна спадщина талановитого українського педагога-гуманіста, педагога-новатора і філософа В. Сухомлинського. Запропоновані ним форми і методи освітнього впливу на дитячу особистість актуальні й тепер. Він вбачав пріоритет у формуванні нового покоління свідомої молоді, вихованні патріотів, які по-справжньому люблять Батьківщину, горді за свій народ та його історичне минуле, відповідальні за його майбутнє. С.Русова на основі аналізу історичного досвіду формулює положення про значення національної системи виховання, яка виробляє у людини не хитку моральність, а міцну цільну особу, що через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів [6].

Питанням патріотичного виховання дітей дошкільного віку присвятили свої дослідження сучасні науковці Л.Артемова, А.Богуш, А.Виноградова, Н.Гавриш, Н.Лисенко, Л.Лохвицька, Т.Поніманська та ін. Їхні роботи висвітлюють теоретичні засади народознавства, зміст і методику ознайомлення дітей з українською національною культурою, літературою, мистецтвом; розкривають методичні прийоми ознайомлення дітей з державними і національними символами, побутом, святами, звичаями, обрядами, іграми, народним промыслом.

Патріотизм – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури [3].

Патріотизм як основа сучасного виховання дітей включає в себе формування національної свідомості та самосвідомості, тобто виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину.

Метою патріотичного виховання є формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття любові до власної землі, родини, держави, пошани до видатних історичних діячів, готовності до виконання громадянських та конституційних обов'язків.

Найсприятливішим для початку систематичного патріотичного виховання є дошкільний вік. Це найважливіший період становлення особистості, бо саме у цей час закладаються передумови громадянських якостей, формуються уявлення дітей про людину, суспільство і культуру. Це період, коли особливо активізується інтерес дитини до соціального світу, суспільних явищ.

Патріотичні почуття дітей дошкільного віку засновуються на їхньому інтересі до найближчого оточення (сім'ї, батьківського дому, рідного міста, села), яке вони бачать щодня, вважають своїм, рідним, нерозривно пов'язаним з ними.

Важливе значення для виховання патріотичних почуттів у дошкільників має приклад дорослих, оскільки діти значно раніше переймають певне емоційно-позитивне ставлення, ніж починають засвоювати знання. Чим більше збагачується такими цінностями досвід дитини, тим значнішим є авторитет дорослих, які, на думку дитини, відповідають моральним критеріям [1].

Для патріотичного виховання дошкільнят важливо правильно визначити віковий етап, на якому стає можливим активне формування у дітей патріотичних почуттів. Найсприятливішим для початку систематичного патріотичного виховання є середній дошкільний вік, коли особливо активізується інтерес дитини до соціуму, суспільних явищ.

Державним стандартом дошкільної освіти є Базовий компонент дошкільної освіти, який реалізується програмами та навчально-методичним забезпеченням, що

затверджуються Міністерством освіти і науки України. Його мета – забезпечення життєвої компетентності дитини, до змісту якої входить і поняття «бути громадянином своєї країни, патріотом свого народу». Змістом Базового компоненту визначено освітні лінії, що забезпечують засвоєння дитиною способів (механізмів) розвитку (саморозвитку), набуття знань, умінь і навичок дитини: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини» [2]. Завдання патріотичного виховання дошкільників відображені в тій чи іншій мірі в кожній з освітніх галузей:

- освітня лінія «Особистість дитини» – формування елементарних уявлень дитини про себе як носія свідомості та самосвідомості, сприйняття себе в контексті відносин з іншими;

- освітня лінія «Дитина в соціумі» – формування уявлення дитини про країну, народи, нації, суспільство, людство; виховання готовності сприймати соціальний досвід, робити добрі вчинки;

- освітня лінія «Дитина у природному довкіллі» – формування моральних норм гуманної взаємодії з природним довкіллям; виховання любові до природи, рідного краю;

- освітня лінія «Дитина у світі культури» – залучення дітей до надбань національної культури; формування ціннісного ставлення до українських мистецьких традицій та творів українських митців; виховання інтересу до українського декоративно-прикладного мистецтва;

- освітня лінія «Гра дитини» – ознайомлення з українськими народними іграшками та місцями їх виготовлення; вчити відповідально ставитися до обов'язків, пов'язаних із роллю в грі;

- освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» – формування інтересу до довкілля та самого себе; стимулювання та активне сприймання людей та подій, що відбуваються у соціумі;

- освітня лінія «Мовлення дитини» – формування уявлення дітей про українську мову як державну, уміння вести діалог, використовуючи етикетну українську лексику.

Метою національно-патріотичного виховання є формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, виховання любові до рідного дому, до рідної країни, а також виховання шанобливого ставлення до людини трударя, рідної землі, захисників Вітчизни, державної символіки, традицій держави, загальних народних свят.

Основними напрямками патріотичного виховання є:

- формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід;
- краєзнавство;
- ознайомлення з явищами суспільного життя;
- формування знань про історію держави, державні символи;
- ознайомлення з традиціями і культурою свого народу;
- формування знань про людство.

Одним з важливих напрямків патріотичного виховання є прилучення дітей до народознавства — вивчення культури, побуту, звичаїв рідного народу. Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, традиції, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками. Це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю.

Мета дошкільного виховання: сформувати національно свідомого громадянина, патріота, тобто людину, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд та спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Для успішного виконання поставленого завдання, національно-патріотичне виховання дошкільників зі своїми вихованнями здійснюють комплексно – через

освітній процес, виховну роботу, краєзнавчу роботу, співпрацю з родиною, користуючись принципом дитиноцентризму.

Ідеї дитиноцентризму є основою багатьох педагогічних систем та наукових теорій різних часів.(Г. Ващенко, Д. Дьюї, Я. Коменський, В. Кремень, А. Макаренко, В.Сухомлинський, С. Русова та ін.)

Дитиноцентризм - особистісно-орієнтована модель виховання дитини, призначення якої розширення її можливого життєвого шляху та саморозвитку на засадах гуманізації реального буття дитини, посилення уваги до системи її цінностей та інтересів задля формування в неї основ життєвої компетентності.

Головна думка концепції дитиноцентризму: виховати дитину з інноваційним типом мислення, інноваційним типом культури, навчання та виховання повинно бути максимально наближеним до здібностей і особливостей конкретної дитини.[6]

Сучасна педагогіка базується на відродженні духовності українського народу. Дошкільне виховання має ґрунтуватися на засадах родинного виховання, надбаннях народної педагогіки, народної творчості, фольклору.

Перш ніж розпочати роботу були опрацьовані нормативні документи: Закон України «Про дошкільну освіту», Державну національну програму «Освіта. Україна ХХІ століття», Конвенцію ООН про права дитини, Концепцію виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності та відповідну літературу.

В групі облаштовано міні-методичну зону, у якій зібрано: науково-методичну та художню літературу, нормативно-правові документи з питань громадянського виховання, програми, навчальні посібники з українського народознавства, методичні розробки, кращі конспекти занять, сценарії свят та розваг.

Система роботи з формування основ національно-патріотичного виховання включає: створення розвивального середовища, співпрацю з педагогами закладу, роботу з дошкільниками, роботу з родиною та громадськістю.

Тому, в групі було створено відповідне розвивальне середовище, а саме:

- оформлено український куточок національної та народної символіки;
- створено добірку віршів та творів українських письменників та поетів;
- зібрано бібліотеку українського фольклору: народні прикмети, прислів'я, легенди, казки, загадки, колісанки, народні ігри тощо;
- дібрано картотеку дидактичних ігор на закріплення знань про рідний край та його природу;
- підібрано настільно-друковані ігри;
- підібрано фонотеку українських пісень;
- підібрано ілюстрації, плакати, карту України;
- оформлено добірку віршів про Україну, Київ, рідну природу, мову.

Організуючи народознавчу роботу з дошкільниками, намагаюсь у комплексі розв'язувати пізнавальні, освітні, виховні та мовленнєві завдання.

Пізнавальні завдання над якими працюю разом з дітьми плануються за принципом від простішого до складнішого з поступовим ускладненням.

Освітні завдання передбачають формування у дітей перших наукових народознавчих понять про національний одяг, національні прикраси, традиції; розвиток елементарних трудових навичок.

Розвивальні завдання передбачають розвиток усіх психічних процесів у дитини.

З метою прищеплення дітям любові до рідного краю, поваги до національної культури, національних звичаїв під час занять активно використовую народознавчий матеріал.

Увесь освітній процес будує на основі функціонування української мови, пропаганди українського літературного мовлення, шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури, мови.

Народознавство розвиває у наших малят моральні, патріотичні, естетичні, творчі задатки. Складно переоцінити силу народної казки, пісні, вишиванки, що є найважливішими засобами розвитку соціального індивідуума. За допомогою етнографії можна закласти в майбутнє покоління чемність, відповідальність, доброзичливість.

Дуже подобається сім'я ознайомлення з народними святами, розвагами, які будуються на основі народних традицій та звичаїв, а ще краще активна участь у них.

Народні звичаї – це сталі правила поведінки; те, що стало звичним, визнаним, необхідним; форми виявлення народних традицій [4].

Засвоюючи традиції, вивчаючи народну мудрість, народну творчість, знайомлячись із народними ремеслами, діти отримують цілісне уявлення про побут, звички, гумор, своєрідність українського народу. При цьому перед вихователем постає завдання не просто сприяти накопиченню інформації, а подбати про її творче засвоєння на основі почуттів дитини. Саме діти середнього та старшого дошкільного віку свідомо та з задоволенням беруть участь у народних святах та розвагах, при цьому розвиваючи художні здібності, навички взаємодії в колективі.

У роботі з дітьми часто використовую малі форми усної творчості (потішки, забавлянки, пісні та ін.). Через народну творчість дитина отримує перші уявлення про культуру та побут свого народу. Ознайомлю своїх вихованців з культурними і матеріальними цінностями родини і народу, пояснюю зв'язок людини з минулим і майбутнім поколінням, виховую інтерес до родинних та народних звичаїв та традицій. Великого значення надаю ознайомленню дошкільників з державною символікою, рідним містом, визначними місцями України.

Усе оточення дитини має позитивно впливати на формування національного типу особистості та формувати громадянське виховання дитини. (народна виховна мудрість).

Базовим етапом у формуванні в дітей любові до Батьківщини необхідно вважати накопичення дитиною соціального досвіду проживання у своїй Вітчизні та засвоєння норм поведінки, взаємовідносин.

У педагогічній діяльності варто поєднувати такі види роботи як: ознайомлення дітей з явищами суспільного життя та народознавство; ознайомлення з рідною природою; ознайомлення з мистецтвом та образотворчою діяльністю; організація практичної діяльності дітей: праця, спостереження, ігри тощо; відзначення державних та національних свят.

Приклад батьків, старших членів сім'ї стає для дитини тим джерелом, з якого виростає поступово почуття любові до людей, до свого рідного краю, народу, своєї Батьківщини. Таким чином, перші основи національно-патріотичного виховання закладаються в родині. Народна мудрість твердить: «Який батько, такий і син».

Виховуючи дитину рідною мовою, національною культурою, ми вводимо її у світ народного життя, народної пісні, тим самим передаємо нащадкам, а, отже, зберігаємо, наші національні традиції, обряди, ритуали – моральні норми.

Народознавчий підхід до формування особистості дошкільника має на меті удосконалення національно-патріотичного виховання. Українські національні традиції і є тим самим ґрунтом, на якому сходять перші паростки патріотизму в чистих душах наших дітей, саме вони і є важливим чинником розвитку особистості й оздоровлення нації і суспільства.

Викладений матеріал дозволяє зробити такі висновки. Основи патріотичного виховання мають бути сформовані в дошкільному віці, адже вони визначають подальше життя дитини, її моральний розвиток загалом. Саме в цьому віці у дітей закладаються риси майбутньої особистості, формується самосвідомість та світосприймання; відбувається загальний психічний розвиток, дошкільники набувають необхідного досвіду для подальшої життєдіяльності, накопичують враження від пізнання світу; в цей період відбувається становлення пізнавальної активності особистості. Наймогутнішою дієвою силою, за допомогою якої можна

успішно вирішувати питання щодо формування виховання патріотичних почуттів, національної гідності, гордості, самоповаги, самодостатності, є народознавство.

Ефективними формами і методами патріотичного виховання дошкільників є заняття з народознавства, створення національних куточків та міні-музеїв у дошкільному закладі, проектна діяльність.

Проведена робота дає позитивні результати, відкриває можливості та шляхи до реалізації роботи з національно-патріотичного виховання дошкільнят. Системний підхід у роботі сприяє формуванню пізнавальних здібностей та інтересів дітей до подій сучасного життя країни.

Список використаних джерел та літератури

1. Аль-Хамадані Н.Д. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку як пріоритетний напрямок сучасної національної освіти [Електронний ресурс] / Н.Д. Аль-Хамадані, О. М. Вдович, Н. М. Сидоренко. Режим доступу: [http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/373/Visnuk%20,%20№%207\(296\),%20%202,%202015.pdf?s.](http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/373/Visnuk%20,%20№%207(296),%20%202,%202015.pdf?s.) Загол. з екрана. Мова укр.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (2021). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
4. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Патріотичне виховання в ДНЗ. Харків: Вид-во «Ранок», 2015. 192 с. (Серія «Сучасна дошкільна освіта»).
5. Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання до 2025 року. (2020). Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80#Text>
6. Проскура О. С. С.Ф. Русова й концепція українського дитячого садка. *Дошкільне виховання*. 2014. № 7. С. 16–18.

Орловська Надія,
методист НМЦ виховної роботи,
позашкільної освіти та моніторингових
досліджень Хмельницького обласного
інституту післядипломної педагогічної
освіти імені Анатолія Назаренка,
м. Хмельницький

Авторська школа - освітній простір завтрашнього дня

Сучасний етап розвитку нашої освіти в Україні характеризується інтенсивними пошуками нового в теорії та практиці освітнього процесу. Я пояснюю це тим, що система нашої освіти вже не відповідає вимогам постіндустріальної цивілізації, воєнного часу, що змушує нас по іншому сприймати події, вносити зміни у зміст, форми освітнього процесу.

Саме тому на початку 2000-х тисячних років в Україні виникають авторські школи-освітні заклади, у яких реалізовується нова педагогічна система, розроблена конкретним педагогом чи творчим педагогічним колективом. Авторські школи виникають переважно, як відповідь на гострі потреби вдосконалення освітньої практики, соціальної обґрунтованості певних ідей щодо освіти і виховання та розвитку дітей. Зазначу, що творчі пошуки наших освітян в останній період ознаменувались інноваційними закладами, що отримали назву «Авторські школи». Яку ж школу називають авторською і чому? Сьогодні поведу мову саме про них.

Авторська школа - це навчальний заклад з високим рівнем розвитку інноваційного потенціалу, необхідної передумови і результату саморозвитку його конкурентоспроможності.

Хочу відмітити, що саме авторські школи визначають особливості педагогічного процесу і виконують роль «ключової школи».

За моїм переконанням реалізацію інноваційної перебудови може здійснювати колектив односторонців, яких об'єднує спільна мета не тільки в умінні передавати максимум знань своїм здобувачам, але й активізувати духовний потенціал наших вихованців. Колектив педагогів повинен мати впевненість, що новий підхід до діяльності закладу освіти дасть змогу сформувати повноцінну творчу особистість з глибокими переконаннями, життєстверджуючими засадами, демократичною громадянською позицією і найголовніше-громадянином патріотом своєї держави.

Нині в Україні створена ціла мережа авторських шкіл, що налічує більш ніж три десятки.

Проект «Моделювання розвитку авторських шкіл в Україні» виник у 2016 році. А ідея школи козацької педагогіки-у 2001 році.

Звичайно, авторська школа обов'язково повинна мати автора, який є лідером у втіленні ідей, стабільні і стійкі педагогічні результати, а головне-особистість творця школи, що як правило є особистістю харизматичною. Саме такою особистістю був І.П. Русий, автор ідеї створення школи «Козацької педагогіки» у Пасічнянському навчально-виховному комплексі Старосинявського району.

Система козацького виховання для українського народу- історично важлива. Вона становить одну з вагомих підвалин сучасного національно-патріотичного виховання. Козацька педагогіка, яка впроваджується у Пасічнянському навчально-виховному комплексі має давні традиції. Вона пов'язана з національним характером українців, а на даному етапі є однією з найефективніших систем національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

Пасічнянський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І-ІІІ ст.» серед багатьох шкіл Хмельниччини-старих і нових, великих і малих на моє глибоке переконання має власне обличчя упродовж більше століття. Їй притаманні риси сучасного освітнього закладу, який функціонує у сільській місцевості. Тут живуть надзвичайно працелюбні талановиті люди, які зберегли любов до рідного народу, рідної мови, його культури і традицій. А ще педагоги-віддані, закохані у свою справу. Скільки пам'ятаю (а це п'ять десятиліть), педагогічний колектив намагався створювати умови для одержання повноцінної освіти та уникнути комплексу меншовартості сільського вчителя.

У Пасічнянському навчально-виховному комплексі створена ефективна система виховної роботи. Ефективність її визнана на обласному, всеукраїнському рівні. В основу цієї системи закладено ідеї козацької педагогіки. Козацька педагогіка - це частина народної педагогіки у вершинному її вияві. Вона формує в молодого покоління українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині - незалежній Україні. Це народна виховна мудрість, що своєю головною метою ставить формування в сім'ї, школі і громадському житті козака-лицаря, козака-господарника, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю.

Система козацького виховання для українського народу - історично важлива, особливо нині у час жорстокої війни з росією. Вона становить одну з вагомих підвалин сучасної національної системи виховання. Тому козацька педагогіка, яка впроваджується у Пасічнянському ліцеї має давні традиції, дуже тісно пов'язана з ментальністю, національним характером українців, і є, на моє глибоке переконання, на даному етапі однією з найефективніших систем національно-патріотичного виховання учнівської молоді. У закладі чітко сформована мета, визначені основні напрями удосконалення національно-патріотичного виховання з урахуванням сучасних викликів, адже загальна соціокультурна ситуація, виклики щодо збереження

цілісності й державності України, війна за незалежність, завдання консолідації суспільства, реформування системи освіти визначають нагальність підвищення уваги до виховного потенціалу освітнього середовища та допомоги школі в організації виховного процесу на основі інтеграції виховних зусиль суспільства і малих груп, готовності до вияву відповідальної громадянської позиції та ситуації. Іван Дмитрович Бех дає нам таке визначення патріотизму: «Патріотизм як комплексне почуття-цінність виникає під впливом духовно-морального, громадянського, національного виховання. Неможливо любити свій народ, вітчизну, не люблячи своїх рідних і близьких, малу батьківщину».

Головною метою впровадження козацької педагогіки в Пасічнянському навчальному закладі є визначення основних напрямів удосконалення національно-патріотичного виховання; забезпечення єдності навчання, виховання, розвитку особистості та підготовки захисту Вітчизни; вироблення єдиних поглядів і вимог до проблеми виховання патріота та громадянина; використання інноваційних форм і методів; формування у молоді високої патріотичної свідомості, національної гідності.

Педагоги Пасічнянського ліцею ґрунтовно переосмислили філософію, мету виховання. провідні теоретико-методологічні принципи виховання особистості учня, які можуть творчо наповнюватися конкретним змістом, з урахуванням своїх регіональних особливостей функціонування свого закладу, вікових та індивідуальних можливостей учнів, свого села, історичної місцини.

Упровадження козацької педагогіки у Пасічнянському НВК здійснюється через освітній процес та організацію позакласної роботи, що впроваджується в цьому навчальному закладі і має давні традиції, дуже тісно пов'язана з ментальністю, національним характером українців. У навчальному плані закладу розроблені елективні курси «Ми нащадки славних козаків», «Доба козаччини в українській літературі», «Стежками козацької звитяги». Програми курсів адаптовані до історичної місцевості і призначені для учнів 8-11 класів, оскільки Старосинявщина - край козацький, прославлений перемогою Богдана Хмельницького в Пилявецькій битві.

З метою реалізації завдань Всеукраїнського проєкту «Моделювання і розвиток авторської школи в Україні», педагогічним колективом ініційовано освітньо-модульний проєкт «Стежками козацької звитяги «Славу козацьку повік не забуваємо». Мета даного проєкту - залучення учнівської молоді до формування самосвідомості, самоповаги, національної гідності, ідентичності шляхом вивчення історії України, рідного краю, козацтва, національного руху, шанування національної культури, а сьогодні - активне долучення до волонтерського руху.

Кожен член колективу цього закладу прагне сформувати і, навіть, не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людські якості в дитині, закласти механізм самореалізації. Педагоги мріють бачити своїх учнів здоровими, успішними, активними творцями незалежного, щасливого, доброго майбутнього України. Педагоги пам'ятають, що не повинно загинути село, господарство, яке на сьогодні ще працює, потребує сучасного фахівця, якого вони мають виховати в навчальному закладі, щоб він не виїхав із села.

Сам Ігор Петрович Русий розумів, що козацька педагогіка без фізичної досконалості, віри у свої можливості, самовдосконалення духу і тіла ніколи не існувала. Тому діяльність спортклубу «Самсон», реалізація проєкту «Сила. Краса. Здоров'я» сприяли гартуванню духу і тіла його вихованців.

Автор ідеї школи козацької педагогіки був переконаний, що саме така система освітнього процесу забезпечує виховання в учнів національної свідомості; правової культури; активної життєвої позиції; почуття патріотизму; почуття поваги до національної символіки; почуття відповідальності за долю нації, держави; духовно-моральних і загальнолюдських цінностей.

Педагогічний колектив Пасічнянського НВК обрали свій ідеал для виховання учнівської молоді. Вони створили сучасну організацію для ліквідації вакууму, який виник у часи незалежності нашої держави. Вона може бути прикладом для всіх,

враховуючи принципи демократії, дає можливість вибору залежно від місцевості, традицій, пропагує ідеали, які маємо прищеплювати нашим дітям.

Список використаних джерел та літератури

1. Авторська школа в Україні: третя хвиля: за заг. ред. Кириленко С.В., Кіян О.І. Київ : Вид-во «Альфа»-Віта. 2021. 196с.
2. Авторська школа в Україні (науково-методичний посібник) : автори-упорядники Ю.І Завалевський, С.В. Кириленко, О.І. Кіян, О.Я. Мариновська. Київ-Чернівці: Букрек, 2017. 416 с.
3. Ідеї козацької педагогіки: сучасний педагогічний дискурс: навчально-методичний посібник /В.Є.Берека, Н.М. Орловська. ХОІППО-Кам'янець-Подільський: Видавець:ПП ЗволейкоД.Г., 2019. 572 с.

Пастух Людмила,
доцент кафедри теорії та методик
суспільно-гуманітарних дисциплін
Хмельницького ОІППО,
кандидат психологічних наук,
м. Хмельницький

Психічне здоров'я педагогів в умовах війни

В статті проаналізовано теоретичні підходи до сутності психічного здоров'я, структури психічного здоров'я в умовах війни, Акцентовано увагу на основних загрозах психічному здоров'ю педагогів в період війни. Визначено актуальні завдання фахівців психологічної служби закладів освіти щодо підтримки психічного здоров'я освітян в умовах війни.

Ключові слова: педагоги, психічне здоров'я; психологічна підтримка педагогів.

Військова інтервенція російської федерації до України зумовила кардинальні зміни та спричинила нові виклики у діяльності педагогів та особливостях організації освітнього процесу в усіх типах закладів освіти. До компетентнісних, навчальних та виховних завдань, над якими працювали педагоги в мирний час ще додалася необхідність надання психоемоційної підтримки здобувачам освіти. Для цього сам педагог має дбати про стан свого психічного здоров'я, бути у ресурсному стані, мати високий рівень стресостійкості та резильєнтності.

Як зауважує З. Адамська, О. Нагула, Т. Цюман, нинішні учні потребують педагога, перш за все, психологічно стійкого, який би міг стати для них керманичем у відновленні жаги до знань, тим плечем, на яке можна спертися тоді, коли забракне власних сил [3, с.84].

Сьогодні педагогам надзвичайно важливо демонструвати учасникам освітнього процесу власний спокій та врівноваженість – це найбільш простий спосіб допомогти заспокоїтися здобувачам освіти. І пам'ятати, що їхні емоції, психологічний стан щоденно віддзеркаляють учні.

Л. Карамушка у цьому контексті зауважує, що ми маємо певний дисонанс: з одного боку, персонал освітніх організацій є досить вразливою категорією щодо впливу війни на їхнє психічне здоров'я, а з іншого боку, на них покладається подвійна відповідальність за збереження психічного здоров'я дітей та молоді під час війни [1, с.64].

Більше того, у своїх дослідженнях особливостей психічного здоров'я педагогічних працівників науковці В. Лагодзінська, В. Івкін, Л. Карамушка, Л. Креденцер, К. Терещенко виявили недостатній рівень загальних показників стану фізичного та психічного здоров'я персоналу організацій в умовах війни, зокрема, засвідчили більш низькі показники психічного здоров'я, порівняно з фізичним, а також негативні тенденції у рівні розвитку основних складових психічного здоров'я. Констатували, що в цілому персонал освітніх організацій має ряд проблем у вираженості психічного здоров'я в умовах війни (майже половині опитаних притаманний високий рівень таких негативних психічних станів, як: ригідність, агресивність, тривожність, третині – притаманний високий рівень фрустрованості; менше третини опитаних має високий рівень позитивного психічного здоров'я та «внутрішнього локус контролю» здоров'я) [1, с.71].

Тому психологи-науковці та практики наголошують на нагальній необхідності приділення уваги педагогів підтримці власних фізичних та психоемоційних ресурсів під час здійснення професійної діяльності в особливих умовах в період військового стану. Це в свою чергу загострює актуальність дослідження проблематики збереження психічного здоров'я педагогів як важливого фактору ефективності освітнього процесу.

Мета статті – розкрити теоретичні підходи до сутності, структури психічного здоров'я, факторів ризиків для психічного здоров'я педагогів в умовах війни, визначити актуальні завдання фахівців психологічної служби закладів освіти щодо підтримки психічного здоров'я педагогів в період війни.

Аналіз досліджень та публікацій, на які спирається автор, засвідчив посилення уваги вітчизняних та зарубіжних науковців до вивчення проблематики психічного здоров'я і на сьогодні можна виокремити такі основні підходи у дослідженні означеного феномену:

- системність (Р. Стернберг та ін.): відмова від трактування здоров'я як не хвороби, виокремлення системних, а не ізольованих критеріїв здоров'я, розгляд здоров'я як системи, що має складну, багаторівневу будову;
- холізм (В.Татенко, Т.Титаренко та ін.): психологічне здоров'я як інтегративна характеристика особистості, що формується протягом всього її життєвого шляху;
- акмеологічний підхід (А.Осницький та ін.): психологічне здоров'я як здатність і можливість особистості до активної творчої самореалізації в діяльності;
- генетичний підхід: (Г.Костюк, С.Максименко та ін.) вивчення здоров'я у розвитку, його становлення та вдосконалення, прогнозування перспективи його розвитку.

Однак, вивчення теоретичних джерел засвідчило, що у вітчизняній та зарубіжній психології є деякі розбіжності щодо тлумачення сутності психічного та психологічного здоров'я.

Одна з ідей, що лежать в основі моделі психологічно здорової людини, запропонованою В. Франклом, полягає в необхідності служіння справі або любові як невід'ємної умови психологічного здоров'я.

Психологічно здорова людина в концепції А. Адлера представлена соціально-корисним типом особистості. Це особистість, в життєвому стилі якої є дві базові установки: установка на соціальний інтерес та установка на високий рівень активності.

Ф.Перлз пов'язує психічне здоров'я зі зрілістю особистості, що виявляється в здатності до усвідомлення власних потреб, конструктивній поведінці, здоровій адаптивності і вмінні приймати відповідальність за самого себе.

З. Фрейд вважав, що психічно здорова людина – це та, яка здатна узгодити принцип задоволення з принципом реальності.

О.Бондарчук пропонує трактувати феномен психологічного здоров'я як інтегративну динамічну характеристику особистості, сутність якої полягає в поступовому усвідомленні та прийнятті особливостей свого психічного розвитку,

своєї особистості, своєї індивідуальності, активній позиції самої людини, її зацікавленості у своєму психічному розвитку, особистісному та духовному зростанні, орієнтації не лише на зовнішні норми, але й на внутрішні орієнтири, гармонізації стосунків зі світом.

Один із засновників гуманістичної психології К. Роджерс розглядав психічно здорову людину як гнучку, відкриту, а не таку, яка постійно використовує захисні реакції, незалежно від зовнішніх впливів, і спирається на саму себе. Така людина повноцінно проживає кожен новий момент життя, вона рухлива, добре пристосовується до мінливих умов, терпима до інших, емоційна і рефлексивна.

Констатуючи наявність різних визначень сутності психічного здоров'я, психологічного здоров'я, Л. Карамушка зауважує, що у західній науці та практиці переважно використовується поняття «mental health», що в перекладі на українську мову дослівно перекладається як «психічне здоров'я». Тому, на думку означеної дослідниці, доцільним надалі у вітчизняній науці є використання саме терміну психічне здоров'я, оскільки, як зауважує Л. Карамушка, це буде сприяти створенню єдиного смислового поля із зарубіжними колегами, які працюють у цьому напрямку, та полегшить взаємодію з ними щодо аналізу та вивчення означеної проблеми.

Дослідниця констатує, що до найбільш поширених тлумачень означеного феномену науковці відносять підхід Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), згідно з яким, психічне здоров'я розуміється як стан благополуччя, за якого людина реалізує власні здібності, може справлятися зі звичайними стресами життя, може продуктивно та ефективно працювати на допомогу своїй громаді.

Враховуючи загальні підходи ВООЗ та власні теоретико-практичні розробки щодо розуміння сутності психічного здоров'я, Л. Карамушка пропонує виокремлювати у структурі психічного здоров'я особистості в умовах війни **такі основні складові:**

1) здатність справлятися з повсякденними стресами життя в умовах війни;

2) здатність налагоджувати стосунки з людьми в умовах війни;

3) здатність ефективно працювати на допомогу своїй організації, громаді та суспільству в умовах війни;

4) здатність реалізувати свої здібності в умовах війни [2, с.9].

Необхідно зазначити, що науковці зауважували і вказували на велику кількість чинників та факторів, що спричиняли повсякденну стресову напругу у педагогів ще мирний час. Зокрема, Т. Титаренко відзначала, що висока емоційна напруженість в педагогічній праці зумовлюється наявністю великої кількості чинників стресу: високий динамізм педагогічної діяльності; брак часу; робочі перевантаження; складність педагогічних ситуацій, що виникають; соціальна оцінка; необхідність здійснення інтенсивних контактів; взаємодія з різними соціальними групами тощо.

Однак, необхідно брати до уваги те, що стрес в умовах війни відрізняється від стресу, характерного для мирного часу час за багатьма параметрами, зокрема з тим, що він часто поєднується з порушенням базових потреб людини, він глобальніший, має колективний характер, може кардинально змінювати подальше життя і долі людей, має іншу траєкторію трансформації.

О. Бондарчук звертає увагу на такі загрози психічному здоров'ю особистості педагогів в умовах війни:

– загроза фізичному здоров'ю і життю внаслідок ракетних обстрілів й інших злочинних військових дій агресора;

– ризик набуття психосоматичних і невротичних розладів через екстремальний стрес в умовах війни;

– велика ймовірність розвитку симптомів професійного вигорання через ускладнення умов праці внаслідок перманентного впливу кризових умов різного характеру;

– переживання втрати, горя, комплекс провини вцілілого в умовах невизначеності;

– недостатній рівень особистісної готовності до емоційної саморегуляції та самопідтримки.

Окрім цього, дослідники та практики зазначають, що, на підвищення стресової напруги педагогів в умовах викликів війни мають і такі фактори, які спричинені тим, що:

– навчальний процес ускладнений порушеннями безпеки та стабільності (повітряні тривоги, відключення електроенергії, інтернету та ін.);

– в окремих випадках потрібно паралельно працювати з учнями у класі та з учнями, які приєдналися дистанційно;

– в умовах війни спостерігається послаблення когнітивних здатностей в учнів;

– учителям необхідно приділяти увагу на уроці вправам для підтримки та стабілізації емоційного стану учнів:

– особистісно орієнтований підхід у таких умовах організувати ще складніше, і він вимагає ще більше ресурсів від вчителя;

– педагогу через екран монітора (у випадках дистанційного та змішаного навчання) складно відслідковувати в якому емоційному стані та настрої перебувають учні і в цих умовах здійснювати ефективні засоби впливу на емоційну саморегуляцію здобувачів освіти;

– педагоги мають труднощі щодо того, як працювати з класом де є діти з гострим травматичним досвідом; як реагувати на непередбачувані випадки сліз і страшних повідомлень під час уроку, складні на запитання про війну та ін..

Беручи до уваги гостроту ризиків збереження психічного здоров'я педагогів в умовах війни, науковці акцентують увагу на нагальній необхідності системної психологічної підтримки педагогів закладів освіти.

Зокрема, Л.Карамушка опираючись на наявні підходи в літературі та аналіз власного досвіду надання психологічної допомоги в умовах війни, наголошує на необхідності підтримки психічного здоров'я освітян в умовах війни на таких основних рівнях:

1) особистості;

2) групи;

3) організації;

4) громади [2; с.31].

У цьому контексті, дослідники підкреслюють важливість забезпечення системності і комплексності діяльності фахівців психологічної служби щодо збереження психічного здоров'я педагогів; особливо на перших трьох рівнях: особистості, групи, організації. Це передбачає поєднання діагностичної, консультативної, просвітницької та інших форм індивідуальної роботи з освітянами, планування і проведення групових занять: навчальних, корекційних, реабілітаційних, просвітницько-профілактичних, тренінгових, релаксаційних, психоедукаційних.

А також співпраці і скоординованості зусиль з державними, громадськими, волонтерськими центрами та структурами, які опікуються проблемами збереження психічного здоров'я в період війни.

Щодо індивідуальної роботи на рівні особистості вчителів, то вона має бути спрямована на вирішення таких труднощів та потреб, з якими зустрілася значна частина педагогів під час війни:

– подолання проявів гострого стресу та його наслідків (страху, паніки, шоку, тривожності, апатії, депресії, агресії, втрати сенсу життя тощо);

– подолання панічних атак, синдрому фантомної сирени;

– профілактика та подолання професійного вигорання;

– психологічна підтримка при втраті близьких;

- розвиток навичок самозбереження та резильєнтності.

Практичним психологам закладів освіти важливо в індивідуальній роботі приділяти увагу підвищенню індивідуальних ресурсів особистості педагогів, таких як:

стресостійкість; резильєнтність; толерантність до невизначеності, продуктивні копінг-стратегії; емоційний інтелект; комунікативний потенціал; креативність тощо.

Також фахівцям психологічної служби необхідно постійно, відповідно до своїх можливостей та особливостей роботи закладів освіти, приділяти увагу пошуку ефективних форм і методів щодо забезпечення психологічної підтримки психічного здоров'я в умовах війни на рівні освітньої організації. Під час таких заходів доцільно опрацьовувати такі питання:

- формування позитивного психологічного клімату в педколективі;
- створення психологічно безпечного освітнього середовища;
- інтерактивні та інші форми й засоби командотворення;
- психолого-педагогічні аспекти попередження конфліктів;
- підтримка діяльності в професійних групах;
- самоменеджмент і тайм-менеджмент педагогів в умовах викликів війни та дистанційного навчання та ін.

Доцільно проводити (як показує позитивна практика психологів закладів освіти м. Києва) ранкові психологічні хвилини для всього педагогічного колективу закладу освіти. Психологічні хвилини-зустрічі можуть бути щоденними та спрямовуватися на вирішення таких завдань:

- діагностика психоемоційного стану педагогів шляхом спостереження за їх вербальною та невербальною поведінкою;
- стабілізація психоемоційного стану педагогів та налаштування їх на ефективну, позитиву взаємодію із учнями;
- надання рекомендацій педагогам щодо проведення психологічних хвилин із учнями для стабілізації їх психоемоційного стану та налаштування на навчання.

Проведення таких вправ також дозволить здійснювати експрес-діагностику психоемоційного стану педагогів.

У фокусі уваги працівників психологічної служби мають бути педагоги, які пережили втрати, різке погіршення фізичного і психологічного здоров'я внаслідок стресу, ті, які перебувають у явно пригніченому стані, особи із хронічними захворюваннями, освітяни з підвищеною тривожністю, педагоги з числа внутрішньо переміщених громадян. Варто м'яко і тактовно донести до них інформацію про важливість отримання вчасної психологічної допомоги і можливість її отримати, як альтернативу, надати контакти організацій та осіб, що надають фахову соціально-психологічну допомогу.

Науковці зауважують, що серед найбільш ефективних форм просвітницько-профілактичної роботи щодо збереження психічного здоров'я – соціально-психологічні тренінги. Оскільки вони дають змогу:

- системно підвищувати культуру психічного здоров'я педагогів;
- проводити психоедукацію;
- стимулювати до самопізнання;
- підтримувати або формувати мотивацію педагогів оптимально змінювати режим та спосіб життя;
- опановувати та розширювати навички саморегуляції;
- засвоювати ефективні моделі здоров'язберігаючої поведінки.

Отже, проведений нами розгляд проблематики збереження психічного здоров'я освітян в умовах викликів війни показав, що педагоги є досить вразливою категорією щодо впливу війни на їхнє психічне здоров'я і потребують системної психологічної підтримки. Тому, перед практичними психологами закладів освіти стоїть завдання щодо подальшого пошуку ефективних форм і методів комплексних системних заходів психологічного забезпечення збереження і зміцнення психічного здоров'я педагогічних працівників.

Список використаних джерел та літератури

1. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко К. В., Лагодзінська В. І., Івкін В. М., Ковальчук О. С. Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 1 (25). С.62-74. URL: https://lib.iitta.gov.ua/731190/1/document7_25.pdf

2. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2022. 52 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730974/>

3. Цюман Т. П., Адамська З. М., Нагула О. Л. Психологічні умови резильєнтності педагогів в період воєнного стану. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/351/440>

Пилипчук Катерина,
директор Опорного закладу
Городоцький ліцей №2
Городоцької міської ради
Хмельницької області

**Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти
Опорного закладу Городоцький ліцей №2
Городоцької міської ради Хмельницької області**

*«Патріотичне виховання - це сфера духовного життя,
яка проникає в усе, що пізнає, робить,
до чого прагне, що любить і ненавидить
людина, яка формується».*
В. О. Сухомлинський

Україна... Її майбутнє в руках молоді. Нині юні громадяни стають безпосередніми учасниками суспільних процесів держави, тому серед виховних напрямів нашого навчального закладу пріоритетним є національно-патріотичне й громадянське виховання, як стрижневі, що відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності.

В умовах, коли Україна, з одного боку, вкотре перебуває на шляху радикальних політичних, соціальних та економічних перетворень, а з іншого – знаходиться у стані війни, національно-патріотичному вихованню належить пріоритетна роль.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства проблема патріотичного виховання є надзвичайно актуальною, оскільки сучасні школярі забувають своє коріння, не знають історії. На сьогоднішній день ми маємо знецінення традиційних моральних цінностей, пропаганду жорстокості, насильства, невизначеність в оцінці подій історичного минулого українського народу. В контексті подальшої розбудови суспільства стоїть потреба у формуванні активної, творчої особистості учня-патріота, від діяльності якого у майбутньому значною мірою залежатиме духовний розвиток і добробут Української держави.

«Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання... Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості», – зазначено в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

Серед класиків педагогічної науки до проблем патріотичного виховання зверталися: Г. Ващенко, О. Духнович, А. Макаренко, О. Огієнко, С. Русова, Г.

Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга та інші видатні вчені й педагоги. У своїх працях вони висвітлювали актуальні для свого часу проблеми розвитку патріотичних почуттів як складової частини національної системи виховання, висували ідею виховання «свідомого» громадянина, патріота своєї Батьківщини.

У сучасних умовах національно-патріотичне виховання молодого покоління набуває особливої актуальності, тому що воно викликане формуванням почуття любові та відданості Батьківщині, національну гордість, служінню своєму народові, розуміння та співпереживання його історії й культури, прагнення утвердження у світі як високорозвиненої, конкурентоздатної нації, суспільства і держави.

Головною запорукою процвітання держави є національно-патріотичне виховання молоді. Адже саме вона вносить свої корективи в закони, суспільне життя, етико-моральні засади. Можна багато говорити про виховання молоді, як абстрактної маси, але ті пафосні розмови ні до чого не призведуть. Під словом «молодь» ми повинні вбачати своїх дітей, методику виховання молоді ототожнювати з вихованням власних. Якими б ми хотіли бачити своїх дітей?

Чесними, вихованими, добрими людьми, які поважають старше покоління. Ці якості можна об'єднати в етично-моральну групу, без якої жодне суспільство не існує. Для того щоб виховати ці якості, ми намагаємося привити дітям гуманне ставлення до навколишніх, закласти основи суспільної моралі.

Патріотизм – соціально-історичне явище, яке в різні історичні епохи має конкретні прояви. Слово «патріотизм» (від «patris») – грецького походження, в перекладі означає «батьківщина, вітчизна».

Патріоти своєї держави - це свідомі громадяни. Люди, які пам'ятають своє коріння й шанують пам'ять предків, громадяни, які готові в будь - який момент віддати своє життя за Батьківщину. Ці якості можна об'єднати в національно-патріотичну групу.

Людина може відчувати себе вільною лише тоді, коли є економічно незалежною, має стабільний дохід, є юридично захищеною, має свободу думки, право вільного вибору. Ці чинники можна об'єднати в суспільно-економічну групу.

Усі батьки хочуть бачити своїх дітей здоровими, сильними, загартованими морально та фізично. Здорова молодь – здорова нація – здорова держава. Гармонія й одночасна присутність всіх цих чинників привела б нас до ідеального суспільства. Проте, на жаль, на даному етапі розвитку України існує ряд факторів, які впливають на формування процесу виховання молоді.

Сучасна молодь залишається сам на сам зі своїми проблемами, не має соціальної підтримки й не може визначитись в різноманітних політичних, соціальних, економічних, морально-етичних напрямках.

Щоб змінити становище на краще, нам необхідно зрозуміти, що не можна за короткий період часу змінити молодь, не змінивши суспільство. Ось чому, стрижнем усієї системи виховання в Україні повинна бути національна ідея, яка відіграє роль об'єднуючого, консолідуючого фактора у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави. Національний характер виховання полягає у формуванні молоді людини як громадянина України. Ця проблема вже багато років «вирішується» на державному рівні, але як вчителі, в своїх повсякденних справах пробуджують в учнів патріотичні почуття.

Виховний процес у ліцеї має особливе значення завдяки новому підходу до виховання, коли воно трактується як закономірна, послідовна і неперервна зміна мотивів розвитку взаємодіючих суб'єктів. Виховання розглядається як розвиваюча відкрита система, основним системоутворюючим фактором якого є педагогічна взаємодія.

Впроваджуючи «Стратегію національно-патріотичного виховання» в нашому закладі використовуються різні форми патріотичного виховання; виховується повага до законодавчих норм; вивчається історія України; ознайомлення з іменами видатних людей, чиє життя пов'язане з Україною; вивчається історія рідного краю; збираються відомості про героїв країни.

У системі виховної роботи із здобувачами освіти закладу для реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання педагоги закладу протягом 2022/2023 навчального року опирались на нормативно-правову базу виховання та спільно планували і реалізовували завдання поставлені Конституцією України, Законом України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», Концепцією національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Стратегією національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020-2025 роки, Концепцією формування у підлітків національно-культурної ідентичності у ЗЗСО, методичними рекомендаціями МОН щодо організації виховного процесу у 2022/2023 навчальному році щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді передбачає формування патріотичної свідомості, національної гідності; готовності до виконання громадського та конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів України.

Працюючи в цьому напрямку, класні керівники сприяли формуванню в учнів загальнолюдських цінностей, вихованню почуття гордості та вдячності до своєї держави, історії, високого ідеалу служіння народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання Батьківщини, розуміння героїчного минулого як духовної готовності боротися за славу і честь Батьківщини.

Протягом 2022-2023 н.р. року було проведено таку роботу з реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді:

1. План виховної роботи закладу освіти, виховні плани класних керівників розроблені відповідно до плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020-2025 роки.
2. Наочність та дидактичні матеріали в закладі освіти оформлено державною мовою, з дотриманням мовного законодавства.
3. Куточки державної символіки наявні в усіх класах та основних приміщеннях закладу освіти.
4. Здійснюється інформаційне поповнення рубрики «Національно-патріотичне виховання» на сайті закладу освіти та на соціальній сторінці закладу.
5. Із залученням учасників освітнього процесу проведено заходи, приурочені:
  - ✓ Дню Державного Прапора та Дня Незалежності (серпень);
  - ✓ Річниці депортації західних українців (вересень);
  - ✓ Міжнародному дню миру (вересень);
  - ✓ Дню пам'яті жертв Бабиного Яру (вересень);
  - ✓ Дню захисника України, Дню створення організації УПА, Дню створення

- українського козацтва (жовтень);
- ✓ Дню визволення України від фашистських загарбників (жовтень);
- ✓ Дню української мови та писемності (листопад);
- ✓ Річниці Революції Гідності та Свободи (листопад);
- ✓ Річниці пам'яті жертв голодоморів (листопад);
- ✓ Міжнародному дню волонтера (грудень);
- ✓ Дню Збройних Сил України (грудень);
- ✓ Дню Соборності та Свободи України (січень);
- ✓ Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту (січень);
- ✓ Дню пам'яті героїв Крут (січень);
- ✓ Дню вшанування учасників бойових дій на території інших держав (лютий);
- ✓ Дню Державного Герба України (лютий);
- ✓ Дню пам'яті Героїв Небесної Сотні (лютий);
- ✓ Міжнародному дню рідної мови (лютий);
- ✓ Шевченківські дні (березень);
- ✓ Дню Гімну України (березень);
- ✓ Дню українського добровольця (березень);
- ✓ Міжнародному дню визволення в'язнів фашистських концтаборів (квітень);
- ✓ Міжнародному дню пам'яті жертв аварій і катастроф. Роковини Чорнобильської трагедії (квітень);
- ✓ Дню пам'яті та примирення. Дню перемоги над нацизмом у Другій Світовій війні (травень);
- ✓ Дню Європи (травень);
- ✓ Дню пам'яті жертв політичних репресій (травень);
- ✓ Дню скорботи і пам'яті жертв депортації кримськотатарського народу (травень);
- ✓ Дню вишиванки (травень);
- ✓ Дню слов'янської культури і писемності (травень);

На початку семестру у кожному класі класними керівниками було оформлено куточки Державної символіки, де учні мають змогу ознайомитися з державними народними символами України – Гербом, Прапором, Гімном. Заступником директора та педагогом-організатором організовано і проведено ряд загальношкільних заходів, активними учасниками яких були члени учнівської дирекції: відео привітання до Дня Незалежності України «Моя Україна – єдина та вільна», свята першого дзвоника «Зустріч лицейної родини», флешмобу до Міжнародного Дня Миру «Парасолька миру», класними керівниками 1- 4 кл. та педагогом-організатором було організовано стріт-арт «Діти за мир!», а також в цей день всім учасникам освітнього процесу були вручені символічні емблеми голуби миру. Інформаційний стенд з цікавими повідомленнями про цей день був підготовлений педагогом-організатором, концертної програми «Плекає педагог майбутність долі» до Всесвітнього дня учителя.

До Дня Покрови та Дня українського козацтва учасники учнівського самоврядування провели свято посвяту у «Козачата» «Ми роду козацького діти, землі української цвіт» учнів 1-х класів та розважальну програму для учнів 5-х класів «Браві козаченьки». Усі учні закладу долучилися до загальнолицейної акції «Тепла Покрова для захисника».

З метою підвищення ролі української мови як національної цінності у ліцеї проведено виховні заходи до Дня української мови та писемності, взяли участь у літературному конкурсі «Вірш, лист, малюнок до мами», у лицейних заходах,

проведено фестиваль української народної пісні «Як у нас на Україні».

До Дня Соборності України був проведений загальноліцейний ланцюг єдності «Ми соборні, єдині і вільні». Класними керівниками були проведені години спілкування: «Україна – соборна держава» (1-4 кл.), «Україну ніхто не розділить» (5-11 кл.).

До Дня Гідності та Свободи класними керівниками були проведені тематичні виховні години та бесіди. Заступником директора та педагогом-організатором був проведений мітинг для учнів 9-11 класів біля пам'ятника Героям Небесної Сотні «Вас пам'ятати будемо завжди, і з вами будемо боротись за країну».

До Дня єднання було організовано і проведено загальноліцейну акцію «Долоньки єднання», класними керівниками були проведені години спілкування, конкурс малюнків під гаслом «Час єднатися».

До Дня пам'яті Героїв Небесної Сотні педагогом-організатором був організований захід «Герої не вмирають», тиха акція «Ангели пам'яті», виховні години, перегляд документальних фільмів, майстер-класи з виготовлення паперових голубів та ангелів. Учні також мали можливість ознайомитись з літературою про події Майдану, яку представила бібліотекар ліцею Мельничук О.В.

З метою розвитку у дітей та молоді почуття власної гідності, усвідомлення своїх прав і обов'язків у суспільстві протягом грудня вчителями історії та правознавства проведено Тиждень правових знань, оформлено тематичні інформаційні стенди про права людини, організовано виставки малюнків на тему «Дитина має право на...», бібліотекарем ліцею організована виставка «Знай і поважай закони України», виховні години «Свої права ти добре знай», взяли участь у всеукраїнському конкурсі малюнків «Я маю право».

З нагоди Дня пам'яті та примирення класні керівники провели тематичні виховні години, організували перегляд тематичних відеофільмів. Також було організовано зустріч з ветераном Другої Світової війни Каганцем М.О. «Ніколи знову».

До Дня вишиванки було організовано загальношкільний захід «Вишиванка - код нації».

До Дня сім'ї та родини класними керівниками було проведено родинні свята «Щаслива родина», «Щаслива родина – міцна країна».

Активно залучаються до патріотичного виховання дітей та учнівської молоді учасники бойових дій російсько-української війни, бійці АТО, які виявляють активну громадянську і патріотичну позицію.

З початком війни учні закладу постійно підтримують наших захисників, малюють малюнки, виготовляють патріотичні сердечка, браслети, обереги з побажаннями та знімають патріотичні відеоролики. Учнівський та педагогічний колектив Опорного закладу Городоцький ліцей №2 з початку повномасштабної війни проводить активну волонтерську діяльність.

Учнями та працівниками ліцею було сплетено понад 400 метрів маскувальної сітки і передано нашим захисникам. Брала участь у зборі допомоги для внутрішньо переміщених осіб та територіальної оборони: ковдри - 25 шт, подушки - 25 шт, матраци-49 шт, підодіяльники-25 шт, простині-25 шт, наволочки-25 шт. 1 березня 2022 року зібрано і передано допомогу для ЗСУ в Київ волонтером Чепком Назарієм. 4 березня 2022 року передано відділу освіти Городоцької міської ради для бійців ЗСУ: шкарпеток - 30 пар, рукавиці – 8 пар, взуття – 7 пар, устілки - 97 пар, пластикові миски – 2 штуки. 6 березня 2022 року зібрано і передано на потреби ЗСУ: тушонки – 47 банок, салати – 50 банок, консерви – 45 банок, макарони – 30 кілограм, мівіна –

60 штук, чай – 18 пачок, сало – 3 літри, мед – 3 літри, смалець -10 банок. Вкотре взяли участь у зборі продуктів харчування для воїнів ЗСУ та передали 15 березня 2022 року. Також передавали допомогу для воїнів на Сумщину волонтеркою Галиною Лісовою. 21 березня 2022 року зібрали й передали допомогу військовим (танковій частині смт. Ярмолинці): маскувальні сітки -2 шт, матраси -10 шт, ковдри – 8 шт, одіяла - 12 шт, підодіяльники – 15 шт.

Спільно з педагогічним колективом закладу взяли участь в акції «Великодні дарунки нашим захисникам». Різдво Христове – це радісна новина, яка змінила увесь світ, нею варто ділитися навіть у час війни. Коли зникає світло у домівках, ми можемо запалювати світло у серцях один одного. Коли росія намагається забрати у нас найважливіше, нам треба ще більше об'єднуватися, щоб протистояти злу та темряві.

Учні та педагоги Опорного закладу Городоцький ліцей №2 долучилися до флешмобу "Освітня коляда наближає Перемогу!". Протягом п'яти днів ватага учнів і вчителів ходила від хати до хати по мікрорайонах цукровий завод, молочноконсервний та сільгосптехніка з Переможною колядою, несли людям радість, сповіщаючи звістку про народження Ісуса Христа, та збирали кошти для потреб ЗСУ. Всього колективом зібрано 54052 грн.

Учні ліцею виготовили окопні свічки і передали на передову через військову частину смт. Ярмолинці.

З 8 по 25 листопада 2022 року проведено Благодійний ярмарок (5 турів) для ЗСУ. За зібрані під час проведення ярмарків кошти (35700 грн) вдалося придбати два генератори та три ящики газових балонів, які 16 грудня передали волонтерам БФ «Волонтери Городоччини», аби ті відвезли все воїнам ЗСУ.

Колектив закладу отримав подяку за гуманітарну та всебічну допомогу від командира 3 батальйону військової частини Т0950 майора Олександра Підгородецького.

Учнівський, батьківський та педагогічний колективи закладу 5 грудня 2022 року за активну громадянську позицію, плідну співпрацю, патріотизм та чуйне відношення до потреб Збройних Сил України, вагомий внесок у розвиток волонтерського руху та з нагоди Міжнародного дня волонтера отримали від благодійної організації Благодійний фонд «Волонтери Городоччини» Хмельницької області Подяку.

За вагомий внесок у розвиток волонтерського руху, зміцнення обороноздатності та безпеки держави, активну благодійну і гуманітарну діяльність та з нагоди Міжнародного дня волонтера учнівський колектив Опорного закладу Городоцький ліцей №2 отримав подяку від Хмельницької обласної військової організації

У переддень Великодня отримали подяку від військових одного із батальйонів Збройних сил України за волонтерську допомогу, придбані на зібрані учнями та педагогами кошти автомобілі.

З 3 по 10 квітня в нашому закладі проходила благодійна акція «Паски Перемоги». Працівники ліцею заходилися пекти великодню здобу. Її готували для українських воїнів, які тримають оборону проти російських загарбників. Виготовили 300 пасочок.

31 березня в Опорному закладі Городоцький ліцей №2 відбулася зустріч здобувачів освіти 9-11 класів та вчителів із випускником ліцею, військовослужбовцем Збройних сил України, старшиною Максимом Проскурівським. Директор закладу Катерина Пилипчук передала нашому воїну кошти, зібрані учнівським, батьківським, педагогічним колективами, для придбання автомобіля, який допоможе нашим захисникам виконувати бойові завдання.

Автомобіль, на придбання якого ми передавали кошти, вже вирушив до наших захисників, хлопців штурмової роти 711 полку охорони Державної спеціальної служби транспорту.

Інформація про проведені заходи розміщуються на сайті закладу та на сторінці у соціальній мережі фейсбук.

Таким чином, щорічні заходи національно-патріотичного спрямування доцільно підібрані, яскраві, у них поєднуються різноманітні методи і форми виховання, насичені патріотичними емоціями та переживаннями. Важлива та вагома роль класного керівника у формуванні патріотичних почуттів, вихованні готовності до захисту Батьківщини, вивченні національних та бойових традицій українського народу.

Патріотичне виховання в ліцеї охоплює всіх учасників навчально-виховного процесу, особливо вагомий внесок у цю справу докладають учителі суспільно-гуманітарного циклу, формуючи в дітей не лише національний, патріотичний, а й громадянський компонент виховання. Вивчення української мови, історії, географії, української літератури, правознавства, громадянської освіти, захисту України спрямовано на формування переконливого почуття патріотизму і національної свідомості дітей, знань про права і свободи громадян, сутність громадянського суспільства.

Важливу роль у цьому відіграє особистий приклад самого педагога, його погляди та практичні дії, що є взірцем для наслідування. Якість підготовленості наших педагогів до уроків, заходів з використанням різних методів, форм навчання і виховання, вмінням урахуванням вікових та психологічних особливостей, застосуванням відвертості, емоційності, оптимізму та активної патріотичної позиції – не підлягає сумніву, кожен їх урок – урок життя. Національно-патріотичне виховання громадянина здійснюється кожним нашим педагогом на кожному уроці та в позаурочний час.

Вагому роль у пропагуванні ідеї патріотичного виховання, як національного пріоритету України, набутті особистістю, що підростає, громадянських якостей відіграє учнівське самоврядування – учнівська дирекція. Саме їх організація, побудована на чисто демократичних засадах з вибором учнівського директора. Саме учнівська дирекція ліцею є ініціаторами актуальних акцій, флешмобів, проєктів, інших заходів патріотичного спрямування.

Важлива роль у формуванні патріотизму належить батькам, родині. Класні керівники, адміністрація закладу намагаються залучати батьків учнів до активної участі у навчально-виховний процес, організацію та проведення позакласних виховних заходів, які показують єдність поколінь, загальнолюдських поглядів та цінностей.

Головне завдання ліцею - так побудувати виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, ліцейне середовище виховували дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності. Завдання педагогів полягає у тому, щоб слова «Україна», «патріотизм» набували для дитини особливого сенсу, тобто сприймалися «не лише розумом, а й серцем». Не менш важливим є повсякденне виховання поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів - Герба, Прапора, Гімну. Важливим аспектом національно-патріотичного виховання є повага та любов до державної мови. Мовне середовище повинно впливати на формування учня-громадянина, патріота України.

Головна мета патріотичного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української

держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Майбутнє України в руках молоді. Чи здатні ми виховати справжніх патріотів, які будуть здатні стати на захист держави? Від нас залежить, якою буде наша держава! А держава, як і родина, має бути дружною, сильною, здоровою, щасливою. Нехай любов до своєї вітчизни, до рідного краю згуртує всіх нас для здійснення високої мети - процвітання Соборної Незалежної України та перемога у страшній російсько-українській війні.

Пістрюга Людмила,
директор, учитель-методист
Гімназії №4 ім. Валі Котика
Шепетівської міської ради
Хмельницької області,
м. Шепетівка

**Управлінські аспекти функціонування освітнього хабу
Шепетівської гімназії №4 :
психологічна підтримка, соціалізація, організація волонтерства**

Описано ряд управлінських аспектів з досвіду роботи закладу освіти в умовах воєнного стану з метою психологічної підтримки учасників освітнього процесу, соціалізації здобувачів освіти, організації волонтерства.

Ключові слова: психологічна та емоційна стійкість, комунікація, ресурсний стан, соціалізація, волонтерство.

Освітня галузь України, як і всі сфери життя суспільства, зазнала серйозних змін в умовах війни. Якісна українська освіта – це пріоритет в суспільстві, а ще – це безперечно підґрунтя для перемоги і майбутньої відбудови країни.

Діти є найуразливішою групою під час війни... Вимушені переїзди, втрата дому, розлука з друзями, батьками та іншими членами родини мають довготривалий вплив на процеси розвитку дитини та становлення особистості.

Як оптимально організувати освітній процес, як комунікувати з дітьми різного віку про війну, як їх соціалізувати в нових реаліях, улагоджувати їхній психоемоційний стан?... А як допомогти учителю залишатися в ресурсному стані під час війни, *тренувати психологічну стійкість та знаходити час для відновлення?*.. Очевидно, що в таких умовах система освіти на усіх рівнях має серйозні виклики, на які ми зобов'язані знайти відповіді.

На сайті Державної служби якості освіти України в квітні 2022 року в рубриці «Історії учасників освітнього процесу щодо організації освітнього процесу в умовах війни» був надрукований допис з досвіду роботи нашого закладу – Шепетівської гімназії №4 - і в ньому було викладено наступне: «В наших освітянських серцях – цінності і любов, бо ми навчаємо і виховуємо найкращих дітей - українських дітей, розумних і неординарних, які, я твердо в цьому переконана, свою свободу нікому не віддадуть. Ніколи.

Тож зараз перед нами стоїть мега-важливе завдання – створити безпечне освітнє середовище в умовах воєнного стану, з дотриманням гнучкості та адаптації в доборі навчально-методичного забезпечення освітніх програм, індивідуалізації навчання та відповідного психологічного супроводу. Ми все це ретельно і виважено плануємо й враховуємо, організовуємо та координуємо, а ще ми знаходимо такі слова, які пояснюють дітям події, що відбуваються сьогодні в країні, ми переконуємо

їх, що вони з усім впораються, знайдуть мільйон варіантів і виходів із різних життєвих ситуацій...

Змістовно насичені уроки та виховні заходи, акції, флешмоби, мотиваційні зустрічі, налагодження дружніх стосунків та комунікації з учнями та батьками за сприяння соціально-психологічної служби «Посередник», функціонування ресурсної кімнати «Дитяча парковка», діяльності шкільного агенства волонтерів «Покоління NEXT», Дитячого Ордену Милосердя, міського гуманітарного хабу в рамках міжнародного проєкту «Нас єднає добро» допомагає дітям після всього пережитого відчувати себе в нашому закладі затишно, комфортно і впевнено, повірити, що навіть після самої темної ночі війни завжди приходить дивовижний світанок ПЕРЕМОГИ!»

Варто зазначити, що війна неймовірно ускладнила організаційну складову: безпечне середовище, часті повітряні тривоги, аварійні/планові відключення електроенергії, що призводять до відсутності можливості підключення до інтернету, перебування здобувачів освіти у різних куточках країни і світу. Усе це мають врахувати засновник, школа, вчитель і батьки, і безперечно про це має дбати адміністрація закладу освіти.

Наш емоційний стан впливає як на готовність організовувати освітній процес в таких надскладних умовах, так і на спроможність сприймати новий матеріал та навчатися. Вчителю надзвичайно важливо бути у ресурсі, аби мати змогу надавати освітні послуги учням, а за потреби кваліфіковано допомогти. А підтримку учням вчитель може продемонструвати, перш за все, власними стійкістю та спокоєм. Тож одним із таких заходів в закладі став мотиваційний тригер «ЗСУ+ВСУ». Під час цього заходу адміністрація та педагоги висловлювали вдячність Збройним Силам України, обговорювали плани, пропонували нові ідеї, освітні проєкти, мріяли про мирне майбутнє.

А ще адміністрації закладу освіти важливо продумати певні «місця вчительської сили», де б вони могли «зарядитися» енергією, щоб потім передавати її дітям. Так під час мотиваційного триггеру на одному із символічних листочків з'явилася пропозиція – створити в закладі соняшникову галявину – своєрідний острівець тепла наперекір холоду війни. Соняшникова галявина стала одним із найулюбленіших місць в закладі. На соняшниковій галявині проводяться релаксаційні хвилини, презентуються творчі роботи, декламуються авторські поезії.

А нещодавно наші педагоги долучилися до тренінгу «Емоційна підтримка та професійне зростання вчителів», який реалізується в рамках проєкту «Safe Space - Невідкладна психосоціальна підтримка для студентів і шкільних вчителів» у співпраці між Національним університетом «Києво-Могилянська академія», Австрійською агенцією з питань міжнародної мобільності та співпраці в галузі освіти та Державною службою якості освіти України.

Завдяки ініціаторам заходу - працівникам Шепетівського ЦПРПП та організаторам заходу - працівникам MEDAIR (міжнародної громадської організації, яка працює в напрямках психологічної та соціальної підтримки), наші педагоги вчилися застосовувати нові ресурсні техніки дотримання емоційного балансу, зменшення напруги, подолання синдрому вигорання в такий надскладний час.

В травні 2022 року на засіданні педагогічної ради за ініціативи шкільного агенства «Волонтери покоління NEXT» було прийнято рішення про функціонування шкільного освітнього хабу Дитячий Орден Милосердя «Подих мирного життя». Це питання було надзвичайно актуальним, у закладі вже на той час здобувала освіту велика кількість внутрішньо переміщених дітей, організовувалося харчування на волонтерських засадах дітям та дорослим, які прибули з окупованих територій та з зони бойових дій. Напрямки діяльності хабу були різноплановими, і серед них – це діяльність мовного осередку, функціонування курсів української мови «Мовний КУРСОР».

Дзиготерапія...така креативна ідея від відомого дитячого психолога Світлани Ройз втілювалася в освітньому хабі Дитячий Орден Милосердя «Подих мирного

життя» на базі Гімназії №4. Діти були в захопленні, вони відволікалися від страшних подій та сигналів повітряної тривоги!

Заходи в шкільному хабі ретельно плануються і нестандартно проводяться. Наприклад, мегапозитивним був день кульбабки. Наші волонтери-педагоги вчитель мистецтва Оксана Борисівна Гурська та практичний психолог Олена Олександрівна Караван помітили, що ці чудові квіти, наче маленькі сонечка, тож в арт-хабі панував кульбабовий настрій: діти малювали, плели віночки, складали кульбабкові інсталяції! Радості дітей не було меж!..

Кваліфіковано застосовуємо елементи нейрографіки, алгоритми якої здатні допомогти дітям і дорослим позбутися психологічних травм, навчитися вести діалог з собою та Всесвітом! Для проведення заходів освітнього хабу використовується й ресурсна кімната з такою символічною назвою «Дитяча парковка».

Бузкові парфуми.... в освітньому хабі Гімназії №4, вони були всюди - в квіткових інсталяціях, творчих роботах, забарвлених перемогою українців в Євробаченні-2022, і аромат їх був неймовірним, адже складався з ноток любові та гордості за рідну країну та її непереможний народ!

А ще в освітньому хабі проводився майстер-клас «Українські варенички-Божі хваленички»! Маленькі кухарята разом із шеф-кухарями-вчителями місили пухке тісто, експериментували з начинками, пригощалися смаколиками, які виготовили власноруч!

«За п'ять хвилин до літа...» - таку креативну назву мала одна із зустрічей в шкільному хабі, тож атмосфера заходу була тепла і сонячна! Метелики, кавуни, фруктове смузі...А бажання були у всіх також атмосферні: «Нехай літо буде мирним і безтурботним, діти на нього так чекають!..»

Долучилися учні, батьки та педагоги до Всеукраїнської ініціативи «Сади Перемоги», тож в Гімназії №4 - це оновлена теплиця, це закладка малинника, це шкільна науково-дослідницька ділянка, де ростимуть нові сорти овочів, це модернізація та оновлення шкільного фруктового саду!

Квіткове намисто з чудових тюльпанів, крокусів, нарцисів прикрашає наш заклад, завдяки тому, що наші учні стали учасниками Всеукраїнського проєкту <https://www.facebook.com/hashtag/flowers4school!>

Під керівництвом педагогів нашого закладу та після ознайомлення з відповідними інструкціями вони з задоволенням висаджували цибулини подарованих квітів на шкільному подвір'ї і дбайливо доглядають за рослинами, які милують очі, дивують своєю красою, зігрівають наші душі і серця, обпалені війною, тож надаватимуть сили для реалізації мрій і сподівань!

Чудові, можна навіть сказати смачні, заходи проводилися в нашому освітньому хабі у Всесвітній день яблука, в цей день у пам'яті зринають слова чудового українського поета Миколи Руденка: «Ви їли яблука з моєї України?» А ми в Гімназії №4 не тільки смакували яблуками, а й творили яблучні вишиванки та інсталяції! Було красиво і корисно!

А нещодавно волонтери Гімназії №4 ініціювали акцію «Патріотична валентинка», тож учні, педагоги, батьки, застосовуючи різноманітні техніки, матеріали, і навіть цукерки, виготовляли креативні листівки, скарбнички побажань, різноформатні валентинки, які не просто зігріють серце і душу, а ще й смакуватимуть нашим захисникам, мотивуючи на нові й нові подвиги заради миру!

У нас в закладі волонтерять всі! Волонтер - це можливість зробити світ кращим, допомогти країні вистояти в нелегку годину! Горда тим, що очолюю колектив Шепетівської гімназії №4, в якому волонтерами є дорослі та діти, які об'єднані спільною метою - наблизити ПЕРЕМОГУ! Мала честь отримати колективну нагороду для нашого славного закладу-осередку волонтерства!

Мегапозитивні, надихаючі розповіді про нашу діяльність публікуємо в педагогічній пресі, на сайті Державної служби якості освіти, рекламуємо на телебаченні, у такий непростий час, час боротьби за свою свободу, гідно

продовжуємо виконувати свою педагогічну місію – нести світло знань та виховувати патріотів своєї країни, незалежної і суверенної!

Діяльність закладу освіти з перших днів російської агресії була зосереджена, окрім своєї безпосередньої діяльності – організації освітнього процесу, на наданні посильної допомоги Збройним Силам України, силам територіальної оборони, вимушеним переселенцям та усім, хто таку допомогу потребував і потребує в час випробувань. Саме ж відновлення освітнього процесу дозволило нашим учителям віднайти свій ресурс, почуватися потрібними і важливими в сучасних умовах боротьби за свободу. Педагоги здійснюють активну діяльність у складі різних волонтерських груп як за місцем проживання, так і гуртуючись за окремими напрямками та інтересами.

Працівники нашого закладу збирають гуманітарну допомогу та перераховують фінансові ресурси на підтримку армії, допомагають в підготовці продуктових наборів та в організації харчування, в розміщенні біженців, займаються активною підтримкою та наданням кризової фахової психологічної допомоги дорослим і дітям. Працівники гімназії не тільки організували дієвий осередок волонтерства, а є активними добровольцями освітнього хабу «Подих мирного життя».

Ми стійко тримаємо освітній фронт, змінюємо освіту на краще та стаємо сильнішими, усвідомлюючи, що освіта – це інвестиція в майбутнє. А діти України - діти миру! Їх голос і погляди линуть до світла, дійдуть до НЕБЕС! День миру настане! ПЕРЕМОГА не за горами!

Список використаних джерел та літератури

1. Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття: у пошуках перспективи. *Філософія освіти*. 2006. №3.
2. Андрущенко В.П. Цивілізаційна цінність миру в освітньому контексті. *Освіта для миру: збірник наукових праць*. Київ: Юрка Любченка, Т.1., 2019.
3. Бокань В., Польовий Л. Історія культури України: Навч. посібник. Київ: МАУП, 2002.
4. Верьовкін В.В. Особливості реалізації освітньої політики щодо переміщених університетів України. *Вища освіта України*. 2017. №4.
5. Гоцуляк Ю.В., Гальченко М.С. Наукова освіта в Україні: теоретичний та нормативно-правовий контекст. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. №4.
6. Кремень В. Г. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2011. Вип. 1.32.
7. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. Київ: «Грамота», 2007.
8. Кремень В.Г. Освіта як запорука миру: шлях до людини. *Освіта для миру: збірник наукових праць*. 2019. Т.1.
9. Терепищій С. О. Сучасні теорії та моделі прийняття рішень в освітній політиці. *Гілея: науковий вісник*. 2015. №. 96.
10. Фрейре П. Педагогіка свободи: етика, демократія і громадянська мужність/ пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004.
11. Хоменко Г.В. Проектний підхід у науковій освіті: від теорії до практики сталого розвитку. *Освіта для миру: збірник наукових праць*. Київ: Юрка Любченка, Т.1, 2019.

Поліщук Антоніна,
вчителька історії Адампільського ліцею
Старосинявської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Краєзнавство як освітній пріоритет у реалізації мети сучасної школи та інструмент національно-патріотичного виховання

У складний і суперечливий час ми живемо. Наша держава обрала європейський вектор розвитку, відбуваються зміни в усіх сферах суспільства і в освіті зокрема. Нова українська школа є школою навчання та розвитку компетентностей. Часи змінюються, і освітній процес також, тому ми послідовно адаптуємось до потреб здобувачів освіти. На сьогодні основним, базовим компонентом з підвищення якості освіти є впровадження в освітній простір компетентнісної освіти. На жаль, в умовах воєнного стану виконувати поставлені завдання не просто. Однак, дякуючи ЗСУ, які захищають незалежність, територіальну цілісність і суверенітет країни, ми маємо можливість спілкуватися, обговорювати, складати плани і всі разом наближати нашу Перемогу над російськими загарбниками, бо у нас як в цілому у природі «ріка себе рятує берегами, а для народу пам'ять оберіг, минуле як заорані кургани, вони існують, хоч не видно їх». Бо з особливою задумою для нас і особливою значимістю звучать слова М. Грушевського: «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою».

Реформування системи освіти в Україні набуває глобального характеру. Чітко поставлені нові цілі й завдання освіти, які закріплені в чинному законодавстві, Концепції Нової української школи та Державних стандартах початкової, базової і повної середньої освіти.

Одним з основних завдань школи на сучасному етапі є формування свідомого громадянина, патріота й професіонала. А ключовим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації. Виконуючи ці завдання, ми так будемо освітню діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних педагогів, середовище виховували дітей та молодь у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності. Про героїзм і мужність кожного з наших Героїв-захисників ми обов'язково напишемо, а сьогодні прикладом для нас є життєвий шлях, активна громадянська позиція і жертвовність Ігоря Петровича Русого - людини-легенди, видатного педагога, справжнього краєзнавця-дослідника. Саме він стояв біля витоків оновлення та діяльності Старосинявської територіальної організації Національної спілки краєзнавців України, яка стала однією найчисельніших і відоміших в області. Свою діяльність організація спрямувала на вивчення і поширення краєзнавчих знань.

Адже актуальність національно-патріотичного виховання якраз і зумовлюється необхідністю консолідації та розвитку громади, сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання. У наш час національно-патріотичне виховання набуває характеру системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, організацій громадянського суспільства, громадян з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй Українській державі. В основу системи виховання школярів покладені ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей. Основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне, духовно-моральне виховання.

Протягом багатовікової історії людства доведено, що патріотизм – це вища форма вияву духовності, це моральний фундамент суспільної і державної будівлі, опора її життєспроможності. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України.

Для Ігоря Петровича, який започаткував фундаментальні краєзнавчі дослідження під рубрикою "Славетна Старосинявщина" дороговказом була проста істина, що найвища радість на землі – радість людського спілкування. І разом з однодумцями він написав чимало статей, книг, які постійно використовуються на уроках, заняттях гуртків і факультативів, проведення низки виховних заходів. Це : «Старосинявщина в історії та документах», «Старосинявщина в роки Другої світової війни» матеріали зустрічей Всеукраїнської експедиції " Шляхами козацької слави" на чолі з О. Реєнтом, головою Національної спілки краєзнавців України, доктором історичних наук: а потім членів експедиції "Труханівська січ" і вручення символічних мішечків всім учасникам із Кургану Козацької слави; участь в обласній експедиції "Козацькі могили на Поділлі" яку очолював Л. Баженов, тодішній голова Хмельницької обласної організації НСКУ, директор Центру дослідження Поділля; матеріали цілого ряду Всеукраїнських і регіональних краєзнавчих конференцій до ювілейних дат переможної битви під Пилявцями, конференцій присвячених пам'яті Богдана Хмельницького, який тричі побував у Старосинявському краї; це школи нового типу з елементами козацької педагогіки в Пиляві і Пасічній, елективні курси «Козацькими стежками», «Правовідносини і судочинство козацької доби на Поділлі», які отримали гриф МОН України та багато-багато іншого такого вагомого і незабутнього зроблено Ігорем Петровичем, справжнім літописцем Старосинявської землі.

Глибокою актуальністю сьогодні наповнюються слова про те, що історію ж бо пишуть на столі, ми ж пишемо кров'ю на своїй землі, ми пишемо плугом, шаблею, мечем. Так, патріотизм – це глибина усвідомлення особистістю єдності з Батьківщиною. Де одне з почесних місць належить вихованню любові й бережливого ставлення до рідної землі – своєї «маленької батьківщини», її історії, поваги до народних традицій і звичаїв, фольклору, любові до рідної природи. Ми не зможемо виховати любові до Батьківщини, не пробудивши в дитині любові до дерев, квітів, тиші та спокою батьківської оселі. Ми не зможемо виховати любові до народу, не виховавши любові до оточуючих людей – до однолітків і дорослих ; любов і відданість Вітчизні починається із вдячності матері, батькові, бабусі, шкільному вчителю; із знання її історії та культури.

У сучасній школі питання щодо краєзнавчого матеріалу відзначається , передусім, удосконаленням системи національної освіти, зокрема обумовленістю таких стратегічних цілей, як національна спрямованість освіти, органічна єдність з національною історією та традиціями, відтворення в навчальному процесі культури й духовності в усій різноманітності вітчизняних взірців. Саме шкільне краєзнавство завдяки вагомим потенційним можливостям, які пов'язані з регіональною своєрідністю наукових надбань, допомагає у вирішенні актуальних проблем удосконалення навчально-виховного процесу, гармонійному розвитку школярів.

Тепер, як ніколи, можна констатувати, що краєзнавча робота сприяє поєднанню навчання й виховання в єдиний процес. Вона розширює кругозір учнів, удосконалює їхні вміння самостійно здобувати знання, сприяє формуванню в них творчого мислення, пізнавального інтересу, спостережливості, твердих переконань. Краєзнавство дозволяє дорослим і учням поглибити уяву про малу батьківщину, відіграє велику роль у вихованні патріотизму, почуття гордості й поваги до своїх попередників.

Визначені нами цілі й завдання краєзнавства відповідають завданням сучасної освіти в цілому: «допомогти людині оволодіти трьома колами цінностей: етнокультурним, загальнонаціональним і загальнолюдським».

Форми краєзнавчої роботи в школі різноманітні: уроки, екскурсії, туристичні подорожі, зустрічі з місцевими краєзнавцями, поетами, конкурси, олімпіади тощо. Робота школи має суспільне визнання: у роботі з селищною радою, батьківською громадою, випускниками школи.

Справді, одним з основних завдань школи на сучасному етапі є формування свідомого громадянина, патріота й професіонала. Розглядаючи патріотизм як одну з найбільш значущих, вічних цінностей, притаманних усім сферам життя суспільства і держави, можна додати, саме вона є найважливішим духовним надбанням особистості, характеризує вищий рівень її розвитку, уособлює любов до Батьківщини, нерозривність з її історією, культурою, досягненнями та проблемами, що становлять духовно-моральну основу особистості, що формують її громадянську позицію. Пізнай себе, свій рід, свій народ, свою землю, і ти побачиш свій шлях у майбутнє, так писав Г. Сковорода, український філософ, так думав і жив, працював і воював І. Русий. Саме за шкільною партою ми формуємо в учнів готовність до дослідницької діяльності, евристичне мислення, позитивну мотивацію. Краєзнавчі дослідження належно підтримані підтримані навчальними програмами з курсу історії України, де виділені години на вивчення історії рідного краю. А ще краєзнавчі факультативи, гуртки. Краєзнавство в навчальній роботі сприяє ефективності навчально-виховного процесу в школі й ведеться за такими напрямками роботи: краєзнавство в початковій школі, історичне, географічне, етнографічне, літературно-фольклорне краєзнавство, робота шкільної філії МАН, факультативи.

Історія родини проєктується на історію країни. Інформація підручника починає звучати по-новому, стає особисто значимою. З безпристрасного спостерігача учень перетворюється майже в учасника подій. Факти з історії предків стають складовою частиною картини історичного процесу. Учні можна запропонувати написати невелику наукову роботу з тем:

- «Як зустріли XX століття мої предки».
- «Громадянська війна в долі моїх предків».
- «Наш край в роки II світової війни».
- «Ким ми пишаємося в нашій родині».
- «Сімейні традиції».

Моя родина у XXI ст....

Вчителі, які включають генеалогію в курс історії, максимально залучають учнів в навчальний процес, як самостійних дослідників минулого. А самі школярі максимально використовують при вивченні генеалогії різні джерела (письмові документи, листи рідних, спогади, усні розповіді родичів, знайомих, музейні та архівні матеріали. Важливим напрямом діяльності школи є бібліотечне краєзнавство, яке спрямоване на формування та накопичення краєзнавчого книжкового фонду, популяризацію краєзнавчих матеріалів - публікації вчителів у педагогічній пресі, видання власних збірок та співпрацю з літературною спільнотою Хмельниччини.

Україна, на жаль, знову є епіцентром протистояння агресору. Нині ми ціною своїх життів боронимо не лише себе, а й увесь світ. Розв'язавши війну, рашисти бачили свій імперський проєкт як кінець «української історії». Але вони зіткнулися з безпрецедентною мужністю, самовідданістю й професіоналізмом наших героїв на полі бою, залізною витримкою, компетентністю та рішучістю командирів, а головне – тотальним, всеохоплюючим спротивом усього Українського народу. Ми стоїмо міцно, боремося й живемо! Перемога буде нашою! А за кожну ракету і бомбу, за кожен зруйнований будинок, за незліченні жертви й страждання дітей і матерів, за кожний злочин, скоєний в Україні, ми помстимося! російська орда захлинеється кров'ю своїх солдатів на нашій українській землі! Бо жодна армія світу не здолає націю, яка має невмирущу волю до життя, незламну силу духу й могутнє, відважне військо.

Краєзнавство дозволяє дорослим і учням поглибити уяву про малу батьківщину, відіграє велику роль у вихованні патріотизму, почуття гордості й поваги до своїх попередників.

Визначені нами цілі й завдання краєзнавства відповідають завданням сучасної освіти в цілому: «допомогти людині оволодіти трьома колами цінностей: етнокультурним, загальнонаціональним і загальнолюдським». Ми не зможемо виховати любові до Батьківщини, не пробудивши в дитині любові до дерев, квітів, тиші та спокою батьківської оселі. Ми не зможемо виховати любові до народу, не виховавши любові до оточуючих людей – до однолітків і дорослих; любов і відданість Вітчизні починається із вдячності матері, батькові, бабусі, шкільному вчителю; із знання її історії та культури.

Актуальність питання щодо краєзнавчого матеріалу відзначається, передусім, удосконаленням системи національної освіти, зокрема обумовленістю таких стратегічних цілей, як національна спрямованість освіти, органічна єдність з національною історією та традиціями, відтворення в навчальному процесі культури й духовності в усій різноманітності вітчизняних взірців. Саме шкільне краєзнавство завдяки вагомим потенційним можливостям, які пов'язані з регіональною своєрідністю наукових надбань, допомагає у вирішенні актуальних проблем удосконалення навчально-виховного процесу, гармонійному розвитку школярів.

Так, без сумніву можна стверджувати, що у ході краєзнавчої співпраці учителів та учнів реалізується низка функцій:

1. Освітньо-пізнавальна функція – вивчення, пізнання минулого краю.
2. Пошуково-дослідницька – науковий пошук, відкриття раніше невідомих подій, явищ, імен, в ході якого школярі під керівництвом учителя набувають не тільки знань, а й навичок роботи з науковою літературою, архівними матеріалами, музейними фондами, спостерігати, записувати спогади, аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, трансформувати їх у повідомлення, реферати, лекції, доповіді, наукові конкурсні роботи, статті.
3. Перетворювальна, суспільно корисна праця – це і догляд за пам'ятниками, і шефство над ветеранами, учасниками бойових дій, й організація виставок, кутків, музеїв, поширення знань про рідний край.

Отже, шкільне краєзнавство відіграє пріоритетну роль у вихованні підростаючого покоління: по-перше, сприяє всебічному вивченню історії рідного краю; по-друге, допомагає використовувати краєзнавчий матеріал у навчально-виховному процесі. Краєзнавство вчить людей не лише любити свої рідні місця, але й знати про них, привчає їх цікавитися історією, мистецтвом, літературою, підвищувати свій культурний рівень. Виховувати та навчати дітей слід так, щоб вони усвідомили себе, з одного боку, дітьми своїх батьків, онуками й правнуками своїх дідів-прадідів, а з іншого боку, – дітьми своєї країни. Адже людина лише тоді стає активним членом нації, коли чітко знає, хто вона, з якого роду, коли дійсно знає свій народ, його історичну долю, його шлях в історичному житті.

Як основні переваги краєзнавчої роботи в школі можна визначити такі:

1. У ході вивчення історії краю в розпорядження школи надається зібраний учнями краєзнавчий матеріал, який знайде застосування в навчальній роботі. На його основі, наприклад, учитель може підготувати роздатковий матеріал (публікації з місцевої газети, спогади, листи). Речі зі шкільного краєзнавчого музею можуть використовувати вчителі літератури, малювання, музики.
2. Краєзнавчий матеріал з успіхом використовується у виховній позакласній роботі. На основі зібраного матеріалу діти готують доповіді, пишуть замітки, дописи в газету, можуть розміщувати зібрану інформацію на сайті в Інтернеті.
3. Беручи участь у вивченні історії краю (робота в бібліотеках, походи, оформлення експозицій музею, зустрічі з відомими земляками тощо), школярі розвивають уміння й навички, які вже мають і набувають нових у плані інтелектуальної діяльності, вчать відповідальності, розвивають естетичні смаки. Отже, краєзнавча робота дозволяє розвивати особистість дитини.
4. Вивчення історії краю сприяє історичній самоосвіті вчителя.

5. Застосування краєзнавчого матеріалу допомагає здійснювати творчий підхід у розробці уроків та позакласних заходів, що дозволяє, у свою чергу, підвищувати ефективність роботи та зацікавленість предметом.

6. І головне, краєзнавчий матеріал вчить дітей по-справжньому любити рідну землю.

Список використаних джерел та літератури

1. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Основа, 2011.
2. Веселова О. Усна історія як джерело у вивченні геноциду українського народу голодом 1932 - 1933 років. *Краєзнавство*. 2019. № 3-4. №1. С. 269-284.
3. Всеукраїнська спілка краєзнавства: матеріали та документи. Київ : Рідний край, 2007.
4. Демідієнко О.Я., Іонова О.М., Кузнецова В.І. Основи краєзнавства. Київ, 2001.
5. Жупанський Я.І., Круль В.П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства. *Український географічний журнал*. 1993. № 3.
6. Жупанський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2014. № 1-2.
7. Історичне джерелознавство. Підручник / Калакура Я. С., Войцехівська І. Н. Павленко С. Ф. та ін. Київ : Либідь, 2002. 488 с.
8. Костриця М. Витоки українського краєзнавства. *Географія та основи економіки в школі*. Київ, 2010. №2.
9. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство. Київ: Основа, 2010.
10. Рєпніна В. Краєзнавчо-пошукова діяльність учнів у позашкільному закладі. *Географія та основи економіки в школі*. 2010. № 1.
11. Соловей М.В. Шкільна географія і краєзнавство у педагогічній спадщині С. Русової. *Географія та основи економіки*. 2001. № 1.
12. Старосинявщина в історії та документах. Хмельницький, 2016.
13. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства. *Рідна школа*. 2012. Серпень-вересень.
14. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в школі. *Історія в школах України*.
15. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Київ: Рідний край, 2014.
16. Тронько П.Т. Родовід українського краєзнавства. *Краєзнавство*. 2015.

Поліщук Ольга,

вчитель біології Пасічнянського ліцею

імені Ігоря Русого

Старосинявської селищної

ради Хмельницького району

Хмельницької області

Патріотичне виховання як складова становлення національної самосвідомості учнів

Пізнаючи ідею Батьківщини, переживаючи почуття любові, вдячності, захоплення, тривоги за її нинішнє прийдешнє,... готовність віддати за неї своє життя, людина в підлітковому віці пізнає себе, утверджує свою гідність. Виховати патріота ... - означає наповнити повсякденне життя підлітка благородними почуттями, які

забарвлювали б усе, що людина в цьому віці пізнає і робить.

В. О. Сухомлинський. Народження громадянина.

У даній статті проаналізовано роль виховної системи закладу як осередку формування громадянського середовища. Саме у процесі взаємодії учасників освітнього середовища формуються цілі та завдання виховного процесу головною метою якого, є виховання свідомого громадянина України, який поважає історичне минуле свого народу і толерантно ставиться до культурних та національних здобутків інших народів, формування творчої особистості, здатної до самореалізації та самовдосконалення, а також створення умов для соціалізації учнів, утвердження їх і як особистостей і як громадян своєї держави.

Ключові слова: *патріот, громадянин, виховання, особистість, національно-патріотичне виховання, патріотизм.*

Під час російсько-української війни усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо. У першу чергу, саме навчальний заклад має стати для кожної дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, сприяти єднанню українського народу та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Патріотизм (від латинського patria – країна, вітчизна, батьківщина) – це любов і відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Історичне джерело патріотизму – це формування зв'язків з рідною землею, рідною мовою, народними традиціями, звичаями та культурою.

Нині патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість, спроможна перетворювати почуття в конкретні справи та вчинки на користь держави. Справжній патріот повинен мати активну життєву позицію, своїми справами та способом життя сприяти якісним змінам ситуації в країні на краще. Для формування такої свідомості особистості має бути успішно реалізована цілісна система національно-патріотичного виховання [10].

В основу національно-патріотичного виховання мають бути покладені історичні й культурні цінності, традиції і звичаї народу, значення яких зростає в умовах європейської інтеграції України. Головною тенденцією національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до Батьківщини, держави, народу, нації. Посилення національно-патріотичного виховання нерозривно пов'язане з трансформацією правової культури, правової та громадянської свідомості. Ці процеси, у свою чергу, ґрунтуються на:

- визнанні й забезпеченні в реальному житті прав людини, гідності та свободи як правових і соціальних цінностей (підхід, що ґрунтується на правах людини);
- утвердженні гуманістичної моралі та формуванні поваги до таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість, чесність, відповідальність тощо;
- утвердженні поваги до Конституції України, законодавства, державної символіки, державної мови;
- формуванні соціальної активності особистості – готовності до участі в процесах державотворення, до виконання громадянського й конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів і незалежності держави, здатності до спільного життя та співпраці в громадянському суспільстві, здатності до

самостійного життєвого вибору та готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до правових і демократичних принципів [7].

Історично в українських школах, ліцєях, гімназіях приділялася значна увага національно-патріотичному вихованню підростаючого покоління на всіх етапах навчання. Саме національно-патріотичне виховання забезпечує всебічний розвиток особистості, розвиток здібностей та обдарувань дитини, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності, культури, виховання громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України.

Пасічнянський ліцей імені Ігоря Русого серед багатьох шкіл Хмельниччини – старих і нових, державних і приватних, великих і малих, на наше переконання, має власне обличчя з притаманними рисами сучасного навчально-виховного закладу нового типу, який функціонує у сільській місцевості, де живуть трудолюбиві, прості, талановиті люди, що в значній мірі зберегли любов до рідного народу, рідної мови, його культури та традицій. Педагогічний колектив намагається створити сприятливі умови для одержання повноцінної освіти. Прагнемо робити все можливе, щоб уникнути комплексу меншовартості сільського учня.

Беручи до уваги досвід інших шкіл України, педагогічний колектив Пасічнянського ліцею імені Ігоря Русого обрав моделлю школи – «Школа козацької педагогіки». Українська національна ідея проходить через всю педагогічну спадщину минулих епох. Вона в усі часи надихала багатьох освітніх діячів, педагогів на служіння своїй Батьківщині, рідному народові. Головна мета національного виховання на сучасному етапі – передання молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду й, на основі цього, формування особистісних рис громадянина України.

Напрямами роботи нашого ліцею з національно-патріотичного виховання є:

- формування патріотизму, відповідальності за долю нації, держави;
- виховання розуміння високої цінності українського громадянства, внутрішньої потреби бути громадянином України;
- формування поваги до Конституції України, державної символіки (Герба, прапора, Гімну України);
- збереження і продовження українських культурно-історичних традицій;
- виховання шанобливого ставлення до української мови, історії;
- формування національної свідомості, людської гідності, любові до рідної землі, родини, народу;
- формування соціальної активності;
- виховання правової культури особистості;
- формування й розвиток духовно-моральних і загальнолюдських цінностей;
- сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я, задоволення естетичних та культурних потреб особистості;
- виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадській діяльності.

Вище перелічені складові національно-патріотичного виховання реалізуються різними шляхами, здійснюється як на уроках, так і в позаурочний час.

З метою реалізації Концепції національно-патріотичного виховання молоді [5], в школі оформлено стенди з національною символікою, на сайті закладу створено рубрику «Патріотичне виховання», в якій висвітлюється інформацію про перебіг проведених заходів, систематично проводяться заходи з вивчення історії та культури України:

- тематичні уроки з різних предметів (присвячені становленню та розвитку української державності)
- лекції, бесіди («Я – громадянин-патріот незалежної держави України», «Україна – єдина країна», «Моя рідна Україна», «Державна символіка Батьківщини»,

«Твої права і обов'язки», «Патріотизм – нагальна потреба України», «Моя земля – земля моїх предків», «Україно, матінко моя», «Символи України», «Народні символи» тощо);

- семінари, «круглі столи», конференції («Утверджувати ідеали культури миру – служити миру», «Люблю я свій народ – ціную його звичаї»);

- уроки пам'яті («Пам'ять серця», «Зростаємо громадянами-патріотами землі, що Україною зветься»);

- години спілкування («Я – громадянин і патріот держави», «Я – українець!», «Можна все на світі вибирати синові, вибрати не можна тільки Батьківщину!»);

- постійно діючі фотовиставки та виставки дитячих малюнків

- заняття факультативів «Стежками козацької слави», «Українознавство»

- місячники військово-патріотичного виховання;

- декади правових знань;

- предметні тижні української мови та літератури, історії;

- свята присвячені відзначенню Дня прапора, Дня рідної мови, Дня української писемності та мови, Дня Гідності та Свободи, Дня Єднання, річниці святкування знаменних дат українських письменників та історичних постатей;

- шевченківські літературні свята (конкурс читців поезії Т. Шевченка, випуск буклетів, брошур, газет по творчості Кобзаря, зустрічі, присвячені творчості Т.Шевченка);

- заходи з відзначення дат українського літературно-мистецького життя (цикл заходів, присвячених відзначенню Міжнародного дня рідної мови, виховні години до річниць видатних діячів історії та культури).

Фото1. Ланцюг Єднання

Реалізація концепції національно-патріотичне виховання молоді сприяє і козацька педагогіка. У виховній системі школи активно використовуються елементи козацької педагогіки. З метою поширення знань серед учнів про козацький національно-патріотичний рух, про героїзм козаків у боротьбі з чужоземними загарбниками проводяться такі заходи :

- екскурсія до шкільного музею;

- читацькі конференції;

- конкурсні програми «Нумо хлопці, козаки» (до Дня української армії);

- благодійні ярмарки;

- театральні вистави «Українські вечорниці», «Масляна».

Реалізація проекту «Музейна педагогіка» в Пасічнянському ліцеї імені Ігоря Русого дає можливість учням через призму проникнення у створену реальність, атмосферу минулого відчувати свою особисту причетність до власної історії і культури.

Була поставлена мета, що шкільний музей у закладі має стати центром національно-патріотичного виховання, своєрідним острівцем духовної культури.

Сучасне інформаційне суспільство вимагає розвитку індивідуальності, а наші шкільні музеї – музей «Знатних земляків» та історико-краєзнавчий музей села Пасічна акцентують увагу на значенні особистості у історичному розвитку села, країни.

Мета діяльності музеїв у Пасічнянському ліцеї імені Ігоря Русого полягає у залученні учнів до вивчення та збереження історико-культурної спадщини нашого народу, у формуванні освіченої творчої особистості, сприянні відродженню національно-патріотичного виховання на нових засадах, виховання молоді на кращих зразках історії рідного краю, народу, його досвіду, традицій, освіти та культури. Оскільки музей є однією з форм додаткової освіти в умовах освітньої установи, що розвиває активність, має виховну й науково-пізнавальну цінність, то має обов'язково бути інтегрованим у навчально-виховний процес.

При шкільному музеї села Пасічна здійснювалась пошукова робота, яка супроводжувалась дослідницькою діяльністю, археологічними розкопками. Оскільки експозиції нашого музею добуті учнями у тому числі і внаслідок археологічних розкопок Черняхівського поселення II-III ст. н. е. на теренах села Пасічна, то музей вважається авторським надбанням.

У нас історія живе не лише в експонатах, вона використовується у щоденній роботі з дітьми, педагогами, випускниками, гостями, батьками, представниками місцевої громади. Музей у нас є гідним місцем зберігання, використання, популяризації, експонування, вивчення підсумків пошукової, краєзнавчої діяльності. Експозиції шкільних музеїв пристосовані для проведення навчально-виховної роботи.

*Фото 2. Демонстрація експонатів Русим І.П.
у шкільному краєзнавчому музеї.*

Навчання демократії - важливий засіб формування політичної культури. І в цьому напрямі важливою є робота з лідерами учнівської молоді. В закладі працює рада «Ровесник», яка координує патріотичну роботу на рівні учнівського самоврядування.

Спільно з ними проводяться акції пам'яті (урочисті лінійки, покладання квітів, вшанування ветеранів, уроки мужності, урочисті зустрічі) до визначних подій:

- *Дня Чорнобильської трагедії ("Дзвони Чорнобиля").
- *Дня скорботи і вшанування пам'яті жертв війни в Україні.
- *Дня партизанської слави.
- *Дня пам'яті жертв голодомору ("Запали свічку").
- *Дня Соборності України.
- *Дня пам'яті героїв Крут.
- *Дня пам'яті Героїв Небесної Сотні.

Радію учнів організована волонтерська діяльність у школі, яка сприяє встановленню соціальних зв'язків, опануванню дітьми новими навичками, формуванню у них прагнення до відповідальної патріотичної поведінки, моральних та духовних якостей, світогляду справжнього громадянина України.

Виховати громадянина означає підготувати підростаючу особистість до участі в розв'язанні завдань держави, до управління її справами і виконанням функцій громадського діяча та захисника Батьківщини.

Фото 3. Вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні

З метою посилення ролі родини у процесі національно-патріотичного виховання молоді, підвищення педагогічної культури батьків налагоджена робота батьківського лекторію «Батьківський ліцей». Для батьків різних вікових категорій проведені лекції, тренінги, диспути на теми: «Родина – найвища цінність на землі», «Щоб не згасло родинне вогнище», «Роль батьків у формуванні правової відповідальності дітей», «Суспільна активність підлітка як ознака готовності до «дорослого» життя», «Роль родини в майбутньому професійному самовизначенні учнів».

Велика увага приділяється формуванню здорового способу життя, це родинні спортивні свята, «Дні спорту», фестивалі, спартакіади, Олімпійські уроки, турніри з футболу, шашок, шахів, настільного тенісу, волейболу. Все це є не тільки засобом пропаганди здорового способу життя, але й потужним засобом виховання патріотизму й національної свідомості.

Час, у якому ми живемо, справедливо називають складним та поворотним, це справжня боротьба добра зі злом. Адже саме 24 лютого 2022 року, життя українців спинилося, нам необхідно протистояти загарбнику, який тимчасово панує на нашій землі, пропри звірство, що чинить окупант, наші воїни впевнено демонструють свою громадянську позицію. Українець – це патріот, який відвойовує кожний клаптик своєї території, але завжди зберігає порядність, людяність, бо він, справжній приклад для майбутнього підростаючого покоління. Мова йде про майбутнє – те у якому житимуть і працюватимуть сьогоднішні діти. Ми не знаємо, ще скільки триватиме війна, але чітко знаємо – росія програє, тому що у них справжній дефіцит на добро, вихованість, людяність, духовність та культуру.

Список використаних джерел та літератури

1. Апраксина О.А. Позакласна робота в школі. Київ: Освіта, 2007. 130 с.
2. Гнатюк В.М. Управління системою національного виховання учнів загальноосвітньої школи : методичний посібник. Київ : «Оріяни», 1998.

3. Губко О.Т., Руденко Ю.Д., Кузь В.Г. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 2005 . 217 с.
4. Кононенко П., Усатенко Т. Концепція української національної школи-родини. *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції*. Київ: Школяр, 1997. С. 123–133.
5. Концепція національно-патріотичного виховання молоді, затверджена наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27 жовтня 2009 року № 3754/981/538/49.
6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 27.10.2014 № 1232 "Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді".
7. Програма патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України 21 жовтня 2013 року № 1453 /716 /997.
8. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. Харків: Веста: Видавництво "Ранок", 2002. С.128. (Серія "Управління школою").
9. Старікова К.Л. У витоки народної мудрості. Львів: Відділення пед. Суспільства, 1994. 89.с.
10. Чорна К.І. Патріотизм – духовна цінність молодих громадян України. *Цінності освіти і виховання* : науково-методичний збірник /За заг. ред. О.В.Сухомлинської. Київ, 1997. С. 209–212.

Рибачок Ірина,
старша викладачка кафедри історії ім.
проф. М.П. Ковальського
Національного університету «Острозька
академія», заступниця директора з на-
вчально-виховної роботи Нетішинського
ліцею № 1, кандидатка історичних наук,
м. Нетішин

Історико-краєзнавчі дослідження як засіб популяризації локальної історії та інструмент національно-патріотичного виховання учнівської молоді

У статті розглянуто роль та значення історико-краєзнавчих учнівських досліджень для популяризації регіональної (локальної) історії та важливого інструменту національно-патріотичного виховання учнівської молоді на прикладі діяльності Наукового товариства учнів «Пошук» Нетішинського ліцею № 1. Зазначено проблеми та перспективи проведення подібних досліджень у закладах загальної середньої освіти України.

Ключові слова: історія, освіта, регіональна історія, краєзнавство, учнівські наукові товариства, рідний край.

«...Перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим чле-

ном живого, свідомого і об'єднаного організму»
І. Франко «Галицьке краєзнавство»
(1892 р.)

Ці слова видатного українця Івана Франка, написані більше століття тому, без сумніву залишаються актуальними в ХХІ столітті, а роль історико-краєзнавчих учнівських досліджень у плеканні любові до України, почуття патріотизму, вихованні та зміцненні інтересу до історії важко переоцінити.

У період нових викликів, пов'язаних із повномасштабним вторгненням РФ, поширенням російських історичних міфів актуальною є суспільна дискусія щодо ролі історичної освіти в умовах воєнного стану, необхідність оновлення навчальних програм, підручників, необхідність посилення національно-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України працює над розробкою нової концепції історичної освіти в школах, суспільне обговорення якої розпочнеться уже влітку 2023 року [4; 3].

З 1992 року в Україні щокілька років з'являлися нові програми та підручники історії, у серпні 2022 року шкільні програми з історії також зазнали доповнення, але проблема підручників залишається (їх надрукували у 2021 р.), оскільки потрібно враховувати досягнення сучасної історіографії, оновлену програму, адже у програмі є нові визначення, про які ні слова в підручниках.

Варто зазначити і про проблему перенавантаженості учителів, котрі не лише працюють із виконанням освітньої програми, але й готують учнів до різноманітних конкурсів, змагань, олімпіад. Сам зміст підручників, орієнтація на вивчення подій, фактів, дат, термінів (на чому значною мірою базується також концепція ЗНО або НМТ) викликає складнощі розуміння історичних процесів у сучасних здобувачів освіти, впливає і незацікавленість предметом, яка треба визнати теж спостерігається у деяких учнів.

У час, коли учнівська молодь втрачає інтерес або має прогалини у шкільному курсі історії, у підручниках перевантаженість фактами, датами, досить складний стиль написання, а педагоги мають лише годину-півтори на тиждень для викладання важливого предмета, який покликаний забезпечити формування низки предметних і загальних компетентностей, міцним фундаментом національно-патріотичного виховання. Зараз Україна та світ є свідками сучасної історії, про яку в підручниках ще не написано. Тому важливим інструментом для формування розуміння історичних процесів, зацікавленості предметом, національно-патріотичного виховання може бути використання та впровадження елементів історичного краєзнавства.

Поняття «Історичне краєзнавство» досить широке, адже можемо розуміти його як окрему галузь знань, історичну дисципліну, напрям наукових історичних досліджень вчених, краєзнавців, але для учнівської молоді воно важливе з точки зору розуміння витоків особистості, її коріння, осмислення історичного процесу від загально-го до часткового і навпаки.

Вчені виділяють три форми краєзнавчої діяльності:

- наукова;
- громадська;
- навчально-освітня [1, с. 6].

Два перші напрями активно розвиваються в Україні в наукових краєзнавчих центрах, установах, фахівцями-дослідниками, пам'яткоохоронними інституціями, музеями.

Зауважимо, що історико-краєзнавчий рух у нашій країні активно розвивається у фаховому середовищі. У закладах вищої освіти працюють науковці, чиї дослідження в тій чи іншій мірі присвячені краєзнавчій тематиці. Так, при кафедрі історії імені професора М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» діє

Центр дослідження Волині; при Кам'янець-Подільському національному університеті імені І. Огієнка – Центр дослідження історії Поділля.

В Україні видаються фахові журнали з краєзнавчої тематики – «Краєзнавство» [2], збірники праць [5]. Діє Національна спілка краєзнавців України з обласними організаціями.

У цій статті звертаємо увагу на стан і перспективи саме навчального краєзнавства в школі. Загалом навчальне краєзнавство умовно поділяють на вузівське та шкільне. Як зазначено у передмові до посібника «Наш край: історія Волині від найдавніших часів до другої половини ХХ століття» у проєкті програми з історії України для 7–11 класів (1992 р.) були збережені самостійні краєзнавчі уроки «Наш край», але з 1996 р. закладені основи вивчення історії рідного краю поступово руйнувалися [5]. Значну роль у проведенні і популяризації історико-краєзнавчих досліджень у закладі загальної середньої освіти відіграє постать учителя-ентузіаста, особистості здатної згуртувати дітей, фахівця, котрий здатний провадити з дітьми історико-краєзнавчу діяльність.

Сьогодні питання краєзнавства гіпотетично можуть розглядатися як в урочний (у контексті шкільного курсу з історії України), так і поза урочний час (як гурткові години, індивідуальна робота в рамках діяльності шкільних наукових товариств). Щодо урочного часу, то найпопулярнішими є два шляхи:

1) у курс «Історії України» учитель може самостійно вносити такі теми/завдання у календарно-тематичне планування, але тоді на практиці часто «жертвує» уроками-узагальненнями;

2) коли на уроці з вивчення певної теми учитель історії може подавати практичні кейси, які стосуються подій у рідному краї в той чи інший період, тобто у цьому випадку краєзнавчий матеріал учитель може використовувати, застосовуючи прийом конкретизації – розкриття загального через окреме, на конкретних фактах типових явищ, історичних подій, процесів, закономірностей.

Отже, історичне краєзнавство може складати зміст цілого уроку або окремих його елементів і відповідно до цього розрізняють два основні види занять: урок вивчення історії краю та урок з елементами краєзнавства. Учитель історії має враховувати, що подана інформація з історії краю повинна бути достовірною і обґрунтованою з наукової точки зору, відкриває більше можливостей із залучення наочності, історичних джерел, формує високий пізнавальний інтерес, але має бути зрозумілою для аналізу учнями.

Шкільний педагог потребує науково-методичної підтримки, сучасної історико-краєзнавчої літератури, яка не завжди є в шкільних бібліотеках, тому тут важливу роль відіграє співпраця із закладами вищої освіти, музейними, науковими інституціями, діалог між різними ЗЗСО міста.

Крім того, варто зауважити, що кожен регіон, кожне місто має першопочатково різні стартові потенційні можливості щодо розвитку учнівських історико-краєзнавчих студій, адже одні міста є більш давніми, зі збереженими історичними пам'ятками, комплексом джерел, а інші міста – більш сучасні, котрі не мають такого потенціалу збережених пам'яток або джерельної бази. Водночас, це не означає, що в таких містах не можна проводити історико-краєзнавчі дослідження, а лише те, що їх тематика має враховувати цю специфіку.

Історико-краєзнавчі дослідження учнів виконують низку функцій – освітню, науково-дослідницьку, практичну, прогностичну, світоглядну. Подібні дослідження завдяки, пов'язані з позакласною роботою. Їх проведення дозволяє учителю застосовувати індивідуально орієнтоване компетентнісне навчання, формувати в учня навички самостійної роботи, а також т.зв. м'які навички (soft skills), які так важливі у ХХІ ст. На практиці проведення, використання і популяризація результатів учнівських історико-краєзнавчих досліджень допомагає здобути навички пошуково-дослідницької роботи ще у школі, наблизити життя до науки, розвинути комунікаційні навички,

отримати досвід професійної комунікації, налагодити систему зв'язків із громадськістю тощо.

Врешті історико-краєзнавчі дослідження виступають для учнівської молоді засобом навчання і виховання національно свідомих громадян. Зв'язок поколінь, що змінюють одне одного на певній території, стає зримим і відчутним, учень відчуває себе причетним до історичних процесів безпосередньо.

Тематичне поле історико-краєзнавчих досліджень дуже широке і передбачає міждисциплінарність. Практично немає меж і у визначенні граней життя суспільства – економічного, політичного, соціокультурного – які воно охоплює. Це дозволяє вивчати не лише своєрідність певного регіону, характер господарства, людності, традиції, а й історію повсякденності, соціальну, гендерну історію, біографічних досліджень, історій успіху, яким все ж менше приділено уваги на сторінках підручника з історії України.

Якість та поширеність учнівських краєзнавчих досліджень значною мірою залежить від наявності, збереженості, доступності джерельної бази. Частина подій новітнього періоду вивчають за допомогою методів усної історії, який дуже подобається дітям, адже вони можуть провести інтерв'ю з учасником певних історичних подій.

Завданням учителя є правильно і відповідально організувати цей процес (підготовка до інтерв'ю, складання опитувальника, процес проведення та фіксації, опрацювання і збереження матеріалів усної історії). Непрофесіоналізм і некомпетентність тут можуть завдати значних втрат. Тому обов'язковою умовою є фахові консультації.

Для кращого розуміння методики проведення історико-краєзнавчих досліджень базованих на методах усної історії, визначення актуальності, перспективності теми, змісту виконання таких робіт спершу педагогам та учням потрібна фахова консультація, допомога у вигляді проходження спецкурсів «Основи академічного письма», «Основи науково-дослідної роботи для учнів», «Усна історія: теорія та практика» тощо.

Ліцеїсти Нетішинського ліцею № 1, що є членами Наукового товариства учнів «Пошук» активно займаються історико-краєзнавчими дослідженнями. У цьому контексті педагоги-наставники стимулюють і організовують роботу з урізноманітненням форм. Серед заходів, що популяризують історико-краєзнавчі дослідження у закладі загальної середньої освіти:

- 1) проводяться учнівські наукові конференції. Здобувачі освіти та педагоги беруть участь у регіональних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

- 2) налагоджено активну співпрацю із Нетішинським міським краєзнавчим музеєм, Центром туризму та краєзнавства Нетішинської МТГ у справі допомоги джерелознавчої, науково-методичної для учнів та педагогів.

- 3) систематично організовуються зустрічі учнівської молоді з українськими істориками, краєзнавцями, митцями, громадськими діячами, свідками та учасниками подій.

- 4) учні беруть участь у всеукраїнських та регіональних конкурсах – Всеукраїнська історико-краєзнавча експедиція «Моя Батьківщина - Україна», Всеукраїнський конкурс-захист науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України (секція «Історичне краєзнавство»).

- 5) ведеться робота над створенням краєзнавчого каталогу медіатеки, наповнення книжкових фондів краєзнавчими виданнями.

- 6) адміністрація ліцею стимулює і підтримує індивідуальні історико-краєзнавчі дослідження.

- 7) під час уроків історії значна увага звертається на проєктну діяльність учня, в т.ч. з історико-краєзнавчої тематики: «Походження прізвища, імені та населеного пункту, де народився або проживає учень», «Реєстр історико-архітектурних, історико-культурних й археологічних, сакральних пам'яток району/місцевої територіальної громади та розгорнутий паспорт однієї із пам'яток», «Розробка місцевих туристичних маршрутів», «Моя родина під час Другої світової війни» тощо;

8) організовуються активності для учнів у ігровій формі з краєзнавчої тематики (історичні турніри, брейн-ринги, квести, екскурсії).

9) У ліцеї діє «Музей хліба»

10) використовуються інноваційні форми роботи – проводяться челенджі, підготовка подкастів чи відеосюжетів як результати історико-краєзнавчих досліджень учнів. Челенджі «Люби і знай свій рідний край», відеоролики «З Україною в серці». Такі форми близькі до покоління, яке більшість часу звикло проводити в Інтернеті та соціальних мережах. Навчання тут активне, учні поєднують світ інформаційних технологій із реальним життям. Крім того, такі наочні форми роботи допомагають краще запам'ятати певну інформацію з історії краю, адже мозок сприймає 90 % інформації візуально.

11) систематично відбувається популяризація історико-краєзнавчих досліджень і заходів у соціальних мережах.

Отже, історико-краєзнавчі дослідження залишаються важливим засобом популяризації локальної історії та інструментом національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Ці дослідження дозволяють педагогам зробити освітній процес більш мотивованим і цілеспрямованим, а учням – активізувати пізнавальну діяльність, ознайомитися з історією рідного краю, опанувати навички самостійної роботи, самоконтролю, створюються необхідні умови для розкриття здібностей учня, його інтелектуального зростання, розвитку soft skills, практичних навичок роботи з джерелами та літературою тощо. Проведення таких досліджень у закладі загальної середньої освіти залежить від особистості і фаховості учителя історії.

Проблемою залишається орієнтація значної частини вчителів тільки на засвоєння школярами програмних результатів навчання, недостатня матеріально-технічна та науково-методична база, відсутність доступу до сучасної фахової літератури з проблеми. Якщо фахові журнали з краєзнавства ще можна опрацьовувати в електронній версії, то проблема доступності для школи спеціалізованих монографій, які в Україні продовжують видаватися невеликими тиражами, залишається.

Водночас, необхідність посилення національно-патріотичного виховання учнівської молоді в Україні в умовах агресії РФ, російських пропагандистських історичних наративів зумовлює необхідність переосмислення історичної освіти у школах загалом і посилення ролі історико-краєзнавчих студій зокрема. Тому краєзнавство чи регіональну історію слід сприймати не як доповнення, а як важливу складову частину національної історії, засіб популяризації локальної історії, інструмент національно-патріотичного виховання, але потрібно пам'ятати про небезпеку втрати критеріїв об'єктивності, науковості, штучної «героїзації», ідеалізації місцевих діячів.

Список використаних джерел та літератури

1. Голубко В.Є., Качараба С.П., Середяк А.В. Історичне краєзнавство. Ч.І. Львів, 2005. 130 с.
2. Краєзнавство. URL: <http://kraieznavstvo.history.org.ua/> (дата звернення: 15.04.2022).
3. Лиховид І. Якою має бути нова концепція історичної освіти: думки вчителів-практиків. URL: <https://nus.org.ua/articles/yakoyu-maye-buty-nova-kontseptsiya-istorychnoyi-osvity-dumky-vchyteliv-praktykiv/> (дата звернення: 15.04.2022).
4. Наказ МОН «Про утворення та затвердження складу робочої групи з розроблення концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» № 1090 від 02 грудня 2022 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/87937/ (дата звернення: 15.04.2022).
5. Наш край: історія Волині від найдавніших часів до другої половини XX століття / за ред. В. Марчука. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 342 с.

Рейда Анатолій,
директор опорного закладу освіти
Кушовецький ліцей
Полонської міської ради
Полонської ОТГ
Шепетівського району
Хмельницької області

Козацька педагогіка в сучасному вихованні

В усній формі козацька педагогіка зберегла, передаючи з покоління до покоління найкращі духовні цінності народу, досвід виховання, формування і навчання особистості, не зафіксовані письмово прогресивні й результативні форми до пологового виховання, батьківського опікування немовлят і дітей дошкільного віку, роботи з отроками, підлітками і юнаками та побудови взаємин між дорослими. Так виникли неписані закони кодексу лицарської честі, що передбачали:

- любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, ставленні до Батьківщини-України;
- готовність захищати слабших, молодших, зокрема дітей;
- шляхетне ставлення до дівчини, Жінки, бабусі;
- непохитна відданість ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, скромність і працьовитість тощо);
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення робити пожертви на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;
- уміння скрізь і всюди чинити шляхетно, виявляти інші чесноти.

Козацька педагогіка як невід'ємна складова української етнопедагогіки акумулювала в собі вироблені віками та апробовані часом традиції тіло виховання молоді.

Система освіти і виховання в школах Запорозької Січі (козацькі, січові, полкові, паланкові, парафіяльні та інші школи) передбачала формування у молоді, крім якостей лицарської честі, певної системи доблесті та звитяги, а саме:

- готовності боротися до загину за волю, честь і славу України;
- нехтування небезпекою, коли справа стосується нещастя рідних, друзів, побратимів;
- ненависть до ворогів, прагнення визволити рідний край від чужих зайд-завойовників;
- здатність відстоювати рідну мову, культуру, право бути господарем на власній землі;
- героїзм, подвижництво в праці та в бою в ім'я свободи і незалежності України.

У козацькому середовищі виникло, закріпилося, а потім і поширилося в слов'янському стилі кілька специфічних систем фізичних і психофізичних вправ, спрямованих на тіло виховання, самовдосконалення особистості. Це перш за все система фізичного виховання і військового вишколу учнів різних типів шкіл (володіння луком, списом, шаблею і арканом, майстерність їзди на бойовому коні, управління і догляд за ним тощо).

Система ведення наступальних і захисних боїв з позиції духовності, створення "кругової неприступної оборони" (між іншим, і свої військові табори вони зводили за такими ж принципами), системи козацького єдиноборства: все підпорядковувалося основній меті - вихованню незборимого воїна-захисника, богатиря, красивого тілом і духом, інтелектуально багатого.

Козацька служба вимагала високого рівня духовності й загартованості, витривалості до голоду і спеки, дощу і снігу, до відсутності харчів і питної води, що зумовлювало побудову єдиноборств у поєднанні з високим рівнем моральності, лицарської честі.

"Як і буває козацтво, молодь на свята народного календаря, у процесі народних ігор, змагалася на силу, спритність, винахідливість, точність. Традиційними були змагання на конях (перегони та ін.).

А в непрохідних дніпровських плавнях козацька молодь під наглядом найбільш досвідчених запорожців у постійній праці загартовувала своє здоров'я, силу і спритність. Цьому сприяло полювання, плавання, рибальство та постійні змагання з веслування.

Найбільш відповідальним випробуванням для молоді було подолання дніпровських порогів, і тільки тоді вони отримували звання "істинного" запорозького козака".

Серед запорозьких козаків значного поширення набули різноманітні системи єдиноборств. Найвідоміша лягла в основу козацького танцю гопак, що формує інтелектуальне, духовне, фізичне та естетичне багатство юності.

Окремі козаки спеціальними вправами досягали неймовірного ефекту, коли "тіло грає" (у такому разі больові удари противника не відчувалися). Такі козаки миттєво концентрували внутрішню енергію в ту частину свого тіла, куди спрямовувався удар нападника. Подібні явища притаманні й східним системам боротьби, наприклад, мистецтву тибетських ченців катода і "школі залізної сорочки" в кунг-фу та карате.

Отже, високий рівень розвитку психофізичної і духовної культури козацтва, досягнення української етнопедагогіки з питань тіло виховання молоді, інтелектуального розвитку визнані й апробовані у світі, мають природне право на відновлення кращих своїх здобутків у практиці тіло виховання і духовності сучасної молоді. Успіх буде гарантовано за умови творчого підходу до практичної реалізації теоретичних узагальнень потреби відновлення на високому рівні козацького гарту, тіло виховання і гармонійного розвитку молоді в процесі відновлення національної системи освіти.

Найголовнішими вимогами до такої діяльності можуть бути відомі козацькі заповіді:

- не шкодь своїми діями іншим;
- візьми все найкраще, що зробить тобі добро, зміцнить силу, загартує волю, збудить думку, уяву, сформує почуття і переконання;
- без потреби не зазіхай на сусідські звички, не переймай чужих молитов, а бери лише те, що продовжить життя, зробить його незборимим, загартованим, помножить майстерність, вправність, а здібності перетворить на невичерпні.

Ці та інші настанови тяжіють за своєю сутністю до Заповідей Господніх.

Відомо, що запорожці були глибоко віруючими людьми, і відсіч усім ворогам давали за заповідями Божими.

Виховання в козацьких школах і літніх юнацьких таборах проводилося у ході різноманітних ігор, засобами спортивних, рухливих ігор, розваг та змагань, що гартували волю і характер юних, розвивали духовність і інтелект, множили витримку, наполегливість, уміння доводити справу до кінця, до перемоги. Спортивно-фізичні ігри прямо та опосередковано впливали на формування інтелектуального рівня юного українця, на розумовий і фізичний розвиток особистості.

В умовах боротьби за збереження українського етносу і виживання в екстремальних обставинах козаки гартували своє тіло і дух, доводячи особистість майже до ідеальності.

Козацтво - високоінтелектуальний і суспільно творчий унікум державотворення, громадського дива Європи, в якому кожен козак - це мудрець.

У Запорозькій Січі, як і у Стародавній Греції, існував культ фізичного розвитку особистості. Фізично недосконала людина відчувала свою нерівність і тому щиро прагнула підвищити свій фізичний вишкіл. Як свідчать літописи, слабку людину січове товариство ніколи не обирало в старшини.

Могутнім вождем був Іван Підкова, гетьман низових козаків, який був такої міцної породи, що гнув підкови. Ось чому за ним закріпилося прізвисько "Підкова",

Добре розвиненими фізично були Б. Хмельницький, П. Сагайдачний, І. Богун, І. Свірчевський та ін. А про гетьмана Мазепу французький дипломат Жан Балюз писав: "Тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, і їздець із нього знаменитий".

Напевно, не випадково усі воїни, національні герої, як правило - богатирі. Залишилися численні легендарні перекази про козаків-характерників, яких не брали ні ворожа куля, ні шабляка бусурмана. А деякі з цих легенд-переказів надлюдські властивості приписували конкретним історичним особам, як, наприклад, Іванові Дмитровичу Сірку (1605-1680), який за народним поголосом міг ловити кулю на ходу й назад кидати її в дуло пістоля того, хто стріляв...

Населення України проводило виховання підростаючого покоління на прикладах визначних козаків, козацьких традиціях і законах, тому вся педагогіка носила назву козацької, її дійовими засобами ставали народні козацькі думи й історичні пісні, легенди і народні перекази, сміховини та величезна кількість влучних афористичних творів, які потім одержать назву приказок та прислів'їв.

Все це яскраво видно і на прикладі життя та боротьби славетного І.Д. Сірка. Щодо нього у свою вічну пам'ять (думи, історичні пісні, перекази, легенди, що є прикрасою українського епосу і міфології) народ увібрав найсвітліше, що тільки може характеризувати визначного полководця, дипломата, державного діяча і прекрасну людину, якого 8 разів підряд обирали кошовим (нечувано в історії козацтва), який переміг ворога в 52-53 походах із 55, а решта битв завершилася перемир'ям.

Про подвиги Івана Сірка сповіщали козацькі літописці Самійло Величко, Григорій Граб'янка, історик з Київської колегії Інокентій Гізель та ін.

Такі лицарі, як Іван Сірко, цілком заслужено здобувають безсмертя в пам'яті народній. Наприклад, у пісні "Та ой як крикнув же та козак Сірко" народ називає свого улюбленого героя сонечком, місяцем, сизим орлом.

Кобзарі усієї України, лірники і скрипалі, сліпі співаки розповідали в піснях і думах про життя, подвиги незборимого Івана Сірка, його батьківську турботу про козаків, яких він називав синками, дбаючи про здоров'я кожного, про його військовий і фізичний гарт, тіло виховання.

Про Сірка ходила добра слава як про звитязця: він міг сам і вимагав від своїх козаків - "молодих соколят" - спати на землі, митися холодною водою, уміти пірнати, плавати, стрибати у воду. Кожен його козак умів доглядати за конем (навіть, якщо був пішим), гарцювати, переходити з галопу в алюр і навпаки, рубати ("сікти на капусту") лозу на повному скачку (а це могла зробити лише струнка людина).

Як відомо, Іван Сірко не залишив спеціального заповіту, тим паче з питань тіло виховання і гарту людського організму. Але спосіб його щоденного життя, спілкування з козаками свідчать, що він сам прожив своє життя за давніми українськими законами і традиціями тіло виховання, тіло вдосконалення, у тісному зв'язку з природою, її законами та особливостями, чого наполегливо і постійно вимагав від своїх підлеглих, від молоді.

Іван Сірко за життя дбав про розвиток могутньої гілки народної культури і світосприйняття - фольклору. Він дбав про збереження стародавніх традицій, обрядів, про відродження національної культури в побуті, народній освіті, науці, у

розвитку суспільних взаємин. Через те вдячний народ природно зробив Івана Сірка героєм своїх творів, не забуваючи ні на мить про Сірка як про славного воїна, якого служителі Бога порівнювали з Георгієм-Войовником, Георгієм-Побідоносцем, Георгієм - Переможцем Змія. А це вже явище більш складного порядку - тісного взаємозв'язку появи народнопоетичних творів про національних героїв, уславлення їхнього подвигу як легендарно-фантастичних героїв і обернення їх на надзвичайно важливий виховний потенціал козацької педагогіки.

Виховне значення образу Івана Дмитровича Сірка зростатиме прямо пропорційно до вивчення його життєвого шляху й образу в народнопоетичній творчості, творами якої користується національна етнопедагогіка. Тому кожному слід знати, що кошовий отаман Іван Сірко воював навіть у Франції, потім у Паризькому університеті читав лекції з історії України і Польщі. Цей визначний полководець і дипломат, енциклопедист свого часу, який володів багатьма мовами, мав знання, що дорівнювали знанням найвидатніших тоді вчених світу, чітко знав, що недоторканність рідних земель (кордонів землі української) слід утримувати не тільки і не стільки силою, як договорами, угодами, роз'ясненням своєї позиції, переговорами, переконаннями, давати відсіч слід тільки у разі прямої агресії.

У лекціях з історії України, з якими І.Д. Сірко виступав у столичному університеті Франції, він докладно зупинявся на давніх українських (ще праукраїнських) традиціях тіло виховання і тіло вдосконалення, на системі українсько-козацьких шкіл військового одноборства і самозахисту, їхньому впливові і єдності з інтелектуальним і духовним вихованням. Сірко завжди велику увагу приділяв домашньому (читай - сімейному) вихованню.

Звичайно, в українських навчальних закладах і академіях, певно, були фахівці з питань тіло виховання, духовного виховання, але серед козацьких мас Іван Сірко став справді першим.

Народний поголос приписує Сіркові не лише чудодійство, велетенську силу, а й справжній козацький гумор. Навіть авторство славнозвісного листа запорозьких козаків турецькому султанові народ чітко приписує Сіркові, хоч історія зберегла оригінали багатьох інших листів цього звияжця. Іван Сірко був бойовим соратником Богдана Хмельницького і, як твердить професор Ю.А. Мицик, на Переяславській раді кошовий отаман не присягав на вірність цареві, однак у листах до самодержця, своїми бойовими діями, в усних виступах перед козацькими загонами і населенням різних регіонів України та європейських держав щиро і переконливо закликав до дружби з російським народом.

Кошового отамана Івана Сірка ще за його життя називали найрозумнішим учителем і вихователем козацтва, який навіть негативний вчинок котрогось з козаків умів обернути на засіб виховання позитивного, прекрасного.

Проте І.Д. Сірко в історії козацтва і козаччини - явище зовсім не унікальне, таких звияжців було чимало по Україні, - вони були в кожному населеному пункті, у кожному козацькому заgonі, полку.

Певно, через те, керуючись народною мудрістю, що чисті й незамулені джерела знань, духовності - де могутня і непереборна сила в боротьбі за волю ("вольності", "воленьку святую" та ін.), поняття "воля" було найпоширенішим серед козаків, найдорожчою духовною цінністю. Українське козацтво виробило власну духовність, різноманітні компоненти якої - козацька ідеологія, козацька філософія, козацька мораль і етика, козацький характер, козацький світогляд благотворно впливали на молодше покоління.

Як видно з прикладу І.Д. Сірка, козацька система виховання заперечує рабську психологію, втрату людиною самостійності та гідності, пасивність, політичне прислужництво, невіру в свої сили. Багато людей були переконані, що таких козаків не беруть ні куля, ні шабля, ні вогонь, ні вода. Такі реальні й напівлегендарні факти з життя козаків-характерників стимулюють учнів розвивати в собі фізичні та духовні резерви, займатися ґрунтовним самопізнанням і самовдосконаленням.

Історію переробити і відродити не можна, перенести старовину в сьогодення без творчого підходу теж практично не можливо, бо з'явилися нові умови, обставини, нарешті, люди стали іншими, не такими, якими були в період формування традицій, обрядів, ритуалів, звичок, основ культурних характеристик епохи. Навіть унікальний випадок відродження в державі Ізраїль давньоєврейської мови іврит у як державної уже несе зовсім інші функції, ніж тоді, коли іврит обслуговував давньоєвропейське суспільство.

Аналогічно і зі здобутками козацької педагогіки у формуванні інтелектуальної козацької духовності й тіло виховання молоді, що теж потребують творчого підходу при практичному перенесенні досягнень минушини на ґрунт сьогодення. Тільки в конкретних справах, активній інтелектуальній і практичній діяльності учні зможуть успішно розвивати в собі козацьку кмітливість, винахідливість, підприємливість, творчу ініціативність, - зазначають провідні теоретики козацької педагогіки.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І.Д., Чорна К.І. Програма українського національного виховання дітей та учнівської молоді. Київ : ІПВ, 2014. 29 с.
2. Білик С.В. Нащадки козацької слави. *Організація національно-патріотичного виховання молодших школярів на військово-козацьких традиціях.* Харків : Вид. група «Основа», 2015. 176 с.
3. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посібник / уклад. М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов, З. Діхтяренко, І. Білоцерківець. Київ : Паливода А. В., 2016. 232 с.

Рудюк Ірина,
музичний керівник,
спеціаліст другої категорії
ЗДО №6 «Веселка»,
Нетішинської міської ради
Хмельницької області,
м. Нетішин

Дитячий музичний фольклор як засіб патріотичного виховання дошкільників

Стаття присвячена вивченню дитячого музичного фольклору як засобу патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Дитячий музичний фольклор – це музично-поетична творчість, частина набутку народної спадщини минулого, власне музично-поетичний фольклор, перш за все, вокальна, інструментальна, вокально-інструментальна і музично танцювальна творчість народу. У музичному фольклорі виражений етичний та естетичний ідеали народу, найважливіші принципи народної педагогіки.

Ключові слова: музичний дитячий фольклор, сакральне мистецтво, патріотизм, музична народна гра, музика, спів, музично-ритмічні рухи.

Після початку повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року життя українців поділилося на «до» та «після».

З дитинства ми здобуємо дошкільну освіту, вчимося в українських школах, виховуємося на національних традиціях наших пращурів. І більшість вважає це нормою, звичайно справою.

Сьогодні, як ніколи, кожен українець має активно працювати заради благополуччя нашої держави та заради перемоги. Не всі можуть йти на війну, але

кожен може зробити будь-який, навіть маленький внесок у становлення незалежності - допомагаючи ЗСУ, беручи участь у волонтерській діяльності та акціях, спрямованих на збір грошей та речей. Проблема в тому, що за 31 рік становлення держави в нас не було загальнонаціональних цілей і більшість людей сходу не почувалася, як нація, у них не виховувалося почуття гордості за свою країну. Ми розплодили велику кількість антипатріотів і за це платимо величезну ціну — у цій війні гине цвіт нашої нації.

У кожного по-різному проявляється патріотизм. Один зробив татування з тризубом, другий поставив на робочому столі синьо-жовтий прапорець, третій одягає на свята вишиванку. Бувають такі, хто не показує, проте є справжнім патріотом своєї країни. Такі люди цікавляться історією своєї батьківщини, шанують пам'ять предків, виховують дітей гідними особистостями. Взагалі, патріотизм починається з дитинства, з родини та освіти. Тому я вважаю, що вже у дошкільних навчальних закладах ми повинні виховувати у дітей патріотизм до України.

Що характеризує людину насамперед? Звичайно ж, її культура, в формуванні якої величезну роль відіграє музичне виховання. Тому формування основ музичної культури, а через неї і патріотизму – *актуальне завдання сьогодення*.

На мою думку, саме впровадження в освітню діяльність елементів нових педагогічних технологій дозволить вирішити це важливе завдання.

Національна належність розглядається як засіб затвердження соціально-культурної схожості різних груп людей. Національна культура спокон віків означала світогляд і систему цінностей, унікальний образ будь-якої країни та її народу – духовний і моральний фундамент, на якому формується особистість.

Кожен народ є засновником і володарем створених ним духовних цінностей, які з часом набувають все більшого значення.

На початку XXI ст. духовний стан українців зумовлений низкою чинників історичного та політичного характеру. Важливим загальним фактором є перехідний період у духовному житті нашого народу на шляху до усвідомлення ним пріоритетності цінностей. Актуальним завданням традиційної культури України є збереження рідної мови, національних традицій, сакрального мистецтва, що становить код нації.

Суспільні вимоги актуальні саме для дошкільного періоду, який є одним із етапів накопичення та засвоєння знань і формуванням ціннісних орієнтацій людини. Що глибше закладається художньо-естетичний фундамент у дошкільному віці, то сильнішою буде соціокультурна віддача особистості у майбутньому.

У сенситивний період занурення в суспільство на формування внутрішнього світу дитини впливають різноманітні фактори. Це і родина, і сакральний світ природи, а також світ гри, старовинні народні обряди, в яких беруть участь саме діти.

Батьки стають першими вчителями для дітей. З вихованням у сім'ї дитина знайомиться з історією родини, родинним деревом, вивчає своє коріння, культуру, досвід, який набувався віками, що зберігся, як скарб, що зветься духовністю.

Найбільш природним для дітей дошкільного віку є музично-естетичне виховання. Це пов'язано з тим, що особлива мова дитячого музичного фольклору багата на світ переживань, почуттів, думок допомагає їм емоційно проявлятися, вивчати культуру, звичаї, мову свого народу. Виконувані батьками дитячі та народні пісні, відображаючи народну мудрість, моральні ідеали, що передаються з покоління в покоління і вважається духовною пам'яттю культури народу, відіграють основоположну для майбутніх поколінь виховну та розвивальну етнопедагогічну функцію.

Український музичний фольклор — це сукупність відтворюваних голосом або на музичних інструментах мелодій чи інших звукових комплексів, які утримуються в пам'яті їхніх носіїв — українського народу — і з давніх часів живлять усну традицію через їх передавання від покоління до покоління. Дослідженням традиційної народної музики займається етномузикологія (музична фольклористика).

Український дитячий музичний фольклор – це найцікавіший, найдоступніший багатофункціональний матеріал для виховання дошкільників, суть якого полягає в наданні дитині перших відомостей про оточуюче природне середовище, передачі моральних, суспільних цінностей і культури українського народу через прості форми фольклорного матеріалу.

Українська нація вважається однією з найпісенніших у світі. А значить, що процес засвоєння музичного фольклору дітьми дошкільного віку ґрунтується на наявності у них загальномузичного інстинкту, природних здібностей, закладених генетично. Синкретичні жанри музичного фольклору створюють умови для формування музичних задатків у дітей раннього віку, позитивно впливають на підвищення інтелекту, виховують змалку патріотизм.

Дитячий музичний фольклор у сучасних наукових дослідженнях розглядають як засіб:

навчання;
активізації комунікативної діяльності;
активізації пізнавальної діяльності;
формування самосвідомості;
формування навичок та вмінь;
залучення до культури свого народу;
розвитку креативного мислення;
екологічного виховання;
розвитку патріотичного виховання;
формування музично-естетичних інтересів у дітей дошкільного віку.

Орієнтовними завданнями дитячого музичного фольклору виступають:

- розвиток пісенних навичок;
- вміння виразно співати;
- розвиток музичних здібностей (слуху, пам'яті, почуття ритму);
- ознайомлення з музичними інструментами та вокальними творами народного характеру;
- розвиток музично-слухового сприймання у процесі ритмічних рухів;
- розвиток та збагачення рухової реакції дітей, уміння погоджувати рухи з музикою;
- виховання естетичного смаку, поваги до національної культури.

Залежно від засобів музикування, що використовуються (голос, музичний інструмент) виділяють чотири види українського дитячого музичного фольклору:

Інструментальний вид дитячого музичного фольклору – *гра на музичних інструментах* – надзвичайно цікава і захоплююча діяльність. Звісно, що значно цікавіше вона відбувається за умови створення ігрової ситуації. У процесі гри на звуко-ритмічних музичних інструментах відбувається розвиток фантазії, музично-звукових уявлень, що у подальшому допоможе у відтворенні мелодії.

У світовій педагогіці поширення набула концепція музичного виховання відомого німецького композитора, просвітника і педагога Карла Орфа. Ним було розроблено систему дитячого музичного виховання, максимально наближену до природних можливостей та інтересів дитини. В основі системи елементарне музикування, де провідну роль відіграє ритм і музично-ритмічна діяльність.

За даної системи музичне виховання дошкільнят розглядається дещо ширше, ніж традиційне залучення дітей до виконання і слухання музики. Діти мають не лише слухати та по можливості відтворювати музику, складену іншими, але й, перш за все, творити та виконувати свою дитячу елементарну музику.

З метою розвитку у кожної дитини музичних здібностей, необхідно створити умови для творчої діяльності. Захоплення дітей таким процесом, бажання грати та співати настільки оволодіває ними, що вони не в змозі помітити неосяжної навчальної роботи, що відбувається під час музикування. Головним у цій роботі є процес музикування (творіння музики).

Безцінним результатом такого музикування є прояв фантазії та вигадки, творчості та індивідуальності. Такий вид діяльності допомагає дітям вивчати та досліджувати навколишній світ, а також формувати своє ставлення до нього засобами музично-творчої гри. Твори для музикування: «Диби, диби», «Чук, чук, наловив дід щук», «Ой, без дуди, без дуди», «Відгадай, на чому граю?» та ін.

Основне завдання у процесі **співу** – зацікавити дітей, прищепити їм любов до вокального виконання. Створити позитивне емоційне налаштування дітей, спрямувати увагу на процес вивчення мелодії допомагають ігрові розспівування, що містять два образи, дві музичні фрази на звучання голосу в різних регістрах.

Варто застосовувати наочні матеріали – малюнки до кожного образу, що допоможе дітям озвучити героїв у різних звукових позиціях.

Завдяки такому розспівуванню відбувається розвиток образної уяви дітей, усвідомлене осмислення правильно вибраного регістру голосу відповідно до образного персонажа чи героя. Поступово діти починають чисто інтонувати, розвивається дикція, дихання, формується самоконтроль і уміння аналізувати як свій власний спів, так і спів одногрупників.

На своїх заняттях я використовую такі народні пісні: «Вийди, вийди сонечко», «Жили у бабусі», «Огірочки», «Ой весна-весняночка» та ін. Наступним видом дитячого музичного фольклору є **ігровий**. Музичні народні ігри є різними за своїми *функціями*: ігри-праці; ігри-дозвілля; ігри-свята; ігри-тренінги; ігри-розрядки; ігри-розваги; ігри-свята.

У своїй роботі використовую такі народні ігри: «Кози», «Чорне - біле», «Гуси», «У гусей», «Жмурки», «Квочка», «Крук», «Сірий кіт», «Залізний ключ» та ін.

Наприклад, **гра «Панас»**.

Лічилкою обирають Панаса, зав'язують йому очі хустинкою, виводять на середину кімнати і звертаються до нього з такими словами:

- Панасе, Панасе! На чому стоїш?
- На бочці.

- Що в бочці?
- Квас!
- Лови курей, та не нас.

Панас починає ловити і кого з гравців спіймає, той і стає Панасом.

Музична гра «Віночок»

Я віночок сплету,
Я віночок сплету.
А кому я цей віночок
На голівоньку вдягну?
(Тетянці, Оксанці...)

Діти стоять у колі і передають один одному віночок. Закінчивши співати, віночок залишається у когось в руках. Цей учасник виходить на серединку і танцює. Всі інші плескають. Якщо дівчинка, то одягає віночок на голову, якщо хлопчик – бере віночок у руки.

Дитячий музичний фольклор передбачає також **музично-ритмічні рухи**, тобто **танці**, в процесі яких розвивається музично-слухове сприймання і чуття ритму дитини. За допомогою танцю відбувається активний розвиток і збагачення рухової діяльності

дітей, що відбувається легко і безпосередньо. Танцюючи, діти захоплюються самим процесом руху під музику. Успіх правильного виконання під музику залежить у першу чергу від рівня зацікавленості до такого виду діяльності. У музичних народних іграх на музично-ритмічні рухи можна застосувати різні ударні інструменти (бубон, молоточок, дзвіночок), або елементи костюму, наприклад яскравий капелюшок, віночок тощо. У залежності від змісту гри, рухи можуть бути заздалегідь розучені або вигадані самою дитиною, музичний супровід на вибір музичного керівника.

На світлинах діти танцюють «Танець з рушниками» та «Весела полька з ложками».

Звичайно, український дитячий музичний фольклор є важливим фактором збагачення музично-естетичного потенціалу, чинником духовного та інтелектуального становлення особистості. Починаючи з забавлянь, утішок, пестушок, колискових несвідомо проходить патріотичне виховання малюків. У процесі музично-ігрової діяльності створюються умови для розвитку музичних здібностей, що є важливим фактором впливу на виховання загальної і пізнавальної діяльності, здібностей до інтерпретації, потреби до самореалізації, образного мислення уяви.

У дітей поповнюється новими враженнями емоційна сфера, накопичується життєвий досвід, розширюється уява про навколишній світ, збагачується

словниковий запас, розвивається мовлення, виникає бажання висловлювати свою думку та брати участь у виконавській діяльності.

Український дитячий музичний фольклор в ігровій формі, зважаючи на індивідуальні можливості дитини, без труднощів допомагає ідентифікувати себе з національною культурою свого народу, сприяє вивченню мови, народних пісень, музично-ритмічних рухів, виховує повагу до праці дорослих, батьків.

Отже, базуючись на матеріалі українського дитячого музичного фольклору, українська освіта і культура будуть мати суттєвий вплив на розвиток патріотизму дітей дошкільного віку.

Список використаних джерел та літератури

1. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. Київ: Музична Україна, 1990. 150 с.
2. Всесвіт музичних звуків: Використання системи Карла Орфа на музичних заняттях. *Палітра педагога*. 2008. №4. 18-24 с.
3. Музично-дидактичні ігри – важливий засіб розвитку музичної діяльності. Інтернет ресурс: nv-imc.edukit.zt.ua
4. Садовенко С. Розвиток музичних здібностей засобами українського фольклору: Навчально-методичний посібник. Київ: Шкільний світ, 2008. 70 с.
5. Тимощук С.В. Музично-дидактичні ігри в ДНЗ [Текст] : за системою К.Орфа. *Обдар. дитина* = Gifted child: наук.-практ. освітньо-попул. журн. для педагогів, батьків та дітей. 2013. N 10. 30–37 с.
10. Шевчук А. І. Сучасні підходи до організації музичної діяльності дітей: методичні рекомендації. Київ : Дошкільне виховання. 2000 р. №2.

Синюк Ольга, вчителька
англійської мови Антонінського
ліцею Антонінської селищної
ради Хмельницького району
Хмельницької області

Нетрадиційні методи вивчення англійської мови як засіб залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності

В роботі обґрунтовані пріоритети використання нетрадиційних методик як засобу вивчення англійської мови в закладах загальної середньої освіти. Це використання ігор, мультимедійних технологій, інтерактивних методів навчання, інтернет-ресурсів. Такий підхід створює сприятливу атмосферу для вивчення мови, підвищує мотивацію та сприяє досягненню успіху у навчанні.

Ключові слова: *традиційні методи навчання, інноваційні технології, мультимедійні технології, інтерактивні методи навчання, інтернет-ресурси.*

Англійська - одна з найпопулярніших мов, що використовується в багатьох сферах життя, включаючи бізнес, науку, культуру та туризм. Однак, на жаль, багатьом учням важко вивчати англійську мову за допомогою традиційних методів навчання. Традиційні методи навчання часто нездатні достатньою мірою мотивувати та зацікавлювати учнів. Тому вчителі використовують нетрадиційні методи, щоб залучити учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності.

Необхідність використання інноваційних технологій в освіті, реформування системи освіти з появою нових робочих інструментів та недостатня обізнаність вчителів щодо інноваційного навчання зумовили вибір теми статті.

Один з найбільш нетрадиційних способів вивчення англійської мови — це ігри. Ігри можуть бути ефективним способом вивчення нових слів, граматики та лексики. Наприклад, гра "Хто я?" допомагає студентам вивчити назви тварин та їхні характеристики, а гра "Асоціації" — нові слова та їхні значення.

Ігри особливо важливі для підвищення ефективності навчання та мотивації до вивчення іноземної мови. Вони є одним із методів комунікативного підходу, що використовується як українськими, так і зарубіжними педагогами. Щоб зацікавити учнів, підвищити рівень знань з іноземної мови, вчителі пропонують гру як найефективніший метод у досягненні мети, яка полягає в розвитку навичок і вмінь використовувати мовленнєві функції для реальних комунікативних цілей спілкування в ситуаціях, що наближені до життєвих.

Використання ігор у вивченні іноземної мови сприяє мимовільному запам'ятовуванню мовного матеріалу та розвитку міцних навичок усного мовлення. Вони, з одного боку, сприяють активізації емоцій та емоційної пам'яті, з іншого — містять необхідні для навчання одиниці монологічного та діалогічного мовлення. Ігри можуть бути хорошим матеріалом для введення, закріплення та подальшого посилення взаємодії студентів з навчальним матеріалом, але вони обов'язково повинні бути інтегровані з методичною організацією навчального процесу. Навчальні ігри, на відміну від розважальних, мають обмежені методичні цілі.

Ігри сприяють виконанню ключових методичних завдань:

- ✓ створити психологічну готовність дитини до мовного спілкування;
- ✓ забезпечити природне розуміння дітьми необхідності багаторазового повторення мовного матеріалу;
- ✓ підготувати дітей до непередбачуваних комунікативних ситуацій, тренуючи їх у необхідних мовних варіантах.

Ще одним нетрадиційним методом вивчення англійської мови є використання мультимедійних засобів. Відео та аудіо матеріали дозволяють учням краще зрозуміти вимову та інтонацію слів і фраз. Крім того, відеоматеріали можуть допомогти учням збільшити свій словниковий запас та покращити навички аудіювання.

Використання мультимедійних засобів на уроках англійської мови має багато переваг:

- ✓ підвищує мотивацію до навчання;
- ✓ дозволяє вчителю адаптувати свій підхід до кожного окремого учня;
- ✓ враховує вікові особливості та рівень підготовленості учнів;
- ✓ розвиває системне та творче мислення; допомагає учням навчитися аналізувати, порівнювати та узагальнювати факти;
- ✓ забезпечує всім учасникам процесу вивчення англійської мови доступ до інформаційних ресурсів, що постійно змінюються, в тому числі і до Інтернету;
- ✓ заохочує учнів до більшої самостійності та використання інформації, що безпосередньо їх цікавить;
- ✓ створює умови для подання матеріалу на більш інформативному рівні;
- ✓ підвищує ефективність, результативність та якість освіти;
- ✓ завдяки наявності різних типів текстів підвищує мовні компетенції;
- ✓ забезпечує реальну комунікацію з носіями мови;
- ✓ розширює можливості вивчення лінгвокраїнознавчого аспекту;
- ✓ покращує якість наочності, що стимулює пізнавальну активність та інтерес до занять.

Використання мультимедійних матеріалів значно розширило можливості викладання сучасної англійської мови в сучасній школі. Практичне застосування

мультимедійних технологій дозволяє вдосконалити або частково замінити такі класичні методи навчання, як усний виклад матеріалу (розповідь, пояснення тощо), наочні та практичні методи навчання, методи закріплення отриманих знань та методи самостійного навчання.

Мультимедіа створює справжнє комунікативне, природне середовище. У комунікативних ситуаціях студенти спілкуються як в письмовій, так і в усній формі. Це дозволяє значно підвищити ефективність навчального процесу, створити стійку мотивацію і підвищити інтерес до навчання. Інтегрований підхід до вивчення іноземної мови особливо важливий для формування та розвитку комунікативної діяльності. У мультимедійному технологічному середовищі відтворюються реальні комунікативні ситуації і учні самостійно вирішують свої мовні завдання, що сприяє формуванню комунікативної компетенції з іноземної мови.

Набуття комунікативної та міжкультурної компетенції неможливе без комунікативної практики, і використання інтернет-ресурсів на уроках англійської мови є необхідним віртуальним середовищем у цьому сенсі.

Інтернет уможливорює вихід за межі часу і простору та надає своїм користувачам можливості для автентичної комунікації. Однак слід пам'ятати, що Інтернет є лише додатковим ресурсом, і його використання має бути інтегроване в навчальний процес, щоб досягти оптимальних результатів.

Ще одним нетрадиційним методом вивчення англійської мови є використання інтерактивних методів навчання. Наприклад, використання інтерактивних дошок, онлайн-ресурсів та ігрових додатків може допомогти активно залучити учнів та підвищити їхній інтерес до вивчення мови. Інтерактивні методи навчання можуть зробити їх більш активними та залучити до більш глибокого навчального процесу.

Рекомендації щодо використання сучасних інтерактивних платформ для вивчення іноземних мов включають:

1. Інтуїтивно зрозумілий інтерфейс платформи.

Інтерфейс повинен бути інтуїтивно зрозумілим і простим, з навігаційними панелями, до яких легко отримати доступ і які легко зрозуміти.

2. Можливість додавати власні матеріали та пов'язувати їх з контентом.

Сьогодні багато платформ пропонують вивчення іноземних мов за певними темами, із завданнями та тестами на основі вивченого матеріалу. Однак інформація на платформах не завжди є чіткою та правильною. Тому важливо, щоб вчителі могли додавати на платформу власні навчальні матеріали.

3. Доступ до навчальних матеріалів у будь-який час, а також можливість відстежувати прогрес і успішність учнів.

Оскільки багато учнів не можуть навчатися в режимі реального часу через воєнний стан чи проживання за кордоном, платформа виграє від можливості доступу до навчальних матеріалів і тестів у будь-який час.

4. Можливість доступу до платформи з різних пристроїв та створення індивідуальних навчальних програм для кожного учня.

Основним недоліком багатьох платформ для вивчення іноземних мов була обмежена доступність. Користувачі могли користуватися платформою лише з одного пристрою (комп'ютера), що позбавляло їх мобільності та прив'язувало до одного місця.

Мобільні версії часто мали обмежений функціонал або взагалі були відсутні. Сучасні платформи для вивчення іноземних мов мають досить розширений функціонал, незалежно від використовуваного пристрою.

5. Стабільність роботи та підтримка різних форматів файлів для зручного планування занять. Важливо мати доступ до навчальних матеріалів навіть якщо інтернет-з'єднання нестабільне.

Одним із прикладів подібних платформ є ISLCollective. Це безкоштовний онлайн-сервіс для вчителів та учнів, який дозволяє створювати та завантажувати матеріали для вивчення іноземних мов. На сайті можна знайти велику кількість

різноманітних матеріалів, таких як робочі листи, завдання, тести, ігри, презентації та інші.

ISLCollective пропонує широкий вибір матеріалів для навчання різних рівнів та вікових груп, від початкового до високого рівня знань мови. Сервіс дозволяє вчителям створювати свої матеріали або використовувати наявні на сайті. Матеріали розміщуються за різними темами та граматичними правилами, що допомагає знайти потрібний матеріал швидко та легко.

Крім того, ISLCollective пропонує можливість спілкування з іншими вчителями та учнями, обміну досвідом та ідеями для навчання. Сайт містить також блог та форум, де можна знайти корисну інформацію та поради щодо викладання іноземної мови.

ISLCollective Video — це інтерактивна платформа, яка дозволяє створювати та використовувати відео для навчання іноземних мов. На сайті можна знайти велику кількість відео на різні теми, які можна використовувати як додатковий матеріал на уроках, для самостійної роботи та для підготовки до іспитів.

ISLCollective Video пропонує різноманітні відеоматеріали для різних рівнів знання мови, від початкового до високого рівня. Відео можна використовувати для розвитку навичок слухання та розуміння мови, а також для підвищення мотивації та інтересу до навчання іноземної мови.

Сервіс дозволяє вчителям створювати свої відео або використовувати наявні на сайті. Крім того, на сайті є можливість створювати віртуальні класи, де вчителі можуть додавати відео та інші матеріали для навчання та комунікувати зі своїми учнями.

Нетрадиційні методи вивчення англійської мови як засіб залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності є ефективним способом підвищення якості навчання та мотивації учнів. Вони допомагають зробити процес навчання більш захоплюючим та цікавим, надають учням можливості для розвитку мовних навичок, комунікації та самовираження.

Одним з ключових елементів використання нетрадиційних методів є активне залучення учнів до навчального процесу та створення умов для їхнього особистісного розвитку. Необхідно пам'ятати, що кожен учень є унікальним. Тому важливо обирати методи та підходи, які відповідають його індивідуальним потребам та особливостям.

У процесі використання нетрадиційних методів вчителям і педагогам необхідно дотримуватися принципу постійного вдосконалення і шукати нові ідеї та можливості для підвищення якості навчання і досягнення найкращих результатів.

Отже, використання нетрадиційних методів у викладанні англійської мови є ефективним способом покращення якості навчання та підвищення мотивації учнів. Це може сприяти розвитку мовних навичок, комунікації та самовираження, створенню сприятливої атмосфери для вивчення мови та надання учням можливості для досягнення успіху в навчанні.

Вивчення англійської мови — це веселий і захоплюючий процес, який може підвищити успішність і мотивацію учні до навчання. Використання нетрадиційних методів може бути ефективним інструментом для досягнення цих цілей. Важливо звертати увагу на потреби та особливості кожного окремого учня і приділяти належну увагу його мовним навичкам та здібностям. Такий підхід допомагає створити сприятливу атмосферу для вивчення мови, мотивувати та сприяти успішному навчанню.

Список використаних джерел та літератури

1. Бичківська Т. М. Використання інтерактивних методів навчання у процесі формування комунікативної компетентності учні на уроках англійської мови. Науковий Блог. Режим доступу: <https://naub.oa.edu.ua/2017/>

2. Гусак Л. Є. Застосування методу асоціативних символів у процесі вивчення англійського лексичного матеріалу. *Науковий вісник Волинського Ун-ту ім. Лесі Українки*. 2011. Вип. 17. С. 15–19.

3. Інноваційні технології навчання: навч. посіб. / кол. авт.: Х. Ш. Бахтіярова. Київ, 2016. 171 с.

4. Кравчук Т. М. Ефективні засоби формування граматичних навичок учнів початкових класів на уроках англійської мови. Матеріали обласної постійно діючої виставки «Сучасна освіта Житомирщини-2015». Житомир, 2015. 36 с.

5. Скаун М., Матіюк Д. Підвищення мотивації студентів до вивчення німецької мови та формування готовності до неперервної освіти за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та мультимедійних засобів. *Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов* : матеріали Всеукр. наук. конф., 18 трав. 2018 р. / ДНУ ім. В. Стуса. Вінниця, 2018. С. 56–59.

Скороход Аліна,

педагог-організатор Пилявського ліцею

Старосинявської селищної ради

Хмельницького району

Хмельницької області

Виховання учнівської молоді засобами козацької педагогіки

Робота присвячена дослідженню педагогічного досвіду Ігоря Петровича Русого, його внеску у розвиток освіти місцевої громади та освіти загалом; упровадженню козацької педагогіки в освітню діяльність Пилявського ліцею.

Ключові слова : козацька школа, національна свідомість, педагогіка, самоврядування, благодійність, традиції.

Формування національної свідомості – одна з найголовніших проблем сучасної української освіти. Тому так важливо донести до здобувачів освіти вічну істину буття: берегти і шанувати батька і матір, рід і родину, а відтак – любити свою землю, свій народ, бо саме вони є виявом сили, розуму, честі, доблесті. Адже Україна зароджується в серці кожної дитини тоді, коли воно сповнене високою мораллю попередніх поколінь, віковичним надбанням тієї культури, яка живиться народними уявленнями, традиціями, звичаями щодо осягнення і розуміння своєї неповторності, оригінальності, самобутності у світовому соціумі.

Реалізувати зміст, форми, принципи, методи національного виховання учнів покликана козацька дитяча організація «Молода Січ», створена у Пилявському ліцеї.

Через виховання, навчання, через фізичні вправи, ігри реалізується козацький потенціал наших дітей і молоді, відроджується козацька суть, характер, воля, ментальність всього українського народу.

У школі нового типу поруч із основами знань учні оволодівають необхідними відомостями про рідний край, політичне і державне життя України, здійснюється розумове, моральне, психофізичне, естетичне виховання. Школярі досягають значних успіхів у фізичному загартуванні, займаючись у відділенні з лижного спорту, пізнають козацьку народну медицину і кулінарію.

Відродження і розвиток козацьких традицій стає новим напрямом у системі виховної роботи нашої школи, саме тому, що Пилявська земля здавна відома своєю

історичною доблестю, яка золотими літерами увійшла в історію створення української козацької держави.

Даний аспект ми не могли оминати у навчально-виховному процесі нашого ліцею. Глибше пізнання вчителями, батьками та учнями козацької філософії, ідеології лицарської моралі, демократичних засад козацького, державно-республіканського устрою створює умови для успішного розвитку і виховання школярів у душі глибокого патріотизму, любові до рідної землі, історії та культури свого народу.

Загляньмо в історію становлення козацької педагогіки в нашому ліцеї. Ідея створення школи такого типу належала районному методичному кабінету відділу освіти на чолі з Русим Ігорем Петровичем. Саме він був ініціатором створення козацької школи. За його участі було розроблено власну концепцію моделі та створено Статут навчального закладу – школи козацького гарту, який було затверджено рішенням сесії Старосинявської районної ради від 22 липня 2008р. за № 22. Було отримано Універсал від організації УК на право створення у школі молодіжного козацького осередку. Також з його ініціативи групою істориків та вчителів української літератури районну було розроблено і схвалено ряд методичних розробок для факультативів.

З 1 вересня 2008 р. школа працювала у статусі козацької.

Досягнення Ігоря Петровича є вагомими для нашої громади та нашого ліцею зокрема.

Пам'ятаємо кожен крок пройдений пліч-о пліч з великим педагогом ім'я якого Русий Ігор Петрович.

Сьогодні за Новим державним стандартом школу реорганізовано в Пилявський ліцей, який продовжує відроджувати та розвивати козацькі традиції.

Того ж року на базі школи створено молодіжну організацію «Молода Січ». У межах дитячо-юнацької організації школи створені козацькі об'єднання: дитяче – «Козачата» (учні 1-4 класів), юнацьке – «Джури» (учні 5-7 класів) та «Молоді козаки» (учні 8-11 класів), які діють в об'єднаному складі, керуючись статутом.

Кожен клас–загін має свою назву. Учні початкової ланки Першокласники, Козачата, Соколята, Добрик, а у старшокласників – це загони імені козацьких сподвижників.

Найбільшим структурним підрозділом «Молодої Січі» є козацька молодіжна сотня, яка має власний прапор, герб, гімн, девіз та статут.

Наша мета:

- Сприяння розбудові України як суверенної, самостійної, незалежної, демократичної і правової держави.
- Відродження української козацької нації, українських козацьких звичаїв та традицій.
- Захист культурних та історичних здобутків українського народу і забезпечення його духовного і матеріального добробуту, морального та фізичного здоров'я.
- Утвердження і розвиток української мови та культури.

Структура «Молодої Січі».

На чолі Молодої Січі є отаман школи, який обирається голосуванням учнів 8-11 класів і здійснює загальне керівництво товариством.

До органу управління входять отаман, писар та рада роїв. Ради роїв – це представники з навчально-інформаційного рою, рою внутрішнього контролю та господарства, рою культури і відпочинку та рою здоров'я і спорту.

Кожен загін на класних зборах обирає собі отамана, писаря, обозного, осавула, хорунжого та бунчужного, яких делегує до шкільної ради.

- Отаман здійснює загальне керівництво товариством дитячо-юнацької організації «Молода Січ»
- Писар – заступник отамана, розпорядник, адміністратор і координатор діяльності козацького товариства.
- Обозний відає господарством та природо-захисною діяльністю козацького товариства, стежить за поведінкою козачат, джур та молодих козаків.
- Осаул стежить за організованим виконанням заходів, відповідає за організацію інформації козачат, джур козацьких і молодих козаків.
- Хорунжий відповідає за організацію заходів фізичного виховання козачат, джур козацьких і молодих козаків.
- Бунчужний відповідає за організацію заходів культурно-мистецької діяльності та виховної роботи козацького товариства.

У 2018 р. Пилявська козацька сотня підписала договір про співпрацю з громадською організацією «Крайовий козацький полк «Подільські джури».

Члени «Молодої Січі» шанують та бережуть пам'ять про подвиги своїх предків. Уже традиційним для учнів стало «Свято козацької слави».

З 2018 року, за ініціативи учнів 11 класу, запроваджено проведення Дня учнівського самоврядування. На один день старшокласники стали вчителями.

Щорічна посвята в «Молоді козаки» учнів 8 класу, яка традиційно відбувається напередодні Дня українського козацтва.

Чи не найулюбленішим святом учнів нашої школи є «Андріївські вечорниці» – одна з найцікавіших українських традицій, що крізь віки дійшла до нашого часу.

Не могли ми залишити без уваги і Всесвітній День вишиванки - міжнародне свято, яке покликане зберегти споконвічні народні традиції створення та носіння етнічного вишитого українського одягу.

Зустріч гостей – ще одна гарна традиція Пилявської козацької сотні.

З початком російсько-української війни вчителі та учні нашого ліцею активно наближають перемогу у тилу: активно волонтерять, готують смаколики нашим захисникам на фронт.

З 2014 року, коли російські війська вторглися на територію України, учні та батьки активно беруть участь в організації та проведенні благодійних ярмарків домашньої випічки. Виручені кошти відправляємо на допомогу Збройним Силам України. Висловлюємо свою шану та підтримку нашим героям акцією «Лист солдату». Діти активно пишуть листи, побажання, малюють малюнки, які ми передаємо разом з смаколиками на передову. Активно учні долучаються до Всеукраїнських благодійних акцій таких як “Смілива гривня”, “Монеточки дітям”.

Гордістю нашої школи є і спортсмени.

З 2019 року на базі нашої школи працює відділення з лижного спорту від Старосинявської Дитячо-юнацької спортивної школи. Діти щороку беруть участь у Чемпіонаті Хмельницької області і показують високі результати.

У складі збірної Хмельницької області учні беруть участь у Чемпіонатах України з лижних перегонів входячи до залікових груп Топ – 12, приносячи цим очки області та Старосинявській Дитячо-юнацькій спортивній школі.

Гордимось ми випускником ліцею: Бондарем Максимом – Майстер Спорту України, на даний час навчається в магістратурі Національного університету фізичного виховання та спорту у м. Київ, також паралельно працює тренером збірної України з дефлімпійського спорту.

Полюбляємо ми і відпочивати. Учні не один раз побували в Карпатах, відвідали Кам'янець-Подільський, Хотин, Львів та багато інших місць козацької звитяги.

Історія нашого краю – невичерпне джерело матеріальних і духовно-моральних надбань сотень поколінь.

Ось чому наш шкільний колектив намагається відродити козацький дух, виховати реальну силу, здатних захистити свободу і незалежність нашої країни, особу, яка могла б залишити глибокий слід у нашій духовності та ментальності – без козацького здоров'я цього не зробити!....

Постане сучасне українське козацьке лицарство – духовно постане Україна.

Список використаних джерел та літератури

1. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : науково-методичний збірник / Укладачі: В.Є. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2017. 544 с.

2. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 1995. 220 с.

3. Руденко Ю. Д. Губко О. Т. Українська козацька педагогіка : витоки, духовні цінності, сучасність : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 342 с.

Скрижевська Тетяна,
вчитель історії, директор
Старокостянтинівської ЗОШ №8
Старокостянтинівської міської ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Проблема формування історичного простору Старого Костянтинова на фоні отримання містом магдебурзького права

В історії переважають події локального характеру. Проте час діагностує їх і визначає значимість для майбутнього. Маленькі події виростають до рівня глобальних, якщо вини синхронні з часом і простором, тобто відповідають на виклики суспільства.

Такою є подія, яка набувала значення продовж століть і переоцінити її важко – перемога містян Магдебурга в боротьбі за самоврядування. Сталося це в 13 столітті. Власний суд, власні податки, самоврядування – до таких цінностей економічно і духовно доросло суспільство Магдебурга в той час. Утвердження нових міських правил відбувалося на основі звичаєвого права.

Ішов час і успішний досвід магдебурзького самоврядування стало гарним прикладом для наслідування. У силу обставин і підвищеного інтересу німців, у тому числі, до слов'янських земель сюди почало просуватись і магдебурзьке право. Міста наших предків вже були готові до цього нового поштовху – вони прагли розвитку. І він прийшов – це право на самоврядування, але не в чистому вигляді магдебурзьких порядків, а з домішками звичаєвого права. Отримання магдебурзького права було процедурою, в ході якої заявник повинен був надати докази готовності громади до нього.

...1561 рік – місту Костянтинову було надане магдебурзьке право. У цьому випадку сам князь Острозький порушив клопотання перед королем про привілей самоврядування. Думається, що це було йому зручно. Містяни частину обов'язків щодо функціонування міста взяли на себе в обмін на власне судочинство, організацію торгівлі, розбудови міста. І до кінця 16 ст. Костянтинів увійшов в десятку

найрозвинутіших міст Волині. Це показово. Але як вирахувати, яка частка успіху на цьому терені належала князю, а яка міському самоврядуванню?

Слід відзначити ще одну особливість – паростки самоврядування утвердились в Старому Костянтинові від того часу і вже на назавжди, незважаючи на владу і випробовування. Історія доводить, що місто їх не втратило, натомість, прагне розвивати. На даний час перед містом стоїть виклик щодо відродження історичної пам'яті, традицій, звичаїв. Лише осягнувши їх ми можемо сміливо крокувати у майбутнє. Проте цей шлях утруднюється рядом історичних суперечностей, а в наочних джерелах прослідковуються суперечливі висновки і без вчених істориків та архівних джерел вони не стануть істиною. В даній статті виокремлю лише деякі із загадкових проблем, розв'язання яких доповнить історичну картину Старокостянтинова, дасть можливість сформувати правдиві міські локації.

Якщо сприйняти магдебурзьке право як явище, то його потрібно досліджувати через окремі події як от...

...Що вартий королівські універсали на заснування міста одночасно із наданням йому магдебурзького права, якщо інші джерела стверджують, що Коліщенці, на місці яких виникло місто, та прилеглі місцевості були малозаселені? В цій ситуації князь Острозький приховав перед королем дійсну картину, чи навпаки – кидав виклик майбутньому, доводячи свою силу, далекоглядність, упевненість... Проте король погодився. І від того часу місто почало повноцінно жити. Але ми ще не повністю уявляємо, яким був цей процес. Уже тепер все частіше ставиться питання про перебування, діяльність та творчість друкаря Івана Федорова в Старому Костянтинові. Паралельно виникає питання Костянтинівської академії – її формат (школа, чи академія), структура предметів, дидактики. Новою проблемою стала переписана в Костянтинові Кормча, книга, в якій прослідковуються правила поведінки мирян - городян. Копію Кормчої вдалось отримати із польських архівів. Це показово. Але тепер потрібно встановити тип цього документу, джерело, з якого здійснено переписування, для чого і для кого переписували. це був разовий акт, чи гурток переписувачів існував тривалий час, що ще могло вийти з – під пера переписувачів і який із пазлів в історії міста закривала Кормча?

Перші козацькі повстання К. Косинського та С.Наливайка – знову загадка. Обидва вони точилися навколо маєтностей Острозького і Старокостянтинова зокрема. Я подивлюся лише на факт підтримки городянами козацьких загонів, коли вони відкрили ворота повстанцям проте не були покарані князем. Городяни не боялися його гніву, чи цього гніву не було, чи їх страх ховався за міцну систему міського суду і самоуправління?

«Старокостянтинівський замок на фоні Зегаревої вежі» - назва літографії із архіву О.Годованюк. Ключове поняття «Зегарева вежа» будить уяву про ратушу, із вежею і годинником, навколо площі ринок. Це стандартний набір атрибутів міського самоврядування в кожному подібному місті. І в Старокостянтинові також. Картину доповнюють Інвентарі Острозьких маєтностей 1603, 1615, 1620 рр. Поіменний список мешканців рясніє прізвищами Буймістр та Буймістрок і дає підставу думати про періодичні вибори (варіант середньовіччя) до магістрату. Кілька прізвищ в одному часовому вимірі і в одній локації говорить, що серед названих є екс - бурмістр, а, можливо, і діючий. Їх сини Бурмістренки на час складання Інвентаря стали дорослими, а це значить, що на час їх народження місто було самоврядним.

Означені події є всього лише деталями історичного минулого. Вони незначні, але значимі для вивчення тих можливостей, які давало магдебурзьке право.

Не менш проблемною для вивчення історії міста є Пилявецька битва. Насправді це битва за Старокостянтинів. Саме тут відбулося усвідомлення, що

повстання переросло у національно-визвольну війну. Це була найтриваліша битва Б.Хмельницького. Будь місто малозначимим для України, Хмельницький не надавав би йому такого значення.

Відповіді на дані питання матимуть вираз у майбутньому, їх потрібно вивчати, але ще більше важливо - їх потрібно прикріпити на щит нашої пам'яті. У структурі сьогодення міста повинні бути присутні локації, присвячені минулим звичаям і досягненням. І першим актом повинне бути відродження Площі Ринок. Вона збереглася навколо існуючого автовокзалу. В незмінному стані із часів середньовіччя аж до середини ХХ ст. Тут відбувалися самі важливі для міста події. Під час Другої світової війни вона стала свідком страшної трагедії - на площу із гетто для переклички (на капелу) водили євреїв, із площі їх вели на розстріл...

В місті є сакральна вулиця Кріпосний Вал. Це був дійсно вал на межі міста, що з'єднував річки Случ та Ікопоть і вінчався неіснуючими тепер Львівськими воротами. Коли, ким, як він був споруджений? Без археологічних досліджень дослідити буде важко, але вже сьогодні вулиця є цілим історичним об'єктом Старокостянтинова. А яким чином відзначити існування Костянтинівської академії, друкарні? А в 1919 році Старокостянтинів став вихідним пунктом, з якого розпочався похід армії УГА на Київ. Вікопмна подія.

У духовному просторі Старокостянтинова є кілька легенд-гіпотез. До прикладу, якби князь Дмитро Вишневецький (Байда) одружився б з Гальшкою Острозкою, то не було б Старого Костянтинова і Запорізької Січі також.

Оноре де Бальзак жив у Бердичеві у своєї дружини Евеліни Ганської, а в Старокостянтинові жила княгиня Констанція Ржевуська, родичка Евеліни. Уявляєте бенкет у Старокостянтинові і Оноре з Евеліною кружляють в танці?

Як висвітлити історію причетності російських офіцерів, що квартирували у Старокостянтинові до повстання декабристів? 75 разів місто зазнавало ударів в результаті татарських набігів. А як оцінити значимість міста в історії України, якщо майже всі козацькі гетьмани побували тут?

Місто було українським, жодна із етнічних громад не зуміла порушити українські устої, але питання татарської, польської, єврейської і російської присутності потрібно дослідити.

Окреслені питання є спробою визначити шляхи майбутніх досліджень, відслідкувати рівень впливу минулого на формування міських духовних та архітектурних локацій. Це дасть можливість зрозуміти шляхи майбутнього розвитку, початок якого започатковано в далекому 1561 році і зафіксовано в королівському універсалі про надання місту магдебурзького права.

Собур Оксана,
вчителька історії Старосинявського
ліцею ім. О. Романенка,
вчитель-методист, Старосинявська
селищна рада Хмельницького району
Хмельницької області

Краєзнавство як інструмент національно-патріотичного виховання

У статті аналізується краєзнавство як один із чинників національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: краєзнавство, національно-патріотичне виховання, патріотизм.

«Пізнай себе, свій народ, свою землю, - і ти побачиш свій шлях у майбутнє...» - так писав Григорій Сковорода, наголошуючи, що ці слова для кожного покоління українців були, є і залишаться актуальними, бо тільки тоді, коли людина пізнає себе, рідний край, то перед нею відкривається розуміння свого місця в суспільстві. Саме краєзнавство і є тим інструментом за допомогою якого можна виховати в дітях і молоді високу патріотичну свідомість, почуття вірності своїй Батьківщині, готовності до виконання громадянського обов'язку щодо захисту інтересів України [1, с. 7]. Це беззаперечно засвідчують події російсько-української війни, що зараз відбувається в нашій державі. Отже, питання пов'язане з виховання патріотизму та формування національної свідомості молодого покоління набуває особливого значення. Адже саме їм будувати майбутнє України, відстоювати і захищати інтереси нашої держави.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді наголошує: «Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальним виступає патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь» [6, с. 13]. Це має бути пріоритетним напрямом виховання дітей і молоді. Роль у цьому процесі належить краєзнавству. Усе просто. Патріотизм починається з виховання любові до своєї малої Батьківщини, села чи міста в якому народився і звідки беруть початок корені людини. Виховання почуття патріотизму можливе через вивчення історії свого рідного краю, історії, сім'ї, вшанування пам'яті попередніх поколінь, вивчення культурної спадщини свого народу та розвиток інтересів до народних традицій.

Почуття патріотизму багатогранне за змістом. Тому, це не тільки любов до рідних місць, до свого села чи міста, а й гордість за свій народ, відчуття своєї нерозривності з навколишнім світом, здатність зберігати і примножувати багатство своєї країни, за її досягнення, формування толерантності, почуття поваги до інших народів.

Зараз має приділятися дуже велика увага патріотичному вихованню дітей і молоді. «Для цього потрібно не тільки дати певний рівень знань підростаючим поколінням, а й навчити їх практичної діяльності, підготувати до виконання громадянського обов'язку, виховати патріота своєї Батьківщини. Патріотичне виховання учнів через систему краєзнавчої роботи дозволить зрозуміти минуле і сьогодення, зберегти все цінне в історико-культурній спадщині свого краю, освоїти його і в новій мірі використовувати для творення майбутнього» [4, с. 22].

Патріотизм – моральний і політичний принцип, соціальне відчуття, змістом якого є любов і відданість Батьківщині, гордість за його минуле і сьогодення, прагнення захищати інтереси Батьківщини. Громадянські почуття, змістом якого є любов до Батьківщини і готовність пожертвувати інтересами заради неї, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, особливе емоційне переживання своєї приналежності до країни та громадянства, мови, історії, традицій, готовність діяти в інтересах країни [10].

Потужним засобом майбутнього громадянина-патріота є краєзнавство.

Краєзнавство – це всебічне вивчення будь-якої території, що проводиться на науковій основі. Об'єктами його вивчення є соціально-економічне, політичне, історичне і культурний розвиток села, міста, району, краю. Це вивчення своєї «малої» Батьківщини, її природи, етнографії, матеріальної і духовної культури, побуту [7].

Краєзнавство - це галузь людської діяльності, яка спрямована на всебічне вивчення краю та сукупність знань про край: географію, історію, економіку та інші сфери життєдіяльності [8, с. 25].

Саме тому українська держава сьогодні приділяє краєзнавству велику увагу, пов'язуючи його розвиток з сучасною школою та вихованням патріотизму.

Події і процеси, що відбуваються зараз в державі зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні, готових до її захисту і оборони рідного народу.

Основою основ виховання в українській школі має стати національна ідея. Вона повинна відігравати роль консолідуючого фактора у формуванні дітей і молоді «...патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадянського обов'язку, готовності відстоювати державні інтереси Батьківщини» [3, с. 87].

Тому можна визначити і засоби національно-патріотичного виховання. Це рідна мова, історія, література, природа, духовна спадщина та ін.

Учні, у яких з раннього віку не виховували почуття любові до рідного краю, до природи, шани до історичного минулого, захоплення героїчними вчинками минулих поколінь, як правило, не дорожать рідною мовою, культурою, не відчують духовного зв'язку зі своїм народом. Їхню свідомість вражає відчуття національної меншовартості, неповноцінності. «Глибоко не задумуючись над своїми діями і вчинками, вони з меркантильних, вузько прагматичних причин забувають рідну мову, культуру, стають відступниками рідного народу, зраджують Батьківщину» [9, с. 74 - 75].

Тому національно-патріотичне виховання має сформувати в учнів такі якості як національна самоідентифікація, усвідомлення своєї належності до Нації Героїв - модерного українства, недекларативний патріотизм, дієва любов до України, готовність до подвигу й самопожертви в ім'я Батьківщини, до виконання свого патріотичного обов'язку, мужність, стійкість, відвага.

Сьогодні проблема національно-патріотичного виховання загострюється з огляду на ряд як попередніх, так і новонабутих причин. Його успішному здійсненню перешкоджають російсько-українська війна і окремі негативні тенденції в суспільстві. За той час, що вже йде війна, вона «...разуче змінила світогляд більшості українців, однак проблема національно-патріотичного виховання не стала менш актуальною» [2, с. 7].

Сприяти вихованню у молодого покоління почуття патріотизму, національної свідомості, високої моральності може краєзнавча робота, яка посідає важливе місце в освітньому процесі. Краєзнавство - невід'ємна частина української освіти, а не тільки науки і культури. Краєзнавство - це одна із форм науково-пізнавальної діяльності. У освітньо-виховному процесі школи визначають дві основні форми краєзнавства - програмне і позакласне. Ці форми краєзнавства взаємопов'язані і тому дають можливість поєднувати знання отримані на уроці та на заняттях у шкільних краєзнавчих гуртках, музеях тощо [9, с. 74 - 75].

Програмною формою краєзнавства вже традиційно залишається урок. На уроках з елементами краєзнавства, має бути встановлений зв'язок місцевих фактів і явищ із загальнонавчальним матеріалом. Однозначно, тут мають бути прийоми встановлення зв'язків місцевого матеріалу з матеріалом основного курсу історії України [5, с. 264 - 265]. Якщо звернутись до іншої форми шкільного краєзнавства - до позакласного, тут можна визначити цілий арсенал методів роботи. Завдяки позакласній формі краєзнавства можна вийти за межі підручника, відчувати історичні події, осмислити історичні процеси, «доторкнутися до історії» свого краю. Основними формами позакласної краєзнавчої роботи є екскурсії, зустрічі, походи, експедиції, вечори, конференції, наукова та науково-дослідницька робота, зустрічі з очевидцями подій, гуртки, музейна робота.

Отже, краєзнавство є одним із джерел збагачення дітей і молоді знаннями про рідний край, засоби виховання любові до своєї землі, Батьківщини і формування громадянських понять і якостей. Краєзнавство вчить любити не тільки свої рідні місця, а й знати про них, привчає цікавитися історією, мистецтвом, літературою, підвищувати свій культурний рівень. Краєзнавство є не що інше, як важливий засіб зв'язку школи з життям.

Список використаних джерел та літератури

1. Артеменко Л. М. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи. URL : <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1434/1/%D0%90%D1%80%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.PDF> (дата звернення: 09.02.23).
2. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ : Фенікс, 2022 – 64 с.
3. Бровченко І. Ю. Історичне краєзнавство : посібник для студентів спеціальності 7.030301 «Історія» денної форми навч. Луганськ : Альма-матер, 2007. 106 с.
4. Бугайова О. Система краєзнавчої роботи в сільській школі. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2009. №11. С. 21 – 23.
5. Бугрій В. С. Шкільне краєзнавство в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.) : монографія. Суми : Вид-во «Мак Ден», 2011. 340 с.
6. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: URL: <http://nvk59.sadok.zt.ua/konczepczyia-naczionalno-patriotychnogo-vyhovannya-v-systemi-osvity-ukrayiny/> (дата звернення: 10.05.23).
7. Краєзнавство. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> (дата звернення: 12.05.23).
8. Кушнарєнко Н. М. Бібліотечне краєзнавство : підручн. Київ : Знання, 2007. 502 с.
9. Макарова Л. Використання історико-краєзнавчого матеріалу Поділля при викладанні всесвітньої історії в школі. Хмельниччина: Дивокрай. 2008. №1/2. С. 74 – 75.
10. Патріотизм. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 12.05.23).

Сокоlecь Валентина,
заступник директора з виховної роботи
Славутської гімназії № 4
Славутської міської ради
Шепетівського району
Хмельницької області

Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти та формування їх громадянської позиції

У статті розглядаються особливості організації системи роботи закладу з національно-патріотичного виховання, окреслено механізми формування в учнів комплексу особистісних якостей і рис характеру як члена правової демократичної держави, особи, що відчуває й цінує ідеали свободи й рівності, усвідомлює себе громадянином незалежної держави.

Ключові слова: патріотичне виховання, культура, традиції, українська держава, система виховання, відповідальність, незалежність.

Сьогодні, у період війни Росії проти нашої держави, домінантною основою українського суспільства є становлення самодостатнього громадянина-патріота, безпосереднього учасника суспільних процесів, які в подальшому визначатимуть долю країни, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і

конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, яка великою мірою формує розвиток Української держави.

У Програмі Міністерства освіти і науки України «Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» говориться: «Процес становлення незалежної демократичної України з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованих норм життя на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу. Тому мета сучасного освітнього процесу – не тільки сформувати необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з різних предметів, а й формувати громадянина, патріота, інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти викликам глобалізації життя» [2].

У наш час основна увага патріотичному вихованню надається саме як вихованню національному, тобто вихованню в душі ментальності українського народу, потягу до прекрасного і прагнення до гармонії [1].

Саме тому у нинішній ситуації, яка склалася в Україні, найбільш актуальними виступають патріотичне, військово-патріотичне, громадянське, духовно-моральне виховання, що відповідають вимогам часу та сучасним викликам: захист територіальної цілісності України та її незалежності, повага до культурних цінностей українського народу, його мови, традицій, історико-культурного надбання. За таких умов освітній заклад стає важливою ланкою виховання свідомих, активних, високоморальних громадян Української держави, місцем емоційно-психологічної захищеності і душевного комфорту особистості учня, конструктивної співпраці та взаєморозуміння, ланкою, де формується національна свідомість, громадська зрілість, соціальна відповідальність за долю Батьківщини, за свою роль у національно-культурному відродженні України, її розквіті.

Важливою складовою системи патріотичного виховання є громадянськість – це спрямованість особистості на інтереси суспільства, та відповідна система відносин особистості з іншими в умовах держави, формування ідеалу прогресивного демократичного, правового, соціального, державного устрою [3].

Основні завдання виховання здобувачів освіти зумовлено пріоритетними напрямками реформування виховного процесу, визначеними Концепцією національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року, яку затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527, такими як:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуття патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- виховання екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, почуття відповідальності за неї як за національне багатство, основи життя на землі;
- формування толерантного ставлення до інших, народів, культур і традицій;

- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності: працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, відповідального ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії – українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму;
- розвиток духовності і моральності у суспільстві, утвердження традиційних сімейних цінностей [4].

Отож виховати громадянина-патріота означає підготувати підрастаючу особистість до участі в розв'язанні навчальних і перспективних завдань держави, до управління її справами і виконання функції громадського діяча та захисника Батьківщини. Для цього потрібно сформувати в нього комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою сучасного способу мислення та спонукальною силою дій, вчинків, поведінки. Нині патріотизм покликаний дати новий поштовх духовному відродженню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості й ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Патріотизм має бути його дієвим, спроможним перетворювати почуття в конкретні справи та вчинки на користь держави. Тому для формування такої свідомості особистості у закладі має бути сформована та успішно реалізована цілісна система національно-патріотичного виховання.

На основі нормативно-правових документів у закладі розроблено Програму національно-патріотичного виховання.

Мета впровадження цієї програми – об'єднання зусиль учительського, батьківського та учнівського колективів, створення середовища для духовно-морального розвитку особистості, становленню відповідального, креативного, ініціативного, компетентного та конкурентоспроможного громадянина України. Програма охоплює різнопланові заходи розвивального, навчального, виховного характеру, орієнтує побудову системи виховання на формування цілісної особистості.

Програма окреслює ряд напрямів та комплекс заходів для реалізації відповідних завдань національно-патріотичного спрямування:

1. Виховання розуміння високої цінності громадянства, формування поваги до Конституції України та державної символіки, шанобливе ставлення до української мови, історії українського народу, збереження українських традицій, повага до культурних надбань народу, любові до малої Батьківщини. Перераховані складові національно-патріотичного виховання реалізуються різними шляхами, здійснюються як на уроках, так і в позаурочний час:

- виховні години до пам'ятних дат («Бабин Яр: без права на забуття», «Голодомор 1932-1933. Пам'ятаємо!», «День гідності та свободи», «Україна – соборна держава», «Квіти у полі, там де Крути...», «*Небесна Сотня*. Хай вічна пам'ять буде за Вами...»);

- тематичні уроки з різних предметів, присвячені козацтву, видатним історичним постатям, становленню української державності (Шевченківські читання, літературно-пізнавальна подорож «Стежками мандрівного філософа» до 300-річчя з дня народження українського філософа Г.С. Сковороди);

- флешмоби (до Дня Миру, флешмоб на підтримку опору на окупованих територіях «Жовта Стрічка»: здобувачі освіти гімназії долучилися до флешмобу та пов'язали жовту стрічку на калину на знак підтримки незламних українців, які проживають на окупованих територіях, до Дня Державного Гімну України, до Всесвітнього дня української хустки);

- години спілкування («З народної криниці», «Символи України», «Державні символи України», «Що таке патріотизм», «Геніальна Україна», «Моя земля – земля моїх батьків», «Народ у звичаях живе», «Українці – нація нескорених»);

- заходи до Дня української писемності та мови та до Міжнародного дня рідної мови (лінгвістичний арт-моб «Мовний вернісаж»: учасники заходу створювали плакати про мову, розмальовували патріотичні стіннівки, пригадували цікаві факти про українську мову і зародження писемності. Мовознавча вікторина «Мова моєї країни», під час якої розгадували кросворди, загадки, ребуси, складали прислів'я і крилаті вирази про красу і велич рідної мови. Конкурс-гра «Дивосвіт рідної мови. Люблю її, бо мова ця – моя!»;

- конкурси та виставки малюнків, стіннівок, плакатів;

- дитячі ініціативи (виготовлення оберегів, подарунків, листівок захисникам, виставка дитячих робіт «Новорічні подарунки», «Великоднє саяво», День оригамі (виготовлення голубів Миру), День доброти, участь в акції «Шкільні сади перемоги»);

- участь у онлайн – конкурсах;

- участь у Всеукраїнських акціях (здобувачі освіти, батьки та педагоги взяли участь у Всеукраїнському забігу «Шаную воїнів. Біжу за Героїв України». Учні долучилися до команди проєкту «Підтримай дитину», яка проводила загальноукраїнську ініціативу «Віртуальна дошка подяки від дітей Захисникам України», долучилися до акції, яку ініціювала очільниця неурядової міжнародної благодійної організації «NGODAMARK» Люсія Задорожна та передали книги для українських дітей у Валенсію).

Організація освітнього процесу в умовах воєнного стану потребує дещо іншого змісту та підходів до проведення виховної роботи. Багато заходів проводиться в онлайн-форматі, в яких діти беруть активну участь (Всеукраїнські онлайн-конкурси: «Захисники та захисниці України», «Я козацького роду», «Мова моєї країни», «(Не)звичайна школа», «Ми з України». Гімназисти виготовили обереги для Захисників та Захисниць України, взявши участь у Всеукраїнському фестивалі мистецтв «Військові обереги від святого Миколая», були учасниками Всеукраїнського арт-фестивалю «Україна – ненька, Україна – мати...», Міжнародного уроку доброти «Гуманне та відповідальне ставлення до тварин».

2. Другий напрям має на меті розвиток та формування військово-спортивного і національно-патріотичного виховання української молоді на основі традицій українського козацтва через участь у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура»).

У закладі створено курінь «Нащадки козаків», який носить ім'я випускника нашої гімназії, капітана 24-ї окремої механізованої бригади Збройних сил України, Олексія Сковородіна, що загинув у російсько-українській війні в 2014 році. Курінь налічує 18 роїв. Кожен рій діє, спираючись на національні козацькі педагогічні традиції. Козачата та джури є активними учасниками різнопланових заходів. Рої ведуть свою «Книгу добрих справ».

Робота з військово-патріотичного виховання проводиться комплексно, спільними зусиллями органів місцевого самоврядування, громадськими організаціями та закладами освіти. Щорічно учні закладу є учасниками міського заходу «Посвята в джури», беруть участь у змаганнях гри «Сокіл» («Джура»), які також проводяться на міському рівні.

Елементи козацької педагогіки активно використовуються у виховній системі гімназії. З метою поширення знань, серед здобувачів освіти про козацький національно-патріотичний рух, про героїзм козаків у боротьбі за волю проводяться заходи:

- конкурси, конкурсні програми, спортивні змагання до Дня українського козацтва та до Дня Збройних сил України;

- виховні години: «Ми нащадки славних козаків», «Що я знаю про козаків?», «Козацькому роду нема переводу», «Традиції українського козацтва»;

- онлайн-конкурси та вікторини, онлайн-екскурсії, відеопрезентації про козаків;

- свята: «Андріївські вечорниці», «Масляна», «Обрядові свята грудня», «Різдвяні передзвони»;

- Всеукраїнська акція для куренів Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») «Здобутки куреня на підтримку Захисників і Захисниць України»;
- участь у окремому етапі онлайн-гри «Відун» та у Всеукраїнському фестивалі «Ватра».

Такі заходи патріотичного спрямування виховують у дітей національну свідомість, любов до України, свого народу, формують здатність зберегти національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави.

3. Третім напрямом є волонтерська діяльність.

Ключове значення для формування та розвитку громадянської свідомості має співвідношення індивідуально та колективно зорієнтованих цінностей. Волонтерська діяльність здобувачів освіти є тією складовою, яка допомагає зрозуміти значущість кожної окремої особистості у житті держави, важливість об'єднання зусиль дітей, педагогів, громадських організацій. Гімназисти завжди активно долучалися до акцій на підтримку захисників.

У закладі було організовано ряд благодійних акцій, з метою посиленої допомоги воїнам ЗСУ:

- «Дзвінок – крок до перемоги»;
- «Ми єдині у прагненні миру» (до Дня міста);
- «Разом до перемоги» (до Дня Захисників та Захисниць України);
- «В єдності сила» (до Дня ЗСУ);
- «Ялинка благодійності»;
- благодійна акція «Єднаймося задля Перемоги»;
- благодійна акція «Великоднє єднання»;

Під час участі в акції «Окопна свічка» було передано волонтерам 172 свічки.

Разом із працівниками міського Палацу культури проведено благодійний захід «На гостинах у Святого Миколая» для дітей сімей внутрішньо-переміщених осіб, які є учнями гімназії. *Кожен робочий день колективу розпочинається хвилиною мовчання за загиблими.* Колектив гімназії, здобувачі освіти також взяли участь у Всеукраїнській акції «Смілива гривня».

Національно-патріотичне виховання в закладі здійснюється на всіх етапах навчання, сприяє всебічному розвитку особистості, розвитку її інтелектуального потенціалу, духовності та культури, формуванню її цілісності та гармонійності. Система національно-патріотичного виховання, створена в нашому закладі, є справжнім підґрунтям для виховання у молоді почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, формує в дитини активну громадянську позицію, готовність брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 271 с.
2. Вишневський О. Ще раз про народження громадянина: національне і громадське у сучасному українському вихованні. *Освіта*. 2002. №8 - 9. С.6-7
3. Кловак Г., Ткаченко В. Формування етнічної самосвідомості школярів – важлива проблема сучасної національної школи України. *Учитель*. 2000. №1-3. С. 38 - 4.
4. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено наказом Міністерством освіти і науки України від 06 червня 2022 року №527. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz->

УДК 378-046.4.(044)

Соловей Микола,
*доцент кафедри менеджменту та освітніх
технологій Хмельницького обласного
інституту післядипломної педагогічної
освіти, кандидат педагогічних наук,
доцент, м. Хмельницький*

Складові управління (адміністрування) підвищенням кваліфікації педагогічних працівників сучасних закладів загальної середньої освіти

У статті на основі дослідження сучасних нормативно-правових документів, теорії і практики підвищення кваліфікації педагогічних працівників визначено та описано інноваційні елементи, що мають суттєве значення в управлінні підвищенням кваліфікації педагогічних працівників закладів повної загальної середньої освіти, виділено завдання та покрокові дії вчителя і керівника в річному управлінському циклі.

Виокремлено процедури планування, проведення педагогічної ради, складання й затвердження плану, розробки інструментарію (наказів, положень, договорів, тощо) і визнання результатів підвищення кваліфікації. Визнання розглянуто як колективну дію, спрямовану на встановлення відповідності документів про підвищення кваліфікації нормативним вимогам прийняття відповідного протоколу у формі рішення педагогічної ради. В загальному контексті пропонується ідея про внутрішнє положення щодо визнання результатів підвищення кваліфікації, головним у якій є принцип законності.

Ключові слова: підвищення кваліфікації, річний цикл, планування, організація, оплата послуг, визнання.

Постановка проблеми. Прийнятий Закон України «Про освіту» (№2145-VIII від 05.09.2017р) (далі Закон)[1], Постанова КМ України від 21.08.2019р №800 «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» [2], змінюють нормативні засади підвищення кваліфікації педагогічних працівників (далі - ПКПП), орієнтують їх на системну діяльність щодо професійного розвитку, вказують на зміни в організації ПКПП, у контексті яких учитель набуває права обирати форми і види освітніх послуг, а держава при цьому гарантує їх диверсифікацію і фінансування. Відтак традиційна модель підвищення кваліфікації: *управління (відділ) освіти спрямовує, а учитель, без варіантів, «обирає» інститут післядипломної педагогічної освіти відповідного регіону відходить у минуле.*

Наразі виникають умови для розвитку полісуб'єктних (різноманітних, диверсифікованих) моделей ПКПП, в яких учитель обирає – педагогічна рада затверджує і спрямовує, а суб'єкти освітньої діяльності надають послугу, відповідно до укладених угод.

Проблеми професійного розвитку і підвищення кваліфікації педагогічних працівників у контексті післядипломної освіти досліджуються у численних наукових розвідках, зокрема крізь призму місії післядипломної освіти в умовах трансформації сучасного суспільства (В. Олійник, 2013), у контексті андрагогічного, акмеологічного і компетентнісного підходів в освіті дорослих (Мірошник, 2016), глобалізації і

зарубіжного досвіду (В. Лунячек, 2017), диверсифікації підвищення кваліфікації (Л. Олефіра, 2017) та інші.

Досліджуючи сучасні моделі професійного розвитку вчителя, І. П. Воротнікова (2018) описує прикладну (Applied Science), ремісничу (Craft Model) і рефлексивну (Reflective Model) моделі й підходи, які склали у сучасній практиці.

Отже, з точки зору сучасних теоретичних засад, підвищення кваліфікації можна здійснювати за різними моделями і формами, організовувати його на основі системності, неперервності за накопичувальною системою (Осадчий, 2016).

Водночас за будь-яких обставин учитель на основі рефлексії знань різних сфер науки і культури та власної практики має особисто приймати рішення про найоптимальніші для нього форми й види підвищення кваліфікації. Це зафіксовано у сучасному законодавстві про освіту. Отже, на зміну традиційній, запроваджується модель підвищення кваліфікації, коли учитель обирає, педагогічна рада затверджує, керівник спрямовує, а суб'єкти освітньої діяльності надають послугу відповідно до укладених угод. У зв'язку з цим центр організації ПКПП зміщується у заклади освіти, а ПКПП як інноваційний об'єкт управлінської (адміністративної) діяльності керівника, на нашу думку, потребує подальшого дослідження

Мета спрямована на визначення інноваційних елементів управління (адміністрування) підвищенням кваліфікації педагогічних працівників у закладі повної загальної середньої освіти в сучасних умовах.

Для досягнення мети і розв'язання відповідних завдань нами використано комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів спрямованих на аналіз нормативно-правових документів та визначення управлінських (адміністративних) дій керівника закладу освіти щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників в нових умовах.

Виклад основного матеріалу. В нових умовах ПКПП набуває ознак фіксованого, системного процесу. Підвищення стає щорічним, а загальна кількість академічних годин є фіксованою і не може бути меншою за 150 год. упродовж п'яти років.

Закон також орієнтує вчителя на різні види і форми навчання, які відповідно до статті 59 п.2 педагогічний працівник вільно обирає. Законодавець відкриває шлях до накопичення сукупних результатів формальної, неформальної та інформальної освіти вчителя упродовж п'яти років.

Інноваційним є й те, що при цьому контексті змінюються завдання школи, яка стає автономним суб'єктом діяльності, та педагогічної ради, яка, відповідно до Закону, на основі пропозицій педагогічних працівників затверджує план (ст. 59, п.3), визнає результати і розподіляє кошти на підвищення кваліфікації (ст. 59, п.5).

Таким чином, у керівника школи з'являються додаткові завдання щодо планування й організації підвищення кваліфікації, які спрямовані на:

*аналіз інформації про форми, види і умови надання освітніх послуг різними суб'єктами освітньої діяльності(Зд-1)*Прим. **індекс завдання**;*

вибір суб'єктів освітньої діяльності, що надають послуги з підвищення кваліфікації (Зд-2)*Прим.;

подання пропозицій до розгляду на педагогічній раді щодо проходження підвищення кваліфікації (Зд-3)*Прим.;

складання плану і кошторису підвищення кваліфікації, формування пропозицій до бюджету (Зд-4)*Прим.;

укладання договорів, опрацювання рахунків і переказ коштів за надання освітньої послуги (Зд-5)*Прим.;

визнання і затвердження результатів підвищення кваліфікації на педагогічній раді(Зд-6)*Прим.).

Оскільки відповідно до Закону, педагогічний працівник загальноосвітнього навчального закладу підвищує кваліфікацію щорічно, то ці завдання розв'язуються в

річному управлінському циклі, який ми розглядаємо як системний процес у межах календарного року (табл.1).

Таблиця 1.

Орієнтовний цикл виконання визначених завдань щодо організації підвищення кваліфікації

Індекс завдан ня	Алгоритм дій	Виконавець	Форма адміністративного рішення	Документ
Зд-1 Зд-2	Вибір закладу. Перевірка законності його послуг. Встановлення відповідності послуг освітньому стандарту.	Педагогічні працівники	Індивідуальне рішення педагога про вибір	Не оформляється
Зд-3	Подання пропозицій до розгляду на педагогічній раді щодо проходження підвищення кваліфікації			Пропозиція педагогічного працівника для розгляду на педагогічній раді
Зд-4	Прийняття пропозицій і їх систематизація Підготовка рішення педагогічної ради	Відповідальний працівник школи	Узагальнені пропозиції	Рішення педагогічної ради
Зд-5	Розробка плану і проекту рішення педагогічної ради	Керівник Відповідальний працівник школи	Рішення педагогічної ради	План ПК Кошторис Пропозиції до бюджету
Зд-6	Розробка проекту кошторису і укладання договору про підвищення кваліфікації	Керівник Бухгалтер	Договір	Договір Рахунки Квитанції на переказ коштів, тощо

2. Вибір суб'єктів освітньої діяльності (ЗД-1, ЗД-2). Аналіз і вибір суб'єктів підвищення кваліфікації – це право педагогічного працівника, його особистий процес, який поєднується із самооцінкою власного досвіду роботи, визначенням пріоритетів і перспектив професійного розвитку.

З точки зору сучасного законодавства педагогічні працівники користуються правом вибору різних форм навчання інституційних, дуальних, змішаних (формальних, неформальних та інформальних).

Водночас зауважимо, що при виборі суб'єктів надання освітньої програми доцільно враховувати їх *легітимність*: наявність відповідних ліцензій, акредитованих програм, окремих дозволів на проведення освітньої діяльності чи, можливо, договорів про спільну діяльність на засадах кооперації.

3. Пропозицій учителя щодо ПК. План ПК (ЗД-3, ЗД-4). Після обрання суб'єкта освітньої діяльності вчитель подає пропозиції для складання шкільного плану ПК. У пропозиціях слід вказати програму, заклад(суб'єкт) організації навчання за програмою, термін і форму навчання, і як вимагає Закон та Постанова КМУ №800 від 21.08.2019, орієнтовну вартість. Пропозицію подає на ім'я голови педагогічної ради у формі клопотання, в якому просить направити на підвищення кваліфікації за темою (програмою) із зазначенням обсягу.

4. Укладання договорів, кошторис ПК (ЗД-5). На основі зведеного річного плану адміністрація складає кошторис фінансування підвищення кваліфікації на рік. Для розв'язання означеного завдання доцільно призначати відповідальних працівників у межах діючого штатного розпису, або ж вводити додаткові посади !!???

Після складання плану підвищення кваліфікації і кошторису укладаються договори про надання послуг з підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Зразок договору пропонує МОН України у рекомендаціях щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Водночас договір може мати довільну форму, визнану сторонами.

Що стосується розробки кошторису, пропозицій до бюджету, проведення відповідних розрахунків, то цю ділянку роботи має виконувати фахівець (бухгалтер чи економіст), який володіє відповідними процедурами у сфері бюджету і фінансових операцій.

Законом України «Про освіту» (Стаття 78. п.8) передбачено, що на підвищення кваліфікації додатково спрямовується не менше 2% відсотків коштів від фонду заробітної плати. Труднощі можуть виникати на етапі узгодження планів підвищення кваліфікації з графіком навчального процесу школи і реальним фінансування цього напряму діяльності (помісячно, щоквартально, чи єдиною сумою на рік).

І як на нашу думку, головне: хто насправді є розпорядником субвенції на підвищення кваліфікації адже на цей час школи не мають реальної фінансової автономії. Отже, управління, відділи освіти чи ОТГ.? Таким чином, договір дво чи тристоронній?

5. Визнання результатів ПК (ЗД-6). Відповідно до Статті 8 п.5 Закону результати навчання визнаються відповідно до порядку затверджені Постановою КМУ №800 від 21.08.2019р. (табл. 2, 3).

У процедурі визнання результатів підвищення кваліфікації керівнику сучасного закладу освіти слід враховувати два аспекти цього процесу.

Перший – результати підвищення кваліфікації в закладах освіти, які мають ліцензію, або ж працюють за акредитованими освітніми програмами, не потребують визнання.

Другий – умови і порядок визнання результатів підвищення кваліфікації в інших суб'єктів освітньої діяльності визнає педагогічна рада. Як правило, це результати неформальної та інформальної освіти. На нашу думку в школі доцільно розробити відповідний порядок, як складову системи якості освіти, за основними ознаками визнання з їх відповідною конкретизацією (табл. 2).

Таблиця 2

Загальні ознаки визнання результатів підвищення кваліфікації за основними ознаками

Ознаки освіти	Коротка характеристика	Вид	Підстава для визнання
Формал	Передбачає	Освітні програми.	

Формальна	досягнення здобувачами освіти визначених стандартів	Семінари, практикуми, тренінги, тощо у закладах післядипломної освіти, університетах	Ліцензія. Акредитація
Неформальна	Програма не передбачає визнання державою рівнів кваліфікації	Освітні програми, тренінги, тощо у суб'єктів освітньої діяльності у статутах яких передбачені освітні послуги	Педагогічною радою відповідно до Постанови КМУ № 800 від 21.08.2019 р.
Інформальна	Самоорганізоване здобуття певних компетентностей	Самоосвіта у повсякденній діяльності	Педагогічною радою відповідно до Постанови КМУ № 800 від 21.08.2019р.

Таблиця 3

Конкретизація процедури визнання результатів підвищення кваліфікації за ознаками і видами освіти(фрагмент)

Форми підвищення кваліфікації	Види підвищення кваліфікації	Обсяг	Суб'єкт підвищення кваліфікації	Визнання
Формальна				
Інституційна (очна, денна, вечірня, заочна, дистанційна, на робочому місці працівника)	Навчання за освітніми програмами	30 - 150 акад. год	Інститут післядипломної освіти	Не потребують додаткового визнання за умови, що заклади освіти діють на підставі ліцензії, або сертифіката про акредитацію освітніх програм
	Участь у семінарах, практикумах, тренінгах, вебінарах, майстер-класах, тощо, відповідно до річного плану закладу освіти (п.12 Постанови)		ВНЗ, що проводять освітню діяльність за акредитованими програмами	
	Стажування	6 акад. год в день		
Неформальна				
денна, вечірня, заочна, дистанційна	Участь у семінарах, практикумах, тренінгах, вебінарах, майстер-класах, тощо, відповідно до річного плану закладу освіти	Визначає суб'єкт	Громадські організації, Приватні підприємства, Фізична чи юридична і особи, що за статутом надає освітні послуги з підвищення кваліфікації	Рішенням педагогічної ради з урахуванням нормативних документів.

	(п.12 Постанови			
	Участь у програмах академічної мобільності	Визначає суб'єкт	Різні суб'єкти освітньої діяльності, в. т. ч. й зарубіжні	Рішенням педагогічної ради відповідно до Постанови КМ України «Про порядок реалізації на академічну мобільність» від 12 серпня 2015р
	Участь у програмах академічної спільноти	Визначає суб'єкт	Різні суб'єкти освітньої діяльності, в. т. ч. й зарубіжні	Рішенням педагогічної ради відповідно до Постанови КМ України «Про порядок реалізації на академічну мобільність» від 12 серпня 2015р

Для прийняття рішення педагогічної щодо результатів ПК доцільно враховувати: відповідність шкільному плану ПК; зміст освітньої програми, її відповідність ст.12 Закону (2017) і п.15 Порядку...(2019); документ про підвищення кваліфікації (наявність інформації про суб'єкт (для юридичних осіб), ім'я по батькові для фізичних осіб, форму вид тему підвищення кваліфікації, обсяг і опис досягнутих результатів (назва основних тем і кількість год. відведених на них).

У разі, якщо подані для розгляду сертифікати не містять необхідних відомостей, засвідчують розвиток однієї або кількох аналогічних компетентностей, не охоплюють усієї сукупності професійних компетентностей педагогічних працівників відповідно до стандарту та його фахових і функціональних обов'язків, не підтверджують терміни навчання з академічним часом за формами (видами) навчання, педагогічна рада може прийняти відповідне рішення про результати ПК.

Висновки. Таким чином, у процесі становлення системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників її загальними ознаками є системність і неперервність, вільний вибір видів і форм навчання, зміна ролі керівника і педагогічної ради в організації та визнанні результатів підвищення кваліфікації. Загальний алгоритм щодо управління (адміністрування) підвищенням кваліфікації проявляється у таких діях учителя: аналіз зовнішньої інформації і самоаналіз – вибір суб'єкта, програми, форми і виду підвищення кваліфікації; внесення пропозицій на ім'я голови педагогічної ради; проведення педагогічної ради і затвердження плану ПК; розробка кошторису; укладання договорів; розробка інструментарію (наказів) про направлення на навчання; прийняття заяв про визнання; проведення педагогічної ради про визнання результатів підвищення кваліфікації.

Список використаних джерел та літератури

1. Закону України «Про освіту» (№2145-VIII від 05.09.2017р)/ Відомості Верховної ради (ВВР), 2017, №38-39, ст.380. URL : zakon 2/rada/gov.ua/law/show 2145-19/

2. Воротнікова І. П. Моделі професійного розвитку вчителя в умовах реформи післядипломної педагогічної освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2018. Вип. 3–4. С. 21–27. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2018_3-4_5 (дата звернення: 20.07.2022).

3. Луначек В. Е. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників: тенденції в умовах глобалізації. URL: <https://journals.edu.ua./index.php/sciencemtrans/article/view/702/827>
4. Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування. URL : mon.gov.ua//2016/12/05/konceptzia.pdf
5. Олійник В. Тенденції розвитку післядипломної педагогічної освіти в умовах трансформації суспільства. *Проблеми розвитку педагогічної освіти*. 2013. №1. С.56-66. URL : Repositor.Kpi.kharkov.ua.Kh.pi-Press/1664/TPUSS_2013_1
5. Олефіра Л. М. Диверсифікація неперервного підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів освіти: європейський досвід і вітчизняні перспективи. *Післядипломна освіта в Україні*. 2017. № 1. С.102-105.
6. Порядок підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників. Постанова КМУ № 800 від 21.08. 2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-p>

Стратенюк Світлана,
вчитель-методист,
учителька початкових класів
Антонінського ліцею Антонінської
селищної ради Хмельницького району
Хмельницької області

Технологія LEGO у формуванні інтелектуального та фізичного здоров'я дітей

В статті доведено, що LEGO-конструювання - це ефективний засіб розвитку інтелектуальних здібностей, творчого мислення та конструктивних навичок. Конструктор LEGO є невіддільною частиною педагогічної системи, яка бере участь в усіх процесах, що стосуються розвитку дитини шкільного віку та її навчання.

Ключові слова: LEGO-конструювання, LEGO-цеглинки, LEGO-технології, дрібна моторика рук, мовленнєві здібності, розумові здібності.

З огляду на сучасні реалії та зміни в системі початкової освіти в Україні, нові тенденції реформування та особливості перебудови освітнього процесу початкової школи актуальності набуває впровадження LEGO-технології в умовах Нової української школи. Головним завданням сучасної освіти є створення умов та середовища для різностороннього розвитку дитини, яка є майбутнім нашої держави. Для цього необхідні нові методи навчання, які сприятимуть покращенню розвитку оперативної пам'яті, творчому підходу, ментальній гнучкості, формуватимуть комунікативні та соціальні компетентності.

Сучасні діти надзвичайно відрізняються від попередніх. Вони не завжди поділяють думку старшого покоління, адже сучасні діти обирають інноваційні технології. Старше покоління стверджує, що ці діти народилися з гаджетами в руках. Їх важко здивувати, а якщо вдалось, то вони швидко втрачають зацікавленість. Вони не можуть навчатися за старими стандартами – підручник та дошка. Сьогоденням стають стратегічне самонавчання, креативність та ініціативність, критичне та аналітичне мислення. LEGO-технології – це саме те, що допомагає розвивати всі ці стратегії нового десятиліття.

Аналіз освітніх досліджень і публікацій. Питання щодо впровадження та використання LEGO-технологій на заняттях досліджували Н. Бібік, Ю. Демченко, А.

Євсюкова, Т. Мукий, І. Палазова, Т. Пеккер, О.Петегирич, А. Костецька, Т. Форостюк, видання методичних розробок із використання LEGO – О. Рома; вплив LEGO технологій на розвиток здобувачів досліджували В. Близнюк, О. Борук, Р. Юськевич [3].

Всі батьки хочуть бачити свою дитину високо інтелектуально та фізично здоровою. Тому що така людина в подальшому житті буде здатна на неабиякі вчинки, для неї не складно буде охопити поглядом сторінку та запам'ятати матеріал. Вона легко вчиться, зосереджується на важливій справі, знаходить нестандартні, але прості методи розв'язання проблем, випромінює нові ідеї або концепції, здатна змінювати навколишній світ на краще. Але, щоб досягти таких результатів дитині треба приділяти увагу, працювати над її інтелектуальним та фізичним розвитком. Робити це необхідно з пелюшок, бо у малечі нейрони головного мозку працюють із великою швидкістю. Процес обробки інформації миттєвий, згодом процеси сповільнюються, але не згасають, у процесі всього життя нейрони прокладають нові шляхи. Люди завжди працювала над виробленням методик, які б покращили її розумову діяльність. Однією з інноваційних технологій є LEGO-технологія – яка охоплює в собі всі найбільш поширені методи та форми заохочення дитини до інтелектуального розвитку [6].

LEGO-конструювання — улюблена діяльність дітей. Вони годинами можуть добирати й варіювати LEGO - деталі, реалізуючи конструкційний задум. Високий рівень інтересу мотивує навіть непосидючих дітей до концентрації уваги та копіткої зосередженої праці, притамовуючи їхню природну потребу в русі. Більше того, діти здатні забути про прогулянку й улюблені рухливі ігри, що призводить до гіподинамії. Проте вдумливі й креативні педагоги, лише трохи змінивши традиційний підхід до організації конструкційної діяльності, наповнюють її активною руховою діяльністю, захопливими естафетами та рухливими іграми.

Актуальність дослідження. LEGO-цеглинки є навчальною проекцією тих інтелектуальних операцій, які використовуються в навчанні впродовж всього життя. Багато вчителів вже використовують LEGO-технології в процесі навчання, розробляють та впроваджують в практику нові та цікаві методики навчання дітей. Вчителі помітили, що використання цієї методики на заняттях учить дітей аналізувати, порівнювати, приймати швидкі рішення, у них розвивається спостережливість, увага, пам'ять, асоціативне мислення.

Перші конструктори LEGO з'явилися ще на початку 1930 року, компанія Minibrix випускала цеглинки трішечки з іншим кріпленням. У 1939 році Хилари Фишер Пейдж, британець, засновник компанії Kiddicraft і перший виробник пластикових іграшок у Європі, запатентував кубики, які нагадували початкові LEGO-цеглинки. Для нього це була одна із сотень іграшок, які вироблялися компанією. А для данця, який заснував компанію LEGO у 1916 році у містечку Біллунн, це стало справою життя. Оле Кирк Кристиансен розпочав свій бізнес із вироблення дерев'яних іграшок. У 1949 році він удосконалив кубики, зробив їх кріплення більш зручними та назвав їх «автоматичні скріплюючі блоки». Наймовірним є те, що всі цеглинки випущені після 1958 року можна скріплювати поміж собою [4]. Згодом LEGO-блоки набули великої популярності у грі дітей.

Сучасна Нова українська школа взяла LEGO-технологію на озброєння у процесі навчання дітей. Так майже в усіх навчальних закладах вже використовують для занять конструктор LEGO. Упродовж гри вчитель бачить, як дитина стає більш самостійною, навчається орієнтуватися в навколишньому середовищі, досліджувати його, міркувати, приймати самостійні рішення та аналізувати їх. Тільки у грі дитина може розвиватися у різнопланових напрямках. Це не тільки складання конструкцій. Тренується витримка, фізичні властивості дитини, соціалізація малечі в суспільстві, математичні навички. Також дитина починає порівнювати себе з дорослими.

Використання LEGO-конструювання у педагогічній практиці допомагає не тільки інтелектуальному розвитку дитини, а й налагоджує взаємовідносини між дітьми та вчителями, серед дітей у класі, навчальний процес стає непереривним. Дитина розвиває в собі інтелектуальні здібності, творче мислення та конструктивні навички. Діти, які залишаються на групу продовженого дня і беруть участь у загальних іграх, швидше засвоюють шкільну програму, в них більш розвинуті актуальні для нашого часу звички, такі як творче та критичне мислення, направлене на вирішення конкретних задач, уміння плідно працювати у команді, вести діалог [2]. Також, конструктором LEGO можна користуватися, вивчаючи математику, займаючись музикою чи фізкультурою.

Використання LEGO-технології потребує врахування вікових особливостей дітей. З віком ігри дітей стають більш складними, в них закладаються більші вимоги від дитини. Тому задача ускладнюється. Дитина вчиться обробляти великий обсяг інформації, аналізувати, порівнюючи зображення на картинці з цеглинками конструктору, розвивається моторика рук та пам'ять. Діти навчаються експериментувати, складаючи конструкції з декількох деталей, моделювати різні конфігурації між собою [5]. Школярі ПОЧАТКОВИХ класів вже можуть гратися як з учителем, так і самостійно, вони вигадують нові ігри, підключаючи до них інших діточок. Розвивається пам'ять, асоціативне мислення, соціальна адаптованість.

Можна привести декілька прикладів ігор для маленьких школярів.

1. Запропонуйте дитині зробити букву за допомогою цеглинок різного кольору.

2. Кожен учень бере собі 6 різних цеглинок та поєднує їх між собою, як йому заманеться. Після цього кожна дитина заповнює картки, які підготовлені заздалегідь.

Питання мають бути різними:

- цеглинка знаходиться на _____
- цеглинка знаходиться під _____
- цеглинка знаходиться між _____ та _____
- цеглинка знаходиться праворуч від _____ та інші.

Після заповнення карток упродовж 20-30 хвилин, учень віддає картку та створену конструкцію вчителю, або іншому учню, які й перевіряють їх відповідність.

3. Запропонуйте дитині зробити невеличкий лабіринт із цеглинок. Після створення діти обмінюються поміж собою лабіринтами та намагаються їх пройти, після цього знов обмінюються з наступною дитиною.

4. Запропонуйте дитині побудувати щось за допомогою цеглинок із зав'язаними або закритими очима. Можна дати готові картки з завданням, а ліпше дозволити дитині самостійно вирішувати, що вона хоче збудувати.

5. Учитель робить невелику споруду з 8-10 цеглинок і дає можливість запам'ятовувати її впродовж 5-10 хвилин. Після цього споруду треба накрити або сховати і діти самостійно намагаються її відтворити. Після закінчення складання порівнюється фігура вчителя й учнів.

6. Домовтеся з дітьми, що приголосна та голосна букви мають певний колір. Ви називаєте букву, а діти повинні показати кубик відповідного кольору.

7. Діти повинні зібрати фігурки по професіях, а після цього розказати трішечки про них. Чим вони займаються, де працюють.

8. Обов'язково необхідно розбавляти інтелектуальні змагання з невеликим фізичним навантаженням. Використайте цеглинки для різноманітних ігор і змагань, які так люблять діти. Це допоможе зробити атмосферу в колективі більш веселою та об'єднати дітей у єдину команду [7].

Аналізуючи все вище назване можна сказати, що:

1. Діти стають більш жвавими, активними, комунікаційним.

2. Діти знайомляться з початковими математичними знаннями.
3. Сприйняття навчального матеріалу більш ефективно.
4. За допомогою асоціювання дитина вчиться досягати поставлених задач, приймати самостійні рішення, аналізувати та працювати в команді.
5. Дитина розкриває свої таланти.
6. Розвивається дрібна моторика рук, мовлення та розумові здібності.
7. Дитина вчиться орієнтації в просторі та площині.
8. Розширюється уявлення дитини про навколишній світ, архітектуру, транспорт, тощо.
9. Розвивається звичка розділяти щось на складові частини та складати з частин єдине ціле.
10. Вони вчаться спілкуватися один з одним, з вчителем, поважати свою працю та інших. Отже, в колективі створюється атмосфера змагань, що також стимулює дитину до розвитку.

Висновки. LEGO-технології ідеально вписуються в новий соціальний проєкт «Нова українська школа», дають можливість застосовувати сучасні комунікаційні та інформаційні технології для розвитку дитини, стимулювання навичок спілкування, творчих здібностей, вирішення дитиною самостійно дослідницьких, пізнавальних і комунікативних завдань. Конструктор LEGO є невіддільною частиною педагогічної системи, яка бере участь в усіх процесах, що стосуються розвитку дитини шкільного віку та її навчання. LEGO – конструювання це ефективний засіб, який об'єднує спільні зусилля педагогів та батьків у розв'язанні питання виховання та розвитку дитини.

Інтелектуально та фізично здорова людина – це перш за все людина спонтанна і творча, життєрадісна і весела, відкрита і така, що пізнає себе і навколишній світ не лише розумом, але і відчуттями, інтуїцією. Вона повністю приймає саму себе і при цьому визнає цінність і унікальність людей, що оточують її. Така людина покладає відповідальність за своє життя перш за все на саму себе і отримує уроки з несприятливих ситуацій. Її життя наповнене сенсом, хоча вона не завжди формулює його для себе. Вона знаходиться в постійному розвитку і, звичайно, сприяє розвитку інших людей.

Список використаних джерел та літератури

1. Бібік Н.М. Нова українська школа : poradnik dla vchitelja. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
2. Бібік Н.М. Нова українська школа : poradnik dla vchitelja / Н.З. Софій, О.В. Онопрієнко, Ю.М. Найда та ін. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
3. Вольянська С.Є. STEM-освіта. *Довідник сучасного педагога*. Харків: Вид. група «Основа», 2016. С. 124-125. [Б-ка журн. «Управління школою»; Вип. 5].
4. Інноваційні здоров'язберігаючі технології у закладах освіти: збірник науково-методичних праць / за заг. ред. В. В. Танської, О. А. Сорочинської, О. В. Павлюченко Житомир : ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 112 с.
5. Нова українська школа: основи Стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с.
6. Офіційний сайт Lego. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.lego.com/en-us/>
7. Lego wedo книга для вчителя. Данія: LEGO Group. 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://soiro.ru/sites/default/files/lego_wedo_-_kniga_uchitelya.pdf/
8. Шість цеглинок в освітньому просторі школи : методичний посібник / Упорядник Оксана Рома. Київ, 2018. 32 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу до

Супотніцька Олена,
заступник директора з виховної роботи
Мшанецького ліцею
Старосинявської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Національно-патріотичне виховання та формування громадянської позиції у здобувачів освіти

Сьогодні мужність має ім'я, і це ім'я – Україна. У мужності є обличчя – це обличчя українців і українок, які протистоять російській агресії. Сьогодні Україна сильна, тому що вся нація бореться за кожную вулицю, за кожен дім.

Патріотизм – це, перш за все, гідність. І коли твою гідність принижують, нападають на твою державу, зневажають твою мову і культуру – ось тоді патріотизм проявляється особливо. Як це сталося і зараз.

Патріотизм – це також про любов. Якщо ми любимо нашу культуру, нашу ментальність, нашу мову – то хай навіть пройдуть сотні років, ми і далі любитимемо свою Україну!

Звертаючись до українців і народів світу через місяць після віроломного вторгнення росії, Президент України і Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Володимир Зеленський сказав: «24 березня – місяць нашого спротиву. Героїчного спротиву Української держави, українського народу безжальному вторгненню російської федерації. Вже місяць нашому захисту від намагання нас знищити. Стерти з лиця землі. Початковий задум російських військ розвалився ще в перші дні вторгнення. Рашисти були впевнені, що Україна – це не держава. Вони були впевнені, що ми – це не народ. Вони думали, що українці злякаються. Вони думали, що ми, українці, не будемо боротися. Вони нічого не знають про нас, про українців. Нічого не знають взагалі про свободу. Про те, яка вона цінна. Вони не знають, як свобода збагачує життя. Дає життю сенс. Вони помилилися. Вони обманули самі себе. Це їхнє державне самогубство. А ми лише захищаємо своє життя. Свою свободу. Нашу власну державу. Наших дітей. А значить – наше майбутнє. Це війна за незалежність. І ми зобов'язані перемогти».

Отже, в умовах повномасштабної війни, яку розв'язала рф проти України, вже ні в кого не викликає сумнівів той факт, що зараз ми маємо приділити особливу увагу національно-патріотичному вихованню.

Сучасні глобалізаційні виклики сформували головне завдання, яке стоїть перед людством, – створення стабільного й безпечного світу. Його вирішення залежить від масової гуманістичної свідомості громадян Землі. Брак патріотичного виховання, відчуття держави як Батьківщини, структури, яка захищає, стала на Сході України ключовою проблемою.

Сьогодні виховний процес здійснюється в реальному часі – у героїчний період творення сучасної історії України, яскравого сплеску патріотичної свідомості й масового героїзму українського народу, який обстоює не лише свою свободу, а й суверенітет у двобої з ворогом.

«Україна – це супер. Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартom. В умовах сучасного світу їй немає ціни», – геніально сказала Ліна Костенко.

Завдання національно-патріотичного виховання – формування в учнівства поваги до Конституції і законів України; патріотизму, любові до українського народу, його історії, культурних та історичних надбань; виховання громадянських почуттів і самоусвідомлення себе українцями; формування відповідальності й соціальної активності; здатності аналізувати адекватно оцінювати події у державі і у світі, визначати власну роль і місце в них; стимулювати прагнення опановувати військові знання, досягати відповідного рівня фізичної підготовки; становлення здатності самовдосконалюватися і самонавчатися упродовж життя; підняття престижу військової служби, стимулювання військової профорієнтації учнівської молоді; розвиток мотивації служити у Збройних Силах України, в інших збройних формуваннях, щоб захищати Українську державу від посягань ззовні.

Національно-патріотичне виховання передбачає самоусвідомлення й самоідентифікацію українців; становлення світогляду, що ґрунтується на високих ідеалах служіння українському народові, формування патріота з глибоким розумінням громадянського обов'язку, готовності стати на захист України, здійснити героїчний подвиг задля збереження людського життя й процвітання Української держави; розвиток потреби у знанні правдивої історії України, бойових традицій, героїчних сторінок українського народу, його Збройних Сил в історичному минулому і в реальному часі; прагнення опанувати спеціальні військові та військово-технічні знання й готовність служити у Збройних Силах.

Для дітей нового еволюційного ступеня розвитку педагог має створити таке виховне середовище, де пануватиме доброзичлива творча емоційно позитивна атмосфера, яка стимулюватиме різноманітну цікаву пізнавальну діяльність учнів для розкриття потенціалу особистості, розвитку, вияву й застосування кращих моральних і громадянських якостей. Учитель має продумати дієві способи мотивації, переконання учнів, дібрати красномовні неспростовні факти, приклади, аргументи, забезпечити школярам можливість вільно висловлювати свою думку, обстоювати власну позицію щодо обговорюваних питань.

Патріотизм має бути дієвим. Словесний патріотизм нічого не вартий. «Немає другого Дніпра і не буде іншої Батьківщини... То є Ваша Батьківщина. То є ваш дім, і він буде таким, яким ви його зробите. І Ви ту хату повинні наповнювати духовністю».

Складовими виховного процесу є безпосередній контакт із учнями, пробудження у них глибоких емоційних переживань, що впливають на почуття, сприяють розумінню сутності патріотизму. Вміле використання позитивних прикладів і залучення учнів у різноманітні форми роботи сприяє більш глибокому усвідомленню цих понять. Важливе місце в системі такої роботи займає так звана козацька педагогіка, яка в останній час набуває все більшого поширення і яку сьогодні

називають частиною народної педагогіки як таку, що увібрала в себе народну виховну мудрість.

У Мшанецькому ліцеї громадянський аспект виховної роботи реалізується шляхом проведення тематичних виховних годин, бесід, годин спілкування, присвячених державній символіці, вшануванню пам'яті видатних українських політичних діячів, письменників, діячів культури. Учні нашої школи беруть активну участь у різноманітних районних конкурсах, серед яких конкурс з української мови ім. П.Яцика, Т.Г.Шевченка, «Патріот».

Патріотичний напрям виховної роботи знайшов відображення у проведенні заходів, присвячених Дню Захисниць та Захисників України, Дня миру, Дня ЗСУ, Соборності, Дня пам'яті Героїв Небесної сотні, Дня пам'яті Крут, Дня української хустки, Дня вишиванки, Дня української писемності та мови, Лесиних та Шевченківських днів, Дня Гідності та Свободи, Дня Незалежності, Вшанування жертв Голодомору.

В кожному класі щопонеділка проводиться Урок безпеки, а о 9.00 щоденно Всеукраїнська хвилина мовчання (вшанування загиблих за волю України), проводяться виховні години, години спілкування, вікторини, інсценізації, які планують класні керівники.

Нові підходи застосовуються й до організації самостійної діяльності учнів. Вони залучаються до участі в житті суспільства через органи учнівського самоврядування. Результативними й цікавими для вихованців є організація в нашій школі флешмобів, тренінгових занять, різноманітних виставок.

Проведення акцій:

- Смілива гривня.
- Благодійний ярмарок із продажу солодощів, смаколиків. Кошти надіслано на потреби ЗСУ.
- Малюнок захисникам.
- Акція з виготовлення новорічних прикрас у патріотичному стилі.
- Говоримо українською. Мова - потужне джерело формування патріотизму.

Тому розвиток культури мовлення є одним з пріоритетів діяльності нашого закладу. Хочу звернути вашу увагу на слова Івана Огієнка (19ст.): «Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови...». Не менш важливими є слова Ліни Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову».

Тому завдання школи – виховувати почуття глибокої шани і любові до рідної мови, популяризувати українську книгу, українське слово і мову. З цією метою у ліцеї проводяться: Тиждень української мови, Шевченківські дні, заходи до Дня рідної мови, до Дня української писемності та мови, конкурси виразного читання віршів Лесі Українки, Т.Г. Шевченка.

Захист Вітчизни — почесний обов'язок кожного. У сучасних умовах важливо, щоб молоде покоління не тільки пов'язувало своє майбутнє з Україною, а й хотіло берегти, розбудовувати й захищати її.

Отже, пріоритетним напрямом виховання дітей та молоді в національній системі освіти є патріотичне виховання. Актуальність патріотичного та духовного виховання юного покоління зумовлюється процесом формування в Україні

громадянського суспільства, становлення єдиної нації, боротьбою із агресором - загарбницькою росією.

Патріотизм сьогодні є нагальною потребою і для людей, і для держави, оскільки високий рівень патріотизму громадян забезпечує повноцінний гармонійний розвиток як особистості в державі, так і суспільству, а також принесе нам переможний мир. Патріотичне та духовне виховання підростаючого покоління забезпечить після нашої перемоги цілісність народу України, його національне відродження, об'єднання різних етносів і регіонів країни, соціально-економічний і демократичний розвиток України, розбудову та вдосконалення суверенної правової держави, соціально-політичну стабільність у державі та гідне представлення нашої країни у світі. «Україна після перемоги у війні стане однією з найпотужніших націй і важливою складовою європейської спільноти», і все світове українство вірить, що саме так і буде.

Покликання на додатки :

https://docs.google.com/presentation/d/1gosdJqeD8w1v-enpCU1RQ5rEWgjTHtEk/edit?usp=share_link&ouid=116151755365596768740&rtpof=true&sd=true

Тоненчук Людмила,
директор ліцею, вчитель історії;
Крисько Надія,
педагог-організатор комунального
закладу «Немиринецький ліцей»
Миролюбненської сільської ради
Хмельницької області

Формування громадянина-патріота засобами національно-патріотичного виховання

У статті розкрита роль історичної пам'яті українського народу у формуванні фундаменту національно-патріотичного виховання, взаємодії педагогів та вихованців; визначаються завдання, які підвищують ефективність виховання патріотизму, наведені конкретні приклади патріотичного виховання під час освітнього процесу.

Ключові слова: патріотизм, громадянин-патріот, національна свідомість, національно-патріотичне виховання, громадянська та правова культура.

*Патріотичне виховання - це сфера духовного життя,
яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне,
що любить і ненавидить людина, яка формується.*

В. Сухомлинський

Патріотизм – це і поважливе ставлення до історії своєї країни, свого народу, його традицій, і продукт історичного розвитку, життєдіяльності багатьох поколінь нашого народу, адже патріотизм дружин княгині Ольги, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Данила Галицького так само, як і патріотизм запорожців, козацьких полків Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи – це ті невмирущі зразки української нескореності і жертвовності, на яких виростали й виховувались нові покоління героїв – кирило-мефодіївці, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, а відтак Микола Міхновський, Дмитро Донцов,

Євген Коновалець, Олена Теліга і тисячі інших українців, які надали українському патріотизму виразного національного характеру.

Що означає бути українським патріотом сьогодні?

По-перше, бути свідомим, освіченим, моральним і активним громадянином України, піклуватися про інтереси та історичну долю країни, її міжнародний авторитет.

По-друге, з повагою ставитись до історичного минулого українського народу, до його мови, традицій, звичаїв і обрядів, до героїчних подвигів предків, берегти пам'ять про них. Адже героїзм є найвищим критерієм українського патріотизму і національної свідомості.

По-третє, палко любити Україну, виявляти готовність заради неї на самопожертву, самовіддано захищати її від зовнішніх та внутрішніх ворогів, сумлінно працювати для примноження здобутків української економіки, науки, культури і спорту.

В сучасній системі патріотичного виховання широко використовується досвід видатного вітчизняного педагога-гуманіста В. Сухомлинського. Він вказував на те, що дитина йде до класу в шість років, але бажано, щоб вона вже з п'ятирічного віку перебувала у сфері виховного впливу школи. «Педагогічний колектив школи надає великого значення моральній, патріотичній, інтелектуальній, естетичній обстановці, у якій перебуває дитина віком від двох до шести років, оскільки в перші роки життя в розвитку дитини вирішальну роль відіграють люди, що оточують її, з усім багатством і багатогранністю» [1].

Без пробудження таких моральних феноменів, як патріотизм, совість, почуття власної гідності, обов'язок, чесність, працелюбність, навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в країні. Саме 14 років тому адміністрації навчального закладу прийшла ідея створення шкільної Козацької республіки, яка об'єднала в одну родину і учнів, і педагогів, і батьків.

Всі школярі поділені на три вікові категорії: козачата, джури козацькі, юні козаки, а педагоги входять до складу Ради Старійшин Козацької республіки.

Головною метою діяльності Козацької республіки є виховання в наших школярів почуття патріотизму, розуміння найвищої цінності – волі й незалежності, фізичної сили, здоров'я людини, а також символу мужності, честі людської, національної гідності.

Шкільна Козацька республіка має свій Статут, Прапор, Гімн, Герб, Девіз, нагороди, органи самоуправління.

Щорічно в останню неділю вересня на основі загального таємного голосування обирається отаман Козацької республіки.

Ройові (командири роїв) обираються зборами класу. Починаючи з 8 класу, вони входять до складу Малої Козацької ради - органу учнівського самоврядування, на засіданні якої розв'язуються питання шкільного життя. Вищим органом Козацької республіки є Велика Козацька рада. Розроблені також функціональні права та обов'язки всіх структурних одиниць Козацької республіки, які відповідають за організацію життя школярів в межах навчального закладу та поза ним.

Всі члени Козацької республіки об'єднані в Товариства:

- товмачів та довбушів, які відповідають за навчання, інтелектуальне виховання та інформаційне забезпечення;
- осавулів, що контролюють дисципліну і порядок;
- скарбників, обозних та шафарів, які відають фінансами та відповідають за трудове виховання та збереження шкільного майна;
- хорунжих та бунчужних, які організовують проведення спортивно-оздоровчих та культурно-мистецьких заходів.

Кожна структурна ланка має свої права та обов'язки і працює за окремим планом.

Завершує навчальний рік проведення територіального етапу та участь в обласному етапі Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл»

(«Джура»), яка є системною формою позакласної роботи з військово-патріотичного та морально-естетичного виховання учнівської молоді, важливим засобом формування патріотичної свідомості, спортивно-оздоровчої роботи, оскільки мета Гри - виховання юних патріотів України на засадах національної гідності, високої самосвідомості та активної громадянської позиції, здорового способу життя, духовно багатой, фізично розвиненої особистості.

Події сьогодення спонукають кожного з нас по-своєму сприймати реалії життя. Душі, серця наших дітей, чії брати, батьки бережно охороняють нашу землю, наш спокій ціною власного життя, сповнені гордості, патріотизму, любові.

Національно-патріотичне виховання формується на прикладах історії становлення української державності, українського козацтва, героїко-визвольного руху, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури і спорту.

Серед основних принципів національно-патріотичного виховання (культуровідповідності, толерантності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, цілісності, акмеологічності, особистісної орієнтації життєвої творчої самодіяльності, гуманізації виховного процесу) засадничим є принцип національної спрямованості виховання, який передбачає формування у молоді національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності зберегти свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді - це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських об'єднань та благодійних організацій, сім'ї, закладів освіти, інших інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

Сьогодні як ніколи постає питання про національне-патріотичне виховання молодого покоління. Своїм головним завданням педагоги вважають:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів та можливостей;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь;
- сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу;
- формування мовної культури, володіння українською мовою та її вживання як духовного коду нації;
- формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини;
- відновлення і вшанування національної пам'яті;
- утвердження у свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України та її громадян від княжої доби, Гетьмансько-

го козацького війська, військ Української народної республіки, Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності;

- формування психологічної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу і розвиток мотивації молоді до державної та військової служби;
- відродження та розвиток українського козацтва як важливої громадської сили військово-патріотичного виховання молоді;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, людей похилого віку, турбота про молодших та людей з особливими потребами;
- консолідація діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування, навчальних закладів, громадських організацій щодо національно-патріотичного виховання;
- сприяння діяльності установ, навчальних закладів, організацій, клубів та осередків громадської активності, спрямованих на патріотичне виховання молоді;
- підтримання кращих рис української нації – працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків та родини;
- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак держави;
- сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я; задоволення естетичних та культурних потреб особистості;
- виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності;
- створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації при висвітленні подій та явищ суспільного життя;
- реалізація індивідуального підходу до особистості та виховання [2].

Тому в нашій школі традиційним є відзначення Днів партизанської слави, українського козацтва, захисника України, визволення території України від фашистських загарбників, української писемності і мови. Щорічно проводяться заходи щодо вшанування пам'яті жертв голодоморів в Україні, Дня Збройних Сил України, Дня Соборності України, Дня пам'яті героїв Крут та Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав.

У зв'язку з політичними та суспільними змінами в Україні, з метою поширення ідеалів демократії, патріотизму та почуття національної гідності, колектив закладу бере активну участь у проведенні заходів щодо відзначення Дня Гідності і Свободи України, Днів пам'яті та примирення, присвячених пам'яті жертв Другої світової війни, вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні, учасників АТО/ООС.

Формуванню почуття обов'язку, гордості, честі, мужності, патріотизму, самоповаги у школярів сприяють щомісячні уроки мужності, участь школярів у діяльності волонтерських загонів «Милосердя», «Спадкоємці Перемоги» та акціях «Лист солдату», «Браслет захисникам», «Ліки пораненим», «Оберіг нескорених», «Великодній кошик», «Соняхи пам'яті» тощо.

За активну допомогу Старокостянтинівському підрозділу волонтерської спільноти Хмельницький Армія SOS та творчій сотні «Рух до Перемоги», благодійну діяльність заради українських героїв, боротьбу в ім'я перемоги України і незламний патріотичний дух, учнівський та педагогічний колектив школи неодноразово нагороджений подяками.

Яскравим прикладом для наслідування є наші односельці, випускники навчального закладу, батьки учнів, які брали і беруть безпосередню участь у ході АТО/ООС, російсько-української війни. Лідери учнівського самоврядування проводять пошукову роботу з метою оформлення «Книги пам'яті та зв'язки» в рамках однойменного Всеукраїнського проєкту Учнівської Ліги України.

В практику роботи впроваджуємо зернини досвіду колег, ділимося своїми надбаннями. Так, на базі ліцею проведено семінар заступників директорів з виховної роботи на тему «Формування патріотизму через ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави».

Класний керівник Сторожук С. П. презентувала систему роботи на тему «Формування особистості школяра засобами національно-патріотичного виховання», в обласному турі Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник року - 2015», де посіла II місце.

Директор закладу на колегії Старокостянтинівської РДА виступила з презентацією на тему «Робота колективу щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді».

З метою розвитку громадянського, патріотичного, морального виховання і підвищення інтересу до історії і сьогодення української держави в рамках районного етапу обласного конкурсу інформаційно-презентаційних матеріалів «З Україною в серці» педагогом-організатором Крисько Н.О. розроблено буклет «Історична спадщина України», який посів II місце.

Український патріотизм – це не пасивно-споглядалське явище, а діяльна й активна позиція в ставленні до проблем свого народу, Батьківщини і держави. Він невіддільний від почуття громадянської відповідальності за долю країни, за її майбутнє.

Успішна держава – це успішні громадяни, які сповнені національної свідомості, любові до рідного краю, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, традицій та звичаїв, горді за свою землю і здатні поважати своїх сусідів, толерантно ставляться до культури всіх народностей, які проживають в Україні. Тому із задоволенням школярі беруть участь у заходах до Днів толерантності, Європи, матері, сім'ї, вишиванки.

Педагогічні працівники закладу освіти – активні учасники та переможці обласної педагогічної виставки «Освіта Хмельниччини на шляхах реформування». Так, у 2011 році посібник «Патріотичне виховання учнів засобами козацької педагогіки» посів II місце. Авторським колективом у складі директора школи Тоненчук Л.В., заступника з НВР Паламанюк В.Ф., педагога-організатора Терещук Н.О. у 2015 році видано посібник «Героїко-патріотичне виховання як фактор консолідації українського суспільства», який відзначений дипломом I ступеня Виставки; у 2016 вчителем історії Тоненчук Л.В. та педагогом-організатором Терещук Н.О. підготовлено посібник «Козацька республіка – засіб виховання національної самосвідомості та патріотизму», який посів III місце; у 2022 році директором ліцею, вчителем історії Тоненчук Л.В. та педагогом-організатором Крисько Н.О. розроблено посібник «Організація проведення Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») - III місце; у 2023 році директором ліцею, вчителем історії Тоненчук Л.В. та педагогом-організатором Крисько Н.О. подано збірник сценаріїв патріотичного спрямування «Я-українець, громадянин, патріот!».

Педагог-організатор Крисько Н.О. 21-22 листопада 2019 року взяла участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національно-патріотичне виховання учнів засобами козацької педагогіки та туристсько-краєзнавчої роботи», яка проходила у місті Рівне.

Ідеалом виховання виступає різнобічно та гармонійно розвинений національно свідомий, високоосвічений, життєво компетентний громадянин, здатний до саморозвитку та самовдосконалення, який може сказати про себе і своїх однолітків: «Ми ті, хто пам'ятає минуле української нації і живе майбутнім українського народу» [3; 4].

Виховуючи школярів, педагоги враховують, що пріоритетними рисами ціннісного ставлення особистості до суспільства та держави є відповідальність і дієвість. Учні мають не тільки ідентифікувати себе з українським народом, але й

прагнути жити в Україні, розбудовувати свою країну, служити Вітчизні на шляху її національного демократичного відродження; працювати на її благо, захищати її; поважати закони України і дотримуватися Конституції; володіти державною мовою; визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість.

Колектив школи творчо і змістовно підходить до вирішення таких питань як виховання гармонійної особистості, моральних цінностей, людяності, любові до рідної землі, поваги до держави та людей.

У навчальному закладі створено галерею козацької слави, куточок бойової слави, стенд Героїв Небесної Сотні; здійснюються поїздки у смт. Меджибіж (Меджибіжська фортеця, музей Голодомору), Кам'янець-Подільський, м. Старокостянтинів (замок князів Острозьких, музей воїнів-афганців, історико-краєзнавчий музей, пам'ятники С. Бондарчуку, Героям Небесної Сотні, воїнам-афганцям, загиблим у Другій світовій війні, учасникам ліквідації аварії на ЧАЕС, Т.Г. Шевченку, К. Острозькому, жертвам Голодомору 1932-1933 рр.), музей-садибу Самчики та інші.

Українська держава пережила часи занепаду і розквіту, війни і перемоги, злуки і тотального роз'єднання. Але наш мужній народ зумів пережити це і вистояти. Через десятиліття нарешті здійснилася наша мрія - жити у власній незалежній державі. Настали сприятливі умови для самоутвердження українства. Велику роль в цьому відіграє і шкільний інформаційний центр, де проводяться різноманітні заходи до днів Конституції, Прапора, Незалежності України: бібліотечні уроки, виставки тематичної літератури, флешмоби, круглі столи, усні журнали, вікторини, години спілкування тощо.

Становлення громадянина розпочинається з дитинства. Саме в цей період у дитини закладаються підвалини майбутньої свідомості, характеру поведінки, формуються риси українця. Підростаючи, дитина вбирає в себе те, чим живе родина, народ України, поступово формується свідомий громадянин і патріот. Отже, завдання школи – формувати і розвивати такі особистісні якості, як повагу до прав і свобод людини, відповідальність, відкритість та критичне мислення, толерантність, готовність брати участь у соціально-політичному житті країни.

Школа повинна розвиватись і крокувати в ногу з поступом життя, шукати нові шляхи оптимізації сучасного патріотичного виховання. Вона має забезпечувати своїм вихованцям можливість розширення особистісних перспектив відповідно до демократичних та плюралістичних тенденцій розвитку суспільства. Проте потенціал школи обмежується матеріальними, організаційними, культурними, технологічними, ідеологічними та іншими суспільними обставинами. Подолати цю обмеженість можна лише через налагодження взаємодії школи з іншими елементами соціалізації – сім'єю, громадою, церквою, засобами масової інформації, виробничими структурами.

Як свідчить історичний досвід, без національно – патріотичного виховання молоді неможливо зберегти державу, зокрема націю. Патріотичне виховання покликане формувати в молоді високі моральні якості та ідеали, почуття любові до своєї Батьківщини, потребу в служінні їй. Воно орієнтоване на формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, людини зі шляхетними особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями та поведінкою, спрямованими на саморозвиток.

На нашу думку, результатом національно-патріотичного виховання є сучасний громадянин-патріот, який має високу моральну, політичну та правову культуру, почуття власної гідності, внутрішньої свободи і водночас вболівання за суспільні ідеали, за пріоритети держави, благо свого народу і його дружні взаємини у світовому співтоваристві.

Список використаних джерел та літератури

1. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. Режим доступу :<http://osvita.ua/legislation/other/5397/>
2. Єрмоленко А. М. Структурні зміни українського етносу як комунікативний чинник національної ідеї. *Національна ідея і соціальні трансформації в Україні* / М.В. Попович, А.М. Єрмоленко, В.Б. Фадєєв та ін. Київ : Український центр духовної культури, 2005. 328 с.
3. Берека В.Є., Іова В.Ю. Національне виховання особистості: хрестоматійний контекст. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2017.

Фадєєва Юлія,
практичний психолог
Славутської гімназії №4
Славутської міської ради
Хмельницької області,
м. Славута

Психологічна підтримка учасників освітнього процесу: війна всередині нас

У результаті повномасштабного вторгнення Росії на територію України, гостро постало питання стану ментального здоров'я учасників освітнього процесу. Одним із головних завдань закладу освіти є повсякденна психологічна допомога та емоційна підтримка здобувачів освіти, їх батьків та педагогічних працівників. Адже війна проходить не лише по лінії фронту, вона вже в середині кожного українця: на лінії фронту – фізична, поза ним – психологічна.

Ключові слова: учасники освітнього процесу, травматична подія, психологічна допомога, емоційна підтримка, стрес, фізичні та емоційно-ментальні прояви, психологічна хвилинка.

Чому повернення до навчання під час війни є необхідне? – Це нагадує про мирне життя.

Зараз усе, що пов'язує нас із життям до війни, з періодом стабільності, – вкрай важливе. У той же час необхідно пам'ятати, що травматичні події, які пережили чи переживають учасники освітнього процесу, накладають відбиток і на освітній процес у цілому. Адже травмовані діти відчують певні труднощі з концентрацією уваги та поведінкою, одні можуть бути занадто тихими та замкнутими, інші – гіперактивними. У багатьох виникають проблеми з навчанням та успішністю.

За таких умов істотно зростає роль усіх педагогічних працівників, які можуть надавати першу психологічну допомогу та підтримку всім учасникам освітнього процесу. Перша психологічна допомога – це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги ближнім, які відчують емоційне напруження та страждання. Таку допомогу може надати не лише практичний психолог, а також вчитель (соціальний педагог, вчителі-предметники, класні керівники, медичн(а/ий) сестра/брат тощо) – це комплексна робота, але підходи до цього процесу різні. Її надання не передбачає значної професійної підготовки, достатньо педагогічних знань, отриманих в межах загальноосвітнього психологічного інформування, і природної здатності проявляти співчуття, людяність [1].

Як діти різного віку реагують на стрес та сприймають кризову ситуацію?

Стрес — це відчуття тиску, пригніченості або неспроможності впоратися із проблемою. У стані стресу наш організм виробляє гормони: адреналін і кортизол. Вони готують нас до негайних дій, також відомих як реакція «бийся або біжи». Це може мати певний вплив на дитину. Фізичні прояви впливу: поверхневе дихання,

підливість і прискорене серцебиття, головний біль, запаморочення та проблеми зі сном, нудота, розлад травлення або проблеми з травленням, збільшення або втрата ваги через переїдання чи недоїдання, нездужання. До емоційно-ментальних проявів належать: дратівливість і злість, спалахи гніву або відстороненість від родини та друзів, нехтування обов'язками, зниження ефективності виконання завдань або труднощі з концентрацією, емоційний дистрес, наприклад, постійний сум або плач.

Ці симптоми часто можуть призводити до ще більшого стресу. Важливо допомогти дитині знайти спосіб упоратися, щоб вона могла діяти відразу, щойно такий стан виникне [5].

Діти 7-10 років можуть відчувати провину, неспроможність, злість, фантазії, у яких дитина бачить себе «рятувальником», «зацикленість» на подробицях події. Дитина боїться втратити звичне та боїться смерті, досить добре розуміє загрозу, може переживати страх і думає про майбутнє. Тому батькам потрібно обговорювати з дитиною події та переживання і забезпечити їй безпеку та звичний спосіб життя (ігри, спілкування з друзями тощо).

Діти 11-13 років відчувають дратівливість, страх, депресію, можуть поводитися агресивно та не приймати правила. Вони бояться втратити життя, близьких, будинок, звичний спосіб життя. У цьому віці діти розуміють, що відбувається, прогнозують майбутнє, але мінімальний власний досвід викликає тривожність. Батькам можна відкрито говорити про свої переживання, страхи та допомагати дітям відтворювати соціальні зв'язки.

Діти 14-18 років проявляють небезпечну поведінку, можливі суїцидальні думки та прояви аутоагресії, реакції, що нагадують реакції дорослих. Бояться втратити себе, своє місце, життя, близьких. Можуть радикально сприймати ситуацію, адже підліток тільки стає на ноги, а звичний світ зруйнувався. У цьому віці дорослим важливо не вимагати від підлітка брати на себе роль дорослого. З підлітком слід ділитися досвідом, розмовляти, допомагати знизити емоційне напруження. Поясніть підлітку, що всі почуття та реакції зараз природні, а все, що зараз відбувається – це тимчасово, не на все життя. Щоб допомогти підлітку зменшити емоційне напруження – спрямовуйте його активність та емоції на конкретні дії [7].

Що батькам потрібно говорити та робити, аби дитина почувалася спокійно?

1. Поясніть дитині план дій.

2. Запитайте дитину, як вона відчувається. Спостерігайте за станом та реагуйте на потреби дитини. Ставте їй відкриті запитання, стежте за емоційною реакцією та рівнем активності. Важливо, щоб дитина говорила про те, що з нею відбувається, сама могла запитувати, проявляла емоції. Реагуйте на потреби дитини та задовольняйте їх за можливості. Це поверне відчуття безпеки.

3. Поділіться з дитиною власними відчуттями. Проговорюйте і проявляйте емоції. Якщо ваша дитина переживає чи відчуває злість або роздратування через те, що відбувається навколо, не кажіть фраз на кшталт «Не переживай» чи «Тобі не варто злитись». Натомість скажіть: «Я бачу / мені здається, що ти налякана / злишся». Так дитина буде розуміти, що вона не залишилася наодинці зі своїми переживаннями.

Не варто давати обіцянок, які від вас не залежать. Натомість, щоби сказати «Все буде добре», «Нічого не станеться», поясніть: «Що б не сталось, головне – ми разом».

Якщо діти грають чи малюють війну – не забороняйте їм. Програйте, прокричіть, озвучте чи візуалізуйте емоцію (наприклад, можна спробувати гарчати, як собака). Саме так ви можете допомогти впоратися з емоціями та знизити рівень тривоги.

4. Дозволяйте себе обіймати та обіймайте у відповідь. Тілесний контакт допоможе знизити рівень напруження та заспокоїтись. Можна спробувати одну з вправ:

«Обійми метелика» – дитина обіймає свої плечі двома руками, також може себе поплескати по них.

«Водоспад» – дорослий підходить до дитини й руками погладжує від плечей і до поясу, наче знімає щось із них.

«Кокон» – права рука дитини обіймає ліве плече, а ліва рука живіт.

Допоможе вийти зі стану ступору та знизити рівень стресу стабільне дихання. Для цього спробуйте таку вправу: вдих носом і повільний видих ротом, можна зі звуками «А», «О», ефективним також є дихання животом. Важливо відновити стабільне дихання та фізичну активність.

5. Нагадуйте дитині про режим дня. У час невизначеності важливо відтворювати послідовність дня. Це надасть відчуття контролю над власним життям. Із самого ранку і до вечора загинайте пальчики і проговорюйте все, що ви щоденно робите.

6. Піклуйтеся про себе й дитину. Дбайте про себе. Ви краще допоможете дитині, якщо будете піклуватися про себе. Дитина бачить, як ви реагуєте на новини, та копіює вас, тому важливо, щоби вона розуміла, що ви зберігаєте спокій і маєте чіткий план дій. Якщо ви занепокоєні або засмучені, знайдіть час для себе, за можливості поспілкуйтеся з друзями та рідними. Важливо почути голос інших. Це надасть відчуття єдності та зв'язку зі світом.

7. Нагадуйте дитині, що ви разом і з усім впораєтесь. Дитині важливо знати, що вона не залишиться на самоті. Кінець розмови робіть максимально позитивним, також звертайте увагу на мову тіла дитини, постійно оцінюйте її рівень занепокоєння. Створюйте спільні традиції завершення дня (обіймайтеся, моліться, пийте чай або ж співайте). Обмежте кількість розмов та прослуховування новин про війну в присутності дитини. Надавайте їй лише перевірену інформацію, робіть це дозовано та відповідно до віку [6].

Провідну функцію у підтримці позитивного емоційного стану здобувачів освіти відіграє гармонійний психологічний стан самого вчителя, зокрема, його ментального здоров'я, адже стан психологічного спокою та гідний приклад моральної, врівноваженої, доброзичливої поведінки педагога справляють значний підсвідомий вплив на формування світосприйняття дитини [3].

Методи саморегуляції:

1. Негативним емоціям потрібно давати вихід — регулярно «випускати пару» й скидати напругу після роботи. Наприклад, через активні фізичні заняття — спорт, плавання або танці; як варіант — активне прибирання у будинку. Як результат — знизиться фізичне напруження та відбудуться зміни всередині організму, буквально на хімічному рівні — знизиться кількість гормонів стресу й натомість зросте кількість гормонів радості — серотоніну й ендорфінів. При регулярних фізичних навантаженнях організм буде відновлюватися емоційно та фізично.

2. Знайдіть свій спосіб безпечно звільнитися від негативних думок й переживань, особливо це актуально й важливо в період війни, який проживають наші співвітчизники, зокрема, наші колеги та підопічні, — ділитися з друзями або близькими людьми, обговорювати робочі ситуації з колегами або отримувати консультації з психологом щодо питань, які вас турбують, а ви не можете самотійно їх вирішити. Це особливо важливо тим людям, кому потрібно відчувати зворотній зв'язок, отримати пораду або розібратися в якомусь питанні, про яке не вистачає знань або особистого досвіду.

Для інтроверта хороший спосіб виписувати свої переживання в щоденник. Можна писати вірші, малювати шаржі або просто розмальовувати аркуші паперу кольоровими плямами, виражаючи негативні емоції. Можна покричати на стадіоні або в лісі, побити тарілки з непотрібного сервізу або побити боксерську грушу. Будь-який з цих способів може стати корисним засобом для емоційного відновлення. Сенс в тому, щоб якимось найбільш сприятливим для вас та екологічним способом виразити накопичені емоції, виплеснути їх й звільнитися від внутрішньої напруги. Це не

скасовує необхідності вирішення проблемних ситуацій, якщо вони вимагають активних дій. Але після такого «сеансу емоційного звільнення» й наведення порядку в думках, ви відчуєте полегшення та зможете проаналізувати свої дії з ясною головою.

3. Для відновлення енергетичних ресурсів необхідно обов'язково висипатися — спати потрібну конкретно вам кількість годин, і подбати про поліпшення якості сну. По-друге — це проводити час на свіжому повітрі. Брак кисню відразу ж позначається на занепаді сил. По-третє — навчитися розслаблятися, особливо перед сном. Якщо ви засинаєте, насилу долаючи плутанину думок у голові, або після перегляду десятка інформаційних передач, ви не зможете повноцінно відновитися вночі. Тут допоможуть будь-які способи релаксації — масаж, теплий душ, медитація, дихальні техніки або йогівські вправи.

4. Брати паузи в роботі та планувати відпустки, хоча б короткі. У проміжках між відпустками хоча б раз на місяць присвячувати один або два вихідних дні своєму відновленню та максимальному відпочинку від поточних справ й роботи.

5. Ставити цілі на перспективу на найближче майбутнє. Це дає мотивацію до роботи й розуміння, заради чого ви власне працюєте. А регулярне відстеження своїх досягнень і прогресу допомагає підтримувати впевненість у собі, оптимізм і бажання діяти.

6. Уміння радіти. Це одна з найважливіших навичок — мати свої способи наповнюватися позитивними емоціями кожний день. Робити те, що приносить вам радість та задоволення. Навіть, якщо спочатку це будуть 10 хвилин перед сном. Ви будете засинати в гарному настрої й відчувати себе краще. З таких маленьких звичок з часом складається спосіб життя. Далі — виховайте в собі звичку помічати хороше в своєму житті, радійте всьому, що бачите позитивного, і найголовніше — відзначаєте та святкуєте свої успіхи. Навіть невеликі перемоги потрібно вміти святкувати. Це буде надавати вам нових сил для руху вперед й в цілому сприйняття життя стане позитивним [4].

Поради для вчителів, які працюють із дітьми під час війни.

1. Турбуємось про себе й намагаємось не починати роботу без ресурсу. Якщо нам не вистачить сил витримати погляд дитини, наповнений болем, її запитання, реакцію – це посилить її стан занепокоєння та безпорадності.

Наше завдання – створити безпечний простір, у якому б дитина відчула близькість – «я з тобою». Ідеться про простір із чітко структурованими правилами та межами контакту.

Якщо ви не маєте досвіду роботи з емоційним реагуванням на почуття та емоції, починати роботу можна буде лише у співпраці з психологом. Цю роботу можна буде проводити лише після фази стабілізації – зміцнення та відчуття безпеки.

2. Не можна використовувати в іграх чи під час занять метафори, образи літаків тощо. Це може травмувати дітей, які були під обстрілами. У роботі спираємось на метафори та образи дому, землі, веселки, води.

3. Якщо в роботі плануєте створювати щось із частин, наприклад кубиків, пам'ятайте: якщо деталі руйнуватимуться, це може нагадувати дітям зруйнований будинок. Діти самі можуть обрати таку гру – тоді для них це буде помічне. До того ж будьте уважні до звуків, що використовуються в супроводі.

4. Не пропонуйте дітям жодних образів військової техніки. Приймається лише той варіант, коли вони самі хочуть намалювати, виліпити чи обговорити це. Натомість працюйте над образами сили та стійкості й частіше просіть дитину намалювати, зобразити те, що є її силою.

Пам'ятайте, що ми проводимо зустрічі для того, щоби дати дітям стабільність у теперішній реальності, відволікати їх і розважати цікавими фактами, захопливими розповідями. Війну, танки, вибухи вони бачать у новинах. Вони чують про це від батьків, рідних і близьких.

Уявіть, що ви працюєте з дитиною з Харкова, яка сидить у бомбосховищі. Усі розмови про війну для неї зараз – додаткове травмування.

Для дитини, яка пережила втрату, втратила близьких або будинок, абсолютно неприпустимі слова на кшталт «час лікує», «у всьому є щось позитивне», «подивися, який тут є хороший варіант для тебе». Ці слова некоректні та неетичні.

Дітям важливо почути: «Те, що ти пережив, – жахлива трагедія, це жахливо й так шкода, що тобі довелося через це пройти. Я захоплююсь твоїми мужністю та силою. Попри таке горе, ти справляєшся, як справжній герой. Я дуже хочу тебе обійняти та захистити».

Якщо дитина починає говорити, що б вона не говорила, ми її слухаємо й не перебиваємо! Киваємо, підтримуємо й наприкінці робимо акцент на тому, що навіть слухати – це дуже важко. Далі можна сказати: «Але я бачу, який ти сильний і як ти справляєшся». Проте не давайте порад, поки вас не попросили про це [2].

Впровадження вчителями під час уроку психологічних хвилинок допоможуть здобувачу освіти впоратися зі стресом та його наслідками, емоційно налаштуватися на урок, на плідну роботу. Завдяки таким хвилинкам у класі створюватиметься сприятлива атмосфера, яка дасть змогу дітям розслабитися, зняти емоційне напруження, відновити почуття безпеки та психоемоційного комфорту, що є природним механізмом стабілізації.

Вашій увазі пропонуються вправи, відеоролики, які можна використовувати у своїй діяльності:

- *Нейропсихологічна гра «Майстерні руки» (повтори, якщо зможеш)*
<https://www.youtube.com/watch?v=H3jbfL0zUYo>
- *Нейропсихологічна гра «Роби як Лорі» (повтори, якщо зможеш)* <https://www.youtube.com/watch?v=nWK56OV5CBQ>
- *Руханка танець «School Dance»*
<https://www.youtube.com/watch?v=r44y0oKKuJs>
- *Дихальна гімнастика, релаксація* <https://www.youtube.com/watch?v=67nsp58w284>
- *Гімнастика для очей*
https://www.youtube.com/watch?v=u_fLRqqJ59E
- *Гімнастика для очей «Весела пташка»* <https://www.youtube.com/watch?v=ghXH3WAOcf4>
- *«Коли я прокидаюся. Дихальні вправи для дітей» (логоритміка)*
<https://www.youtube.com/watch?v=9AL6p2dZYzk>
- *Вправа для зняття стресу «Ледачий кіт»*
<https://www.youtube.com/watch?v=NHBEUdOaHg8>
- *Вправа для зняття стресу «Лимон»*
<https://www.youtube.com/watch?v=hguSKqCOJOM>
- *Вправа для зняття стресу «Квітка та свічка»*
<https://www.youtube.com/watch?v=hVTqEEVUZaw>
- *Вправа для зняття стресу «Черепашка»* https://www.youtube.com/watch?v=Ox_vERq7Gu4
- *Вправа «Обійми метелика»*
<https://www.youtube.com/watch?v=UJ0FvBHsDLg>
- *Техніка «Заземлення»*
<https://www.youtube.com/watch?v=r0fQVYr84f0>
- *Вгадай сучасні українські пісні за 10 секунд* <https://www.youtube.com/watch?v=XUkCJuGkPnA>
- *Казка про радість «Подарована радість»*
<https://www.youtube.com/watch?v=-aqN4PuKzdo>

- Мультфільм «Міст»
<https://www.youtube.com/watch?v=mOrGCUXSIUE>
- «Лінь навчатися» повчальний мультфільм <https://www.youtube.com/watch?v=3Td6S0VXr2I>
- Правильна мотивація
https://www.youtube.com/watch?v=SoURRZe_LPM
- Що значить мотивація?
https://www.youtube.com/watch?v=QC7Y5_wmgzI
- Мультимедіа про дружбу
<https://www.youtube.com/watch?v=ioxMjTfFj0>
- Мультимедіа про добро
<https://www.youtube.com/watch?v=MhyhqXlyUQw>

Війна виснажує нас фізично та психічно. Після хвилі емоцій, які ми всі пережили та нині переживаємо, наша психіка поволі стабілізується. Ми думаємо про те, що буде далі, як діяти в новій реальності, звикаємо до невизначеності та все одно будуємо плани на майбутнє. Усвідомлюємо, що все змінилось і треба жити відповідно до нових умов. Щоб гармонізувати стан свого фізичного і психологічного здоров'я, треба вчитись радіти життю, яким би важким воно не було. Найкращий захист від усіх хвороб і тривог – це тверда віра й позитивні емоції.

Через війну в наших дітей тепер дорослі очі, але досвід, життя і майбутнє кожної української дитини — безцінні.

Список використаних джерел та літератури

1. Лист МОН від 02.08.2022 № 1/8794-22 “Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році”. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-diyalnosti-psihologichnoyi-sluzhbi-u-sistemi-osviti-v-20222023-navchalnomu-roci>
2. Коротка пам'ятка для вчителів, які працюють із дітьми під час війни. 9 правил: веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua/articles/korotka-pam-yatka-dlya-vchyteliv-yaki-pratsyuuyut-iz-ditmy-pid-chas-vijny-9-pravyl/>
3. Павлик Н.В. Методичні рекомендації щодо гармонізації стану психологічного здоров'я педагога в умовах війни: веб-сайт. URL: <http://surl.li/gwrux>
4. Чеканська Л.М. Емоційне вигорання під час війни та методи саморегуляції особистості: веб-сайт. URL: <http://surl.li/fabjm>
5. Що таке стрес? ЮНІСЕФ: веб-сайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/what-is-stress#what-is-stress>
6. Як підтримати та заспокоїти дитину під час війни. Освітній Омбудсмен України: веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/yak-pidtrymaty-ta-zaspokoity-dytynu-pid-chas-viyny/2022/02/28/>
7. Як підтримати дітей у стресових ситуаціях - поради ЮНІСЕФ: веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua/news/yak-pidtrymaty-ditej-u-stresovyh-syutatsiyah-porady-yunisef/>

Хомін Ірина,
вихователь закладу
дошкільної освіти №6 «Веселка»
Нетішинської міської ради
Шепетівського району
Хмельницької області

Народна лялька як засіб виховання національного світогляду і патріотичних почуттів дітей дошкільного віку

У цій статті розглянуто особливості національно-патріотичного виховання дітей в закладі дошкільної освіти. Висвітлено основні перспективи використання народної ляльки в процесі формування елементів національної свідомості, патріотичних почуттів та активної життєвої позиції дітей дошкільного віку. Обумовлені напрями використання української народної ляльки як засобу виховання дітей до культури та традицій українського народу.

Ключові слова: українська народна лялька, народна іграшка, народні традиції, патріотизм, виховний потенціал, діти дошкільного віку, дошкільна освіта.

На сучасній стадії розвитку української державності особливого значення набуває проблема формування патріотичних почуттів та національної свідомості підростаючого покоління. Становлення особистості неможливо забезпечити без опори на традиції духовності, якими багата історія та культурна спадщина України.

Почуття любові до Батьківщини, поваги до свого народу, його історії, усвідомлення себе часткою великої і давньої нації мають формуватися з самого раннього дитинства.

Щоб виховати свідомого громадянина і патріота, треба змалечку прилучати дитину до культурно-історичних цінностей свого народу.

Саме дошкільня є тією «колискою» біля якої народжується нація. Тому сучасний заклад дошкільної освіти має бути фундаментом, основою, першою сходинкою у формуванні в дітей першооснов національної самосвідомості, які включають усвідомлення своєї приналежності до нації, пробудження любові та поваги до національної мови, традицій, символіки, зародження фундаментальних рис національного характеру.

Актуальність проблеми обумовлена необхідністю виховання патріотизму починаючи з дошкільного віку. У цей період формується світогляд, основи духовності та моралі, тому так важливо формувати у дітей самосвідомість, відчуття приналежності до української нації з її віковичними традиціями та звичаями.

У Конституції України, Національній доктрині розвитку освіти України, Законі України «Про дошкільну освіту» та інших державних нормативно-правових документах як стратегічні визначаються завдання національно-патріотичного виховання, формування ціннісного ставлення особистості дитини-дошкільника до українського народу, Батьківщини, держави та нації. Таким чином, зміст Базового компонента дошкільної освіти та основних чинних освітніх програм передбачають організацію системної та планомірної роботи з національно патріотичного виховання дітей починаючи з молодшого дошкільного віку, що спрямована на виховання у дітей любові до України, національних цінностей українського народу, шанобливого ставлення до родини та виховання поваги до народних традицій і звичаїв.

Ідея виховання любові до рідного краю, славетної історії своїх предків закладена в українській народній педагогіці. Її відстоювали й дбали про втілення в життя Б.Грінченко, П.Куліш, Л.Українка, Т.Шевченко, І.Франко та ін. У педагогічних творах К.Ушинського переконливо доводиться важливість урахування принципу народності у вихованні та навчанні дітей, залучення їх до звичаїв та традицій рідного народу.

Тож говорячи про виховання національного світогляду і патріотичних почуттів дітей дошкільного віку важливого значення набуває праця С. Русової «Націоналізація дошкільного виховання». У ній висвітлено ідею про те, що виховання повинно розпочинатися вже з народження дитини. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор, іграшок, лічилок, загадок, тощо має здійснюватися прилучення дітей до національної культури та підвищуватись національна свідомість підростаючої особистості. Вона говорила, що нація народжується біля дитячої колиски, лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, пісні, здатна вирости національно свідомою людиною [4, с. 11]. С. Русова вважала обов'язковим глибоко проаналізувати естетичну творчість народу в іграшці і вказувала на те, що національна іграшка є часткою цієї творчості, а отже – часткою всього народу [5].

Окрім С.Ф. Русової на значущість народної іграшки у вихованні підростаючого покоління вказували, Ю.А. Аркін, А.П. Усова, Е.О. Фльоріна, А.С. Макаренко. На думку О. Кузіної, народна іграшка – «стародавній вид народного мистецтва, виразник національної культури».

Українська народна іграшка є спадщиною подібно до рідної мови, казки, пісні. Своєю простотою й досконалістю, витонченістю форм, різноманітністю використаних природних матеріалів, образністю й естетичною довершеністю українська іграшка розвиває духовний світ дитини, пробуджує відчуття рідного коріння. Вона несе дітям цілком доступні знання про працю, відпочинок людей у давнину, їхній побут, мистецтво, життя загалом. Використання народної іграшки в дитячому садку, сім'ї урізноманітнює ігрову діяльність дітей, збагачує, розширює сферу пізнання дитиною світу і свого народу, розвиває традиційні для національної, господарської, побутової культури навички.

Окреме місце серед іграшок посідають ляльки. Лялька – одна з найдавніших іграшок людства, її справедливо називають супер іграшкою, оскільки протягом тисячоліть вона не втрачає своєї актуальності.

Українська народна лялька є ознакою власне народної ляльки тому, що вона була властивою для конкретного регіону, а особливості її створення передавалися від покоління до покоління. Народні ляльки мали різний вигляд та створювалися з різних матеріалів — тканини, одягу, сіна, соломи, сезонних овочів тощо. Навіть сам процес створення ляльок називався по-різному. Наприклад, у Київській, Черкаській та Полтавській областях «крутили» або «в'язали» ляльку; у Харківській – «шили» ляльку.

Найбільш відомими у всьому світі стали вузлові ляльки. На думку ряду дослідників, нащадками ігрових вузлових ляльок є давні обрядові ляльки. Вузлові екземпляри вважаються єдиним різновидом народної ляльки, яка має точну локалізацію (Середня Наддніпрянина). Інші типи ляльок були присутні у всіх регіонах України.

Ще однією популярною іграшкою в українців були хрестоподібні ляльки. Їхнім прототипом була іграшка із соломи, яка мала подібну будову у вигляді хреста. Але були і «довгограючі» вироби. З непотрібних шматочків тканини умілиці формували тіло немовля, риси обличчя малювали підручними засобами. Часто лялька-немовля ставала доповненням для ляльки-матері: її прикріплювали на рівні грудей. Аж до середини ХХ ст. такий вид народної ляльки залишався найбільш затребуваною іграшкою для дівчаток із сільської місцевості.

Нерідко діти грали в ляльки із природних матеріалів (сіна, кукурудзи, суцвіть, листя, коренеплодів). Після гри такий зразок здововувався худобі.

Багато варіацій, як за розміром, так і за способом виготовлення, було у ляльок-немовлят. На створення такої ляльки багато часу не потрібно. Майстрині

нашвидкуруч перев'язували хусткою одяг, скручений у валик. Коли дитина закінчувала гру, то лялька розбиралася, а одяг використовувався за прямим призначенням.

Шиті ляльки були поширеними у XX сторіччі саморобними дитячими іграшками. Мали різну будову, зустрічалися, до прикладу, ляльки, в основі яких полотняний мішечок з пришитими ручками та ніжками або ж ляльки, зшиті з двох половинок. Такі ляльки мали зазвичай намальоване личко а також саморобний одяг.

Народна лялька — це іграшка, творцем якої є народ, вона має певні технологічні особливості конструювання, які передаються від старшого покоління молодшому. Хибною є думка що традиційна народна лялька, яка існувала на всій території України є «мотанки». Поширення інформації про «мотанку», стали відомими лише на початку XXI сторіччя завдяки мережі Інтернет.

Хоча народні ляльки упродовж століть змінювалися, але в них зберігалися основні традиційні принципи декоративного силуетного зображення, простота і лаконізм, декоративність, святковість. Тож народна лялька має не лише екологічну, а й духовну чистоту. Зроблена з любов'ю, вона розвиває кмітливість, фантазію, духовний світ дитини, дає перші професійні навички, пробуджує відчуття рідного коріння.

Ще в колисці починається знайомство дитини з простою лялькою, створеною мамою з шматочка тканини, накрученої на качан кукурудзи чи патичок. З давніх часів дійшли до нас подібні вузлові ляльки, зроблені з куделі, зеленої трави, соломи або хусточки. Були й складні ляльки, що виготовлялися майстринями. Найчастіше такі ляльки шили із тканини, оздоблювали стрічками, подекуди вишивкою, прикрашали намистом. Граючись з давніх-давен ляльками, дівчата готувалися стати добрими матерями, господинями, бути хранительками домашнього вогнища. Жіноче начало завжди було сильно розвинуте в Україні, культ Матері, Жінки підтримувався тут з правіку. А тому ми не маємо морального права допустити руйнації цієї традиції.

Гра дитини з народною лялькою дає унікальну можливість закласти в душах маленьких громадян основи моралі, добра, любові, вихованості. Вона може дуже багато розповісти про історію своєї країни, про звичаї і традиції народу, про традиційний одяг наших предків та спосіб їх життя. Гра з такою іграшкою, візуальне й сенсорно-контактне знайомство з нею, разом з мовою і творами фольклору (колисковими, казками, колядками, співаночками, приказками, загадками тощо) формує перші життєві враження та почуття, закладає в дитині духовний резерв причетності до своїх родових, етнонаціональних ціннісних основ.

Народна лялька несе в собі етнокультурну інформацію, є естетичною і втілює оригінальну художню ідею. Вона посідає важливе місце у системі засобів формування творчої активності дітей, унікальним чином інтегрує в собі побутові, мистецькі, педагогічні традиції і якнайкраще підтверджує нерозривність становлення окремої людини й людства в цілому.

Таким чином, українській народній ляльці необхідно відводити важливе місце у виховному процесі сучасних закладах дошкільної освіти, бо вона є важливим елементом народної культури. Вона має пізнавальну цінність для дитини, відображає явища реального світу в доступних їй формах.

Українська народна лялька, як засіб навчання і виховання, займає особливе місце у світі дитинства. Метафоричність, образність іграшки роблять її універсальним засобом соціальної адаптації на певному етапі розвитку людини, передачі, засвоєння та творчого відтворення матеріальної та духовної культури народу, коли всі інші засоби малодоступні. Цінність такої ляльки полягає у залученні підростаючого покоління до відродження і збереження національних традицій, національної

самобутності. Сьогодні ми спостерігаємо, що багато речей, які вже частково забулися, повертається до нас, але для сучасних дітей вони набувають трошки іншого значення.

Із досвіду роботи можу стверджувати, що одним із кращих помічників у виховному процесі є народна лялька. Ігрова функція ляльки допомагає розвивати людську свідомість та увагу дитини. Іграшка, лялька, виступає засобом психічного розвитку дитини й формування християнської духовності, що впливає на всі рівні відчуття навколишнього світу – зорового, дотикового, звукового, допомагає формувати етичні переконання та естетичні погляди особистості.

Ляльки різними шляхами, вводять дитину у світ «культури», і роблять для неї цей світ зрозумілим і доступним. Такий підхід дозволяє збагатити інформаційно-освітній простір дошкільного дитинства, значно й ефективно розширити сферу діяльності. Тому лялька може використовуватися, не тільки як дидактичний матеріал, необхідний елемент дитячої гри, але й як засіб розвитку та накопичення початкового морального досвіду, становлення особистості, особливостям соціалізації, збереження та формування психічно і фізично здорового покоління.

Будучи своєрідним заступником людини, лялька дає дитині можливість «виховувати» себе і тим самим передавати свої знання, активізувати їх, вчитися аргументувати, вправлятися в прояві моральних якостей. Завдання вихователя полягає у зацікавленні та направленні енергії дитини у потрібне русло. Для того щоб мотивувати дитину навчатися чогось нового, вихователь має дібрати потрібні методи, прийоми та засоби навчання.

Тому для набуття дитиною соціальних компетенцій та для створення позитивної емоційної атмосфери в групі я використовую народні ляльки у таких формах роботи: різноманітні ігри, заняття, бесіди, самостійна діяльність, розваги, гуртки.

Цікавим є те, що використання ляльки в освітній роботі закладі дошкільної освіти має ряд переваг:

- вона допомагає спеціально організувати діяльність, створюючи всередині неї атмосферу співробітництва, взаємної довіри - дітей один з одним, а також дітей і дорослих;
- дає величезні можливості для творчого розвитку вихователя, а ще є невичерпним джерелом фантазії;
- можливості її використання для ефективної співпраці з батьками;
- у грі з лялькою дитина пізнає світ, стосунки, ролі, поведінку людей, моделює міжособистісні стосунки в ньому, вчиться орієнтуватися в різних сферах людської життєдіяльності, оволодіває правилами та нормами життя.

Граючись народною забавкою, діти прилучаються до набутків творчої спадщини свого народу, їм відкриваються особливості його світосприйняття і характеру. Бережно відносячись до народних іграшок, створюючи їх своїми руками вони відчувають свою відповідальність за збереження і розвиток культури свого народу. За допомогою народної іграшки відбувається вивчення і пропаганда культурних надбань свого народу. Дітям надають знання про культуру, обряди і традиції українського народу, знайомлять з матеріалом, способом виготовлення, змістом і значенням народної іграшки, формують знання про традиційний одяг, знайомлять з народними ремеслами, дають уявлення про історію створення народної іграшки

Отже, Українська народна лялька – одне з національних надбань нашого народу. Через неї передається і зберігається соціально-культурний досвід,

здійснюється зв'язок поколінь. Це пам'ять культури українців, пам'ять серця і наших пращурів;

– зроблена власноруч мамою чи бабусею, вона несе у собі потужний заряд духовної енергії роду, з'єднує минуле з майбутнім. Її не можна порівняти з жодною сучасною іграшкою;

– на зорі існування людства народна лялька носила ритуальний характер. Нині вона виступає швидше оберегом, іграшкою, сувеніром, але безперечним залишається одне: вона має духовний вплив на людину, вчить любити, шанувати своїх батьків, землю, народ, Батьківщину;

- виготовляючи таку іграшку, дитина змалку привчається до праці, творчості, до трепетного ставлення до національних духовних надбань. Народна лялька – символ України, прояв нашої багатогранної культури, яскравий витвір мистецтва, в який закладено Любов і Добро. Це оберіг людської душі, символ предків. Це символ Великої Матері, яка створила все суще і береже людські душі.

Список використаних джерел та літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) затверджений наказом МОНУ від 12.01.2021 № 33.
2. Васильєва Н. С. Українська народна іграшка як засіб виховання дітей дошкільного віку. *Дошкільний навчальний заклад*. 2016. №3. С. 2–12.
3. Омеляненко Н. Народна іграшка в життєдіяльності дошкільнят. *Палітра педагога*. 2017. №4. С. 3–10.
4. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : монографія / за ред. І. Зайченко. Київ : Ліра-К, 2016. 216 с.
4. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Прага: Укр. громад. вид. фонд, 1924. 130 с.
5. Русова С. Український дитячий садок. *Україна*. 1991. № 2. С.40.
6. Історія, характеристика ляльки. *Вікіпедія : вільна енциклопедія* : Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Українська народна лялька](http://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_народна_лялька).

Чижик Тетяна,
вчитель історії та правознавства
Ямпільського ліцею
Ямпільської селищної ради
Шепетівського району
Хмельницької області

Свято-Троїцьке джерело

Стаття присвячена місцево шанованій святині села Лепесівка Шепетівського району Хмельницької області Свято-Троїцькому джерелу, яке є дивовижною пам'яткою природи і духовності. Свято-Троїцьке джерело ще називають Святою Криничкою. Свята Криничка - одне із благословенних, мальовничих куточків нашої місцевості. Цілющі властивості води із кринички знають далеко за межами Поділля.

Ключові слова: Свята Криничка, три джерела, Свято-Троїцьке джерело, Святе місце, цілющі джерела, Хмельниччина, духовна спадщина, пам'ятка.

Надзвичайним історичним дивом нашої місцевості є невеличке джерельце. Про цілющі властивості води із Свято-Троїцького джерела, або Святої Кринички, як

називають його в народі, знають далеко за межами нашого села. Вона дуже приємна на смак, добре втамовує спрагу та має лікувальні властивості. Достатньо зробити хоч один ковток, і відразу відчуваєш приплив енергії і здоров'я. Скільки краси і величчя криється у цьому миловидному царстві природи і людини! Воістину чарами заповнений цей милий серцю край.

Актуальність теми. Свято-Троїцьке джерело ще дуже мало досліджене, про нього можна знайти не так багато матеріалів. Особливу цікавість несуть усні джерела, зокрема, розповіді очевидців подій, спогади старожилів.

Об'єктом дослідження є Свято-Троїцьке джерело.

Предметом дослідження є усні і письмові матеріали про Свято-Троїцьке джерело та явища соціально-економічного і духовного життя народу у цій місцевості.

Практична цінність статті полягає в тому, що вона буде корисною не лише для тих, хто цікавиться історією окремих місцевостей Хмельниччини, але й буде пізнавальною для вчителів, учнів, для широкої громадськості.

На західній околиці села Лепесівка Хмельницької області, на кордоні з селом Радосівкою Тернопільської області (раніше – до 1939 року тут проходив державний кордон між СРСР та Республікою Польща), знаходиться дивовижна пам'ятка – Свято-Троїцьке джерело або Свята Криничка [5: 13].

Багато може розповісти невелика річка, що омиває село з південної сторони. Називається вона чи то Лепеха чи то Крючок – толком ніхто не знає. Жителі села називають її просто Річечка [4:36].

Якщо пройти вгору по руслу, то з правого боку побачимо Ксьондзову криницю – невелике джерело, біля якого католики проводили обряди освячення води. Пройшовши ще метрів 300, побачимо добре збережені залишки Першої греблі. Колись

там був великий ставок. За ним залишки Другої греблі, там теж був ставок, але значно менший від першого.

За другою греблею, з правого боку і знаходиться Свята Криниця. Це одне потужне джерело та два менших, смак води в яких різний. З давніх-давен тут освячували, а ще старші люди розказували, що коли довго не було дощів, то всі вдови села збирались і йшли чистити ту криницю. Після того обов'язково мав піти дощ [4:36].

В XV ст. майже вся земля була власністю поміщиків. Щоб селяни могли себе прогодувати, поміщик вділяв їм невеликий наділ землі. Звичайно, кращу землю лишав собі, а гіршу давав селянам. Частина лепесовецьких селян отримали наділи біля річки Лепеха, за Святою Криницею. Земля була не родючою, але селяни були раді і цьому. З часом вони побудували там хати і перейшли туди жити [8].

Так утворився хутір, який пізніше назвали Лапашівкою. Нове місце проживання мало і свої плюси - поруч була річка, берег, де можна було пасти худобу. З того часу те місце так і називається - Громадський берег. Крайню ділянку біля крутого крейдяного пагорба отримав якийсь Семен. З тих пір той пагорб стали називати Семенова гора [8].

Пізніше хуторяни побудували невелику церкву. Почали шукати місце для будівництва. Земля тоді була на вагу

золота, тому селяни не хотіли віддавати свою землю під будівництво храму. Врешті вирішили будувати церкву на березі біля пагорба.

Тривалий час селяни відвідували церкву, але згодом стали помічати, що з-під підлоги просочується вода. Води ставало все більше і більше, і вона залила всю землю біля церкви. Щоб потрапити в храм, селяни зробили дерев'яний настил. В XIX ст. хуторяни перейшли жити в село, церкву розібрали і на тому місці на повну потужність забило джерело, яке пізніше назвали Святою Криницею, вони навідувались до джерела, чистили його та відправляли там службу Божу [8].

Про цілющі властивості води із кринички знають далеко за межами нашого села. Вона дуже приємна на смак, добре втамовує спрагу та має лікувальні властивості. Достатньо зробити хоч один ковток, і відразу відчуваєш приплив енергії і здоров'я. Скільки краси і величі криється у цьому миловидному царстві природи і людини! Воістину чарами заповнений цей милий серцю край [5:14].

Окультурення та відбудова Свято – Троїцького джерела.

В 2005 році зусиллями настоятеля храму отця Івана Хавруся та місцевих підприємців одне з джерел було обкладене плитами, побудовано капличку, а прилеглу територію – облаштовано. Зараз туди приїжджає багато прочан, моляться Богу та купуються в тому джерелі. Вода там холоднюча, але ще не було жодного випадку, щоб хтось захворів [5:14].

Тоді підключились Ямпільські підприємці і робота закипіла. Підключились до роботи фактично всі.

У 2010 році на Святу Криничку приїжджав керуючий Шепетівською єпархією єпископ Володимир. Він освятив місце під будівництво каплички на честь Пресвятої Трійці [10].

До річі, Свята Криничка після освячення носить назву Свято-Троїцьке джерело. Назвали через те, що на території було три джерела. Але Господь

розпорядився так, що років зо п'ять назад забило ще одне джерело. Люди його закидали, боялись що можуть втекти діючі джерела, але нічого не вийшло. Тепер на цьому джерелі збудована дерев'яна капличка під зруб, назвали її на честь Святої Богородиці. У ній є зображення ікони Почаївської Божої Матері. Ще в одній дерев'яній капличці ікона Архистратига Божого Михаїла [10].

Освятиється вода в день Богоявлення. Не дивлячись на холодну погоду, приїжджають багато людей, моляться і занурюються в Хрещенській воді. Останнім часом склалась добра традиція. Люди, які приїжджають, залишають записки за своїх рідних, за яких моляться під час молебну. Радують те, що люди відносяться до цієї місцини з повагою. З ким не поспілкуєшся, всі відчувають Божу благодать. Тут спокій, забуваються всі негаразди. Дуже приємно для душі просто посидіти, поміркувати, побути наодинці з Богом.

Приємно радує і те, що останнім часом знайшлася давня історія Святої Кринички. На цьому місці декілька віків назад стояв храм. І вже знову думки не дають спокою, хочеться щоб він тут стояв знову. Але на все Воля Божа» [10].

У нас час джерело називають – Свято-Троїцьким. Джерело дуже гарно оформлене. Побудовано капличку для Літургії. Встановлено дерев'яний хрест, на якому молоде подружжя зав'язує різнокольорові стрічки для злагоди в сім'ї. Над струмком встановлено місточок, зроблено коване колесо, що збагачує джерело неабиякою кованою силою та красою. Тут беруть воду не тільки для споживання, але для купання.

Ця місцевість знаходиться поблизу невеликого, але могутнього ставки, де їхні струмки зливаються і линуть у ясну даль, де прямують у місцеву пасіку.

Температура води не змінюється попри все, мороз, ясне сонце не завадить цілющій воді. Джерело розташоване серед могучих пагорбів, які оберігають місцевість. Криничка обсаджена великими старими могутніми вербами, які опускають своє віття в джерело. Нещодавно посаджені невеличкі молоді берізки, прикрашають місцевість і ваблять око молодістю. Недалеко розташована альтанка, де можна насолоджуватися пейзажем Свято-Троїцького джерела.

Побудована капличка та її купол здається радісним небом, а хрест, ясним сонцем, яке світить вічно. Ця вся позолота зберігає святиню рідного краю. Це джерело має Божу чистоту. Неодноразово доведено, що освячена вода змінює свої властивості. В нашому житті вже стало традицією кожного року на перший день Водохреща приходити сюди на молебень [9].

На третій день Зелених свят також проводиться освячення води. У ці дні всі охочі купаються у святій воді. Ніякі морози не зупинять людей перед купанням [9].

Над струмком встановлено місточок, зроблено коване колесо, альтанку, встановлено дзвіницю, все це разом збагачує джерело неймовірною силою та красою. Прихожани та віруючі мають змогу не тільки набрати джерельної води, вмитися, а й скупатися в одному із джерел.

Криничка обсаджена великими старими могутніми вербами, які опускають своє віття в джерело. Нещодавно посаджені невеличкі молоді берізки, які прикрашають місцевість і ваблять око молодістю.

Отже, це місце особливе, одне із благословенних та мальовничих куточків нашої місцевості. Тож нехай слава про наше Свято-Троїцьке джерело розійдеться по всьому світу. Воно того вартує.

Список використаних джерел та літератури

1. Дзицюк А. М. Свята Криничка у Ямполі. *Життя і слово*. 2010. 20 січня.
2. Історія селища Ямпіль. Зберігається в Ямпільській селищній бібліотеці. 60с.
3. Олов'ян К. Г. Історія села Лепесівка. Рукопис. Зберігається в Ямпільській селищній бібліотеці. 1996. 80 с.
4. Олуйко В. М. Лепесівка – село з тисячолітньою історією. Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2017. 186 с.
5. Олуйко В. М. Свята Криничка. Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2015. 58 с.
6. Олуйко В. М., Стасюк І. А. Ямпіль на Горині. Науково-популярне видання. Київ: 2005. 228 с. іл..16 с.

7. Романюк О. С. З історії сіл району. Лепесівка. *Життя і Слово*. 1994. 10 червня. С.4.
8. Свідчення Воробця Михайла Семеновича, жителя с. Лепесівка.
9. Свідчення директора Ямпільського краєзнавчого музею Ситара Григорія Тимофійовича.
10. Свідчення Протоієрея Іоана (Хавруся Івана) настоятеля храму с. Жемелинці.
11. Тарасюк А. Джерело лікує ноги. *Правда Хмельниччини*. 2012. № 8 (8). 7 вересня.
12. Святе Джерело. *Подільська панорама*. <https://m.youtube.com>. 16 листопада 2010.

Чорна Наталія,
практичний психолог
Старосинявської гімназії №1
ім. О. Казмірова
Старосинявської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Психологічні аспекти організації освітнього процесу в воєнний та післявоєнний період

На жаль склалися такі умови в Україні, що освіта вимушена працювати по іншому. Війна в країні стала стресом для усіх учасників освітнього процесу. Актуальною є тема психологічних аспектів організації освітнього процесу в воєнний та післявоєнний періоди. За таких умов істотно зростає роль педагогічних працівників, які можуть надавати першу психологічну допомогу та емоційну підтримку всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти. Без психологічних аспектів, а саме першої психологічної допомоги й емоційної підтримки, жодна наша розпочата робота не буде мати того результату, який ми очікуємо, тому потрібно емоційно себе налаштувати на якісну роботу в нових умовах і вийти з них з гарними показниками якості освіти наших учнів.

Перша психологічна допомога – це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги ближнім, які відчують емоційне напруження та страждання. Таку допомогу може надати не лише практичний психолог, а також вчитель. Її надання не передбачає значної професійної підготовки, достатньо педагогічних знань, отриманих у межах загальноосвітнього психологічного інформування і природної здатності проявляти співчуття, людяність.

Емоційна підтримка - можливість поділитися своїми переживаннями з людиною, яка вислухає і допоможе.

Основні критерії підтримки:

- активно слухати;
- не перебивати;
- поважати думки;
- не оцінювати.

Під час напружених емоційних станів у дитини змінюється міміка, темп мовлення, з'являється метушливість, змінюється дихання пульс, колір обличчя. з'являються сльози.

Види підтримки:

- відвернення від почуттів і переключення на дію – ділова підтримка, доречна в ситуації, коли щось зробити, виправити можливо; співчуття (побути поруч),

поговорити, розділити почуття; м'яка й емоційна підтримка, доречніша в ситуації, коли незрозуміло, що робити, коли дії невпорядковані.

Рекомендуємо використовувати «психологічну хвилинку», яка допоможе здобувачеві освіти впоратися зі стресом та його наслідками, емоційно налаштуватися на урок, на плідну роботу. Це дасть змогу створити сприятливу атмосферу, що дозволить дітям розслабитися, зняти емоційне напруження, відновити почуття безпеки та психоемоційного комфорту, що є природним механізмом стабілізації.

Регулярне виконання «психологічних хвилин» у зручний час та слушній нагоді допоможе здобувачеві освіти стати більш спокійним, врівноваженим, а також дозволить краще зрозуміти свої почуття. Звертаємо увагу, що вчитель має сам визначити, коли і у який час потрібно провести «психологічну хвилинку».

Реакції на кризову ситуацію у дітей різних вікових категорій є різними. Відповідно до таких ситуацій є різними й ризики, а також потреби виходу з них. Під час кризової ситуації здобувачі освіти можуть відчувати власну провину за події, що відбулися. У них виникають страхи, знижується рівень комунікації, або, навпаки, вони проявляють надмірну турботу про захист та порятунок людей.

На травмувальну ситуацію можуть виникати такі реакції:

- недовіра до оточення;
- болісне реагування на критику;
- тривожність;
- емоційний ступор;
- уникання місць, людей, предметів, що нагадують про травмувальну подію;
- емоційна байдужість – захисна реакція;
- негативізм, «спалахи» гніву, агресії;
- уникання спілкування;
- ризиковані вчинки;
- занепокоєність щодо своєї безпеки та можливості повторення травмувальних подій;
- зниження уваги та концентрації;
- підвищена активність;
- роздратованість;
- скарги на самопочуття.

Пропонуємо техніки та відеоматеріали, які вчитель може застосовувати під час проведення «психологічної хвилинки».

Дихальні техніки для зняття тривоги та панічних атак стресу.

1. Глибоке та повільне дихання.

Вдихаємо носом, видихаємо ротом. Робимо коротку паузу між вдихом та видихом. Видих має бути довшим за вдих. Уявляємо, що надуваємо повітряну кульку, і видихаємо довго та повільно ротом. Одного вдиху та видиху недостатньо, вправу потрібно робити мінімум 3 хвилини.

2. Запах квітів.

Запропонуйте дитині уявити, що вона відчуває запах квітки, глибоко вдихаючи через ніс і видихаючи через рот. Також можна подумки уявити собі квітку.

3. Маленький зайчик.

Мов зайчик, який стрибає у саду та нюхає все довкола, запропонуйте дитині зробити три швидкі вдихи через ніс і один довгий видих через рот.

4. Модифіковане дихання Лева.

Виконуючи цю вправу, скажіть дитині щоб вона уявила, що вона лев. Видихніть все повітря через широко розкритий рот. Запропонуйте дитині сісти зручно на підлогу або на стілець та вдихнути повітря через ніс, відкрити рот якнайширше і видихнути зі звуком «А-а-а». Вправа повторюється декілька разів.

5. Зігриємо метелика.

Покажіть на долоні уявного метелика, розкажіть, що він замерз і не може злетіти. Запропонуйте зігріти його своїм подихом. Діти складають долоньки разом, уявивши на своїх долоньках метелика, і дихають на долоні (дихальна вправа: відкрити рота і вимовити тривалий звук «А»). Метелик зігрівся і його треба здути з долоні. Діти роблять глибокий вдих через ніс і видих через рот (на видиху треба витягнути губи трубочкою, вимовити довгий звук «У»).

Дихальні відеовправи:

<https://www.youtube.com/watch?v=bmOPmkcOAT0>

<https://youtu.be/0cXenn9nGwA>

<https://www.youtube.com/watch?v=6xJhu6OTZy4>

https://www.youtube.com/watch?v=P_OZ5X0YMf

Психогімнастика «Тренуємо емоції».

Вчитель просить дитину насупитися, як осіння хмаринка, злий чоловік, сердитий дядько; усміхнутися, як хитра лисиця, кіт на сонечку, сонечко;

показати, як злякався заєць вовка; малюк, який заблукав у лісі; кошеня, на якого гавкає собака; показати, як втопився мураха, який тягнув велику паличку; людина, яка підняла щось важке.

Пальчикова гімнастика.

Учитель пропонує за допомогою пальчиків показати, як руки «стрибають», «радіють», «штовхаються», «кусаються», «тремтять», «бояться», «перемагають».

Відеовправи на зняття психоемоційного напруження, стресу, тривоги:

https://youtu.be/1g6lzo9_Eks

<https://www.youtube.com/watch?v=npjmTX3C1YU>

<https://www.youtube.com/watch?v=O7jXl62xieo>

<https://www.youtube.com/watch?v=lxV4-3sneEA>

Для дітей старшого шкільного віку

1. Вправа «Вдих-видих».

Сядьте зручно. Максимально розслабтеся.

1. Зробіть глибокий вдих і короткий видих. Повторіть декілька раз. Прислухайтеся до своїх відчуттів.

2. Зробіть короткий вдих і глибокий видих. Повторіть декілька раз. Прислухайтеся до своїх відчуттів.

3. Порівняйте свої відчуття після першого і другого типів дихання.

Обговорення. Як ви себе відчуваєте після виконання вправи.

Тілесні техніки боротьби зі стресом для дітей.

Для дітей молодшого шкільного віку, старшого шкільного віку.

1. Обійми і погойдай.

Дитина сідає на підлогу. За нею сідає дорослий (обов'язково за згодою дитини) і обіймає, пригортає дитину до себе легенько погойдує її. Під час погойдування спробуйте передати дитині свою любов, заспокоїти її, передати їй почуття захищеності, потрібності.

2. Самообійми.

Покладіть одну руку під пахву другої, а другою рукою обхопіть себе так, щоб долоня лежала на плечі. Обіймаючи себе таким чином, ви добре відчуваєте власні межі: «де я починаюся і де закінчуюся».

Відеовправи на зняття психоемоційного напруження, стресу, тривоги:

<https://youtu.be/gnckiUaWwEI>

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=JEFNqavdklo>

<https://www.youtube.com/watch?v=1Y8l2DqMm>

Музична терапія

1. Комплекс вправ:

1. Широко розкрийте рот, наче позіхаєте, і затримайтеся в цьому стані як можна довше, одночасно тягніть звук аааааааа

2. Вправа для зняття затисків. Повільно та енергійно артикулюючи, проспівуйте склад: «ху-хо-ха-хе-хі». Кожен склад треба повторити 5 разів поспіль із сильним видихом, як ніби смієтеся.

3. Вправа на керування голосом. Тягніть голосні звуки: «у-о-а-е-и», повільно переходячи від одного до іншого і спостерігаючи, як при найменшій зміні положення гортані, рота і мови змінюється характер звуку. Намагайтеся направляти звук у різні органи і частини свого тіла.

4. Співайте будь-які пісні, увімкніть переможну музику. Проживіть ці миті разом з дитиною повноцінно і яскраво.

Для дітей молодшого шкільного віку.

1. «Кольорові долоні».

Матеріали: білий папір, фарби.

Запропонуйте дитині намалювати траву, сонечко, хмари пальцями. Можна запропонувати намалювати тварину, рослину, людину. Якщо спочатку дитина відмовляється малювати пальчиками, покажіть приклад, поясніть, що забруднитись не страшно.

2. Техніка «Каракулі».

Матеріали: папір А4, А3, олівці, фарби, пензлики.

Дитині вмикають музику, пропонують вслухатися в ритм та настрій музичного твору і уявити образ, що відповідає музиці, а потім зобразити його на аркуші за допомогою каракуль, ліній та крапок. Після завершення малюнку дитину просять поглянути на малюнок і поміркувати над тим, що нагадує ця невизначена композиція.

3. «Клякси, монотипія».

Матеріали: фарби, пензлик, білий папір.

Перед початком гри аркуш паперу необхідно скласти навпіл, та малювати на одному боці. Дітям пропонують взяти фарбу будь-якого кольору, який подобається, і бризнути на аркуш паперу, поставити ляпки. Потім взяти інший колір і зробити те саме (можна використовувати відтінки одного кольору). Після цього скласти обидві половини аркуша та швидко розкрити. Отриманий малюнок розглядають, і дитина розповідає, на що схожий малюнок.

4. Техніка «Я – супергерой».

Матеріали: папір А4, олівці, фарби, пензлики.

Дитині пропонують на аркуші намалювати супергероя, на якого вона хотіла би бути схожою. Це може бути відомий герой з фільмів, книг, мультфільмів або ж придуманий дитиною. Треба обов'язково вказати, якою суперсилою він володіє, і дати йому ім'я.

Відеовправи для релаксації:

<https://www.youtube.com/watch?v=ODR7PCYC1HA>

<https://www.youtube.com/watch?v=nx05sE3cGkg>

<https://www.youtube.com/watch?v=gHh3l-Q4Cgw>

Отже, навчання у такий складний час – це новий виклик для педагогів, але знайте, що ваша безумовна любов до дітей та підтримка допоможе їм стабілізувати психологічний стан, оскільки здоровий психологічний клімат в навчальній діяльності означає, що учні перебувають у стані духовного комфорту: рівноваги, спокою, захищеності; вони задоволені своїм буттям, оптимістичні. Це позитивно позначається на всіх сферах життєдіяльності, підвищує працездатність, посилює активність, упевненість, віру у свої можливості, сили.

Список використаних джерел та літератури

1. Бочкор Н. П. та ін. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод, рек. Київ: МЖПЦ «Ла Стада-Україна», 2014.

2. Назаревич В.: <https://www.facebook.com/nazarevich.v.v>

3. Всеосвіта – Національна освітня платформа: <https://vseosvita.ua/library/vpravi-znatta-mazovoi-naprugi-130817.html>
4. Каліман Олена. Пошук резервів, або психологічний супровід дітей-переселенців із зони проведення АТО та членів їхніх сімей. *Психолог дошкілля*. 2015. № 11 (76).
5. Мартиненко О. А. Як навчити вашу дитину володіти емоціями. Харків: Ранок, 2009.
6. Мартиненко О. А. Як навчити вашу дитину спілкуватися і дружити. Харків : Ранок, 2009.
7. Методичні рекомендації для практичних психологів: психологічна допомога особистості з посттравматичним синдромом. уклад.: І. Я. Мельничук, О. В. Цапенко. Кіровоград: Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського. 2019. 52 с.
8. Омельченко Я., Кісарчук З. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. Київ : Шкільний світ, 2008.
9. Подкоритова Л. О. Прийоми психологічної самодопомоги. Навчальний тренінг. Практична психологія та соціальна робота. 2014. № 12.
10. Присяжнюк Р. НМЦ практичної психології і соціальної роботи ІПО Університету Грінченка: <https://www.facebook.com/groups/124176988169440>
11. Телеграм-канал «Підтримай дитину»: @pidtrumaiduntun.
12. Тренінговий центр Наталії Сабліної: <https://www.sablinatz.com/>

Швед Оксана,
заступник директора з
навчально-виховної роботи
Шепетівської ЗОШ №1
Шепетівської міської ради
Хмельницької області,
м. Шепетівка

Національно-патріотичне виховання у системі наскрізного освітнього процесу Шепетівської ЗОШ №1

У цій статті розповідається про особливості національно-патріотичного виховання шляхом впровадження інноваційних педагогічно-виховних технологій та проєктів на прикладі Шепетівської ЗОШ №1. Висвітлюється участь педагогічних працівників у роботі волонтерського освітнього центру «Територія щастя» для розвитку національно-патріотичного виховання особистості.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, ціннісне виховання, інноваційні педагогічно-виховні технології, волонтерський освітній центр, сфера самовизначення.

У сучасному розумінні поняття “освіта”, “освітній процес” охоплює навчання, виховання і розвиток. Виховний процес - невід’ємна складова всього освітнього процесу Шепетівської ЗОШ №1 – орієнтується на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність).

Соціально-педагогічну парадигму виховання вибудовуємо навколо соціально-значущих цілей і цінностей.

Компетентісний потенціал національно-патріотичного виховання наповнюємо конкретним змістом, з урахуванням особливостей функціонування закладу, вікових та індивідуальних можливостей учнів та здійснюємо за напрямками:

- Виховання цінностей у системі навчальної діяльності учнів.
- Виховання базових духовно-моральних цінностей у позакласній роботі.

Закладені основні орієнтири виховання особистості творчо наповнюються конкретним змістом, з урахуванням особливостей функціонування закладу освіти, вікових та індивідуальних можливостей учнів, актуальних соціальних викликів.

З метою здійснення якісних перетворень в організації освітньо-виховної роботи, педагогічний колектив закладу послідовно і планомірно продовжив реалізовувати започатковані раніше інноваційні педагогічно-виховні технології та проекти.

«Виховання національного самоствердження в учнівській молоді» продовжуємо реалізовувати у відповідності до розробленої Комплексно-цільової програми патріотичного виховання учнів ЗОШ №1 на період 2021-2025 рр. та Стратегічного перспективного плану розвитку Шепетівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 – ШКОЛИ Європейської освіти та культури - на 2020 – 2026 рр.

«Нова українська школа у поступі до цінностей», діяльнісний зміст якого наскрізно орієнтований на громадянське та національно-патріотичне виховання, реалізовується в освітній і виховній діяльності в урочний і позаурочний час

Запровадження STEM-освіти і виховних заходів STEM-спрямування: сучасний підхід поєднання точних технічних і гуманітарних наук для формування життєво-необхідних компетентностей

Шкільний проект «Безпечна та дружня до дитини школа»

Шкільний проект «Обдарована дитина»

Науковий хаб - центру природничих наук та різних учнівських активностей, який облаштовано м'якими пуфиками-грушами

"Open air", де на свіжому повітрі створена зона відпочинку, цікавого навчання, квестів, музичних пауз, тренінгів для дітей

«InfoKids» - сучасний комп'ютерний клас у початковій школі

Шкільний кіноклуб Docudays UA. з медіапросвіти школярів у напрямку правовиховання

ВОЦ (волонтерський освітній центр) - Територія щастя

Виховне середовище у закладі спроектовано на основі ціннісно-сміслових орієнтацій, установок і сфер самовизначення, серед яких особистісна сфера, пізнавальна, соціальна, професійна.

Слід зазначити, що відповідно до вимог сучасності змінилися і педагогічні методики, відбулося впровадження інноваційних технологій виховання в освітній процес.

24 лютого 2022 року – день, який назавжди змінив Україну й українців. Війна впливає на психічне здоров'я кожного громадянина України. Одним із головних завдань закладу освіти є повсякденна психологічна допомога та емоційна підтримка учасників освітнього процесу. Дотримуючись засад сучасного виховання таких, як гуманізм, дитиноцентризм, холізм, патріотизм, повага, рівність, діалогічність, проектування цілісного виховного простору, соціально-педагогічна солідарність, педагогічний та учнівський колектив Шепетівської ЗОШ №1 долучилися до лав волонтерської діяльності.

Волонтерський освітній центр «Територія щастя» (далі ВОЦ) відкрився в закладі 28 квітня 2022 року. Робота центру розгортається за кількома напрямками:

➤ Освітній ХАБ «Плекаймо українське слово», який включає курси: «Ділове українське мовлення», «Культура спілкування», «Граматика слова».

➤ Англійська мова Speaking Club.

➤ Інформатика «Основи програмування».

➤ Медико-психологічна допомога в екстрених і кризових ситуаціях.

➤ Секції «Територія творчості», «Рух – це здорово», «Cheerleading».

«Освіта в умовах війни – це діяльність у режимі особливої відповідальності, працездатності, наполегливості, єдності та невичерпної сили творення нової історії України!» – цим гаслом керуються вчителі-волонтери Шепетівської ЗОШ №1. Займаючись освітньою волонтерською діяльністю, ми ставимо перед собою завдання:

■ будувати соціальні відносини;

■ застосовувати на практиці свої моральні принципи;

■ набувати нові навички;

■ знайти підтримку й друзів;

■ відчувати себе здатним щось зробити;

■ здійснювати громадську підтримку, що також позитивно впливати на імідж школи.

До роботи ВОЦ «Територія щастя» залучені вчителі української та англійської мови, інформатики, образотворчого та музичного мистецтва, фізкультури, практичний психолог, медична сестра, педагог-організатор. Заняття проходять у онлайн та офлайн форматах. Про графіки проведення заходів, тренінгів, спортивних і розважальних занять інформуємо громадськість за допомогою Viber-спільноти. Популяризуємо роботу центру через шкільну сторінку у Facebook. В умовах сьогодення це зручно та дієво.

Упродовж кількох місяців учителі тримають освітянський стрій. За час роботи волонтерського центру «Територія щастя», у школі провели спортивні змагання «Міцна родина», змагання зі флорболу, фітнес-тренування, «Чаювання з пензликом», мовознавчу гру «Де логіка?». Щотижня заступником директора розробляється планування роботи волонтерського центру. Кожну офлайн-зустріч волонтери намагаються зробити не просто цікавою, а й пізнавальною. Адже центр має на меті не лише підтримати та відволікти переселенців від страшних реалій, а й відкрити нові сфери пізнання, зацікавити наукою, спортом, мовою. Для того, щоб заняття були динамічними, діти якісніше комунікували в новому середовищі, до заходів залучаються учні школи. Спілкування з однолітками в невимушеному середовищі – це теж своєрідний спосіб реабілітації.

Особливе місце у діяльності волонтерського центру займає робота психолога – як консультанта з кризової психології, фахівця у роботі з психосоматичними розладами, дитячою психосоматикою, психосоматичними захворюваннями у дні війни, практикує психолого-діагностичну гру «Психосоматика». В цілому робота спрямована в двох напрямках: індивідуальні консультації за запитами та колективні тренінгові заняття. Щотижня проходять ворк-шопи, арт-хвилинки, терапевтичні заняття, тренінги для дітей-переселенців. Консультацію та додаткову інформацію тимчасово переміщені особи отримують, підписавшись на телеграм-канал психологині.

ВОЦ «Територія щастя» – це маленька крапля великого моря української єдності та міці, бо сьогодні у нас спільна мета – перемога! І якщо хоча б одна людина з числа тимчасово переміщених осіб відчула себе з нами щасливішою, то все це не даремно.

Боронимося, боремося і віримо в перемогу на всіх фронтах.

Швець Марина,
практичний психолог
Судилківського ліцею
Судилківської селищної ради
Шепетівського району
Хмельницької області

Психологічні аспекти організації освітнього процесу у воєнний та після воєнний період

У статті розглядаються психологічні аспекти організації освітнього процесу. Висвітлено важливість взаємодії усіх учасників освітнього процесу для створення психоемоційного комфорту здобувачів освіти. Розкрито питання створення посиленого психологічного супроводу в умовах воєнного та післявоєнного періоду.

Ключові слова: психологічний супровід, подолання стресу, безпека, психоемоційний комфорт.

Війна стала справжнім стресом, для усіх учасників освітнього процесу. Вона виснажує людей фізично і психологічно. Сучасний освітній процес показав важливість підтримки, збереження, зміцнення психологічного здоров'я учнів, батьків, педагогів. Тому зміни у принципах та організації освітнього процесу важливі та неминучі. Варто зазначити, що зміни, які прийшли у воєнний період, несуть ще серйозніші наслідки та зміни у післявоєнний час. Зміна акцентів відбулися у житті суспільства ще під час пандемії та тільки посилилися під час війни.

У довоєнний час система освіти націлювала учнів на такі принципи навчання як: висловлювання власної думки, здоровий спосіб життя, особистісні цінності, завжди враховувати власні бажання та інтереси. У пріоритеті завжди були шкільні предмети, які потрібні для вступних іспитів. Але сьогодні ми бачимо іншу картину. Наша безпека є найголовнішим і найважливішим принципом. Навички подолання стресу, вміння діяти у надзвичайних ситуаціях, вміння надавати першу медичну допомогу, чітко слідувати правилам та інструкціям, враховувати інтереси та потреби інших. Важливими й необхідними стають предмети основи здоров'я, безпека і добробут, медична підготовка, психологія.

Правильно організований освітній процес має навчити необхідним життєвим навичкам, а посилений психологічний супровід дасть змогу створити сприятливу атмосферу, що дозволить дітям долати стресові ситуації, зняти емоційне напруження, відновити почуття безпеки та психоемоційного комфорту, що є природним механізмом стабілізації [2].

З метою стабілізації та покращення психоемоційного стану здобувачів освіти, фахівцям психологічної служби слід посилити роботу на всіх напрямках діяльності практичного психолога.

Діагностична робота фахівців психологічної служби, а саме: проведення дослідження та оформлення діагностичного висновку, ґрунтується на результатах анкетувань та тестувань. Важливими завданнями в роботі психологічної служби у закладах освіти є добір діагностичного інструментарію, придатного для роботи з різними категоріями здобувачів освіти, та за потреби уточнення змісту та методів корекційної роботи з урахуванням результатів психологічної діагностики.

Українським науково-методичним центром практичної психології та соціальної роботи розроблено методичні рекомендації «Застосування діагностичних мінімумів у діяльності працівників психологічної служби», які розміщені на вебсайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» [1].

Запропонований перелік діагностичного інструментарію допоможе фахівцям психологічної служби у доборі необхідних методик залежно від предмета дослідження.

Профілактична робота працівників психологічної служби – це система заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я; створення психологічних умов, сприятливих для розвитку особистості.

Під час воєнного стану профілактична робота в першу чергу має націлювати учнів на дотримання правил власної безпеки під час війни. Обговорення принципів безпечної поведінки, методів захисту у надзвичайній ситуації, розвиток життєвих навичок у воєнний період, посилення громадянської позиції та свідомості сприятимуть гармонійному психічному та особистісному розвитку здобувачів освіти.

Корекційна робота в умовах війни націлена на підвищення стійкості до переживання наслідків стресу після психотравмуючих подій. Важливим складником роботи з дітьми та підлітками, які пережили травмуючі події, є формування стресостійкості та життєстійкості. Саме тому необхідно працівникам психологічної служби напрацювати механізми стресостійкості, навчити технік, які допоможуть стабілізуватися та легше впоратися зі спогадами про пережите. Необхідні програми, методики, техніки схвалені ДНУ «ІМЗО», розміщені на сайті https://drive.google.com/file/d/1_HGVS3nkX4Aorr_QdlLe1xXeiywJ-Mjt/view.

Консультування – це звернення учасників освітнього процесу до працівників психологічної служби. Найвразливішою категорією населення до суспільних потрясінь є діти та підлітки. Особливо небезпечними є психотравми, що руйнують уявлення дитини про життя, його цінності та ідеали. Практичні психологи під час спеціально організованого процесу спілкування з учасником освітнього процесу, який звернувся за допомогою, актуалізують додаткові психологічні ресурси, які сприяють пошуку нових можливостей виходу зі складних життєвих обставин.

Слід звернути увагу на онлайн-консультування яке може практикуватися як додатковий засіб, підключений до процесу консультування тет-а-тет, або як незалежний процес.

Проведення просвітницької діяльності залежить від потреб певного закладу освіти. Варто наголосити, що у період війни в Україні виникає нагальна потреба здійснення системних заходів, спрямованих на збереження і зміцнення психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Психологічній службі освітнього закладу першочергово потрібно ознайомити педагогів з основними закономірностями та умовами створення сприятливого розвитку дитини. Учні будуть спокійними, якщо буде спокійний їх вчитель. Тому психологічними навичками зняття стресу та напруги потрібно володіти не тільки психологу, а і педагогу. Надання першої психологічної допомоги не потребує значної професійної підготовки, достатньо педагогічних знань, отриманих у межах загальноосвітнього психологічного інформування, і звичайної здатності проявляти співчуття та людяність.

Рекомендуємо учителям під час уроку впроваджувати психологічні хвилини, які допоможуть здобувачу освіти впоратися зі стресом та його наслідками, позитивно налаштуватися на урок, на активну роботу. Регулярне впровадження психологічних хвилин у зручний час та слушній нагоді допоможе здобувачу освіти стати більш спокійним, врівноваженим, а також дасть змогу краще зрозуміти свої почуття [3].

Таким чином, на сьогодні роль психологічної служби у системі освіти має забезпечувати своєчасне і систематичне надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки усім учасникам освітнього процесу. Саме психологічна служба покликана надавати відповіді тим викликам, які мають діти та суспільство сьогодні. Якісна взаємодія батьків та педагогів дасть змогу простіше, швидше, безпечніше адаптуватися дитині до нового стилю життя в умовах війни, продовжити успішно навчатися та розвиватися.

Список використаних джерел та літератури

1. Застосування діагностичних мінімумів у діяльності працівників психологічної служби. URL : <https://imzo.gov.ua/psycholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/informatsijna-baza-psycholohiv-ta-sotsialnyh-pedahohi/navchalno-metodychni-materialy-dlya-psycholohiv/psychodiahnostychna-robota/>

2. Лист МОН від 27.06.2022 № 1/7035-22 «Про підготовку до початку та особливості організації освітнього процесу в 2022/23 навчальному році».

3. Міністерство освіти і науки України від 02.08.2022 № 1/8794-22. Аналітичні матеріали про діяльність психологічної служби у системі освіти, стан забезпечення закладів освіти практичними психологами і соціальними педагогами та рекомендації щодо пріоритетних напрямів психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу учасників освітнього процесу у 2022/2023 навчальному році.

Шевченко Ігор,
учитель-методист, директор Вільховецької
загальноосвітньої школи I-III ступенів
ім. Ф.С. Бацури Новоушицької
селищної ради
Кам'янець-Подільського району
Хмельницької області

Федір Степанович Бацура – відомий подільський педагог-новатор середини XX століття

Здійснено аналіз творчого доробку сільського вчителя-новатора, який своєю працею створив оригінальну модель навчання і виховання дітей засобами біології. Розглянуто різноманітність форм викладання матеріалу, зокрема: застосування наочності; запровадження рейтингового методу оцінювання знань; створення умов для практичної самостійної діяльності учнів. Подається перелік відзнак педагога за його самовіддану працю. Незабутні факти із життя педагога.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності; вчитель-новатор; позашкільна робота; трудове виховання, самооцінювання.

Інноваційний поступ освіти України – це пошук перспективних форм і методів організації освітнього процесу в закладах освіти нашої країни. Він неможливий без аналізу кращих освітянських традицій попередніх поколінь освітян, їх вивчення та раціонального застосування.

Яскравим прикладом позитивного педагогічного досвіду є творча науково-педагогічна діяльність видатного подільського педагога-новатора, вчителя біології Вільховецької середньої школи Федора Степановича Бацури, ім'я якого вписано золотими буквами в освітянську історію його рідного краю та юннатівського руху України середини XX століття.

Федір Степанович Бацура народився 5 травня 1913 року в селі Вільховець Новоушицького повіту Подільської губернії. Ще з дитячих років він захоплювався різноманіттям природи рідного краю. Батьки з раннього дитинства привчали його до сумлінної хліборобської праці.

Після закінчення Вільховецької школи (7 класів) в 1930 році сімнадцятилітній юнак розпочав трудову діяльність вчителем молодших класів, а згодом йому уже довірили викладати природничі дисципліни у сільських школах сусіднього Муровано-Куриловецького району Вінницької області (села Вербовець, Березова та Погоріла), де своїм педагогічним талантом, любов'ю до природи й умінням навчати дітей,

непересічними організаторськими здібностями і сумлінною творчою працею здобув довір'я і повагу у колег, батьків та місцевого керівництва наросвіти.

Молодий учитель запам'ятався колегам і учням ще й своєю чуйністю та людяністю під час жакливого голоду, коли більшовицькі хлібозаготовачі витрусили в місцевих селян все до останньої зернини, але не зуміли конфіскувати у школі насіннєвий фонд дослідних ділянок, урожай з яких він припас на майбутнє і зумів приховати від тих горе-активістів. Цим життєдайним насінням таємно від комуністичної влади Федір Степанович рятував від голодної смерті своїх знесилених учнів і колег, насилаючи їм безцінні зерна в кишені або даючи качани кукурудзи, щоб заховали під дитячі сорочки і несли додому, з єдиним до них проханням: з'їсти і нікому про це не розповідати.

Згодом, коли жак сталінського голодомору минув, і люди у селі стали довірливіше говорити поміж собою, виявилось, що відчайдушний молодий педагог таким чином рятував багатьох дітей і своїх колег від неминучої голодної смерті, ризикуючи сам потрапити до рук запопадливих сатрапів і бути жорстоко покараним. Та його ніхто не видав!

Працюючи в сільських школах Вінниччини, він одночасно навчався спочатку в Бердичівській педагогічній школі, а згодом у Кам'янець-Подільському вчительському інституті, але завершити освіту і отримати диплом не встиг, бо на випускні іспити у вузі припав початок Другої світової війни.

Через важку хворобу, перенесену у довоєнні роки, в Червону армію його не мобілізували і участі в бойових діях він не брав, але, ризикуючи життям, вдома змайстрував радіоприймач, писав та поширював листівки і повідомляв фронтові новини «Совінформбюро» односельчанам та євреям, ув'язненим у новоушицькому гетто. Разом з матір'ю таємно допомагав їжею односельчанам-в'язням гетто у селі Калюс, що знаходилось поблизу Дністра, де ледь не потрапив під кулі місцевих поліцаїв і чудом врятувався від розстрілу. Та його ніхто не зрадив, не спокусився на німецькі гроші і не видав!

Після вигнання фашистських окупантів з Поділля він знову продовжував педагогічну працю на Вінничині в Муровано-Куриловецькому районі, де в 1944-1947 роках в умовах голоду і злиднів навчав школярів біології та очолював школу в селі Погоріла (нині Дружба) аж до повернення у рідне село.

В 1947-1975 роках Федір Степанович працював учителем біології Вільховецької середньої школи Новоушицького району Хмельницької області, де сповна розкрився його творчий педагогічний і науковий талант, вчительський хист. Тут прийшли до нього й авторитет та визнання на республіканському і всесоюзному рівні, які були здобуті самовідданою та плідною працею.

Він був педагогом-новатором, який сповідував комплексний підхід у навчанні й вихованні дітей. Будучи гармонійно розвинутим, посилено займаючись самоосвітою, творчо застосовуючи спадщину відомих педагогів, створив свою власну ексклюзивну модель викладання біології в середній школі.

Суть її полягала у різноманітні форм викладання матеріалу на уроках для активізації пізнавальної діяльності, використанні чисельної наочності, виготовленої власноруч разом із учнями, запровадженні рейтингового методу оцінювання знань під час уроку і системи бонусів за позакласну роботу, створенні умов для практичної самостійної діяльності учнів та використанні комплексу додаткових заходів для засвоєння набутого знання, практичних навичок і умінь в урочний та позаурочний час.

Значне місце відводилось й самооцінюванню і усвідомленню кожним учнем реального рівня своїх знань. Всі учні намагались вірно оцінити свої успіхи за урок.

Кожну відповідь відмінників на уроці біології, а особливо, коли з учительських вуст ще й звучало: «Слава праці!», усі, хто тимчасово посіли місце за партою «двійчників», негайно вшановували її вставанням і чемно та уважно слухали стоячи.

Федір Степанович був дуже винахідливий і завжди знаходив багато різноманітних і радикальних методів педагогічного впливу та дієвих моральних стимулів, які використовував для засвоєння знань і покращення успішності своїх учнів та досягнення ефективності їх виховання.

Для навчання та позакласної роботи в школі був створений зразковий біологічний кабінет, гурток юних натуралістів, функціонувала теплиця і парники, де вирощували розсаду овочів, квітів і ранню городину, була мініферма з утримання хутрових звірів, крільчатник, пасіка, різноманітні дослідні ділянки. На двохгектарній площі розміщувався сад, польова, овочева та кормова сівозміни, виноградник та ягідник, де учні навчалися агротехніки вирощування плодово-ягідних, зернових і технічних культур та закладали наукові експерименти. Кожного учня-п'ятикласника Федір Степанович наділяв персональною ділянкою землі, на якій той щорічно до закінчення школи ретельно доглядав різні рослини, досліджував і експериментував під його керівництвом та привчався до праці. На пришкольній території в дендропарку діти вчилися елементам ландшафтного дизайну і займалися інтродукцією рослин. Виробнича практика учнів продовжувалася на полях і тваринницьких фермах місцевого сільгосп підприємства - колгоспу ім. С. М. Кірова.

Вільховецька середня школа потопала в квітучих садах, зелені газонів, декоративних кущів і дерев дендрарію, парку та пахучих барвистих квітах, висаджених і доглянутих дбайливими руками школярів та їх Учителя.

Раціонально поєднуючи уроки біології з гуртковою юннатівською роботою та творчою працею на навчально-дослідних ділянках, Бацура Ф. С. домагався високих результатів навчання і виховання школярів, завдяки чому став носієм передового педагогічного досвіду, до якого з різних шкіл Хмельниччини їхали учитись вчителі біології та педагоги-ентузіасты юннатівської роботи. Ще на початку 50-х років він став визнаним лідером юннатівського руху в Україні - 450 юних мічурінців у рідній Вільховецькій школі в 1952-1953 навчальному році він учив творчо досліджувати й експериментувати, виховував та привчав до сумлінної і високорезультативної землеробської праці (сьогодні у цій школі навчається лише 117 учнів).

Дитяча дослідницько-експериментальна робота і сільськогосподарська праця на шкільних дослідних ділянках були важливим складовим елементом, задуманої й організованої ним у ті роки в школі, надзвичайно ефективною та дієвою системи трудового виховання і профорієнтації школярів.

Кожного п'ятикласника Федір Степанович наділяв персональною ділянкою землі, на якій той щорічно, аж до закінчення школи, висаджував та ретельно доглядав різні рослини, досліджував і експериментував під його пильним керівництвом та привчався до землеробської праці.

Уся площа шкільної навчально-дослідної ділянки була завжди у відмінному стані, адже він домагався, щоб юні дослідники завжди сумлінно працювали на землі, старалися доглядати кожну рослинку і збирати гарний урожай. Будь-які прояви ледарства окремих учнів негайно «лікувались» грізним поглядом та переконливим суворим, або дотепним словом Федора Степановича, що закарбовувалось у їхній юній пам'яті на все життя. У нього було цілковите взаєморозуміння зі школярами і їх батьками, адже ті дуже добре його знали, і як колишні учні, мали до нього велику повагу, довір'я і в усій його творчій педагогічній діяльності завжди підтримували.

Він завжди дбав про здоров'я дітей. У теплу пору року значну частину уроків і позакласної роботи проводив на свіжому повітрі в обладнаних лавами «зелених класах» під великим розлогим каштаном, який заглядав своїм гіллям та листям у вікна кабінету біології, або ж на галявині, оточеній високими деревами і великими декоративними кущами дендропарку, що межували з дослідними ділянками.

Республіканська і Хмельницька обласна станції юннатів підтримували його подвижницьку науково-педагогічну творчість та ентузіазм натураліста, з яким він реалізовував задумані ідеї, стимулювали і ставили його у приклад іншим колегам.

У серпні 1955 року під час Республіканського зльоту юннатів України та виставки дитячих робіт з біології в м. Києві Федір Степанович, його учениця Галина Мацюк і гурток юних натуралістів, представляючи юннатів Хмельниччини, за досягнуті здобутки у праці були нагороджені Почесними грамотами Міністерства освіти УРСР та ЦК ЛКСМ України. Його учні, юннати гуртка і він особисто, неодноразово нагороджувались грамотами та цінними подарунками зі столиці.

Вихованці шкільного гуртка юних натуралістів зі своїм керівником Ф.С.Бацурую, представляючи юннатів України, були учасниками Всесоюзної виставки досягнень народного господарства у Москві, де їх працю гідно оцінили і нагородили золотими медалями ВДНГ СРСР за високі досягнення в агротехніці вирощування і створенні нових гібридів зернових культур. Дві золоті і одну велику золоту медалі Всесоюзної ВДНГ він мав серед своїх нагород.

Завдяки Федору Степановичу і його невтомній подвижницькій праці, Вільховецька середня школа тривалий час була базовою для проведення обласних і регіональних семінарів та нарад з вивчення сучасних методів викладання біологічних дисциплін і організації юннатівської роботи.

Він як передовий учитель, часто ділився набутим досвідом роботи з колегами під час різноманітних педагогічних заходів, а його доповідь «Активізація навчального процесу на уроках біології» на VII обласних педагогічних читаннях в 1960 році була визнана в числі найкращих, і Хмельницький обласний відділ народної освіти та Інститут удосконалення вчителів опублікували її як статтю у збірці «З досвіду роботи вчителів шкіл області». У ній висвітлювався досвід роботи дев'яти кращих вчителів Хмельниччини по удосконаленню методів навчання та піднесенню ефективності уроку у світлі вимог Закону про перебудову системи народної освіти.

Непересічні здобутки та досвід його учительської праці у ті роки широко пропагувались педагогічною пресою і освітянським керівництвом на Хмельниччині, в Україні та на всесоюзному рівні.

Ф.С. Бацура плідно займався науковою діяльністю. У вересні 1959 року колегія Міністерства освіти УРСР затвердила його науковим кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Він був автором низки наукових статей з проблем викладання біології, учасником багатьох наукових і науково-практичних конференцій, засідань секції біологічних наук НДІ педагогіки. В 1961 році доповідь Федора Степановича на республіканських педагогічних читаннях у Тернополі була визнана найкращою і відзначена першою премією.

В 1964 році видавництво «Радянська школа» у харківській друкарні опублікувало його монографію «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки» загальним тиражем 4,5 тис. примірників, котру й нині можна зустріти у бібліотеках навчальних закладів України, а її оцифрований варіант є на сайті Національного ЕНЦУМ в електронній бібліотеці.

У молоді роки Федір Степанович мріяв стати науковцем, адже мав до цього неабиякі здібності й хист. Поряд з учителюванням він писав кандидатську дисертацію, яку не зміг захистити й отримати науковий ступінь, бо, окрім простої інститутської довідки, не мав документа про повну вищу освіту, адже війна та голодні і злиденні післявоєнні роки перервали навчання, і він, батько трьох дітей, щоденно присвячуючи себе роботі у школі, не зміг знайти вільний час для закінчення вузу й так і не встиг отримати інститутський диплом.

Про високий тривалий авторитет Ф.С. Бацури свідчить той факт, що педагоги Хмельниччини двічі обирали його делегатом з'їздів вчителів: республіканського (1959) і всесоюзного (1968). На з'їзді вчителів України він виступав з доповіддю про роботу педагогічних колективів освітніх закладів Поділля. Неодноразово представляв свої здобутки і педагогів-натуралістів Хмельниччини на всеукраїнських та всесоюзних юннатівських форумах, де їх гідно оцінювали колеги, керівники партійних і радянських органів.

За видатну діяльність в області розвитку народної освіти Президія Верховної Ради УРСР в 1956 році присвоїла Ф.С. Бацури звання Заслуженого вчителя школи Української РСР, а за особливі заслуги у навчанні і вихованні підростаючого покоління Указом Президії Верховної Ради СРСР в 1960 році він був удостоєний найвищої у той час державної відзнаки Радянського Союзу - ордена Леніна. Було на його рахунку ще багато й інших державних і галузевих нагород.

Нагороджений Федір Степанович медаллю імені А.С. Макаренка. Але найвищою нагородою для нього були його учні зі знаннями і школою життя, отриманими від Учителя, які з року в рік та покоління за поколінням училися у Ф.С. Бацури, виходили за поріг рідної школи і назавжди зберігали у своїх серцях та пам'яті все те, чого зуміли у нього навчитись.

Багатьом учням він прищепив любов до природи, медицини, біології, педагогіки, сільського господарства і творчої праці, навчив їх цілеспрямовано досліджувати й експериментувати, виховав у них почуття обов'язку і відповідальності за доручену або довірену їм справу. Завдяки багаторічній кропіткій праці Федора Степановича і багатьох його колег-сподвижників протягом 60-70-х років у Вільховецькій середній школі була створена добротна навчально-матеріальна база, котра забезпечувала отримання учнями ґрунтовних якісних знань і навичок праці в рослинництві, садівництві, тваринництві, механізації та дослідницько-експериментальній діяльності, їх професійну орієнтацію, усвідомлений вибір і наполегливе здобуття, обраних ними аграрних, робітничих, інженерно-технічних, науково-педагогічних та інших професій.

Сьогодні ім'я Федора Степановича Бацури і його плідна праця добре знані й шануються в освітянському середовищі нашого регіону та України, а його монографію «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки» в липні 2013 року надруковано для вчителів біології повторно в ознаменування 100-ліття від дня народження Учителя, а згодом оцифровано і розміщено для вільного доступу в мережі Інтернет.

Він чи не єдиний з широко відомих уродженців рідного села Вільховець, який всі зусилля й Богом даний йому талант сповна присвятив народній освіті і рідному краю, де народився, самовіддано і наполегливо трудився заради дітей та прожив своє життя достойно у заслуженій пошані в односельчан і колег, творив і ростив юних хліборобів - майбутніх господарів землі, виховував достойних людей.

Земний шлях знаменитого педагога-новатора і ентузіаста юннатівської роботи, котрий служив і залишається служити гідним прикладом для інших освітян, завершився 31 березня 1982 року в рідному селі, але славне ім'я Федора Степановича Бацури і світла пам'ять про його невмирущу подвижницьку учительську працю у Вільховецькій середній школі з покоління у покоління свято бережуться і будуть берегтися односельчанами, родиною, колегами, учнями і послідовниками, які сподіваються на продовження його справи.

Символічно, що у червні 2013 року під час Всеукраїнського педагогічного практикуму керівників обласних еколого-натуралістичних закладів «Світ творчості» в місті Тернополі, де ще півстоліття тому у 1961 році Ф.С. Бацура ділився з колегами своїми ідеями та досвідом і здобув першу премію на республіканських педагогічних читаннях, його новаторська науково-педагогічна праця та вражаючі результати її раціональної технології знову стали в епіцентрі уваги і однією із найактуальніших тем цього важливого форуму натуралістів країни, де зайняли гідне місце поряд з іншими педагогічними новаціями, найсучаснішими та інноваційними особистісно-орієнтованими освітніми технологіями ХХІ століття.

5 травня 2013 року в ознаменування 100-ліття від дня народження знаменитого Учителя, його учнями було організовано регіональну науково-практичну конференцію і запропоновано увічнити його ім'я в назві школи. Ця подія та непересічні творчі здобутки його праці тоді широко висвітлювались у національних та регіональних електронних і друкованих засобах масової інформації. На честь ювілею

Ф.С. Бацури Хмельницький ОЕНЦУМ видав у 3-х примірниках великий ювілейний альбом із його світлинами й описом творчого шляху, а свої змістовні відгуки-побажання в альбомі власноруч записали Президент НАПН України В.Г. Кремень, директор Національного ЕНЦУМ В.В. Вербицький, колишні очільники народної освіти Хмельниччини - В.М. Шайнога, Г.І. Степанець та В.І. Войтенко, які у свій час особисто добре знали й запам'ятали його, як знаменитого педагога-натураліста.

Ідею присвоєння Вільховецькій ЗОШ І-ІІІ ст. імені Федора Степановича Бацури, поряд із жителями його рідного села, підтримали столичні науковці, президія Національної академії педагогічних наук України, дирекція Інституту педагогіки НАПНУ і дирекція Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України та їх науково-педагогічні колективи, керівництво Хмельницької обласної і Новоушицької районної рад, дирекція Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Хмельницької облдержадміністрації, Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти та обком профспілки працівників освіти і науки Федерації профспілок України, обласна рада ветеранських організацій України, керівники та працівники ряду обласних освітянських установ і педагогічні колективи навчальних закладів Хмельниччини.

1 вересня 2013 року у Вільховецькій ЗОШ І-ІІІ ст. у присутності школярів, сільської громади і когорти поважних гостей було урочисто відкрито меморіальну дошку, нову іменну шкільну вивіску й презентовано учням та вчителям школи ювілейний альбом, присвячені знаменитому Учителю - педагогу-натуралісту Федору Степановичу Бацури, а школа з повагою стала носити його славне ім'я.

Сьогодні великий красивий портрет Ф. С. Бацури зі змістовним інформаційним матеріалом про нього прикрашає хол школи, а її учні добре знають про його учительську діяльність та здобутки творчої праці.

5 травня 2023 року на базі Вільховецької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів імені Ф.С. Бацури відбулася регіональна науково-практична конференція «Федір Степанович Бацура – відомий подільський педагог-новатор, видатна постать національної освіти України середини ХХ століття», приурочена 110-річниці з дня народження педагога.

Конференцію організували та провели педколектив школи, науковці Хмельницького, Кам'янець-Подільського, Чернівецького національних університетів, Рівненського і Хмельницького обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, колеги із сусідньої Тернопільщини, представники Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, ветерани Новоушиччини, колишні учні Ф. С. Бацури.

Науковці захоплювалися діяльністю Ф. С. Бацури, його інноваційними ідеями та творчими напрацюваннями, які випереджали свій час.

За підсумками конференції розглянуто ряд пропозицій, прийнято рекомендації. Присутні на конференції знайшли багато спільного між підходами до навчання Федора Степановича із Новою Українською школою.

Список використаних джерел та літератури

1. Бацура Ф.С. Активізація навчального процесу на уроках біології. З досвідом роботи вчителів шкіл області. Хмельницький, 1960 р. С. 53-66.
2. Бацура Ф.С. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки. Київ. «Радянська школа», 1964р. 65 с. іл.
3. Бацура О.Ф. Вільховець – колиска моєї долі. Чернівці: «Місто», 2023. 336 с.
4. Дослідницька робота учнів з екології в позашкільних установах і школах. Пустовіт Г.П. / Методичний посібник за редакцією доктора педагогічних наук А.Й. Сиротенко/. Київ-Хмельницький: «Поліекспрес», 1996. 128с.

5. Енциклопедія Освіти Хмельниччини. Інформаційно-довідкове видання. Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2017. 459 с. іл.
6. Кордонська Н.І. Освітняни Новоушиччини. *Про становлення і розвиток освіти в Новоушицькому районі Хмельницької області*. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2016. 228 с.
7. Наддністрянська правда. 2023. 11 травня. №19 (10478).
8. Юннати Хмельниччини (нарис з історії юннатівського руху Хмельницької області). Видання друге, доповнене і перероблене за редакцією Климчука В.В. / упорядники: Холевінська М.Я., Степанець Г.І., Зотова О.В./ Хмельницький, «Поліграфіст -2», 2011. 160с.: іл.

Шевчишена Оксана,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
педагогіки та психології
Хмельницького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка,
м. Хмельницький

Психологічні засади управління шкільною освітою в умовах викликів сьогодення

У статті проаналізовано освітні виклики сьогодення. Обґрунтовано важливість психологічних підходів керівника в умовах воєнного стану країни. Розглянуто психологічні засади управління шкільною освітою на сучасному етапі.

Ключові слова: соціальні трансформації, освітні виклики, шкільна освіта, заклад загальної середньої освіти, керівник, педагогічний працівник, психологічна служба закладу загальної середньої освіти.

В умовах соціальних трансформацій, які характеризують сьогодення, доволі важливого значення набувають психологічні підходи фахівців у контексті виконання певного виду діяльності. Особливе значення подібні підходи мають для керівників закладів загальної середньої освіти, діяльність яких, у першу чергу, спрямована на забезпечення сприятливих умов для професійного зростання педагогічних працівників, повноцінного навчання та виховання підростаючих поколінь.

Оскільки в умовах прогресивних змін освітньої сфери продовжують себе виявляти явища соціальної нестабільності, то керівники закладів освіти мають бути готовими діяти відповідно до вимог і запитів сучасності, забезпечуючи прогресивний розвиток кожного суб'єкта освітнього процесу.

В умовах воєнного стану країни в закладах загальної середньої освіти відбувається стрімке та потужне перезавантаження пріоритетів у виховній практиці як ефективного та дієвого засобу формування морального наративу демократії. Значна увага педагогічних працівників у роботі з учнівською аудиторією буде прикутою до посилення заходів, наповнених військово-патріотичним та громадянсько-патріотичним змістом [6].

В контексті освітнього процесу закладу загальної середньої освіти в умовах воєнного стану зростають вимоги до професійної компетентності вчителя (його особистісно-професійних якостей). На даний момент часу роль педагогічного працівника трансформується в його здатність гнучко надавати первинну психологічну допомогу дітям-біженцям та їх батькам, а відтак, здійснювати супровід психологічних станів, зумовлених затяжністю стресу, глибокими емоційними стражданнями [6].

За умов воєнного стану країни в руслі освітнього процесу ЗЗСО змінам підлягають підходи до викладання навчальних предметів, а відтак, до навчання учнів та визначення їхніх рівнів освоєння вивченого матеріалу, їх готовності до засвоєння в подальшому нового змісту освіти [6].

Основним нормативним документом, який на даний час виступає індикатором вище згаданих змін, є інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладі загальної середньої освіти у 2022/2023 навч. році [1].

Значна частина учасників освітнього процесу, які опинилися в центрі бойових дій, зазнали психічного та фізичного травмування. Тяжкий психологічний стан учасників освітнього процесу, який став наслідком потужного затяжного стресу, є однією із серйозних проблем, що виступає в якості дестабілізуючого чинника на шляху забезпечення якості освітнього процесу.

Щоб допомогти дітям, їхнім батькам та опікунам, педагогам впоратися з тяжкими розладами, покращити психологічне та психічне здоров'я, керівнику ЗЗСО важливо посилювати роботу над створенням умов щодо покращення функціонування психологічної служби. Важливо інтегрувати зусилля з психологами щодо впровадження в практику освітнього процесу системи тренінгів, спрямованих на: 1) відновлення психоемоційної рівноваги в дітей та дорослих, внутрішніх ресурсів, які є індикатором їх психічного здоров'я; 2) відпрацювання психологічних здатностей щодо інтегрування в нових середовищах (підвищення рівня адаптивних можливостей); 3) формування психологічної готовності щодо оволодіння методами емоційної саморегуляції.

Важливою є робота з педагогами щодо розвитку в них психологічних компетентностей, необхідних для роботи з дітьми-біженцями та їх батьками (дотримання принципу «не нашкодь», відпрацювання психологічних кроків, необхідних для надання первинної психологічної допомоги, допомога батькам в контексті корекції «відчуття вини» (надання їм допомоги в поверненні до нормального життєконструювання).

Всім відомо, що управлінську діяльність керівника можна оцінювати за різними параметрами, зокрема: аналітична та планово-прогностична діяльність, організаційна та контролююча діяльність, мотиваційно-рефлексивна сфера управлінської діяльності. Однак, беззаперечним сьогодні залишається той факт, що якість освітнього процесу вимірюється не лише рівнем кваліфікації вчителя та підготовленістю школярів, але й наявністю в керівника, в першу чергу, психолого-управлінської культури та його здатності продемонструвати її під час управління закладом загальної середньої освіти та виконання своїх посадових обов'язків.

Складно заперечити той факт, що **головною метою діяльності закладів загальної середньої освіти** є забезпечення виховання, навчання і розвитку особистості дитини, створення умов для професійного зростання педагога, розвитку його професійних та особистих компетентностей, які б відповідали освітнім вимогам сучасності. Це суттєво відрізняється від мети діяльності організацій інших соціальних сфер (бізнес, виробництво тощо), яка полягає, передусім, в отриманні певного матеріального прибутку.

Однак, ми всі розуміємо, що сучасний світ характеризується кардинальними змінами в різних сферах соціуму, в тому числі і в освітній сфері. Школа із закритої системи перетворюється на відкрите середовище. А відтак, у керівника закладу освіти розширюється арсенал функцій професійної діяльності. Сьогодення потребує від керівника успішного здійснення не лише управлінської, але й і педагогічної діяльності, забезпечуючи тим самим реалізацію різноманітності міжсуб'єктних відносин у нових умовах освітнього простору. Враховуючи сьогодні наявність конкуренції між закладами загальної середньої освіти, керівник школи, як освітній менеджер повинен бути готовим до напрацювання нової стратегії управління закладом освіти, до перетворення жорсткого управління на більш мобільне, гнучке та динамічне, а відтак, бути го-

товим впливати на формування освітніх послуг за допомогою психолого-управлінських засобів.

На переконання Л. Даниленко та Л. Карамушки, компетентність керівника закладу освіти загалом характеризується як сукупний прояв необхідних для ефектвної професійної діяльності суспільно-політичних, науково-філософських, психолого-педагогічних, предметних і соціально-функціональних знань, умінь та навичок, відповідних особистісних якостей [4].

Однак, в умовах трансформаційних змін соціуму, адаптації школи до нових освітніх вимог сучасності зростає роль психологічної готовності керівників до управління закладами загальної середньої освіти, актуалізації психологічних можливостей як чинника ефективного здійснення керівниками управлінської діяльності.

Слушною з приводу цього є думка О. Куцого та Л. Яремко, які стверджують, що швидкий темп розвитку суспільства потребує таких спеціалістів управління, які могли б бути мобільними, кваліфікованими і здатними швидко орієнтуватися в умовах прискорених темпів реформування різних галузей суспільного життя, висуваючи до керівників все більш складні вимоги. З одного боку, такі умови можуть задовольнити ринкові потреби на товари на послуги, підвищити конкурентоспроможність керівника та його організації та продовжувати ріст прогресу суспільства в цілому, проте, з іншого боку, вони ставлять і відповідні вимоги до особистості керівника, зокрема його психологічної готовності до управління трудовим колективом» [2, с. 224].

Для системи сучасної освіти особливого значення набуває проблема професійного становлення менеджерів закладів освіти. Тому нові запити суспільства вимагають інших підходів до аналізу особистісних і професійних якостей керівника закладу загальної середньої освіти та мотивів його управлінської діяльності.

За переконаннями Л. Орбан-Лембрик, сукупність причин і чинників які забезпечують або утруднюють ефективну управлінську діяльність, актуалізує проблему вивчення якостей, необхідних управлінцям для результативної роботи [3].

Якості особистості керівника як найстійкіші характеристики, що мають вирішальний вплив на управлінську діяльність, в психологічному аспекті можуть залежати, на думку дослідника, від досвіду, здібностей особистості, умов праці [3]. Науковець зауважує, що **якості особистості керівника є складними багатограними феноменами, конкретні вияви яких залежать від структури особистості і дії різних чинників** [3]. Наприклад, дисциплінованість керівника, за переконаннями дослідника, може залежати від самоконтролю, внутрішньої організації та усвідомлення своєї соціальної ролі, тоді як здатність творчо розв'язувати проблеми може залежати від загального складу особистості, типу мислення та інтуїції [3].

Автор зосереджує увагу на наступних якостях та здібностях, які є важливими для керівника, а саме: комунікабельність, психологічна вибірковість, практично-психологічний розум, психологічний такт, суспільна енергійність, критичність, схильність до аналізаторської діяльності, адаптаційна мобільність, емоційне лідерство, здатність до інтеграції соціальних функцій (ролей), стійкість до стресу [3].

Окрім важливості кожної вище згаданої особистісної характеристики керівника, автор акцентує увагу на наступних речах: усі ці властивості становлять єдність, порушення якої ускладнює, а той унеможлиблює оволодіння навичками управлінської діяльності, а також реалізацію їх на практиці [3, с. 201].

Науковець зосереджує увагу на тому, що необхідність діяти за організаційної багатоманітності, взаємозв'язку соціально-економічних явищ, постійного оновлення технологій та каналів взаємодії, стратегічного і тактичного мислення потребує від керівників уміння інтегрувати різні аспекти діяльності, гнучкості в контексті розуміння співробітників, здатності бути лідером групи й ефективно працювати у її складі, бачення ключових чинників ефективності різних типів організацій і стратегій управління [3].

Однак, як показує практика, не завжди керівники закладів освіти відзначаються належним рівнем знань з психології управління та освітнього менеджменту, а відтак, базовими професійними та психологічними компетентностями, які необхідні у роботі з кадровим потенціалом.

Тільки керівник, який усвідомлює цінність цілеспрямованої роботи над собою, над особливостями та якостями власної особистості, в спроможі забезпечити усім учасникам освітнього процесу безпечне творчо-розвивальне середовище. Тому серед можливих параметрів управлінської діяльності керівників окремої уваги заслуговує, на нашу думку, саме мотиваційно-рефлексивна сфера управлінської діяльності (наявність і рівень системи мотивації та стимулювання діяльності підлеглих, обґрунтованість оцінювання результатів їх діяльності та закладу освіти загалом (система критеріїв, показників та методів оцінювання), рівень самоаналізу управлінської діяльності, усвідомлення рівня власної управлінської культури, особиста мотивація керівника (усвідомлення ролі керівника, потреба в самовдосконаленні та досягненні успіху), володіння необхідним обсягом знань (педагогіка, психологія, менеджмент) [5].

Ми розділяємо положення Л. Орбан-Лембрик, яке виглядає наступним чином: «Яким би компетентним, досвідченим не був керівник, він не має права зупинятися у своєму розвитку, оскільки це матиме наслідком не лише його неадекватність діловій ситуації, а й зниження конкурентоспроможності організації» [3, с. 203].

Виходячи з аналізу вище згаданої проблематики, напрошується висновок, згідно якого ефективне управління освітньою організацією не можливе без врахування та використання керівниками психологічних підходів під час забезпечення управлінського процесу. В умовах воєнного стану опанування керівниками закладів загальної середньої освіти психологічними здатностями під час постановки та розв'язання педагогічних задач виступає в якості запоруки активності педагогічних кадрів, відкриття ними не лише професійних перспектив, а й відпрацювання психологічних кроків, необхідних для створення умов безпечного освітнього середовища для учнівської аудиторії.

Список використаних джерел та літератури

1. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладі загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році: додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 19.08.2022 р. № 1/ 9530-22. С. 1-25. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/metodichni-recomendaciyi>.

2. Куций О.А., Яремко Л.Р. Типологія психологічної готовності сучасних керівників до ефективної управлінської діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Випуск 1. С. 224-232.

3. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: навч. посіб. Київ: 2-ге вид., доп.: Академвидав, 2010. 544 с.

4. Освітній менеджмент: навч. посіб. / за ред.. Л.Даниленко, Л.Карамушки. Київ : Шкільний світ, 2003. 400 с.

5. Шевчишена О.В. Моніторинг психологічної готовності керівників закладів загальної середньої освіти до управлінської діяльності: навч.-метод посібник. Хмельницький: ХОІППО. 2018. 58 с.

6. Шевчишена О.В. Особливості викладання навчального предмета «Основи здоров'я» в 5-9 класах в умовах воєнного стану країни. *Освіта в умовах воєнного стану в Україні: психолого-педагогічний аспект*. Ч. 1 / 3б. матеріалів науково-практ. конф. [ред.. кол.: В.І. Очеретянко (гол.) та ін.]. Хмельницький: ХОІППО, 2023. С. 43-53.

Щур Наталя,
директорка Гімназії №6
Шепетівської міської ради,
м. Шепетівка
Хмельницької області

Національно-патріотичне виховання - основа формування національної ідентичності та громадянської свідомості

У статті обґрунтовано актуальність національно-патріотичного виховання в закладі загальної середньої освіти, окреслено основні завдання роботи з дітьми та молоддю, розкрито системний підхід щодо виховання в учнів громадянської свідомості, формування національної ідентичності.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, національна ідентичність, громадянська свідомість, волонтерська діяльність.

*Не дивіться на Україну,
як на землю своїх батьків.
Дивіться на неї,
як на землю своїх дітей.
І тоді прийдуть зміни...
С. Вакарчук*

В умовах сьогодення, перебування України в стані війни через повномасштабний напад російської федерації, виявлення певної кількості "патріотів", які зрадили Україну, особливо важливу увагу заслуговує національно-патріотичне виховання. В першу чергу мова йде про необхідність формування настроїв такої суспільної думки, які б унеможливили існування сумнівів стосовно важливості незалежного майбутнього, необхідності утримання своєї суверенності та територіальної цілісності, укорінення принципової суспільної і національної позиції вільного українця, а також врахування всіх необхідних, належних європейських та міжнародних стандартів.

Одним із результатів діяльності на державному рівні регулювання правових, ідеологічних та новаторських поглядів в системі національно-патріотичного виховання в Україні є нова Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти, яка формує свідомість нинішніх і майбутніх поколінь.

Головна мета – це формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей, якого узагальнено можна назвати патріотом України, готовим до виконання громадянських і конституційних обов'язків, спадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності.

Основним призначенням сучасного закладу освіти є максимальний розвиток кожної дитини, збереження її неповторності, розкриття її потенційних талантів та створення умов для духовного, розумового та фізичного вдосконалення, виховання громадянина-патріота своєї держави. Саме тому в Шепетівській гімназії №6 велика увага приділяється формуванню в учнів національної свідомості і рис громадянина-патріота.

В основу педагогічної діяльності покладено досвід українського народу, його історико-культурні традиції, духовність. Все це сприяє поглибленню знань учнів про Україну, про свій рідний край; розуміння своєї причетності до всіх подій, які відбуваються в державі; формуванню глибокої поваги до батьків, природи, землі.

Робота з поколінням дітей Нової української школи окреслює основні завдання гімназії:

- не лише передати учням певну суму тих чи інших знань, а навчити здобувати ці знання самостійно, вміти застосовувати їх для розв'язання пізнавальних і практичних завдань;
- сприяти учням у здобутті комунікативних навичок, тобто здатності працювати у різноманітних групах, виконуючи різні ролі;
- розширити коло спілкування дітей, знайомство з різними культурами, різними точками зору з однієї проблеми (критично мислити);
- навчити учнів користуватися дослідницькими прийомами: збирати необхідну інформацію, вміти її аналізувати з різних точок зору, висувати різні гіпотези, вміти робити висновки.

Переконані, що патріотичні почуття нерозривно пов'язані із загальнолюдськими цінностями, тому школа розширює, поглиблює знання та уявлення учнів про ідеали добра, справедливості, правди, честі. У закладі необхідно створити таке виховне середовище, яке сприяє формуванню ціннісного ставлення учнів, насамперед, до самих себе, національної ідентичності, громадянської свідомості.

Надважливо, щоб класний колектив став для кожного учня осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві. Саме в класному середовищі забезпечується системність патріотичного виховання, виховання у дітей національної свідомості. Проводяться різноманітні заходи патріотичного спрямування, години класного керівника, присвячені датам державного календаря, пам'яті визначних подій історії України, заходи, спрямовані на духовну єдність поколінь, виховання поваги до батьків, людей похилого віку та людей з особливими потребами.

У гімназії створено організаційні, педагогічні, методичні умови, які забезпечують реалізацію національної складової виховання. Заходи національно-патріотичного виховання передбачені в річному плані роботи, планах виховної роботи класів та успішно реалізуються.

В закладі систематично проводяться заходи національно-патріотичного спрямування, зокрема Тиждень миру. Лідерами учнівського самоврядування проведено патріотичний флешмоб "Я більш за все на світі хочу миру", класними керівниками - виховні години «Мирне небо-щасливе дитинство», "Принеси мир в Україну!". Учні на шкільній фейсбук-сторінці долучалися до створення онлайн-галереї «Діти малюють мир». Крім того, кожен охочий мав змогу долучитися до інтерактивного кардмейкінгу, намалювавши малюнок, написавши лист, привітання захисникам та захисницям України. Цікаво та незвично на шкільній сторінці у Facebook пройшов шкільний челендж "Поетичним словом про війну і мир".

Важливим у формуванні духовної складової національно-патріотичного виховання є щоденне проведення о 09 годині ранку під час уроків педагогами хвилини мовчання з метою вшанування пам'яті загиблих унаслідок збройної агресії російської федерації.

У гімназії створено суттєву інформаційну базу про історію закладу, випускників школи – учасників АТО, які загинули в зоні бойових дій. Завдяки спільній роботі було змонтовано відеоролики про випускників-героїв Біленького Андрія та Олександра Тимошишина. Це дає можливість учням-активістам, класним керівникам використовувати інформацію при плануванні та проведенні тематичних заходів. Учні та педагоги мали можливість долучитися до тихої акції «Ангели пам'яті», ініційованої лідерами учнівського самоврядування. На жаль, список випускників закладу, які поклали життя за мирне існування майбутнього покоління, розширюється.

Усі учасники освітнього процесу активно долучаються до волонтерської діяльності, які ініціюють і проводять на добровільних засадах різноманітні акції та реалізують соціальні, екологічні, валеологічні, культурно-просвітницькі, інформаційні, дослідницькі.

Волонтер – це особа, яка за власним бажанням допомагає іншим та має активну життєву позицію. Це громадянин та патріот своєї країни, що добровільно діє в різних сферах суспільного життя. Волонтерство – це спосіб життя, який розвиває соціальні, громадянські та емоційні компетентності, що є ключовими у розрізі Концепції Нової української школи. Саме вони необхідні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, сім'ї, роботі. Волонтерство допомагає розвивати комунікаційну компетентність: школярі вчаться висловлювати свою позицію, приймати аргументи інших, вести дискусію.

Важливою умовою шкільного волонтерства є створення можливостей для учнів ініціювати волонтерські акції, залучення до волонтерського руху представників громади – і як «експертів» у конкретній галузі, і як тих осіб, що володіють найціннішим волонтерським ресурсом – прагненням змінити світ на краще, здобути перемогу.

Переконані, волонтерська діяльність - це спосіб набувати нові навички, будувати соціальні відносини, реалізовувати на практиці свої моральні та релігійні принципи, відчувати себе здатним щось зробити/змінити, знайти підтримку й друзів.

Маємо досвід проведення в гімназії благодійних акцій: «Даруй добро», «Смілива гривня», «Допоможи воїну», «Робимо добру справу разом», «Смаколики для захисників».

Досвід та практика педагогічного колективу засвідчує, що наші учні мають безпосередній зв'язок з тим, що відбувається в країні, адже їхні батьки мобілізовані або служать у збройних силах України, працюють волонтерами, беруть участь у громадських акціях, тісно спілкуються з внутрішньо переміщеними особами. Тому вчителі мають бути готовими до непростих запитань від учнів, на які важливо дати компетентні й водночас коректні відповіді. Варто надавати дітям чіткі й зрозумілі пояснення, не давати нездійснених обіцянок, а головне, утримуватися від коментарів, спрямованих на підривання національної безпеки чи руйнацію національної єдності в державі. Натомість потрібно розповідати учням, що держава і громадянське суспільство роблять усе можливе для відновлення миру та порядку в країні, відбиття зовнішньої агресії проти України. Переконувати, що лише в національній єдності та національній гідності сила й незламність українського народу. Педагоги повинні бути завжди готовими до діалогу зі своїми учнями.

Водночас, визначного значення формуванню громадянської свідомості дітей та молоді відведено сім'ї. Тому співпраця і комунікація з батьками, вивчення сім'ї, розуміння потреб і проблем дітей у сім'ї дозволить будувати таку систему виховання, яка дасть максимально корисні результати і дитині, і закладу, і суспільству. Такими формами комунікації є батьківський чат, індивідуальні консультації, батьківські збори.

На жаль, немає чітких критеріїв чи загальноприйнятих методик визначення ефективності роботи закладу з національно-патріотичного виховання. Має пройти багато часу, перш ніж можна буде пересвідчитися в правильності обраних напрямів та методів, які знайдуть своє вираження в тій життєтворчості, яку вибудовуватимуть наші випускники. Проте, вже зараз можемо стверджувати, що дитина з переконаннями про велич і красу рідної мови, багатство культурної спадщини, необхідність вивчати та примножувати славу рідного народу, бути активним творцем його добробуту – справжній патріот, громадянин своєї Батьківщини.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2006. 300 с.

2. Бех І. Д. Особистість у саяві духовності: монографія. Київ – Чернівці : Букрек, 2021. 244 с.

3. Вишневський О. Ще раз про народження громадянина: національне і громадське у сучасному українському вихованні. *Освіта*. 2002. № 8-9. С. 6-7.

4. Петегерич О.М. Досвід роботи школи з реалізації Концепції національно-патріотичного виховання. *Виховна робота в школі*. 2015. №2 С.9-17.

Яцюк Яна,
вчителька іноземних мов Антонінського
ліцею Антонінської селищної ради
Хмельницького району
Хмельницької області

Новітні платформи викладання іноземної мови в Новій українській школі

У статті описано особливості сучасних платформ, що використовуються для викладання іноземних мов у НУШ, які покликані мотивувати та заохочувати учнів до навчальної діяльності. Автор зосереджує увагу на вимогах до роботи платформ для онлайн-навчання, описує їхній потенціал, особливості та наповнення.

Ключові слова: цифрові інструменти для викладання іноземних мов, платформи: Busuu, Kahoot, Wordwall, Quizlet, Quizziz Duolingo, Canva, Draw chat, ReadyTo, онлайн-сервіс Liveworksheets.

Вивчення іноземної мови сьогодні має велике значення. Прийнято вважати, що іноземна мова – це складна система, яка не під силу кожній людині. Але сьогодні, як стверджують науковці, її може опанувати будь-хто.

Тривалий час проблема нових платформ для вивчення іноземних мов не була достатньо вивчена, проте події 2019 - 2022 років стали поштовхом до вирішення даної проблеми. Під час воєнного стану, коли тисячі людей були змушені покинути свої домівки, потреба у вивченні іноземних мов стала як ніколи актуальною. Однією з головних потреб тих, хто вивчає іноземні мови, є інтерактивність та доступність її вивчення з будь-якої точки.

Оскільки інтернет-технології стають все більш доступними та повсюдно використовуються в різних сферах життя, викладання іноземних мов також відчуває вплив цих технологій. Зараз відкривається доступ до нових інструментів та платформ, які роблять вивчення іноземних мов більш ефективними та зручними.

У рамках нової української школи (НУШ), яка впроваджується з 2018 року, використання новітніх інструментів та платформ є однією з головних стратегій викладання іноземних мов. У цій статті ми розглянемо декілька найпопулярніших інструментів та платформ, які використовуються для викладання іноземних мов у НУШ.

Міністерство освіти і науки України встановлює такі вимоги до сучасних платформ викладання іноземної мови у Новій українській школі :

1. Платформа має бути доступною для використання на різних пристроях (комп'ютери, планшети, смартфони) та операційних системах.

2. Платформа повинна мати можливість проведення інтерактивних занять, де учні можуть спілкуватися між собою та з викладачем.

3. Платформа має мати вбудований механізм для навчання та перевірки вимови, наприклад, за допомогою розпізнавання мови.

4. Платформа повинна містити базу даних з різними типами завдань (текстові, аудіо та відео матеріали) та змістом, що відповідає вимогам державного стандарту з іноземної мови.

5. Платформа має мати можливість збирати та аналізувати дані про успішність учнів та надавати статистику вчителю для моніторингу прогресу у навчанні.

6. Платформа повинна мати можливість інтеграції з іншими засобами навчання та електронними ресурсами.

7. Платформа має бути безпечною та забезпечувати конфіденційність персональних даних учнів.

8. Платформа повинна мати можливість редагування та адаптації змісту для відповідності потребам конкретного класу чи учня.

Відповідно до встановлених вимог, платформа повинна забезпечувати якісне та ефективне викладання іноземної мови в Новій українській школі. Проаналізуємо сучасні платформи для вивчення іноземних мов.

Основні платформи для вивчення іноземних мов, що відповідають сучасним вимогам:

Busuu - це платформа, яка пропонує можливість вивчати 12 іноземних мов. Платформа має як онлайн-доступ, так і додаток для смартфонів. Завдання на платформі чітко структуровані за темами та рівнем складності. Є можливість відслідковувати прогрес учнів та класу.

Слід згадати про способи навчання іноземної мови на цій платформі, які є достатньо інтерактивними, завдання для вивчення слів подаються в п'яти різних варіаціях з можливістю тренування лексики з різних аспектів, що сприяє легкому запам'ятовуванню: картки зі словами, тренування нових слів, вживання в контексті, тестування і контрольне завдання. Словниковий запас також поповнюється новими словами з інших завдань - читання чи аудіювання. Граматика винесена в окремі уроки. Платформа надає можливість спілкування з іншими користувачами та навіть носіями мови.

Платформа Drops ґрунтується на лексичному підході, коли вчитель може створювати лексичні та граматичні завдання, а учні практикують різні аспекти лексики без заучування чи ускладнень. При вивченні лексики акцент робиться не лише на значенні слова, а й на вимову і написання. Учень має можливість послухати вимову, потренувати написання і навіть вивчати слова з допомогою візуалізації, що, безумовно, полегшує вивчення. Подача нового матеріалу відбувається у легкий та цікавий спосіб, а всі матеріали зберігаються, щоб учні мали до них доступ у будь-який час. Платформа дає змогу відстежувати прогрес та автоматично генерувати корегувальні завдання на основі помилок, допущених учнем під час виконання завдання.

Вчитель має можливість стежити за успіхами учнів, оцінювати їхні знання та бачити, на які теми потрібно зробити акцент.

Одним із відгалужень платформи Drops є платформа Kahoot, яка наразі активно використовується для викладання іноземних мов у НУШ

Kahoot - це онлайн-сервіс, який дозволяє створювати та проводити інтерактивні тести, ігри та опитування в режимі реального часу. Він широко використовується в освіті, особливо для проведення онлайн-уроків, тестувань знань учнів та відстеження їх прогресу.

Kahoot дозволяє користувачам створювати свої власні вікторини, опитування та ігри за допомогою вбудованого редактора. Крім того, вони можуть обирати з готових вправ та ігор з бібліотеки Kahoot, для використання на своїх заняттях. Користувачі можуть створювати кімнати, до яких можуть приєднуватись інші користувачі, для участі в іграх або вікторинах.

Один з основних принципів Kahoot - зробити процес навчання більш цікавим та інтерактивним, дозволяючи користувачам виконувати тести та ігри, використовуючи свої смартфони або комп'ютери, результати яких відображаються на екрані, що ще більше мотивує учнів до вивчення іноземних мов.

Під час війни розробники запропонували українцям необмежений доступ до преміум-функцій цієї платформи. Втім, варто зазначити, що навіть без преміум-функцій базових можливостей даної платформи цілком достатньо для повноцінного вивчення іноземних мов.

Wordwall - це платформа, яка дозволяє вчителям створювати інтерактивні ігри та завдання для викладання різних предметів, у тому числі й іноземних мов. Можна створювати кросворди, ребуси, ігри на запам'ятовування та встановлення відповідності та інші ігри, які допоможуть учням вивчити нові слова та покращити граматичні навички.

Інтерактивні ігри дозволяють учням зануритися в навчальний процес і роблять вивчення мови більш цікавим. Вчителі також можуть використовувати для моніторингу знань та прогресу у навчанні своїх учнів, а також для надання індивідуальних порад та рекомендацій.

Wordwall має низку готових ігор та завдань для вчителів, а також можливість створювати власні ігри, використовуючи картинки та відео. Платформа також дозволяє вчителям створювати завдання різної складності, що дає їм змогу адаптувати свої навчальні матеріали до потреб учнів.

Крім того, Wordwall дозволяє вчителям відстежувати прогрес своїх учнів та бачити результати виконання кожного завдання окремо. Це дозволяє вчителям більш ефективно контролювати навчальний процес та своєчасно виявляти проблемні питання та допомагати учням у їх вирішенні.

Wordwall також інтегрується з платформою Google Classroom, що дозволяє вчителям більш зручно відстежувати прогрес учнів та давати індивідуальні пропозиції та відгуки.

Таким чином, Wordwall є корисним інструментом для вчителів, які викладають іноземні мови у НУШ. Він дозволяє вчителям по-іншому залучати учнів вивчати нову лексику та вдосконалювати граматичні навички. Використання Wordwall може зробити процес навчання більш ефективним та цікавим для учнів.

Окрім Wordwall, існують й інші платформи та інструменти для викладання іноземних мов, які дозволяють вчителям створювати інтерактивні уроки та вправи. Одним з таких інструментів є Quizlet.

Quizlet - це платформа, для створення флеш-карток та інтерактивних ігор для навчання різних предметів, в тому числі і іноземних мов. Quizlet пропонує безліч готових навчальних матеріалів, а також можливість створювати власні, що дозволяє вчителям пристосовувати навчальний матеріал до потреб кожного учня. Однією з ключових переваг Quizlet є функція "аудіо-вимова", яка дозволяє учням почути правильну вимову нових слів та виразів. Це допомагає учням легко вивчати нові лексичні одиниці та вирази та правильно їх вимовляти.

Quizlet також має можливість стежити за прогресом учнів та відображати результати кожного тесту окремо. Це дозволяє вчителям більш ефективно контролювати процес навчання та вчасно виявляти проблемні питання.

Quizizz - це ще один онлайн-сервіс для створення та проведення інтерактивних тестів, опитувань та ігор у режимі реального часу. Він використовується для підвищення мотивації та зацікавленості учнів у навчанні, а також для оцінювання їх знань.

Quizizz дозволяє користувачам створювати свої власні тестові завдання, опитування та ігри за допомогою вбудованого редактора. Крім того, користувачі можуть обирати з бібліотеки Quizizz готові завдання та ігри, які можуть використовувати в своїх заняттях. Принцип роботи Quizizz полягає в тому, що вчитель створює тест, а учні, використовуючи код приєднуються до гри-вікторини та відповідають на запитання, використовуючи власні гаджети. Учні можуть відповідати на питання у власному темпі, що забезпечує більш гнучкий та індивідуальний підхід до навчання. Результати тестів відображаються в режимі реального часу, що дозволяє вчителю відстежувати прогрес учнів та забезпечує більш ефективний підхід до навчання. Крім того,

Quizizz має ігровий елемент, що допомагає створити зацікавленість учнів до процесу навчання та забезпечує більш ефективний спосіб запам'ятовування матеріалу.

Ще одним інструментом для викладання іноземної мови є Duolingo. Duolingo - це платформа, яка дозволяє учням навчатися іноземним мовам в ігровій формі. Програма Duolingo пропонує користувачам зробити деякі вправи та завдання, щоб отримати бали та пройти на наступний рівень. Duolingo - це популярний безкоштовний сервіс для вивчення іноземних мов. Він пропонує користувачам інтерактивний та гейміфікований підхід до навчання, який базується на багатьох ігрових елементах, таких як різноманітні завдання, бойові дуелі, подкасти та інші.

Duolingo пропонує вивчення різних мов, таких як англійська, іспанська, французька, німецька, італійська та більше і розроблений для користувачів на всіх рівнях вивчення мови, від початківців до досвідчених. Процес навчання включає в себе різні розділи, такі як граматики, лексика, вимова та інші, і розбитий на невеликі кроки, які допомагають користувачам крок за кроком збільшувати свій рівень вивчення мови. Крім того, сервіс пропонує віртуальні зустрічі з носіями мови, що дозволяє користувачам практикувати свої навички в живому спілкуванні.

Duolingo також має мобільну версію, що дозволяє учням вчитися в дорозі, а також допомагає вивченню мови на будь-якому етапі, від початкового до більш складних рівнів.

Liveworksheets - це онлайн-сервіс, який дозволяє вчителям створювати інтерактивні вправи та робочі листи для учнів. Сервіс пропонує різноманітні інструменти для створення завдань, включаючи можливість додавати текст, зображення, звук та відео. Liveworksheets дозволяє створювати різноманітні типи завдань, включаючи заповнення пропусків, з'єднання, сортування, розміщення на мапі, вибір зі списку та багато інших. Крім того, вчителі можуть створювати завдання з різними рівнями складності та встановлювати обмеження часу для їх виконання.

Однією з особливостей Liveworksheets є можливість автоматичної перевірки відповідей учнів та надання їм зворотного зв'язку. Крім того, вчителі можуть відстежувати прогрес учнів та аналізувати їхні результати. Завдяки Liveworksheets, вчителі можуть створювати інтерактивні матеріали, які допоможуть залучити учнів до процесу навчання та забезпечити більш ефективний спосіб вивчення матеріалу.

Ще одна чудова платформа для створення презентацій, дошок та будь-якого візуального контенту це - Canva. Цей інструмент дозволяє користувачам створювати дизайни для різних цілей, включаючи презентації, завдання, тести та багато іншого. Це робить Canva корисним інструментом вчителів для створення графічних матеріалів для навчання та презентацій. Canva можна використовувати для створення різних матеріалів викладання іноземних мов. Наприклад:

1. Макети для карток з новими словами або виразами. Ви можете створити карти зі словами або виразами на одній стороні та їх перекладом на іншій. Додайте зображення, щоб зробити картки більш ілюстративними та запам'ятовуваними.

2. Макети для вправ з граматики. Включають заповнення пропусків, сортування слів або речень, вибір правильної відповіді та багато іншого. Використовуйте різні кольори та шрифти для підвищення уваги до деталей.

3. Макети для вправ з аудіювання. Створіть макети, щоб діти слухали аудіо та відповідали на питання. Використовуйте зображення та інші графічні елементи для підвищення зацікавленості.

4. Макети для презентацій. Ви можете створити презентації, щоб діти могли виконувати презентації англійською мовою та підвищувати свої навички публічних виступів.

5. Макети для плакатів або рекламних банерів. Створіть плакати та банери, щоб діти могли відтворювати та закріплювати нову лексику і граматику, а також ділитися знаннями з іншими.

Ми переконані, що ці різноманітні матеріали допоможуть створити динамічне та цікаве навчальне середовище для викладання іноземних мов.

Платформа Draw Chat. Неможливо уявити процес викладання без навчальної дошки. Якщо навчальний процес відбувається онлайн, то і дошка повинна бути віртуальною. Платформа Draw Chat - дошка з багатим функціоналом, що дозволяє викладачу легко планувати заняття, додавати нові матеріали, планувати цікаві завдання та дискусії, створювати майнд-карти, структурувати завдання та організовувати роботу в парах. Учні мають постійний доступ до дошки за посиланням та можуть самостійно редагувати завдання під контролем учителя. Ця платформа значно полегшує подання навчального матеріалу, його сприймання, засвоєння і візуалізує навчальний матеріал. Перевагою платформи є підтримка всіх видів файлів, а також можливість створити власну відеоконференцію для розмови з носієм мови.

Говорячи про українські платформи для вивчення іноземних мов, варто згадати зовсім молоду, але вже досить популярну платформу readyto!, яка стала гідним аналогом іноземній платформі Edvibe. Серед основних функцій: інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, вбудована можливість створення відеоконференцій, автоматична перевірка помилок, конструктор матеріалів, можливість контролю прогресу та успішності учнів, а також значна бібліотека вже готових завдань.

Новітні інструменти та платформи викладання іноземної мови у НУШ мають значний потенціал для покращення якості навчання та підвищення мотивації учнів для вивчення іноземної мови. Використання цих платформ дозволяє більш ефективно використовувати час уроку та позаурочний час для навчання, що сприяє більш успішному засвоєнню матеріалу та розвитку мовних навичок учнів. У сучасному світі знання іноземної мови є необхідністю, яка дозволяє ефективно спілкуватися в різних сферах життя та кар'єрного розвитку. Зараз в Україні відбувається реформа Нової української школи (НУШ), яка спрямована на покращення якості освіти та розвитку ключових компетентностей учнів. У рамках цієї реформи викладання іноземних мов також підлягає перегляду та модернізації. Сьогодні вчителі мають доступ до різноманітних новітніх інструментів та платформ, які дозволяють їм забезпечувати більш ефективне та інтерактивне навчання.

Це сприяє розвитку онлайн освіти в Україні, створенню нових методик викладання не лише іноземних мов, а й в цілому в освіті. Доступ до якісної цифрової освіти є одним з пріоритетних напрямків розвитку цифрової освіти в Україні. Ці питання є перспективними з точки зору розвитку інноваційних методів викладання на основі програмного навчання в ЗЗСО.

Підсумовуючи, можна сказати, що новітні платформи для викладання іноземної мов у НУШ дозволяє учням та вчителям легко отримати доступ до широкого спектру навчальних матеріалів та інтерактивних інструментів для покращення навичок говоріння, аудіювання, читання та письма. Це також дозволяє вчителям ефективніше викладати мови та адаптувати уроки до потреб учнів та забезпечувати індивідуальний підхід до навчання.

Список використаних джерел та літератури

1. Концепція Нової української школи. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>
3. Методичні рекомендації щодо викладання іноземних мов в НУШ. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.5.inozemni.movy.20.08.2022.pdf>

ЗМІСТ

Біографічні дані Ігоря Петровича Русого.....	3
Білошицький С., Мітягіна С. Здійснення усноісторичних досліджень закладами загальної середньої та позашкільної освіти: актуальність, виховний потенціал, соціальна значущість.....	5
Вашеняк І. Історико-краєзнавчі східни як інноваційний формат науково-методичної співпраці Хмельницького ОІППО з освітянами Старосинявської територіальної громади	11
Семенюк Л., Синюк В. Педагогічні концепти Ігоря Русого як засіб реалізації моделі успішної особистості в закладі загальної середньої освіти сільської місцевості.....	15
Григорець Т., Фесюк Л. Професійний розвиток Ігоря Русого як складова його творчої індивідуальності.....	22
Антощук Л. Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти засобами театрального мистецтва.....	26
Блажівська В. Трудові відносини в умовах воєнного стану.....	32
Васількова Л. Національно-патріотичне виховання в контексті сьогодення.....	38
Гаврилюк О. Краєзнавство як освітній пріоритет у реалізації мети сучасної школи та інструмент національно-патріотичного виховання.....	41
Газда Т. Ціннісні орієнтири сучасної української школи.....	47
Гасюк Л. Історико-біографічна розвідка «На службі Богу й Україні. Душпастирське служіння військового капелана Василя Боднара».....	51
Герасимчук Н. Взаємозалежність і взаємообумовленість освіти та краєзнавства як основа системи знань про «малу батьківщину».....	57
Гречковська Л. Пошук психологічних ресурсів для подолання стресу.....	63
Гуменюк В. Управління якістю освіти в умовах нових викликів.....	68
Євтух Л., Роздобудько І., Остриця К. Упровадження елементів козацької педагогіки в освітній процес Старосинявського ліцею імені Олександра Романенка.....	72
Заклевська О. Співпраця з Корпусом Миру як елемент формування ціннісного ставлення до культури і суспільства.....	78
Клюз І. Формування національної самосвідомості учнів на уроках історії та в позаурочний час.....	80
Козак Н. Бойовий гопак як складова козацької педагогіки.....	88
Козютинська Н. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі Антонінського ліцею.....	92

Комарецька Г. Реалізація освітнього потенціалу курсу «Громадянська освіта» в процесі формування активної громадянської позиції старшокласників.....	96
Котлярова Л., Швайко Н. Формування національно-патріотичної свідомості через навчальні екскурсії.....	102
Кузнецова Г. Нові реалії життя Антонінського ліцею.....	107
Ладняк А. Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти: формування громадянської позиції.....	109
Лис Л. Простір ідей і натхнення для формування загальнолюдських цінностей особистості у новій українській школі.....	112
Мендерецький В., Мисько В., Мисько Т. Науково-дослідницька діяльність дітей як важливий аспект розвитку творчого потенціалу.....	115
Ніколаєць О. Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти та формування громадянської позиції засобами спорту.....	123
Ніколайчук В., Ващук Н. Виховуємо борців за Батьківщину.....	128
Оліферук Н. Особливості створення безпечного середовища для дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану.....	132
Опанасюк Л. Формування основ патріотичного виховання дітей дошкільного віку засобами народознавства.....	135
Орловська Н. Авторська школа - освітній простір завтрашнього дня.....	140
Пастух Л. Психічне здоров'я педагогів в умовах війни.....	143
Пилипчук К. Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти Опорного закладу Городоцький ліцей №2 Городоцької міської ради Хмельницької області.....	148
Пістрюга Л. Управлінські аспекти функціонування освітнього хабу Шепетівської гімназії №4 : психологічна підтримка, соціалізація, організація волонтерства.....	155
Поліщук А. Краєзнавство як освітній пріоритет у реалізації мети сучасної школи та інструмент національно-патріотичного виховання.....	159
Поліщук О. Патріотичне виховання як складова становлення національної самосвідомості учнів.....	163
Рибачок І. Історико-краєзнавчі дослідження як засіб популяризації локальної історії та інструмент національно-патріотичного виховання учнівської молоді.....	169
Рейда А. Козацька педагогіка в сучасному вихованні.....	174
Рудюк І. Дитячий музичний фольклор як засіб патріотичного виховання дошкільників.....	178
Синюк О. Нетрадиційні методи вивчення англійської мови як засіб залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності.....	183

Скороход А. Виховання учнівської молоді засобами козацької педагогіки.....	187
Скрижевська Т. Проблема формування історичного простору Старого Костянтинова на фоні отримання містом магдебурзького права.....	190
Собур О. Краєзнавство як інструмент національно-патріотичного виховання.....	192
Сокоlecь В. Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти, формування громадянської позиції.....	195
Соловей М. Складові управління (адміністрування) підвищенням кваліфікації педагогічних працівників сучасних закладів загальної середньої освіти.....	200
Стратенюк С. Технологія LEGO у формуванні інтелектуального та фізичного здоров'я дітей.....	206
Супотніцька О. Національно-патріотичне виховання та формування громадянської позиції у здобувачів освіти.....	210
Тоненчук Л., Крисько Н. Формування сучасного громадянина-патріота засобами національно-патріотичного виховання.....	213
Фадєєва Ю. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу: війна всередині нас.....	219
Хомін І. Народна лялька, як засіб виховання національного світогляду і патріотичних почуттів дітей дошкільного віку.....	225
Чижик Т. Свято-Троїцьке джерело.....	229
Чорна Н. Психологічні аспекти організації освітнього процесу в воєнний та післявоєнний період.....	233
Швед О. Національно-патріотичного виховання у системі наскрізного освітнього процесу Шепетівської ЗОШ №1.....	237
Швець М. Психологічні аспекти організації освітнього процесу у воєнний та після воєнний період.....	240
Шевченко І. Федір Степанович Бацура – відомий подільський педагог-новатор середини ХХ століття.....	242
Шевчишена О. Психологічні засади управління шкільною освітою в умовах викликів сьогодення.....	248
Щур Н. Національно-патріотичне виховання - основа формування національної ідентичності та громадянської свідомості.....	252
Яцюк Я. Новітні платформи викладання іноземної мови в новій українській школі.....	255
Зміст	260